МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 37

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Яковлев Д. В., доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty od Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhDr., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 23.05.2024 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21016-10816Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)
ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Железнік М.Р. ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ СЕРБІЯ..... 7

Зан М.П., Василина (Федушка) А.М. ЕТАПИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1989–2012)..... 15

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Дранчук І.М. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА КЛЮЧОВІ ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ..... 20

Petriaiev O.S. ISLAMIC RADICALISM, EXTREMISM AND TERRORISM IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION: PROBLEM AND SOLUTION..... 25

Чупрій Л.В., Сіра О.В. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ КРАЇН ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ..... 31

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Беликанич В.В. СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ) 36

Вуйко А.В. ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІАЛОГОВИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ЗАВЕРШЕНОСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ..... 41

Малик І.Р. ПРИНЦИП «РОЗДІЛЯЙ І ВЛАДАРЮЙ» ЯК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ..... 45

Марголич С.С. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У НАУКОВИХ ДОРОБКАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ..... 51

Москалюк М.Ф. БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА КРАЇН БАЛТІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ..... 58

Руднєва А.О., Мальована Ю.Г., Арсенюк М.С. КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ..... 63

Сичова А.О. ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ПЛАТФОРМИ ПОШУКУ СПІЛЬНИХ РІШЕНЬ..... 68

Яковенко Ю.Л. МОДЕЛЬ ВІДНОСИН ВЛАДИ І МАСМЕДІА В УКРАЇНІ..... 75

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Holovko I.K., Hrachevska T.O. PARADIPLOMACY AS A TOOL FOR ENHANCING INTERREGIONAL COOPERATION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE..... 81

Івасечко О.Я., Мартиненко Б.О. ОБОРОННИЙ СОЮЗ ЯПОНІЇ ТА США: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ..... 89

Козак Т.М. «СВІТОВІ АНГЛІЙСЬКІ МОВИ»: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ..... 94

Пархомчук О.С., Коппель О.А. КОРДОНИ В ЄВРОПІ ТА ТРАНСКОРДОННА СПІВПРАЦЯ..... 103

Пехник О.В., Рослонь Д.Т. ЕКОНОМІЧНА СПІВПРАЦЯ КИТАЮ ТА ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ..... 108

Смілевський А.Л. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА АКТОРИ ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ..... **112**

РОЗДІЛ 5
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Ілько Л.М. КАТЕГОРІАЛЬНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОЛІТИКИ. МИСТЕЦТВО КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОГО..... **119**

Сич О.М. ФОМУВАННЯ ПЕРШОЇ ОПОЗИЦІЇ В ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИНАХ ОУН (1946–1947 РР.)..... **125**

РОЗДІЛ 6
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

Перепелиця Н.О. РОЛЬ ФЕЙКОВИХ НОВИН У ПОЛІТИЧНИХ КАМПАНІЯХ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ..... **130**

Сушко А.І. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ВИКЛАДАННІ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ..... **136**

Усов Д.С. РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: СПЕЦИФІКА ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНИХ КОНТЕКСТІВ..... **140**

Сарабун О.Б. ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА..... **145**

CONTENTS

SECTION 1
ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Zheleznik M.R. ETHNOPOLITICS OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....7

Zan M.P., Vacylyna (Fedushka) A.M. STAGES OF LEGITIMATION OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION OF ETHNIC MINORITIES IN ZAKARPATTIA OBLAST (1989–2012).....15

SECTION 2
POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Dranchuk I.M. INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL OPERATIONS OF THE RUSSIA AGAINST UKRAINE AND KEY WAYS OF COUNTERMEASURE IN THE CONTEXT OF ENSURING NATIONAL AND PATRIOTIC TRAINING OF UKRAINIAN MILITARY SERVANTS.....20

Petriaiev O.S. ISLAMIC RADICALISM, EXTREMISM AND TERRORISM IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION: PROBLEM AND SOLUTION.....25

Chuprii L.V., Sira O.V. FEATURES OF THE NATIONAL PATRIOTIC TRAINING OF MILITARY OFFICERS OF THE COUNTRIES OF THE NORTH ATLANTIC ALLIANCE.....31

SECTION 3
POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Belykanych V.V. CURRENT STATE OF SCIENTIFIC STUDY OF ELECTORAL-GEOGRAPHICAL PROCESSES IN CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF POLAND).....36

Vuiko A.V. PROSPECTS OF ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF DIALOGICAL FORMS OF POLITICAL PARTICIPATION IN THE CONTEXT OF THE COMPLETION CHALLENGES OF EUROINTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE 41

Malyk I.R. "DIVIDE AND RULE" PRINCIPLE AS AN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES FOR SOCIAL PROCESSES DEVELOPMENT.....45

Marholych S.S. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH OF ELECTORAL PROCESSES IN THE SCIENTIFIC WORKS OF UKRAINIAN SCIENTISTS.....51

Moskaliuk M.F. SECURITY POLICY OF THE BALTIC STATES IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....58

Rudnieva A.O., Malovana Yu.H., Arseniuk M.S. CULTURAL DIPLOMACY AS A TOOL FOR FORMING THE IMAGE OF UKRAINE.....63

Sychova A.O. FOOD SECURITY: TRANSNATIONAL PLATFORMS FOR JOINT SOLUTIONS SEARCHING.....68

Yakovenko Yu.L. THE MODEL OF RELATIONSHIPS OF THE GOVERNMENT AND THE MEDIA IN UKRAINE.....75

SECTION 4
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Holovko I.K., Hrachevska T.O. PARADIPLOMACY AS A TOOL FOR ENHANCING INTERREGIONAL COOPERATION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE.....81

Ivasechko O.Ya., Martynenko B.O. THE US-JAPAN SECURITY ALLIANCE: FEATURES OF FUNCTIONING AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION.....89

Kozak T.M. "WORLD ENGLISHES": CONCEPTUALIZATION AND SOCIO-POLITICAL SIGNIFICANCE.....94

Parkhomchuk O.S., Koppel O.A. BORDERS IN EUROPE AND CROSS-BORDER COOPERATION.....103

Pekhnyk O.V., Roslon D.T. ECONOMIC COOPERATION BETWEEN CHINA AND THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC.....108

Smilevskyi A.L. INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND ACTORS
AS FACTORS INFLUENCING THE ELECTORAL PROCESS AT THE NATIONAL LEVEL..... **112**

SECTION 5
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Ilko L.M. CATEGORICAL UNCERTAINTY OF POLITICS. ART THROUGH THE PRISM OF THE POLITICAL..... **119**

Sych O.M. THE FORMATION OF THE FIRST OPPOSITION IN THE OVERSEAS BRANCHES
OF THE OUN (1946–1947)..... **125**

SECTION 6
CURRENT ISSUES OF POLITICAL SCIENCE

Perepelytsia N.O. THE ROLE OF FAKE NEWS IN POLITICAL CAMPAIGNS:
PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PERCEPTION OF DISINFORMATION..... **130**

Sushko A.I. METHODOLOGICAL FEATURES OF USING SOCIO-CULTURAL ANALYSIS
IN TEACHING THE THEORY OF POLITICAL CULTURE..... **136**

Usov D.S. INTELLIGENCE ACTIVITIES AS A TOOL FOR ENSURING THE EXTERNAL SECURITY
OF THE STATE: SPECIFICITY OF GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC CONTEXTS..... **140**

Sarabun O.B. HERMENEUTIC POTENTIAL OF THE RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL THOUGHT
OF THE CRIMEAN KHANATE..... **145**

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.1(497.4)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.1

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ СЕРБІЯ

ETHNOPOLITICS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Железнік М.Р.,
студент І курсу магістратури факультету суспільних наук
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано питання етнополітичної складової Республіки Сербія, її структури, конституційно-правового статусу етнічних меншин, мовної політики, структури етнополітичного менеджменту та моделі громадянського та етнічного представництва етнічних меншин у державі.

Початок процесу розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія в 1992 році, а також подальша низка збройних конфліктів на території колишніх республік Югославії у період між 1991 та 2001 роками, які мали етнічний характер і супроводжувалися значними людськими трагедіями, зумовили появу нових країн з своєю національно-етнічною складовою. Сербія брала участь у цих конфліктах, підтримуючи різні етнічні групи та проводячи різні політичні стратегії. Сербія, як одна з ключових держав-наступниць Югославії, стала однією з центральних фігур у формуванні нового політичного та етнічного ландшафту. Загалом, етнічна складова Сербії різноманітна, а сучасні тенденції спрямовані на зближення з європейськими структурами та оптимізацію взаємин із сусідніми країнами. Республіка Сербія є країною з поліетнічним складом населення. Після сербів, найбільш чисельними національними меншинами є: угорці, босняки та роми. Серед менш чисельних національних меншин потрібно відзначити: словаків, хорватів, югословенів, румунів, влахів, чорногорців, македонців, мусульман, болгарів, русинів, бунєвців і росіян. У Республіці Сербія офіційно визнані 24 національні меншини, які внесені в «Реєстр національних рад національних меншин». Офіційною мовою в державі є сербська мова та кириличний алфавіт. Представники національних меншин можуть використовувати свою мову як приватно, так і публічно. Структура етнополітичного менеджменту визначена в «Законі про національні ради національних меншин». Створення закладів виховання та освіти, згідно Закону, належить до повноважень Національної ради. В Республіці Сербія інтереси національних меншин представляють політичні партії меншин, через які меншини реалізують своє право на політичне представництво.

Ключові слова: Республіка Сербія, етнічна меншина, етнополітичний менеджмент, мовна політика, конституційно-правовий статус, громадське представництво, етнічне представництво, Югославія.

The article analyzes the issue of the ethnopolitical component of the Republic of Serbia, its structure, the constitutional and legal status of ethnic minorities, language policy, the structure of ethnopolitical management, and the model of civil and ethnic representation of ethnic minorities in the state.

The beginning of the process of disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1992, as well as the subsequent series of armed conflicts on the territory of the former republics of Yugoslavia between 1991 and 2001, which were ethnic in nature and accompanied by significant human tragedies, led to the emergence of new countries with their own national and ethnic components. Serbia participated in these conflicts by supporting different ethnic groups and pursuing different political strategies. Serbia, as one of the key successor states of Yugoslavia, became one of the central figures in the formation of the new political and ethnic landscape. In general, the ethnic composition of Serbia is diverse, and modern trends are aimed at rapprochement with European structures and optimization of relations with neighboring countries. The Republic of Serbia is a country with a multi-ethnic population. After the Serbs, the most numerous national minorities are: Hungarians, Bosniaks and Roma. Among the smaller national minorities, the following should be noted: Slovaks, Croats, Yugoslavs, Romanians, Vlachs, Montenegrins, Macedonians, Muslims, Bulgarians, Ruthenians, Bunevians and Russians. In the Republic of Serbia, 24 national minorities are officially recognized, which are included in the «Register of National Councils of National Minorities». The official language in the state is Serbian and the Cyrillic alphabet. Representatives of national minorities can use their language both privately and publicly. The structure of ethnopolitical management is defined in the «Law on National Councils of National Minorities». According to the Law, the creation of educational institutions falls under the authority of the National Council. In the Republic of Serbia, the interests of national minorities are represented by minority political parties through which minorities exercise their right to political representation.

Key words: Republic of Serbia, ethnic minority, ethnopolitical management, language policy, constitutional and legal status, civil representation, ethnic representation, Yugoslavia.

Постановка проблеми. Етнополітична складова держави та право національних меншин на репрезентацію своїх інтересів у політиці та в інших сферах є невід'ємною частиною існу-

вання кожної демократичної держави. Республіка Сербія є державою з поліетнічним складом населення, а питання репрезентації національних меншин чітко закріплено в нормативно-правовій базі держави. В Республіці Сербія офіційно визнані 24 національні меншини, які внесені в «Реєстр національних рад національних меншин», а їхнє положення та права регулює «Закон про захист прав та свобод національних меншин». В Республіці Сербія, де-факто, домінуючими національними меншинами є угорська, боснійська і ромська. Відтак, кандидати від домінуючих національних меншин представляють інтереси цих меншин в Народній Скупщині.

Згідно з законодавством Республіки Сербія, національні меншини мають право на формування своїх етнополітичних партій, які репрезентують інтереси тої чи іншої національної меншини в політичній площині. Окрім політики, національні меншини мають право на збереження своєї культури, традицій та мови. В Республіці Сербія цьому також віддається не остання роль, що дає молодому поколінню, яке відноситься до тих чи інших національних меншин, можливість на подальший розвиток своєї національної ідентичності. Питання культури та мови регулюється відповідно до «Закону про культуру». Національним меншинам дозволяється створювати національно-культурні товариства та інші структури для їх національного розвитку.

Важливо відзначити, що в контексті вітчизняної етнополітології окреслена нами тема не висвітлена, а тому потребує подальшого дослідження. Відтак предметом дослідження постає етнічний та політичний контексти функціонування держави Республіки Сербія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Робота містить інформацію про переписи населення за 2011 та 2022 роки [1] та результати парламентських виборів в Народну Скупщину Республіки Сербія 2023 року [2; 3; 11]. Нормативно-правова база складається з Конституції Республіки Сербія [4], Закону про захист прав і свобод національних меншин [5], Закону про національні ради національних меншин [6], Закону про політичні партії та витяг з Реєстру політичних партій [7; 8].

Сербські науковці [9] описують питання національних меншин та їх політичне представництво в Республіці Сербія і з якими труднощами вони стикаються для репрезентації своїх інтересів у політиці.

Український науковець І. Буркут [10] описує в своїй праці «Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону)» питання історії трансформації як самої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (далі – СФРЮ), так і постюгославських країн, їхні взаємозв'язки в історичній та культурній сферах.

Українська дослідниця Н. Кічера [11] описує в своїй праці «Нормативно-правове й інституційне забезпечення політики щодо прав національних та етнічних меншин у країнах Центральної Східної Європи» питання регулювання національних меншин з боку законодавчої бази Республіки Сербії та ратифікованих нею Конвенцій.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне висвітлення проблематики етнонаціональної політики Республіки Сербія. У рамках цієї мети потрібно вирішити наступні завдання: 1) дослідити етнонаціональну структуру суспільства; 2) розглянути конституційно-правовий статус етнічних меншин; 3) з'ясувати мовну політику в державі; 4) визначити структуру етнополітичного менеджменту; 5) окреслити модель громадянського та політичного представництва етнічних меншин у державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпад СФРЮ супроводжувався кривавими збройними конфліктами, поставив гострі запитання перед історичною та політичною науками про з'ясування справжніх причин гострого міжетнічного протистояння і вироблення дієвих механізмів запобігання етнополітичним кризам, що виключатимуть силові методи вирішення конфліктів у складній етнонаціональній сфері [10, с. 197]. Історія трансформаційних процесів в Югославії пройшла декілька етапів, але для нас важливою є саме перша, яка відбулася у 1980-х рр. Подібно до СРСР часів перебудови СФРЮ також намагалася модернізувати власну економічну та політичну систему і в той же час зберегти свою цілісність у вигляді багатонаціональної держави. Проте, спроба трансформації виявилася невдалою – СФРЮ розпалася, подібно до інших соціалістичних федерацій, і процеси кардинальних змін уже відбувалися в нових державах, що утворилися на її руїнах [10, с. 197]. Структурні фактори югославської кризи в значній мірі були пов'язані з особливостями етнополітики СФРЮ, заснованій на пошуку балансу між найбільшими націями країни – сербами і хорватами. Щоб не допустити їх надмірного підсилення, центр вдавався до різноманітних штучних комбінацій, метою яких було стримування національних амбіцій сербів і, в меншій мірі, хорватів. У подібних розкладах вигравали деякі етнічні громади – наприклад, угорці та албанці, що отримали в соціалістичній Югославії високий ступінь автономії. Досвід етнічно однорідних держав Центрально-Східної Європи засвідчив, наскільки великими є труднощі одночасного переходу до ринку та спроб демократизувати суспільство. У багатонаціональних державах ці труднощі виявилися значно більшими: поєднання економічних, етнічних та політичних конфліктів створило умови для їх розпаду [10, с. 203–204].

Республіку Сербія відносять до типу країн з поліетнічним складом населення. За даними перепису населення 2022 року (який відбувався

з 1 по 31 жовтня 2022 року, офіційно оприлюднені 28 квітня 2023 року), в державі проживало 6 647 003 чол., з яких 5 360 239 чол. (80,64%) ідентифікували себе сербами. Серед інших національних меншин в Сербії, згідно з переписом, найбільшими є: угорці (184 442 чол., 2,77%), босняки (153 801 чол., 2,31%) і роми (131 936 чол., 1,98%) (табл. 1) [1].

Необхідно зауважити, що в порівнянні з попередніми результатами перепису населення 2011 року, в державі проживало дещо більше людей, а саме 7 186 862 чол., з яких 5 988 093 чол. (83,32%) ідентифікували себе сербами. Серед інших національних меншин в Сербії, за переписом, найбільшими були угорці (253 889 чол., 3,53%), роми (147 604 чол., 2,05%) і босняки (145 278 чол., 2,02%) [1].

Як бачимо, в порівнянні з 2011 роком, в 2022 році боснійська національна меншина збільшилася на 5,87% та піднялася на третє місце після угорців, в той час, як ромська національна меншина скоротилася на 10,61% і опустилася на четверте місце. Важливо відмітити таку національну меншину, як албанці. Так, в 2011 році албанцями себе назвали тільки 5809 чол., але в 2022 році ця кількість виросла до 61 687 чол. (+961,92%).

Серед інших менш чисельних національних меншин варто відмітити словаків (41 730 чол.), хорватів (39 107 чол.), югословенів (27 143 чол.), румунів (23 044 чол.), влахів (21 013 чол.), чорногорців (20 238 чол.), македонців (14 767 чол.), мусульман (13 011 чол.), болгарів (12 918 чол.), русинів (11 483 чол.), бунєвців (11 104 чол.) і росіян (10 486 чол.).

Найбільш численною етнічною меншиною є угорці, які проживають в на півночі Сербії, в Автономному краї Воєводина (182 321 чол.). Зокрема в Північно-Бацькому окрузі (адміністративний центр Суботиця) угорська громада презентує більшість населення (56 973 чол.). Округами з високою часткою концентрації угорської нац.меншини є Північно-Банатський округ (Кікінда, 50 643 чол.), Південно-Бацький округ (Новий Сад, 35 356 чол.). Також угорська національна меншина проживає в Середньо-Банатському (Зренянин, 15 765 чол.), Західно-Бацькому (Сомбор, 11 846 чол.), Південно-Банатському (Панчево, 8782 чол.) та Сремському (Сремська Митровиця, 2956 чол.) округах.

Боснійська національна меншина в Сербії, є третьою національною меншиною, найбільше їх прожи-

Таблиця 1

Етнонаціональна структура сербського суспільства (2011–2022 роки) [1]

Етнічні групи	Переписи населення			
	2011		2022	
	Всього	%	Всього	%
Серби	**5 988 150**	**83,32**	**5 360 239**	**80,64**
Угорці	**253 899**	**3,53**	**184 442**	**2,77**
Роми	**147 604**	**2,05**	**131 936**	**1,98**
Босняки	**145 278**	**2,02**	**153 801**	**2,31**
Хорвати	57 900	0,81	39 107	0,59
Словаки	52 750	0,73	41 730	0,63
Чорногорці	38 527	0,54	20 238	0,30
Влахи	35 330	0,49	21 013	0,32
Румуни	29 332	0,41	23 044	0,35
Югослави	23 303	0,32	27 143	0,41
Македонці	22 755	0,32	14 767	0,22
Мусульмани	22 301	0,31	13 011	0,20
Болгари	18 543	0,26	12 918	0,19
Бунєвці	16 706	0,23	11 104	0,17
Русини	14 246	0,20	11 483	0,17
Росіяни	3 247	0,05	10 486	0,16
Горанці	7 767	0,11	7700	0,12
Албанці	5 809	0,08	61 687	0,93
Українці	4 903	0,07	3969	0,06
Німці	4 064	0,06	2573	0,04
Словенці	4 033	0,06	2829	0,04
Інші	17 558	0,24	21 643	0,33
Регіональна приналежність[1]	30 771	0,43	11 929	0,18
Невизначені	160 346	2,23	136 198	2,05
Незрозумілі	81 740	1,14	322 013	4,84
Загалом	7 186 862	100,0	6 647 003	100,0

[1] *мається на увазі за місцем народження, а не за етнічною приналежністю.*

ває в Регіоні Шумадія і Західна Сербія (151 374 чол.). Округами з високою часткою концентрації боснійської національної меншини є Рашський округ (адм. центр Кралево, 115 640 чол.), але більшість не презентують та Златиборський округ (Ужице, 35 346 чол.).

Ромська національна меншина в Сербії є четвертою національною меншиною, які, в більшості своїй, проживають в Регіоні Південна та Східна Сербія (50 671 чол.) та Автономному краю Воєводина (40 938 чол.). Зокрема, в Ябланицькому (10 542 чол.) та Пчинському (10 877 чол.) округах, де презентують більшість населення.

Отож, на офіційному рівні в Республіці Сербія визнаються 24 національні меншини, які внесені в «Реєстр національних рад національних меншин» («Регистар националних савета националних мањина») [6]. Гарантування прав і свобод, а також захист від дискримінації національних меншин описано в «Законі про захист прав та свобод національних меншин» від 4 липня 2018 року. («Закон о заштити права и слобода националних мањина»). Зокрема, Закон чітко визначає поняття «національна меншина».

Відтак, стаття 2 цього Закону пояснює, що «національна меншина» це – будь-яка група громадян Республіки Сербія, яка є достатньо репрезентованою з точки зору чисельності, навіть якщо вона представляє меншість на території Республіки Сербія, належить до однієї з груп населення, які мають тривалий і міцний зв'язок з територією Республіки Сербія та має такі ознаки, як мова, культура, національна чи етнічна приналежність, походження чи релігія, якими вона відрізняється від більшості населення, і члени якої вирізняються своєю турботою про спільне збереження спільної ідентичності, включаючи культуру, традиції, мову чи релігію [5].

Представники національних меншин мають право на виховання та навчання власною мовою, тобто спілкуванням у дошкільних, початкових і середніх навчальних закладах. Для реалізації права, передбаченого частиною першою цієї статті, може встановлюватися певна мінімальна кількість учнів з тим, що ця кількість може бути меншою від встановленої законодавством мінімальної кількості учнів для забезпечення належних форм навчання і виховання.

Навчання мовою національної меншини не обов'язково виключає вивчення сербської мови. Навчальна програма з метою навчання з пункту 1 цієї статті в частині, що стосується національного змісту, суттєво міститиме теми, пов'язані з історією, мистецтвом і культурою національної меншини (ст. 13). Для цілей навчання мовою національних меншин, зазначених у частині 1 статті 13, у рамках вищої освіти буде підтримуватися розробка навчальних програм для вихователів і вчителів мовами національних меншин, відповідно до з законом, що регулює вищу освіту (ст. 14) [5].

Згідно з «Законом про культуру», меншинам дозволяється створювати національно-культурні товариства та інші громадські структури для їх національного розвитку. Відповідно до «Закону про національні ради національних меншин», до компетенції рад входить опіка над культурними, мовними, освітніми та телекомунікаційними потребами меншин. Потреба лібералізувати етнополітику після «демаршу Косова», зумовила прийняття доповнень до правил використання мов, зокрема, на рівні місцевого самоврядування мова національних меншин може вживатися на рівні з державною сербською. Одним із ключових для нормативного забезпечення етнополітики РС став «Закон про заборону дискримінації», який вступив у силу з 1 січня 2010 року і передбачає заборону дискримінації національних меншин, зокрема випадків національних, етнічних чи мовних утисків [11, с. 511]. Національні меншини можуть брати часть у процесі прийняття рішень або ж самостійно вирішувати питання, що стосуються їх культурних потреб. Із цією метою національні меншини з 2003 року мають право формувати власні ради меншин для реалізації самоуправління у сфері культури, освіти, інформації, офіційного використання мови і писемності [11, с. 510].

Не менш важливим є ратифікація Рамкової конвенції про захист прав національних меншин, завдяки чому на основі періодичних звітів про виконання Конвенції Сербія рухається в позитивному руслі в даній сфері. Створено ряд інституцій, що займаються питаннями національних меншин. Як свідчать останні моніторингові цикли та відповідні рекомендації, залишається ряд проблеми у процесах залученості національних меншин до управління, галузях використання мови, освіти, ЗМІ, функціонуванні рад національних меншин, інтеграції та забезпеченні прав ромської громади [11, с. 512–513].

У Республіці Сербія в офіційному вжитку є сербська мова та кириличний алфавіт (ст. 10) [4]. Поряд із цим представники національних меншин мають право використовувати свою рідну мову як приватно, так і публічно (ст. 10). На території одиниці місцевого самоврядування, де традиційно проживають представники національних меншин, їх мова та писемність можуть бути рівноправними в офіційному вжитку. Орган місцевого самоврядування своїм статутом в обов'язковому порядку повинен запровадити мову та писемність національної меншини в рівноправний офіційний вжиток, якщо частка її членів національних меншин у загальній кількості жителів на її території за результатами останнього перепису населення сягає 15%. Орган місцевого самоврядування вводить в офіційний обіг мову та писемність національної меншини не пізніше як протягом 90 днів з моменту встановлення виконання вимог, перед-

бачених Законом. В органах місцевого самоврядування, де на момент прийняття цього закону мова національної меншини перебуває в офіційному вжитку, вона залишиться в офіційному вжитку (ст. 11) [4]. Національні ради національних меншин беруть участь у розробці навчальних програм з предметів, які виражають своєрідність національних меншин у мові, тобто мовленні національних меншин, двомовному викладанні та вивченні мови національних меншин з елементами національної культури відповідно до нормативні акти, що регулюють прийняття навчальних програм для національних меншин [5].

Структуру етнополітичного менеджменту описує «Закон про національні ради національних меншин» («Закон о националних савета националних мањина»). Окремий (другий) розділ цього Закону визначає наступну структуру, до якої входять: 1) Голова Національної ради; 2) Виконавчий комітет Національної ради; 3) Комітети з питань освіти, культури, інформації та офіційного вжитку мови і письма (ст. 7) [6]. Національна рада має не менше 15 і не більше 35 членів у випадках, якщо національна меншина: 1) становить менше 10 тис. осіб за результатами останнього перепису населення, то національна рада складається з 15 осіб; 2) за результатами останнього перепису населення перевищує 10 тис., але менше 20 тис. осіб, національна рада складається з 19 осіб; 3) за результатами останнього перепису населення становить від 20 000 до 50 000 осіб, національна рада складається з 23 осіб; 4) за результатами останнього перепису населення становить від 50 000 до 100 000 осіб, національна рада складається з 29 членів; 5) за результатами останнього перепису населення перевищує 100 тис. осіб, національна рада складається з 35 осіб (ст. 9) [6].

Національна рада може відповідно до Закону створювати заклади виховання, освіти, учнівського та студентського середовища та здійснювати права та обов'язки засновників. Установи з пункту 1 цієї статті засновуються національною радою самостійно або спільно з республікою, автономною провінцією, органом місцевого самоврядування чи іншою юридичною особою відповідно до закону. Республіка, автономна провінція та одиниця місцевого самоврядування як засновники установ з частини 1 цієї статті, які відповідно до цього закону створюються як установи особливого значення для національної меншини, можуть повністю або частково передати засновницькі права на національну раду [6].

Ради національних меншин є юридичними особами. Крім рад, законодавством передбачається створення також громадських парламентів, депутати яких збираються щомісяця для вирішення нагальних питань у галузі освіти, культури та інформації. Представники двадцяти національних меншин сформували свої ради національних меншин, які співпрацюють з органами державної влади [11, с. 510].

Установа, зазначена у частині першій цієї статті, може бути оголошена: 1) по одному закладу початкової та середньої освіти та виховання, в якому навчання ведеться мовою національної меншини, тобто також мовою національної меншини, якщо кількість закладів місцевого самоврядування, в яких навчання здійснюється також ведеться мовою національної меншини менше чотирьох; 2) не більше 1/4 загальної кількості закладів початкової та середньої освіти, у яких навчання ведеться мовою національної меншини, якщо кількість закладів місцевого самоврядування та державного управління здійснюється мовою національної меншини, яка перевищує чотири; 3) початкова школа, у якій не менше 1/3 учнів навчається мовою національної меншини, та середня школа, у якій не менше 90 учнів навчаються мовою національної меншини, за наявності закладу певної рівень освіти в органах місцевого самоврядування, яка оголошена закладом особливого значення для освіти національної меншини.

Положення цієї статті відповідно поширюються і на заклад, у якому вивчається мова або мовлення з елементами національної культури, якщо йдеться про національну меншину, мова якої не викладається [5]. Згідно з «Законом про захист прав і свобод національних меншин», ч. 2, ст. 4: «Республіка Сербія забезпечує умови для ефективної участі представників національних меншин у політичному житті, представництва представників національних меншин у Національні збори та пропорційне представництво національних меншин в зборах автономних провінцій та одиниць місцевого самоврядування відповідно до закону» [5]. Окремо виділяється в цьому Законі статус представництва ромської національної меншини: «Органи влади прийматимуть нормативно-правові акти та вживатимуть заходів, передбачених частиною першою цієї статті, з метою покращення становища осіб, які належать до ромської національної меншини» [5]. Механізми, що забезпечують соціальну інтеграцію можна класифікувати за такими категоріями: 1) політична участь на всіх рівнях управління; 2) безперешкодне включення у соціальну мобільність; 3) право на здійснення культурної автономії; 4) механізми позитивної дії у працевлаштуванні, зокрема в державному секторі. Соціальна інтеграція передбачає високий ступінь взаємодії між меншиною та більшістю, що призводить до зменшення сегрегації національних меншин та зміцнення соціальної згуртованості [9, с. 137]. У випадку з Сербією, її можна вважати законодавчо розвинутою країною в області національних меншин, але на практиці є багато нюансів.

Існує широкий набір прав меншин, гарантованих законом (індивідуальні та колективні права), і розроблено механізми реалізації цих прав, але ця політика не призвела до збільшення взаємодії між більшістю та меншістю, а навіть знизився ступінь інтеграції національних меншин порівняно з періодом епохи комуністичного правління. Найбільшу відповідальність за такий стан речей несе більшість, оскільки вона володіє найбільшою політичною владою, але не звільнені від відповідальності й представники національних меншин. У Сербії інтереси національних меншин представляють політичні партії меншин, через які вони реалізують своє право на політичне представництво і вони є головними учасниками політичної інтеграції, а також ради національних меншин, через які меншини реалізують своє право на культурну автономію, і вони повинні відігравати головну роль у процесі соціальної інтеграції [9, с. 144]. У «Реєстрі політичних партій» (станом на 2024 рік) зафіксовано 120 політичних партій [8]. Загалом у національному парламенті Сербії за результатами парламентських виборів 2023 року представлені 35 партій (включно з партіями національних меншин).

Згідно з «Законом про політичні партії» («Закон о политичким странкама»), окремий (другий) розділ містить статті про формування, як політичних партій, так і політичних партій національних меншин: 1) політичну партію можуть заснувати щонайменше 10 тис. громадян Республіки Сербія, які є повнолітніми та дієздатними (ст. 8); 2) політичну партію національних меншин можуть заснувати щонайменше 1 тис. громадян Республіки Сербія, які є повнолітніми та дієздатними (ст. 9) (табл. 2) [7].

Таким чином, національні меншини мають більш спрощені умови для репрезентації своїх інтересів в політичній сфері країни.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

1. Розпад СФРЮ супроводжувався політичною дестабілізацією, а спроби трансформувати державу призвели до її розпаду, що зумовило в подальшому початок збройних міжетнічних конфліктів. Республіка Сербія є країною з поліетнічним складом населення. За даними перепису населення 2022 року, в державі проживало 6 647 003 чол. З них, 5 360 239 чол. ідентифікували себе сербами, хоча, за даними перепису населення 2011 року, це число було мало більше, а точніше, 7 186 862 чол., з яких 5 988 093 ідентифікували себе сербами. Після сербів, найбільш чисельними національними меншинами є: угорці, босняки та роми. Серед менш чисельних національних меншин потрібно відзначити: словаків, хорватів, югословенів, румунів, влахів, чорногорців, македонців, мусульман, болгарів, русинів, бунєвців і росіян. Найбільш чисельною з національних меншин є угорці, вони проживають в усіх округах Автономного краю Воєводина, а в Північно-Бацькому окрузі вони презентують більшість населення. Другими по чисельності є боснійці, вони проживають в регіоні Регіоні Шумадія і Західна Сербія, в Рашському та Златиборському округах. Третіми по чисельності є роми, вони проживають в Регіоні Південна та Східна Сербія та Автономному краю Воєводина. В Ябланицькому та Пчинському округах презентують більшість населення. Важливо відмітити албанську національну меншину, яка в 2011 році бойкотувала перепис, але прийняла участь в переписі 2022 року.

2. У Республіці Сербія офіційно визнані 24 національні меншини, які внесені в «Реєстр національних рад національних меншин». Визначення поняття «національна меншина» регулю-

Таблиця 2

Парламентське представництво етнічних громад Сербії за результатами виборів 2023 року [2; 3; 11]

№ з/п	Назва організації	Представник парламентської групи національних меншин	Кількість отриманих голосів виборців
1.	Альянс воєводинських угорців /Савез војвођанских Мађара	Балінт Пастор/Балинт Пастор	64 747 / 1,74%
2.	Спадщина муфтія – Партія справедливості та примирення/Муфтијин аманет – Странка правде и помирења + Демократичний союз хорватів у Воєводині/ Демократски савез Хрвата у Војводини	Усаме Зукорліч/Усаме Зукорлић і Томіслав Жигманов/Томислав Жигманов	29 066 / 0,78%
3.	Партія демократичної дії Санджаку/ Странка демократске акције Санџака	Сельма Кучевич/Селма Кучевић	21 827 / 0,59%
4.	Коаліція албанців долини Прешево (Політична боротьба албанців триває)/Коалиција Албанаца Прешевске долине (Политичка борба Албанаца се наставља)	Шаіп Камбері/Шаип Камбери	13 501 / 0,36%
5.	Коаліція РС–НКПЮ–СМКЮ/Коалиција РС–НКПЈ–СКОЈ	Слободан Ніколіч/Слободан Николић	11 369 / 0,31%

ється «Законом про захист прав та свобод національних меншин» від 4 липня 2018 року. В цьому ж Законі також детально описується питання освіти, збереження мови, культури, релігії та самоідентифікації національних меншин.

3. Згідно з Конституцією Сербії, офіційною мовою в державі є сербська мова та кириличний алфавіт. Проте, представники національних меншин мають право використання своєї мови як приватно, так і в публічній сфері, а також на певній території, де традиційно проживають представники національних меншин, мова та писемність можуть бути рівноправними в офіційному вжитку(наприклад, дорожні знаки з назвами населених пунктів). Також національні ради національних меншин беруть участь у розробці навчальних програм, за допомогою яких національні меншини вивчають мову з елементами національної культури.

4. Структура етнополітичного менеджменту визначена в «Законі про національні ради національних меншин». Другий розділ цього Закону визначає структуру Національної ради, а також кількість членів, в залежності від останнього перепису населення. Національна рада, відповідно до Закону створює заклади виховання, освіти, учнівського та студентського середовища на правах та обов'язках засновників. Республіка, автономна провінція та одиниця місцевого самоврядування як засновники установ з частини 1 цієї статті, які відповідно до цього закону створюються як установи особливого значення для національної меншини, можуть повністю або частково передати засновницькі права на національну раду.

5. Згідно з «Законом про захист прав і свобод національних меншин», забезпечуються умови для ефективної участі представництва національних меншин у політичному житті та представництво речників від національних меншин у Національних зборах. Окремо виділяється в цьому Законі статус представництва ромської національної меншини для покращення становища осіб, які належать до цієї національної меншини. Механізми, що забезпечують соціальну інтеграцію можна класифікувати за наступними категоріями: політична участь на всіх рівнях управління, безперешкодне включення в соціальні потоки, право на здійснення культурної автономії та механізми позитивної дії у працевлаштуванні, зокрема в державному секторі. В Республіці Сербія інтереси національних меншин представляють політичні партії меншин, через які меншини реалізують своє право на політичне представництво і вони є головними учасниками політичної інтеграції. Кількість та актуальність партій регулює «Реєстр політичних партій», в якому станом на 2024 рік, дійсними є 120 партій, з них 35 партій представлені в Народній скупщині Сербії, по результатам парламентських виборів 2023 року. Згідно з «Законом про політичні партії», окремий (другий) розділ містить статті про формування, як політичних партій, так і політичних партій національних меншин. Так, для заснування політичної партії потрібно щонайменше 10 тис. громадян Республіки Сербія, які є повнолітніми та дієздатними, а для політичної партії національних меншин щонайменше 1 тис. громадян держави, які є повнолітніми та дієздатними, що дає більш спрощені умови для можливості репрезентації своїх інтересів у політичній сфері країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. СТАНОВНИШТВО. Национална припадност: подаци по општинама и градовима = Population. Ethnicity : data by municipalities and cities / [одговара Миладин Ковачевић; превод Весна Аралица; картограф Милутин Раденковић]. Београд: Републички завод за статистику, 2023 (Београд: Републички завод за статистику). 119, [15] стр.: геогр. карте, табеле, обрасци; 30 cm. (Попис становништва, домаћинстава и станова 2022. године = 2022 Census of Population, Households and Dwellings). URL: https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/PdfE/G20234001.pdf (дата звернення: 17.01.2024).

2. Дулановић Ж. И нови сазив Скупштине Србије без посланика из Нове Вароши. *Варошке новине*. 2024. URL: https://www.varoske.net/vesti/2194/i-novi-saziv-skupshtine-srbije-bez-poslanika-iz-nove-varoshi (дата звернення: 09.02.2024).

3. Резултати избора. Парламентарни 2023. Републичка Изборна Комисја. Дата оновлення: 09.01.2024. URL: https://www.rik.parlament.gov.rs/542645/rezultati (дата звернення: 17.01.2024).

4. Устав Републике Србије. Република Србија. Уставни суд. URL: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije#d2. (дата звернення: 08.02.2024).

5. Закон о заштити права и слобода националних мањина. *Република Србија. Министарство државне управе и локалне самоуправе.* URL: https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-zastiti-prava-i-sloboda-nacionalnih-manjina040718.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

6. Закон о националним саветима националних мањина. URL: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html (дата звернення: 08.02.2024).

7. Закон о политичким странкама. *Република Србија. Министарство државне управе и локалне самоуправе.* URL: https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-politickim-strankama.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

8. Извод из Регистра политичких странака. *Република Србија. Министарство државне управе и локалне самоуправе.* URL: https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Izvod-iz-Registra-politickih-stranaka-05.02.2024.. pdf (дата звернення: 08.02.2024).

9. Марковић К. Јовановић А. Нови приступи мањинском питању: Децентрализација и националне мањине – случај Србија. 2015. С. 123–150. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/484015877.pdf (дата звернення: 09.02.2024).

10. Буркут І. Югославія: перша спроба трансформації. *Буркут І. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону).* Чернівці: «Прут», 2005. С. 197–204.

11. Кічера Н. Нормативно-правове й інституційне забезпечення політики щодо прав національних та етнічних меншин у країнах Центральної і Східної Європи. *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть*: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендьел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 495–538.

12. Aktuelni Saziv. *Otvoreni Parlament*. URL: https://otvoreniparlament.rs/saziv/65 (дата звернення: 09.02.2024)..

УДК 323.15:061.2-027.581(477.87) «1989/2012»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.2

ЕТАПИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1989–2012)

STAGES OF LEGITIMATION OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION OF ETHNIC MINORITIES IN ZAKARPATTIA OBLAST (1989–2012)

Зан М.П.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Василина (Федушка) А.М.,
магістр політології,
викладач суспільних наук, UX-дослідник, дата-аналітик,
керівник
IT-компанії «Busy Rebel»

У статті проаналізовано етапи становлення та розвитку громадських організацій Закарпатської області впродовж 1989–2012 років. Автори виділяють три етапи організаційного оформлення етнічних громад Закарпаття. Перший етап (1989–1990) визначається як організаційне становлення перших національно-культурних товариств Закарпатської області. Ними стали Товариство угорської культури Закарпаття, Соціально-культурне товариство румунів Закарпаття ім. Дж. Кошбука (1989) та Товариство карпатських русинів (1990). Специфікою діяльності угорської та русинської організації відобразилася у переході від культурологічної до політичної складової їхньої діяльностію з вимогою територіальної автономії для Закарпаття. Водночас товариство румунів краю виступило проти подібної перспективи.

У рамках другого етапу (1991–1999) відбувався бурхливий розвиток та посилення групової етнічної самосвідомості. В першу чергу динамічно зорганізовувалися національно-культурні товариства угорської, ромської, русинської та словацької етнічних громад Закарпаття. Відтак у цих громадах фіксується сегментація громадського руху. Серед причин слід назвати амбіції та меркантильність лідерів етнічних громад із одного боку, з іншого – формування громадських організацій за професійними та віковими критеріями.

Третій етап (2000–2012) позначений подальшим розширенням діяльності громадських організацій етнічних меншин та політизацією окремих громад. Насамперед відбувається активізація русинського руху з нелегітимними вимогами про створення автономної Підкарпатської Русі. З іншого боку відбувається процес виникнення «товариств-дублерів», які очолюють одні й ті ж лідери. На цьому ж етапі фіксується конфліктний характер відносин між представниками національно-культурних товариств в межах однієї етнічної групи. Прикладом є громадські організації словацької етнічної громади, які вели публічну дискусію щодо роботи Словацького культурного центру.

Ключові слова: етнічна меншина, громадська організація, національно-культурне товариство, Закарпатська область, Закарпаття.

The article analyzes the stages of formation and development of non-governmental organizations in Zakarpattia Oblast during the years 1989–2012. The authors distinguish three stages of organizational design of ethnic communities in Transcarpathia. The first stage (1989–1990) is defined as the organizational formation of the first national and cultural societies in Zakarpattia Oblast. They became the Society of Hungarian Culture in Transcarpathia, the Social and Cultural Society of Romanians in Transcarpathia named after J. Koshbuk (1989), and the Society of Carpathian Ruthenians (1990). The specificity of the activities of the Hungarian and Ruthenian organizations was reflected in the transition from the cultural to the political component of their activities with the demand for territorial autonomy for Transcarpathia. At the same time, the association of Romanians in the region opposed this idea.

Within the framework of the second stage (1991–1999), there was a rapid development and strengthening of ethnic group self-awareness. First of all, the national cultural associations of the Hungarian, Roma, Ruthenian, and Slovak ethnic communities in Transcarpathia were dynamically organized. Therefore, the segmentation of the public movement is fixed in these communities. The reasons include the ambitions and mercantilism of the leaders of ethnic communities on the one hand, and the formation of public organizations based on professional and age criteria on the other.

The third stage (2000–2012) is marked by the further expansion of the activities of non-governmental organizations of ethnic minorities and the politicization of some communities. There is an intensification of the Ruthenian movement with illegitimate demands for the creation of an autonomous Subcarpathian Rus. On the other hand, there is a process of emergence of 'backup societies' led by the same leaders. At the same stage, the conflictual nature of relations between representatives of national cultural associations within the same ethnic group is ascertained. An example is the non-governmental organizations of the Slovak ethnic community, which have been conducting a public discussion about the work of the Slovak Cultural Center.

Key words: ethnic minority, non-governmental organization, national cultural association, Zakarpattia Oblast, Transcarpathia.

Постановка проблеми. Найпоширенішою формою об'єднань етнічних меншин (національно-культурних товариств) в Україні є громадські організації, спілки, асоціації, товариства, федерації, союзи, конгреси, общини, центри та благодійні фонди. В загальному розумінні організація (лат. *organizo* – надаю стрункого вигляду, влаштовую) є об'єднанням людей, які реалізують певну програму чи досягають спільної мети й діють за встановленими правилами та процедурами. Будучи окремими соціальними структурами й потенційно потужним соціалізуючим фактором, такі організації виступають в ролі суб'єктів етнонаціональної політики України. Зростання їхнього впливу на процес формування етнічної ідентифікації та самоорганізації етнічних громад зумовлює дослідницький інтерес до етапів їхньої легітимації та соціального позиціонування в громадському середовищі Закарпаття як регіону з поліетнічним складом населення.

Варто зауважити, що період 1989–2012 років був найбільш значущим для розвитку громадських організацій етнічних меншин на Закарпатті. Він включає важливі суспільно-політичні події, що вплинули на виникнення, формування та діяльність національно-культурних товариств. Власне в цей період були закладені основи сучасних структур і практик діяльності громадських організацій етнічних меншин. Тому його вивчення дозволяє зрозуміти витоки, еволюцію та конфігурацію сучасних громадських організацій етнічних громад Закарпатської області.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику легітимації громадських організацій етнічних меншин у загальноукраїнському контексті в своїй монографії висвітлила Лариса Лойко [1]. Роль громадських організацій етнічних меншин Закарпаття у рамках реалізації державної етнонаціональної політики України проаналізувала Ганна Мелеганич [2]. Національно-культурні товариства Закарпаття в контексті співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування задля налагодження прикордонного співробітництва краю розглянуто в статті Валентини Алмашій [3]. Діяльність громадських організацій етнічних громад Закарпаття крізь призму міжкультурної комунікації дослідила Марія Ярмоленко [4]. Активізацію угорських національно-культурних товариств на Закарпатті впродовж 1991–2002 років проаналізував Андраш Берені [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що діяльність громадських організацій етнічних меншин Закарпатської області висвітлювалася у різних ракурсах, на цей час так і не висвітлені етапи їхньої легітимації в кростемпоральному вимірі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої наукової статті є окреслення динаміки інституційного оформлення та легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області впродовж 1989–2012 років із відповідною ілюстрацією у форматі діаграм.

Виклад основного матеріалу. З метою аналізу динаміки організаційного оформлення етнічних громад Закарпатської області впродовж 1989–2012 років необхідно розділити цей процес на окремі етапи.

1. Етап організаційного становлення перших національно-культурних товариств Закарпатської області (1989–1990).

Перші національно-культурні товариства угорців і румунів Закарпаття було створено в 1989 році. Як свідчить історичний досвід, процес відродження етнічних почуттів парадоксально активізувала саме політика «злиття націй» у колишньому СРСР. Звідси, основною передумовою для етнічної саморганізації стало прагнення до забезпечення індивідуальних і колективних прав, збереження і розвитку національної культури, мови, традиції та вирішення існуючих соціальних питань [6]. Як результат, було утворено найчисельніше й найвпливовіше Товариство угорської культури Закарпаття. Слід відзначити, що характерною рисою угорців є слабкий прояв їх інтеграції в загальноукраїнський контекст [7, с. 51].

Вже наприкінці 1989 року Президія Берегівської районної організації Товариства угорської культури Закарпаття звернулася до органів влади з запитом щодо створення угорської автономії в межах району. Разом з тим, озвучені заклики не були втілені в реальність, а лише викликали зворотню реакцію серед угорців із інших районів Закарпатської області [8].

Подібно до угорців Закарпаття в лютому 1990 року було створено Товариство карпатських русинів, яке з декларації про відродження культурної спадщини русинів вже в 1991 році перейшло до вимоги територіальної автономії Закарпаття в складі України.

2. Етап бурхливого розвитку та посилення групової етнічної самосвідомості (1991–1999).

Процес створення нових громадських організацій етнічних меншин Закарпатської області каталізувався із проголошенням незалежності України. Впродовж 1990-х років інституційне оформлення національно-культурних товариств набуло широкого розмаху. Відтак було зорганізовано 36 громадських об'єднань. Згідно з кількісними даними (рис. 1), найбільше число товариств до кінця 1999 року створили представники угорської (11), ромської (9), русинської (5) та словацької (3) етнічних громад Закарпаття.

Необхідно підкреслити, що інтенсивний розвиток етнічної самоорганізації має подвійне значення. Зокрема, нова політика етнічного плюралізму, що була задекларована в українському

законодавстві, з одного боку посилила процес етнічного відродження, а з іншого, внаслідок розширення ступеню свободи та сприяння індивідуалізації, спровокувала атомізацію етнічних організацій краю. Відтак це призвело до виникнення багатьох питань етноконфліктного характеру серед представників найбільш чисельних національно-культурних товариств Закарпаття.

Суперечності в середині окремих етнічних меншин краю стали причиною їх організаційного розмежування. Так, незгоди серед лідерів ромської громади у виборі пріоритетних напрямків роботи товариства призвели до його розколу, внаслідок чого з товариства циган Закарпаття «Рома» (1991; голова Йосип Адам) в 1993 році «відкололося» інше ромське об'єднання – культурно-просвітнє товариство «Романі Яг» (голова Аладар Адам) [9, с. 21].

Наступною постала проблема серед представників русинських організацій, які намагалися довести факт про «окремішність русинського народу, який не є частиною жодного східнослов'янського етносу» та задекларували документ про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки [10, с. 35]. Слід додати, що національно-культурні товариства русинів Закарпаття неодноразово ставили як перед Москвою, так і перед офіційним Києвом питання щодо повернення офіційного статусу ліквідованої русинської національності та створення самоврядної адміністративної території в межах Закарпатської області [11, с. 164].

3. Етап розширення діяльності громадських організацій етнічних меншин та політизації русинського руху (2000–2012).

Протягом цього етапу було зорганізовано ще 28 громадських етнічних об'єднань. Серед них кількісно поповнився ряд товариств ромської (9), русинської (6), російської (4), румунської (2) та єврейської (2) меншин краю (рис. 2). Новими стали національно-культурні товариства греків (2004), чехів (2011) та азербайджанців (2012).

Цей етап характеризується високим рівнем розвитку, організації та діяльності етнічних громад. Поряд із цим слід наголосити на двох аспектах міжетнічної інтеракції, які стали вихідними точками суперечливого розвитку поліетнічного соціуму Закарпаття.

1) активізація русинського громадського руху та створення «товариств-дублерів». Політизація русинського громадського руху відбувалася в контексті нелегітимних вимог його лідерів щодо утворення республіки Підкарпатська Русь (2008–2009). Поряд із цим один з русинських лідерів (Микола Староста) став ініціатором створення Ліги Націй Закарпаття, де русини мали бути представленими поряд із представниками інших етнічних громад краю [10, с. 40].

Прикладом дублювання русинських громадських організацій стали: Закарпатське обласне Підкарпаторусинське товариство імені Кирила і Мифодія (1994) та Асоціація «Сойм підкарпатських русинів» (2005), де єдиним лідером одразу двох об'єднань було обрано священника Димитрія Сидора. Подібно до цього лікар Євген Жупан представляв Закарпатське обласне «Общество карпатських русинов» (1997) та Закарпатське обласне об'єднання громадян «Народна рада русинов Закарпаття» (2005) [12, с. 60–61, 66–67, 89–91].

2) конфліктний характер відносин між представниками національно-культурних товариств в межах однієї етнічної групи. В рамках цього етапу на сторінках обласних газет та інтернет-видань дедалі частіше почала з'являтися тема непорозуміння в середовищі словацької етнічної громади. Дискусія точилася з приводу роботи Словацького культурного центру. Збалансовану позицію щодо пропорційного представництва зайняли товариство словаків Закарпаття ім. Л. Штура, обласне товариство словацької інтелігенції, Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство словацьких жінок «Довіра» та громадська організація «Ужгородське товариство словаків». Водночас категорично проти цього виступив голова організації «Матіца Словенська» на Закарпатті Йосип Гайніш. Очевидно, причина конфлікту полягала в прагматичних цілях лідерів та бажання монопольного представництва словацької громади на Закарпатті з боку Йосипа Гайніша.

Висновки. Таким чином, основними репрезентами інтересів етнічних громад на Закарпатті виступають національно-культурні товариства. Від початку створення перших національно-культурних товариств угорців і румунів у 1989 році до створення громадської організації «Об'єднаний конгрес азербайджанців у Закарпатській області» азербайджанського товариства в 2012 році (рис. 3) пройшов тривалий час. Певну закономірність організаційного оформлення визначають, насамперед, дати створення етнічних об'єднань. Вихідним пунктом становлення етнічної самоорганізації на Закарпатті став 1989 рік, коли відбувалися процеси демократизації в сусідніх країнах Центральної Європи, а в Україні зростав патріотичний національно-демократичний рух.

Етап бурхливого розвитку національно-культурних товариств розпочався паралельно з проголошенням незалежності та зміною законодавства України в напрямку етнополітичного плюралізму. Розширення прав та свобод всіх громадян країни, в тому числі етнічних меншин, надало можливість для участі в суспільно-політичному житті, самовираження та саморозвитку. Нова політична система України стала сприятливою умовою не тільки для збереження етнічної самобутності, організаційної згуртованості та захисту прав для більшості

етнічних спільнот, але й виявилася не достатньо стійкою перед сепаратиськими та автономіськими намірами окремих етнічних груп. До прикладу, Товариство карпатських русинів спочатку створювалося як культурно-освітнє, але згодом спрямувало свою діяльність у політичне русло. Подібна ситуація скалася з Товариством угорської культури Закарпаття, базовою метою діяльності якого стало лобіювання автономістських інтересів.

Розширення культурно-просвітньої діяльності та створення нових етнічних організацій розпочалося з 2000 року. Водночас політичні мотиви та конфліктні ситуації в діяльності ряду громадських організацій етнічних громад Закарпаття також мають місце. Відтак при створенні відповідних умов суспільно-політичної репрезентації інтересів національних спільнот, важливим має стати виявлення та недопущення маніпуляцій етнічними особливостями в політичних цілях. В даному контексті регіональні органи влади слід розглядати як важелі рівноваги, що забезпечать посередницьку функцію між етнічними громадами та державою загалом.

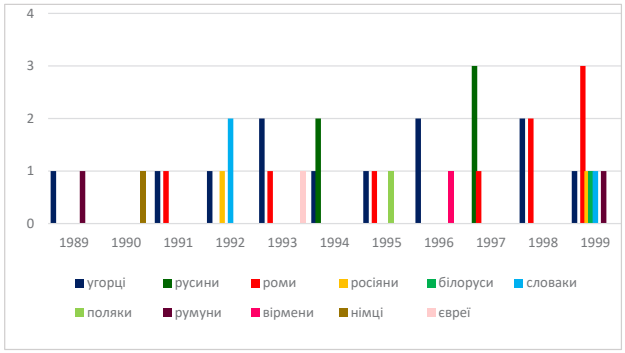

Рис. 1. Динаміка легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області (1989–1999)

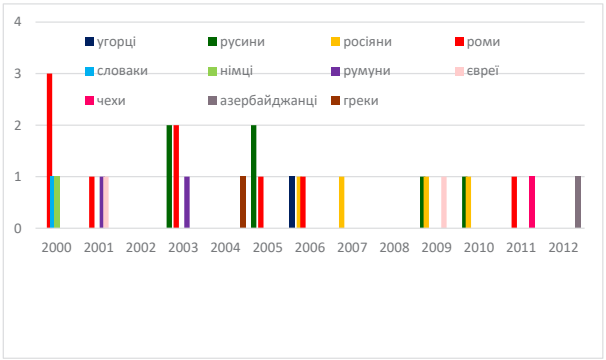

Рис. 2. Динаміка легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області (2000–2012)

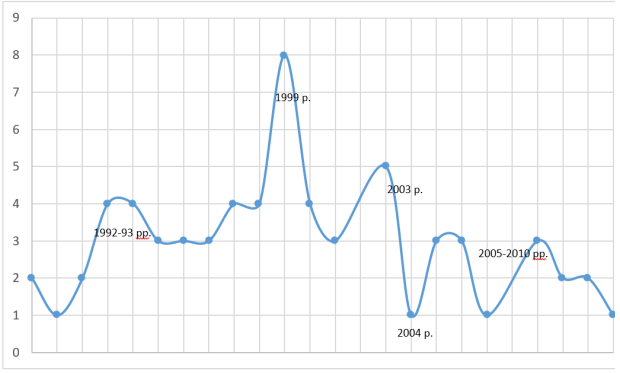

1989 р. – угорське та румунське національно-культурні товариства (**2**)

1990 р. – створення німецького товариства (**1**)

1991 р. – угорське та ромське національно-культурні товариства (**2**)

1992 р. – створення двох словацьких товариств, угорського та російського (**4**)

1993 р. – створення двох угорських товариств, ромського та єврейського (**4**)

1994 р. – угорське товариство та два русинські (**3**)

1995 р. – угорське, ромське, польське товариства (**3**)

1996 р. – два угорські та вірменське національно-культурні товариства (**3**)

1997 р. – три русинські товариства та одне ромське (**4**)

1998 р. – два угорські та два ромські товариства (**4**)

1999 р. – три ромські товариства, одне угорське, російське, білоруське, румунське та словацьке товариства (**8**)

2000 р. – три ромські, словацьке та німецьке товариства (**4**)

2001 р. – ромське, румунське та єврейське товариства (**3**)

2003 р. – два русинські, два ромські та одне румунське товариство (**5**)

2004 р. – товариство греків (**1**)

2005 р. – два русинські та ромське товариства (**3**)

2006 р. – угорське, ромське, російське товариства (**3**)

2007 р. – російське товариство (**1**)

2009 р. – єврейське, русинське та російське товариства (**3**)

2010 р. – російське та русинське товариства (**2**)

2011 р. – ромське та чеське товариства (**2**)

2012 р. – азербайджанське товариство (**1**)

Рис. 3. Динаміка легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області (1989–2012)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.

2. Мелеганич Г. Громадські об'єднання етнонаціональних меншин Закарпаття у процесі реалізації державної етнонаціональної політики України. *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28–29 травня 2013 р. Ужгород: Ліра, 2013. С. 205–212.

3. Алмашій В. Національно-культурні товариства Закарпаття: аналіз співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування у налагодженні прикордонного співробітництва краю. *Ефективність державного управління.* 2014. Вип. 39. С. 239–247.

4. Ярмоленко М. Сучасний етап міжкультурної комунікації на Закарпатті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2014. Вип. 4-5. С. 185–197.

5. Берені А. Діяльність угорських національно-культурних товариств на Закарпатті (1991–2002). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Вип. 11 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М.М. Вегеш (голова редкол.), Д.Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 161–171.

6. Опріш Ю. Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука. *Інформаційний бюлетень відділу національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття.* № 7–8. Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра». 2004. С. 32–34.

7. Остапець Ю., Скиба І. Угорська меншина Закарпаття: суспільно-політичний та культурний розвиток. *Актуальні питання регулювання захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону: аналіз, оцінки:* матеріали міжнародного круглого столу (21 грудня 2011 р.). Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра», 2012. С. 51–69.

8. Ковач Е. «Я – за демократію, проти автономії». *Закарпатська правда.* 1989. 29 грудня. С. 2.

9. Адам А., Навроцька Є. Закарпатське циганське культурно-просвітнє товариство «Романі Яг»: історія створення та етапи його становлення. *Інформаційний бюлетень відділу національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття.* № 3. Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра», 2003. С. 20–24.

10. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті в сучасну добу. *Народна творчість та етнографія.* 2010. № 1. С. 31–41.

11. Жупан Є. Проблемні питання русинської спільноти в Україні. *Актуальні питання регулювання захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону: аналіз, оцінки:* матеріали міжнародного круглого столу (21 грудня 2011 р.). Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра», 2012. С. 163–170.

12. Єдина родина. Матеріали про національно-культурні товариства Закарпаття / Упорядники: Євчак Ю.Б., Моца (Гаврилешко) М.Ю. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2006. 101 с.

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323:37.017.4
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.3

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА КЛЮЧОВІ ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL OPERATIONS OF THE RUSSIA AGAINST UKRAINE AND KEY WAYS OF COUNTERMEASURE IN THE CONTEXT OF ENSURING NATIONAL AND PATRIOTIC TRAINING OF UKRAINIAN MILITARY SERVANTS

Дранчук І.М.,
аспірант кафедри інформаційної, бібліотечної архівної справи та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін Європейського університету

В статті висвітлюються особливості інформаційно-психологічних операцій РФ (ІПсО) проти України в умовах повномасштабної російської агресії. Підкреслюється, що під час інформаційної агресії головним об'єктом ураження і предметом організації захисту стає національний інформаційний простір. Зазначається, що одним із ключових міфів який використовується для виправдання агресії та ІПсО є «захист російськомовного населення» та «повернення исконно руських земель». Ця концепція включає в себе ідею, що території, які колись були під контролем Москви, але втрачені на певний період, все одно залишаються «споконвічно російськими». Вказується, що одним із ключових компонентів інформаційної війни є «війна смислів/сенсів», яка включає в себе використання всієї палітри засобів передачі інформації для ретрансляції певних смислів. Основним структурним елементом в цьому конфлікті є симулякри – образи того, чого фактично не існує, такі як «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розп'яті хлопчики», використання Україною заборонених видів озброєнь. Намічаються шляхи протидії російським ІПсО, зокрема поширення масової освіти, формування медіаграмотності, розвиток критичного мислення, посилення патріотичного виховання населення та військовослужбовців. Зазначається, що медіаграмотність дозволяє людям ефективно розрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій та фейків. Розвиток критичного мислення допомагає аналізувати інформацію, розуміти її контекст і визначати можливі приховані мотивації. Важливо також забезпечити системну та цілеспрямована діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, військового управління та громадських організацій щодо посилення патріотичного виховання.

Ключові слова: інформаційно-психологічні операцій (ІПсО), патріотичне виховання, симулякри, медіаграмотність, критичне мислення.

The article highlights the specifics of information and psychological operations of the Russian Federation (IPSO) against Ukraine in the conditions of full-scale Russian aggression. It is emphasized that during information aggression, the main object of damage and the object of protection organization becomes the national information space. It is noted that one of the key myths used to justify aggression and IPSO is "protection of the Russian-speaking population" and "return of original Russian lands". This concept includes the idea that territories that were once under Moscow's control, but lost for a period of time, still remain "primarily Russian". It is indicated that one of the key components of the information war is the "war of meanings/meanings", which includes the use of the entire palette of means of information transmission to relay certain meanings. The main structural element in this conflict are simulacra – images of what actually does not exist, such as "fascists in Kyiv", "atrocities of punitive battalions", "crucified boys", the use of weapons prohibited by Ukraine. Ways of counteracting the Russian IPS are outlined, in particular, the spread of mass education, the formation of media literacy, the development of critical thinking, and the strengthening of patriotic education of the population of Ukraine. It is noted that media literacy allows people to effectively distinguish true information from manipulation and fakes. The development of critical thinking helps to analyze information, understand its context and identify possible hidden motivations. It is also important to ensure the systematic and purposeful activity of state authorities, local self-government, military administration, and public organizations to strengthen the patriotic education of the population.

Key words: informational and psychological operations (IPSO), patriotic education, simulacra, media literacy, critical thinking.

Вступ. Україна на нинішньому етапі переживає повномасштабне вторгнення з боку російської федерації, яка впровадила хаос в усю конструкцію післявоєнної побудови Європи. Агресор використовує новий формат ведення війни, сподіваючись уникнути відповідальності за життя людей, зруйновані оселі та промисловість України, яка не бажає йти у фарватері політики РФ. Дипломатична, консультаційна та фінансова допомога з боку наших партнерів та санкції проти РФ є значним фактором впливу, але необхідно застосування ще більш потужних заходів впливу на РФ та надання Україні більших спроможностей для оборони нашої землі та повітря. Однією з головних складових повномасштабної російської агресії є інформаційно-психологічні операції, відтак досить актуальним на сьогодні є дослідження їхніх особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній політичній науці можна знайти багато праць, присвячених особливостям інформаційно-психологічних операцій та шляхам протидії їм. Значну увагу приділяється також їх міждисциплінарному контексту, зокрема залученню досягнень соціології, філології, психології, медіалінгвістики. Актуальні в цьому руслі дослідження Ю. Горбаня, М. Кіци, Н. Шульської, Н. Букіної, Н. Адамчук, Є. Магди, В. Мудрої, Ю. Василевич, О. Комарчука та інших, які досліджували фейки та інші засоби інформаційно-психологічних операцій. Особливості становлення та діяльності підрозділів ІПсО у т.ч. в контексті розбудови ССО ЗС України досліджували такі дослідники як Я. Жаркова, Д. Вєдєнєєв, О. Семенюк, І. Луньова, Ю. Серветник, А. Слюсаренко, П. Сніцаренко та інші. Питання військово-патріотичного виховання військовослужбовці досліджували такі науковці як П. Гай-Нижник, Т. Рондзістий, С. Бех, Л. Чупрій, М. Тимчик, А. Линник, А. Гуляєв, Г. Костаков, В. Новосельський, В. Олещук та інші.

Мета статті: аналіз інформаційно-психологічних операцій РФ проти України та розробка шляхів протидії їм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтовніше проаналізуємо нинішнє українсько-російське збройного протистояння, однією з ключових особливостей якого є проведення комплексу заходів із застосування інформаційно-психологічного впливу на населення та війська противника. У цьому контексті особливу увагу приділяють інформаційно-психологічному та інформаційно-пропагандистському забезпеченню військових операцій. У війні росії проти України ключовим елементом стало використання психологічної та інформаційної обробки місцевого населення.

Детальніше проаналізуємо сутнісні ознаки інформаційно-психологічних операцій (ІПсО). Вони включають в себе ретельно сплановані та координовані дії, спрямовані на вплив на свідомість суспільства для досягнення певних цілей. Такі операції можуть використовувати інформаційний тиск, маніпуляції та психологічний вплив з метою дестабілізації, дезорієнтації та підготовки до подальших дій.

Найважливішим аспектом ІПсО є використання інформації, яка може бути як істинною, так і неправдивою, для досягнення мети. Метою може бути нав'язання своєї правди, формування певного ставлення чи страху серед населення. Об'єктом ІПсО можуть бути різні соціальні групи та особи, включаючи політичних лідерів, військовослужбовців, громадських активістів, священнослужителів, бізнесменів та населення в цілому [1].

Як відзначає Ю. Горбань, у ході інформаційної війни проти України Російська Федерація застосовує широкий арсенал методів впливу на свідомість людей. Російські теле– та радіоканали використовують різноманітні прийоми, зокрема:

Дозована інформація: постійне подавання інформації порціями з метою контролю над сприйняттям аудиторії.

Дезінформація: поєднання неправдивих тверджень з одночасним викривленням подій, створенням міксу фактів та особистих думок, вибірковим поданням інформації, а також інформаційним рефреймінгом.

Використання інформаційного контексту: надання інформації без коментарів після налаштовування слухачів, а також застосування заборонених міжнародним законодавством технологій, таких як «25 кадр».

Перебільшення та замовчування: виголошення неправдивих чи перебільшених тверджень, а також утримання від аудиторії деякої інформації.

Журналісти використовують лінгвістичні та поведінкові прийоми для того, щоб впливати на психіку населення, роблячи враження, що люди самостійно дійшли певних висновків на підставі власного досвіду та інформованості [2, с. 142].

Під час інформаційної агресії, головним об'єктом ураження і предметом організації захисту стає національний інформаційний простір. Інформаційна зброя не призводить до руйнування інформаційного простору; навпаки, вона використовує його ресурси. Інформаційна зброя активно формує інформаційний простір, оскільки в сутності її завданням є інтенсивне введення нових сегментів інформаційного простору. У сучасних умовах володіння ефективною інформаційною зброєю та засобами захисту від неї є одним із пріоритетних напрямків забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері.

Зокрема, з 2014 року росія почала застосовувати концепцію «гібридної війни» проти України, яка є унікальною зі структурно-функціонального погляду, оскільки за формою вона є «гібридною»,

а за змістом – «асиметричною». На наш погляд, своєрідною прелюдією перед широкомасштабним розгортанням маніпулятивно-пропагандистської кампанії була дискредитація Євромайдану яка стала важливою складовою «гібридної» війни Росії проти України. За замовленням російської влади, ЗМК поширювали неправдиві та перекручені факти щодо Євромайдану через власні джерела. Вони спростовували прагнення українців стати повноправними членами європейської спільноти і жити в суверенній державі без диктатури та корупції. Одночасно вони підтримували такі пропагандистські тези, як «Україна – розділена країна» та твердження, що протести не відображають волю українського народу. Сьогодні поширюються міфи про те, що Захід вже втомився допомагати Україні, а без його допомоги вона обов'язково програє, що українці незадоволені В Зеленським і що готується третій майдан, що українці продають західну зброю терористам, зокрема Хамасу, який напав на Ізраїль. Важливо не надавати цим агентствам та ЗМІ легітимності для поширення цієї дезінформації в Україні.

Академік В. Горбулін вказує, що хоча інформаційний аспект став ключовим у «гібридній війні», він проте виконує не самостійну, а допоміжну роль, переважно супроводжуючи військову фазу операції. Проте в українському випадку маємо справу не лише із ворожою пропагандою, але й з тим, що фахівці-інформаційники правильно характеризують як «війну смислів/сенсів» (початок якої можна приблизно визначити у 2006–2007 рр.). Ця війна включає в себе використання всієї палітри засобів передачі інформації для ретрансляції певних смислів. Основним структурним елементом в цьому конфлікті є симулякри – образи того, чого фактично не існує, такі як «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розп'яті хлопчики», використання Україною заборонених видів озброєнь. Стратегічна мета експлуатації цих симулякрів полягає в тому, щоб замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту «інформаційними фантомами», які необхідні агресорові [3, с.4].

Неодмінною складовою сучасного світу та політичних процесів є симуляція, яка може виступати основним змістом і передумовою формування «гіперреальності», також відомої як «реальна віртуальність», «символічне поле політики». В контексті російсько-української війни, мета полягає в підриві цінностей демократичного світу та культивації атмосфери недовіри і нігілізму. Ця стратегія розповсюджується на держави, що підтримують Україну, а не лише на саму Україну.

Головна мета російської інформаційної війни – це викликати хаос і підрив цінностей демократичного світу, а також культивувати атмосферу недовіри та нігілізму. Ця стратегія не обмежується лише Україною, а також спрямована на ті держави, які підтримують Україну. Росія, яка сама не знає демократичних традицій, використовує основні цінності демократії як інструмент, перетворюючи свободу слова в право на брехню, свободу на отримання інформації в право на поширення фейків та пропаганди, а соціальні мережі в хаотичний збір неіснуючих осіб для розпалювання ворожнечі. Цим самим підривається сама ідея демократії, а сама можливість вільного, чесного і неупередженого волевиявлення особи піддається сумніву.

РФ у нинішній війні використовує різноманітні напрямки інформаційного протиборства проти України, зокрема: широке використання підконтрольних ЗМІ, контр-інформаційну боротьбу; використання пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах; застосування агентів впливу серед місцевого населення тощо [4, с. 86].

Додатковими ознаками проведення інформаційно-психологічної операції (ІПсО) Росією є зміст інформації, спрямованість на цільову аудиторію, належність джерел інформації, динаміка представлення інформації, факти комплексування по різних каналах, використання спеціальних прийомів та психотехнік .

Аналіз результатів проведення ІПсО підтверджує, що РФ використовує численні методи інформаційного протиборства в Україні. Деякі з цих методів включають:

Маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією: росія створює контрольований хаос та політичну напруженість шляхом впливу на суспільну свідомість та політичні орієнтації різних соціальних груп.

Дестабілізація політичних відносин: зокрема, розпалювання політичних конфліктів, провокація конфліктів між партіями та об'єднаннями, спроби провокації репресій проти опозиції та можливість громадянської війни.

Дезінформація: поширення неправдивої інформації, що може включати в себе атаку на авторитет державних органів та зниження рівня інформаційного забезпечення.

Провокування соціальних, політичних, національних та релігійних сутичок: РФ може сприяти конфліктам між різними соціальними та етнічними групами для створення додаткових проблем внутрішнього порядку.

Ці методи інформаційного протиборства розроблені для досягнення стратегічних цілей, включаючи підрив державних інститутів, створення нестабільності та вплив на суспільно-політичну обстановку в Україні.

Одним із ключових міфів який використовується для виправдання агресії та ІПсО є «захист російськомовного населення» та «повернення исконо русских земель». Ця концепція вклю-

чає в себе ідею, що території, які колись були під контролем Москви, але втрачені на певний період, все одно залишаються «споконвічно російськими». Навіть коли ці території втрачають контроль, ідентичність населення визначається як незмінна [5, с. 11].

Ця концепція використовується для легітимізації російського втручання в справи інших країн, в даному випадку – України. Сприймається, що ці території «повинні» повернутися до складу «російського світу», оскільки, за визначенням, вони завжди були «російськими». Концепція також включає у себе ідею, що ідентичність населення на цих територіях не може зазнати значних змін або не може формувати окрему ідентичність поза рамками «російського народу».

Така логіка служить для виправдання агресивних дій Росії відносно України та інших країн і може бути використана як інструмент пропаганди для формування сприятливого відношення до анексії чи втручання у внутрішні справи інших країн.

Диктатор Путін перед повномасштабним вторгненням взагалі заявив, що українського народу не існує і що Україна – це псевдодержавне утворення, яке не має ні історії, ні традицій.

Аналізуючи інформаційне протистояння між Росією та Україною, Є. Магда вважає, що з початку у 2014 році Росія мала певні переваги у цій війні. Він вказує на кілька ключових аспектів у контексті інформаційно-психологічного виміру інформаційної війни Росії проти України [6, с. 292].

Методологічна підготовка: росія виявилася більш ефективною в методологічній підготовці і реалізації інформаційно-психологічного компоненту міждержавного протистояння.

Зайняття позицій в інформаційному просторі: засоби масової інформації, контрольовані Росією, займають сильні позиції в інформаційному просторі України, що надає їм вплив та впевненість.

Реакція України та асиметрія протистояння: Україна мала обмежені можливості симетричної відповіді на агресивні дії Росії в інформаційному компоненті протистояння.

Міжнародні інформаційні позиції: росія досягає більш прийнятних міжнародних інформаційних позицій завдяки послідовності своєї зовнішньої політики та впливовому проросійському лобі.

Різноманітність підходів росії: росія використовує різноманітні рецепти інформаційно-психологічного впливу, що дозволяє їй адаптувати свою стратегію до різних ситуацій.

Санкції та загроза "недобитої України": Зазначається, що санкції, введені Заходом, можуть виявитися менш ефективними, і в Кремлі усвідомлюють потенційні загрози, які несе незалежна і успішна Україна .

Але після початку повномасштабного вторгнення стався перелом в інформаційній війні оскільки як українські так і зарубіжні ЗМІ вели прямі репортажі із зони бойових дій і весь світ побачив агресивну та імперіалістичну сутність Росії. А висвітлення в ЗМІ масових вбивств росіянами цивільного населення ще більше послабило авторитет Росії у світі. Проте Україні не потрібно зменшувати зусилля на інформаційному фронті оскільки останнім часом Росія активізує свої ІПсО, зокрема нещодавно поширювалася інформація, що Україна спонсорує ХАМАс і продає їм західну зброю. Це чергова брехня кривавого путінського режиму оскільки Україна не постачала і не буде постачати терористичним угрупуванням зброю. А от Росія найімовірніше і постачала Хамасу зброю, оскільки їй був вигідним цей конфлікт, оскільки після нападу Хамасу на Ізраїль увага світової спільноти переключилася з України на Ізраїль.

У контексті російської агресії проти України, інформаційно-психологічні впливи стають складовою гібридної війни, яка використовується для досягнення політичних та стратегічних цілей, не лише на полі бою, але й у сфері масової інформації та громадської свідомості. Спротив таким впливам вимагає системного підходу, включаючи поширення масової освіти, розвиток медіаграмотності, критичного мислення у населення, формування високого рівня патріотизму у різних соціальних групах і особливо у військовослужбовців інше. [7, с. 359].

У зв'язку з цим, значимість захисту військ (сил) від негативного інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) противника, як складової морально-психологічного забезпечення ЗС України, в умовах спочатку гібридної а потім повномасштабної війни значно зростає.

Забезпечення високого рівня освіти громадян є важливим елементом в боротьбі проти інформаційних маніпуляцій. Медіаграмотність дозволяє людям ефективно розрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій та фейків. Розвиток критичного мислення допомагає аналізувати інформацію, розуміти її контекст і визначати можливі приховані мотивації. Такий комплексний підхід сприяє формуванню стійкості суспільства до інформаційно-психологічних впливів та сприяє створенню ефективної системи захисту від інформаційної агресії.

Для кожного окремого громадянина для виявлення і протидії брехливим російським міфам потрібно чітко слідувати наступним правилам:

– критичне ставлення до інформації;
– поширення лише офіційних повідомлень;
– утримання від поширення сумнівних повідомлень;
– недовіра до анонімних або дискредитованих джерел: важливо бути обачним із відносною достовірністю джерел і уникати розповсюдження інформації від таких джерел.

Для протидії негативним російським інформаційно-психологічним впливам важливо також забезпечити формування ефективної системи патріотичного виховання українських військовослужбовців, яке опирається на ключові політичні цінності українського суспільства [8, с. 466].

Ключовими аспектами національно-патріотичного виховання особового складу Збройних сил України (ЗСУ) є:

– системна та цілеспрямована діяльність, яка включає участь органів державної влади, місцевого самоврядування, військового управління та громадських організацій;

– формування високої патріотичної свідомості українських військовослужбовців, що включає почуття вірності Вітчизні та готовності захищати її за конституційним обов'язком;

– національно-патріотичне виховання повинно сприяти гармонійному розвитку особистості військовослужбовця, забезпечуючи баланс між державними та особистими інтересами;

– важливим є наявність зв'язку між теоретичними аспектами та військовою практикою, забезпечення психічної підготовки особистості до умов сучасної війни. Необхідно враховувати реальні можливості, потреби та особливості конкретних видів ЗСУ, військових частин і підрозділів;

– сприяння єдності виховання: важливо сприяти єдності виховання, навчання, розвитку, психологічної підготовки та самовдосконалення військовослужбовців.

Підсумовуючи слід зазначити, що під час інформаційної агресії головним об'єктом ураження стає національний інформаційний простір. РФ у нинішній війні використовує різноманітні напрямки інформаційного протиборства проти України, зокрема: широке використання підконтрольних ЗМІ, контрінформаційну боротьбу; використання пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах; застосування агентів впливу серед місцевого населення тощо. Протидія агресивним інформаційним впливам вимагає системного підходу, включаючи поширення масової освіти, розвиток медіаграмотності, критичного мислення у населення, формування високого рівня патріотизму у різних соціальних групах і особливо у військовослужбовців інше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гулай В. В., Базилюк К. Ф.Інформаційно-психологічна складова гібридної війниросійскої федерації проти України (2014–2021 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6326/13362-1?inline=1

2. Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник НАДУ. 2015. № 1. С. 140–146.

3. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня – Україна.* 2015. № 2(24 січ.). С. 3.–17.

4. Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Методичний підхід до виявлення ознак проведення спеціальної інформаційної операції. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. 2012. Вип. 2 (31). С. 85–88.

5. Пєвцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І., Гордієнко А. М. Реалізація підходів інформаційної війни Російською Федерацією в сучасному інформаційному просторі України. *Наука і техніка Повітряних Сил.* 2014. Вип. 2 (15). С. 10–13.

6. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків:Віват, 2015. С. 290–291.

7. Гуржи В. Ідеологеми «руського міра» в сучасних гібридних війнах. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія /Донецький національний університет імені Василя Стуса /під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. С. 359–347.

8. Гай-Нижник П.П., Чупрій Л.В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник.* 2014. 84(5). С. 465–471.

UDC 327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.4

ISLAMIC RADICALISM, EXTREMISM AND TERRORISM IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION: PROBLEM AND SOLUTION

ІСЛАМСЬКИЙ РАДИКАЛІЗМ, ЕКСТРЕМІЗМ ТА ТЕРОРИЗМ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОБЛЕМА ТА РІШЕННЯ

Petriaiev O.S.,
Postgraduate student at the Department of Informational Security
National Institute for Strategic Studies

The article examines the problem of Islamic fundamentalism and terrorism in the countries of the European Union. The scientific work examines how Islamic fundamentalism has penetrated into member countries of the European Union over the past few decades and began to spread, threatening the national security of European countries. The emergence of the phenomenon of Islamic fundamentalism and terrorism is closely related to migration processes. Also, the governments of the European Union member countries made mistakes in their policy of integrating Muslim migrants into European society. A detailed analysis showed that the policy of the melting pot, the European society in which various radically different cultures were supposed to mix, did not live up to expectations and even caused new problems that European politicians and officials at different levels of government have to face today, as well as those that will intensify in the foreseeable future and may become a serious challenge for Europe in the XXI century. Muslim migrants in the majority cannot integrate into European society. They create their own diasporas and enclaves within the cities of Europe, thereby forming a state within a state, with its own laws, morality, and social relationships. Muslim youth cannot integrate and find their place in European society. Thus, becoming a target for the propaganda of Islamic fundamentalism, which will introduce destructive ideas into the consciousness of young Muslims, encouraging them to use violent actions against the indigenous population of European countries, as well as institutions of power. Particular attention in the study is paid to the study of factors that influence the radicalization of the Muslim diaspora living in European countries. The study examines this phenomenon both at the level of individuals who are in search of their identity in a foreign cultural space, and the study also analyzes the broader aspect of the existence of Muslim diasporas, their life, development, social, political, religious and cultural activities.

Key words: Islam, Terrorism, Migration, European Union, Radicalism.

У статті розглядається проблема ісламського фундаменталізму та тероризму у країнах Європейського Союзу. У науковій роботі вивчається як ісламський фундаменталізм за останні кілька десятиліть проникнув у країни-члени Європейського Союзу і став поширюватися та створювати загрозу національній безпеці Європейських країн. Поява феномену ісламського фундаменталізму та тероризму тісно пов'язана з міграційними процесами. Також уряди країн членів Європейського Союзу припустилися помилок у політиці інтеграції мусульман мігрантів у європейське суспільство. Детальний аналіз показав, що політика плавленого котла, європейського соціуму, в якому мали змішатися різні кардинально відмінні одна від одної культури не виправдали очікування і викликали навіть нові проблеми, з якими доводиться стикатися сьогодні європейським політикам і чиновникам на різних рівнях влади, а також які будуть посилюватися в найближчому майбутньому і можуть стати серйозним викликом для Європи в XXI столітті. Мусульмани-мігранти здебільшого не можуть інтегруватися до Європейського суспільства. Вони створюють власні діаспори та анклави всередині міст Європи, тим самим формуючи державу в державі, зі своїми законами, мораллю та соціальними взаєминами. Мусульманська молодь не може інтегруватися та знайти своє місце в європейському суспільстві. Таким чином, стаючи мішенню для пропаганди ісламського фундаменталізму, який впровадять деструктивні ідеї у свідомість молодих мусульман, спонукаючи їх до застосування насильницьких дій проти корінного населення європейських країн, а також інститутів влади. Особлива увага в дослідженні приділяється вивченню факторів, що впливають на радикалізацію мусульманської діаспори, що проживає в країнах Європи. Дослідження вивчає даний феномен як на рівні індивідуумів, які перебувають у пошуках своєї ідентичності в чужому культурному просторі, а також дослідження аналізує ширший аспект існування мусульманських діаспор, їх життя, розвиток, соціальну, політичну, релігійну та культурну діяльність.

Ключові слова: іслам, тероризм, міграція, Європейський Союз, радикалізм.

Introduction. Islamic terrorism in the member countries of the European Union appeared at the end of the twentieth century. It became widespread at the beginning of the XXI century. Terrorism itself is a complex and ever-changing phenomenon that often makes headlines in daily newspapers, political magazines, online news publications, and is also discussed by various experts on television and the Internet. Terrorism has many forms and is associated with various political and religious organizations. Terrorist organizations have different goals that they want to achieve through terror and violence. They range from right-wing and left-wing organizations, nationalist and separatist movements, religious extremist groups, as well as individuals driven by ideological, political and religious motives.

The article main goal. Research of the problem of Islamic radicalism and terrorism in the member countries of the European Union, and methods of countering this threat in order to strengthen the security of the EU countries as well as other countries on the European continent.

Recent literature review. The topic of Islamic fundamentalism was studied by such scholars as: Kasturi Sen, George T. Rankin, Kenneth M. Cowen, Steve Marsh, Derek E. Mix, Kristin Archick, Bruce Bawer, Bernard Lewis and etc.

The main research material. In the context of the problem of terrorism, Islamic terrorism occupies one of the most important roles. It should be considered not as a single phenomenon, the struggle of a group of people for their interests with the help of terror of various variations, but a struggle, to a certain extent, of Islamic civilization against Christian or Christian-Western civilization. A more detailed analysis of long-term historical events associated with Islamic terrorism shows that this is a long-term form of war that has been going on for many decades. For a clearer understanding of the concept of Islamic terrorism, let us understand the term terrorism itself.

The US Federal Bureau of Investigation divides terrorism into two groups, international terrorism and domestic terrorism. International terrorism is violent criminal acts committed by individuals or groups of individuals inspired by or associated with designated foreign terrorist organizations or states (state sponsored).

Domestic Terrorism: Violent criminal acts committed by individuals and/or groups to achieve ideological goals stemming from domestic influences, such as political, religious, social, racial or environmental in nature [1].

The legislation of the European Union has a definition of what terrorism is. According to EU law, the crime of terrorism is violence committed to intimidate a population, unlawfully compelling a government or an international organization to do or refrain from doing or refrain from doing any act to destabilize or destroy the fundamental political, constitutional, economic or social structures of a country [2].

In the modern world, the concept of terrorism refers to Islamic terrorism. Islamic terrorism arose against the backdrop of the Soviet war in Afghanistan in the eighties of the twentieth century. Gradually, Islamic terrorism went beyond the Islamic world and transformed into a threat to the security of the world. The emergence of Islamic terrorism in Afghanistan is associated with the desire of the Soviet Union to introduce the ideology of atheism and socialism into the Afghan conservative and religious society. Islamic fundamentalism became the ideological base for resistance to Soviet occupation. It was during the war in Afghanistan that the Islamic terrorist organization Al-Qaeda emerged, responsible for many terrorist attacks in the countries of the European Union.

The terrorist attack of September 11, 2001, which was carried out by the Islamic terrorist organization Al-Qaeda and planned by the Islamic international terrorist Osama bin Laden on the World Trade Center buildings in New York, led to the beginning of a chain of wars, counter-terrorism operations, and changes in ruling regimes in Islamic regions around the world waged by the United States and its allies, which became better known as the War on Terrorism. Military actions in Afghanistan and Iraq led to the destabilization of the regions of the Middle East and Central Asia, poverty, increasing social tension and the growth of Islamic fundamentalism, which began to gain popularity among the poor population of Muslim countries.

Military operations of the Western coalition in Muslim countries destabilized a region that historically had a complex and distinctive system of social relationships between the population and the authorities based on the specific history of the development of society based on religious narratives and dogmas of Islam and the tribal system. The destabilization of the region inevitably led to a series of social upheavals, changes in ruling regimes and civil wars, which began in December 2010 and became known as the Arab Spring. Long wars, political crisis and poverty have created a populace ready to seek a better life outside the Muslim region. In 2015, the situation reached a bifurcation point, which led to a migration crisis in Europe. The situation was due to several factors. Firstly, as noted earlier, long wars, political crises and poverty have contributed to the emergence of a large number of people who are dissatisfied with their lives and who do not see prospects for further life in their countries. Secondly, the dissemination of information via the Internet contributed to the creation of an image among the population of the Muslim world of the European Union as a place of high standards of living and security. Thirdly, the geographical proximity of the Middle East and Europe simplified the movement of entire peoples from Asia to Europe in a short time.

Since 2015, two parallel worlds have begun to emerge in the countries of the European Union. On the one hand, the indigenous population of European countries continues to live in Europe, who speak various European languages and profess Christianity. On the other hand, several million migrants have arrived in Europe since 2015, settling compactly in large European cities, speaking Arabic among themselves and professing Islam. The process of integration of the Muslim population in Europe into European society occurs either at a very low level or does not occur at all. The non-integrated Muslim population, especially the younger generation, is influenced by the propaganda of Islamic fundamentalism, which claims in its narrative that Europe must answer to the Muslim population for its crimes during the era of colonialism. One of the methods of influencing the authorities and population of European countries is terrorism by radical Muslims. The main strategic goal of Islamic terrorism in Europe is to expand the Islamic world beyond its original historical existence.

One of the important elements of Islamic terrorism in Europe is the goals pursued by Islamic fundamentalists. When approaching the question of the goals of Islamic terrorism, we can look at it from a secular perspective. The context of goals can be divided into three categories, such as political, cultural and social. For a clearer understanding of the picture of the ongoing conflict, between Islamic fundamentalism and the countries of the European Union or European countries as a whole, it is necessary to consider the problem from the point of view of the struggle of two civilizations, Western Christian and Eastern Muslim. So, this issue can be viewed as a conflict between the north and south. When we look at this conflict from the point of view of the struggle between two civilizations, we see a long historical conflict whose roots can be traced back to the era of the expansion of Islam to the north in the territory of the Iberian Peninsula and the Byzantine Empire, as well as the expansion of the kingdoms of Europe into the Islamic region during the Crusades.

Also, an important aspect in understanding the conflict between Islamic and Christian civilizations is the era of European colonialism, when European empires such as Great Britain, France, Italy controlled almost all the Muslim countries of North Africa, the Levant and the Arabian Peninsula. One of the goals of modern Islamic terrorism in Europe is revenge against the colonial past, which brought destruction and grief to Arab and other Muslim countries at the hands of European colonial powers. The past, in which Muslim countries were colonized by European empires, is perceived by Muslims as humiliation and gives Islamic fundamentalists justification for their actions as revenge, as well as a sense of moral superiority. Also, with the beginning of the XXI century, the terrorist attacks in the United States on September 11, 2001, the war against terrorism began. The war of the Western coalition against Muslim countries, primarily Afghanistan and Iraq, as well as interventions in other countries, for example, Libya, Syria, Yemen and others, which destabilized the region. The interventions of Western countries, which are Christian countries, in Muslim countries should also be seen as a struggle between Christian and Islamic civilizations.

Thus, we see that Muslim regions or countries in which Islamic fundamentalist movements arose and developed, where religious ideologists of radical Islam appeared, are those places where Muslim society came into confrontation with Western civilizations. Such countries were Egypt, Iraq, Syria, Afghanistan, Sudan, Pakistan and others. The feeling of resentment and sense of injustice was used by radical Islamic theologians as an impetus for the passionate part of the population to act and legitimize the strategy of violence. Simply put, a radicalized society feels a sense of resentment that serves as a moral justification for revenge, transforming into violence [3].

The most important goal of Islamic terrorism in Europe is to fight against Western civilization using accessible methods. The goal of terrorists is to intimidate residents of European countries, destabilize the political and administrative system in the state where a terrorist attack occurs, as well as manipulate government officials in order for terrorists to achieve their goals. If we summarize the narratives that are present in each of the terrorists' goals, we can say that the main goal is power. Power is political, economic, religious and social. From the point of view of Islam, the world is divided into the territory of Islam (dar al-Islam), the territory of disbelief (dar al-kufr), the territory of war (dar al-harb), etc. Thus, the countries of the European Union are considered as a territory of disbelief, which means it is also turning into a territory of war, where fighting is carried out using the methods that Islamic fundamentalists have at their disposal. The main goal of Islamic fundamentalism in the European Union is to expand its influence, that is, to transform originally Christian territories into Islamic territories.

The Islamic scholar theologian Muhammad al-Shafi'i, who lived in the second half of the VIII century and the beginning of the IX century, formulated a clear concept of jihad or holy war. Al-Shafi explained that God commanded war, because otherwise the Islamic community (ummah) could not exist. He believed that the goal of Islam is to extend its dominion over all humanity. The main mission of Islam is to establish social justice and equality, to free all people from the tyranny of a state based on worldly principles [4, p. 107].

When we consider Islamic terrorism in the countries of the European Union and in Europe as a whole, we must understand that terrorism is a strategy of waging asymmetric warfare, a weak actor against a stronger opponent. Islamic terrorist organizations use various methods available to them to achieve their goals. First, consider the issue of terrorist organizations that have carried out acts of violence in Europe. These organizations have changed periodically during recent history, some weakened, while others became stronger, and new ones appeared that did not exist before that time. It is also important to note that some Islamic terrorist organizations set themselves the goal of attacking a specific European state, and not the entire European Union as a representative of Western civilization. For example, in 1994 and 1995, the Algerian Islamic terrorist organization Armed Islamic Group of Algeria carried out two terrorist attacks. In 1994, militants of the organization hijacked an Air France plane flying from the capital of Algiers to Paris. The terrorists' goal was to fly the plane into the Eiffel Tower. Three passengers were killed by terrorists, and the militants themselves were killed by French police while refueling the plane in Marseille [5].

In 1995, Algerian terrorists shot eight people on public transport in Paris and Lyon. The main motivation

of the Algerian Islamic Terrorist Organization was against the French government's assistance to the Algerian leadership during the Algerian Civil War [6].

In the XXI century, Islamic terrorism has become more active. We can distinguish two historical points in the intensification of Islamic terrorism in the current century. The first point is the events of September 11, 2001, and the terrorist attack on New York and the Pentagon in the United States. After this event, Islamic terrorism in the European Union intensified. The main terrorist organization in the first decade of the XXI century was Al-Qaeda. After the Arab Spring and the outbreak of the civil war in Syria and Iraq, amid chaos, the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIS) intensified its activities. ISIS was able to create an unrecognized state with all the attributes of state and institutions of power in the occupied territories of Syria and Iraq. Their They were also active in the countries of the European Union. It can be said that between 2014 and 2019, ISIS was the dominant Islamic terrorist organization in the world.

Between 2001 and 2014, the main methods of terrorist attacks in the European Union were bombings and mass shootings. So, on March 11, 2004, two bombs were detonated on a commuter train in Madrid, killing 191 people. A terrorist cell linked to al-Qaeda has claimed responsibility for the Madrid train attack. The terrorist attack in Spain was linked to the war in Iraq and the radicalization of Muslims in the European Union [7, p. 16–19].

Another example of such an attack with a large number of casualties was the series of terrorist attacks in central London that occurred on July 7, 2005. As a result of this tragedy, 56 people died and several hundred more were injured. The Islamic terrorist organization The Secret Organization of al-Qaida in Europe claimed responsibility for the attack. This organization was a small terrorist cell that operated in various countries of the European Union and was associated with al-Qaeda [8].

So, in the period between 2001 and 2014, there were less significant terrorist attacks where there were not a large number of victims. Thus, we see that a chain of events such as the terrorist attack on the United States on September 11, 2001, the outbreak of the war in Afghanistan in the fall of 2001, the outbreak of the war in Iraq in the spring of 2003 and other smaller military operations against Islamic terrorists around the world that were part of US strategies in the war against terror have led to an increase in terrorist attacks in the countries of the European Union.

The next period began in 2014. A number of events in the Middle East and North Africa led to the creation of a situation that influenced the development of a new wave of Islamic terrorism in the countries of the European Union. The Arab Spring, which began in Tunisia in December 2010, led to changes in political regimes in Tunisia, Libya, Egypt and Yemen. Thus, the crisis in the Middle East and North Africa provoked wars in Libya, Syria, Yemen and the escalation of hostilities in Iraq, which have not stopped since March 2003. Coups d'etat in Arab countries led to the creation of a power vacuum, which was filled by Islamic fundamentalists of varying degrees of radicalism. In some countries, such as Tunisia and Egypt, Islamic fundamentalists came to power democratically through the mechanism of elections. In Syria and Iraq, Islamic fundamentalists, represented by the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIS), seized power in parts of the territories of these two countries for several years through armed struggle. Starting in 2014, a new wave of terrorist attacks began in the European Union, behind which ISIS stood, the purpose of which was to create terror in the EU countries, as well as an Islamic attack on Europe, as on Christian civilization and the spread of radical Islam.

After 2014, the methods of terrorist attacks in the European Union by Islamic fundamentalists have changed. Mass shootings, as well as individual terrorism, became new methods. Among the changes that influenced the new wave of terrorist attacks in the European Union, it should be noted such as the availability of the Internet among all segments of the population in Europe and the propaganda of Islamic radicalism via the Internet, militants who gained combat experience in the Syrian and Iraqi conflict, the younger generation of Muslims who were born in the countries The EU failed to integrate, as well as mass migration from the Middle East in 2015. After 2014, the main countries of the European Union that were often attacked by terrorists were France, Belgium, Germany, Great Britain and other countries.

During this period of time, the most resonant terrorist act was the shooting of employees of the political satirical magazine Charlie Hebdo on January 7, 2015 in France.

Also, in 2015, large-scale migration of the population professing Islam to the countries of the European Union began, from the regions of the Middle East, North and Central Africa, and Central Asia. Constant political crises and civil wars in the countries of these regions have pushed their populations to migrate to the rich and calm countries of the European Union. Also, the result of this process was a situation where not all new migrants were able to adapt to the new life. Also, you need to take into account the difference in religion, culture, way of life, which forms the difference between two peoples, even two civilizations. Youth professing Islam, and who have not been able to adapt to a new life, become victims of the propaganda of Islamic fundamentalism, which pushes them to carry out terrorist attacks against the indigenous population and government structures that are considered hostile to Islamic civilization.

In the fall of 2015, another massive terrorist attack occurred in France. On the evening of Friday,

November 13, ISIS terrorists in three teams killed 130 people and wounded several dozen more. According to Europol, French and Belgian police, all participants were jihadists of Arab origin and some of them fought on the side of ISIS in Syria or Iraq, or planned to go to these countries to take part in hostilities.

ISIS terrorists used small arms and the element of surprise to kill as many ordinary people as possible in places where they gathered, carrying out attacks on crowded streets, a concert and a stadium. The terrorist attacks on November 13, 2015 are identical to those that occurred in early 2015 in Paris during the attack on the satirical magazine Charlie Hebdo [9].

In the period between after 2015, that is, starting from 2016, and until approximately 2021, terrorist attacks by jihadists became regular. It is important to note that the factor of individual terrorism began to dominate. This means that Muslims who were not happy with their social status were often influenced by the propaganda of Islamic fundamentalism through the Internet, namely Internet sites disseminating information of a radical and extremist nature, and provoked these people to action. Due to the fact that these people were not members of any terrorist organization, they acted alone. Also, since they did not have access to firearms and did not know how to assemble explosive devices, they used improvised means, such as edged weapons, as well as vehicles, to kill as many people as possible.

If we look at a typical portrait of a European jihadist, we will see certain traits. Firstly, this is a male person, a teenager or a young man. This person was born in the European Union or arrived in one of these countries as a migrant. He is unemployed or does not have a regular income. May be involved in crime. Participated in combat operations in the Middle East or plans to do so. He grows up slowly, his consciousness is dominated by a radical worldview, which influences his behavioral algorithm. He has no education or has a very basic one, which does not allow him to get a good job [10].

A would-be jihadist has a set of motivational factors that motivate him to carry out a terrorist attack. We will include such things as identity crisis, psychological trauma, racism and the influence of the growing environment as basic factors. Factors that serve as a trigger for action include the popularization of jihad on the Internet, the policies of Western countries towards the Islamic region and a charismatic leader who is able to push an individual or group of people to illegal actions. For meetings of a group of jihadists or places where a person can be influenced by the ideologists of Islamic fundamentalism, mosques, the Internet, school, clubs, work, as well as the influence of family and friends can be used (11, p. 34).

To counter Islamic radicalism, extremism and terrorism, the authorities of the European Union use various tactics and strategies. Modern methods for combating terrorism, and especially Islamic terrorism, began to be developed in the European Union after the terrorist attack in the United States on September 11, 2001. Over the past two decades, Islamic radicalism and terrorism have become an important issue that European Union countries face every year.

At the first stage, the authorities of the European Union use various programs aimed at de-radicalization a radical group of Muslims who may in the future pose a danger to the public of various EU member countries. The next stage involves preventive measures to prevent terrorist attacks at the planning stage, as well as direct combat against terrorists during their active actions. The main task for the European security system is to identify at an early stage those people who may become terrorists in the future. At the first stage, an individual may be neutral towards extremist ideas. But his dissatisfaction with his life can be exploited by various interested extremist organizations. At the next stage, the person begins to sympathize with the radical idea, but does not actively participate. At the next stage, he justifies extremist ideas, as well as radical terrorist actions. The final stage is carrying out a terrorist attack [12].

The European Union uses various methods, which include legislative initiatives, political civil, and educational initiatives, to prevent the development of radicalism among Muslim diasporas living in EU member countries. The main task that EU leaders have declared is countering violent extremism.

In 2023, the Council of Europe adopted a counter-terrorism strategy for the period from 2023 to 2027. It must meet the modern challenges that the member countries of the European Union face today and may arise in the near future. The new strategy is aimed at strengthening preventive measures to counter the development of radicalism, extremism and the fight against terrorism in Europe. The goal of the strategy is to counter the growing abuse of new technologies, recruiting and training new terrorists among people living in the EU. Particular attention is paid to people who took part in hostilities in Iraq and Syria as part of ISIS troops. Since their return to the EU, countries such as Austria, Germany, Belgium, the Netherlands, Denmark, Spain, Sweden and the Balkans have suffered from their illegal actions [13].

Conclusion. Thus, it can be stated that the European Union, and in general almost all European countries, will inevitably face Islamic radicalism, extremism and terrorism. A series of political, economic and social crises in the countries of the Middle East and North Africa, as well as coups d'etat and wars, created a situation favorable for the activities of Islamic fundamentalists who promise the population of Arab countries a quick solution to their social problems, as well as migration of the population to European countries in search of better life. The situation after 2015

showed that the European policy of multiculturalism towards people of other cultures and religions did not bring the desired result, which will lead to the fact that in the foreseeable future Islamic fundamentalism will increase its influence on Muslims in Europe who will not be able to integrate into European society. The European Union needs to strengthen its efforts to integrate Muslims into European society. Also, the European Union should increase interaction with the Arab world to develop a preventive system to counter extremism and terrorism. The EU must work with both the official authorities of the Arab states, as well as the official opposition, to achieve progress in countering security threats on the European continent.

REFERENCES:

1. Terrorism. FBI. URL: https://www.fbi.gov/investigate/terrorism (last accessed: 01.03.2024).
2. The EU's response to terrorism. European Council. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-against-terrorism/#:~:text=EU%20definition%20of%20terrorism,abstain%20from%20performing%20any%20act (last accessed: 01.03.2024).
3. Mohammed Y. The Motivation behind Islamic Terrorism. Open Journal of Political Science. 2021. URL: https://www.scirp.org/pdf/ojps_2021101214402334.pdf (last accessed: 12.01.2024).
4. Armstrong K. Fields of Blood. Religion and the History of Violence. Knopf, Borzoi Books. 2014. P. 326.
5. SWATTING HIJACKERS AWAY: THE HIJACKING OF AIR FRANCE 8969 AND THE GIGN INTERVENTION. Transport Security International. 18.12.2019. URL: https://www.tsi-mag.com/swatting-hijackers-away-the-hijacking-of-air-france-8969-and-the-gign-intervention/ (last accessed: 14.01.2024).
6. Noll A. The long shadow of the Saint-Michel terrorist attacks. Deutsche Welle. 25.07.2020. URL: https://www.dw.com/en/france-1995-bombings-anniversary/a-54299823 (last accessed: 14.01.2024).
7. Reinares F. Jihadist Radicalization and the 2004 Madrid Bombing Network. Vol. 2 Issue 11. CTC Sentinel. 2009. P. 28.
8. Johnson C. Tube blasts 'almost simultaneous'. The Guardian. 09.07.2005. URL: https://web.archive.org/web/20080322034744/http://www.guardian.co.uk/uk/2005/jul/09/july7.uksecurity12 (last accessed: 11.02.2024).
9. Seibt S. PARIS ATTACKS: AN UNPRECEDENTED INVESTIGATION. France 24. 25/11/2015. URL: https://graphics.france24.com/paris-attacks-investigation-terrorism-belgium-bataclan-suspects/ (last accessed 22.03.2024).
10. Rekawek K. WHO ARE THE EUROPEAN JIHADIS? GLOBSEC. Defense and Security Program. URL: https://www.globsec.org/sites/default/files/2018-09/GLOBSEC_WhoAreTheEuropeanJihadis.pdf (last accessed 23.03.2024).
11. Precht T. Home grown terrorism and Islamist radicalisation in Europe. Ministry of Justice. 2007. URL: https://www.justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Arbejdsomraader/Forskning/Forskningspuljen/2011/2007/Home_grown_terrorism_and_Islamist_radicalisation_in_Europe_-_an_assessment_of_influencing_factors__2_.pdf (last accessed 23.03.2024).
12. Bakovski P. Preventing radicalisation in the European Union. EPRS | European Parliamentary Research Service. 11.2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/739213/EPRS_IDA(2022)739213_EN.pdf (last accessed 24.03.2024).
13. 10.1 Council of Europe Committee on Counter-Terrorism (CDCT). Council of Europe. 08.02.2023. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a9ad67#_Toc121816433 (last accessed 24.03.2024).

УДК 37.017.4:323.1:303.4
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.5

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ КРАЇН ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ

FEATURES OF THE NATIONAL PATRIOTIC TRAINING OF MILITARY OFFICERS OF THE COUNTRIES OF THE NORTH ATLANTIC ALLIANCE

Чупрій Л.В.,
доктор політичних наук, професор,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного центру «Інститут соціально-правових та політичних досліджень
імені Олександра Яременка»,
професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету

Сіра О.В.,
кандидат філософських наук,
завідувач відділу науково-методичного забезпечення європейської інтеграції,
інформаційної та етнополітики
Науково-дослідного центру «Інститут соціально-правових та політичних досліджень
імені Олександра Яременка»

В статті аналізуються особливості національно-патріотичної підготовки військовослужбовців країн Північноатлантичного Альянсу. Підкреслюється, що в більшості армій НАТО виховна робота акцентується на формуванні та розвитку в військовослужбовців високих військово-професійних якостей, почуття патріотизму, дотримання морально-етичних норм у військовому колективі, що закріплені у військовій присязі та етичному кодексі Збройних сил цих країн. Вказується, що в Північноатлантичному альянсі на сьогодні уніфіковано проведення виховної та морально-психологічної підготовки військовослужбовців, включаючи формування національно-патріотичного виховання у військових колективах. Зазначається, що при вихованні патріотизму в Збройних силах країн НАТО велика увага приділяється пропаганді, спрямованій на підвищення рівня бойової готовності та розвитку необхідних навичок для захисту країни. Цьому сприяють знання про військові традиції, такі як відданість своєму виду Збройних сил, роду військ, частині чи підрозділу, а також впровадження нових армійських звичаїв для подолання консервативності та стереотипності мислення. Підкреслюється, що на практиці спостерігаються певні відмінності щодо підготовки військовослужбовців у різних країнах. Наприклад, у французькій армії наголос робиться на курсовому підході до навчання та виховання, з активною участю громадянських фахівців. Велика Британія визначається індивідуальним підходом до виховання, з урахуванням особистісного характеру та індивідуалізацією процесу формування морально-бойового духу. У Німеччині ключовим аспектом є психологічна адаптація майбутніх офіцерів до умов сучасних збройних конфліктів. США виокремлюються багаторівневою системою навчання та виховання для офіцерів.

Ключові слова: національно-патріотична підготовка військовослужбовців, національні цінності, зарубіжний досвід, США, Франція, Німеччина, Великобританія, Ізраїль.

The article analyzes the peculiarities of national-patriotic training of military personnel of the countries of the North Atlantic Alliance. It is emphasized that in most NATO armies, educational work is focused on the formation and development of high military professional qualities, a sense of patriotism, and compliance with moral and ethical norms in the military team, which are enshrined in the military oath and the code of ethics of the Armed Forces of these countries. It is indicated that educational and moral and psychological training of military personnel, including the formation of national and patriotic education in military teams, is currently unified in the North Atlantic Alliance. It is noted that during the education of patriotism in the Armed Forces of NATO countries, great attention is paid to propaganda aimed at increasing the level of combat readiness and developing the necessary skills for the defense of the country. This is facilitated by knowledge of military traditions, such as loyalty to one's type of Armed Forces, military branch, unit or unit. It is noted that in practice there are certain differences in the training of military personnel in different countries. For example, in the French army, emphasis is placed on a course approach to training and education, with the active participation of civilian specialists. Great Britain is defined by an individual approach to education, taking into account the individual character and individualization of the process of formation of morale and fighting spirit. In Germany, a key aspect is the psychological adaptation of future officers to the conditions of modern armed conflicts. The USA is distinguished by a multi-level system of training and education for officers.

Key words: national-patriotic training of servicemen, foreign experience, USA, France, Germany, Great Britain, Israel.

Вступ. Україна на нинішньому етапі переживає повно штабне вторгнення з боку російської федерації, яка впровадила хаос в усю конструкцію післявоєнної побудови Європи. Агресор використовує новий формат ведення війни, сподіваючись уникнути відповідальності за життя людей, зруйновані оселі та промисловість України, яка не бажає йти у фарватері політики РФ. Дипломатична, консультаційна та фінансова допомога з боку наших партнерів та санкції проти РФ є значним фактором впливу, але необхідно застосування ще більш потужних заходів впливу на РФ та

надання Україні більших спроможностей для оборони своєї землі та повітря. Відтак в цих складних умовах змістом національної безпеки України та наших Збройних сил в першу чергу є захист держави та її політичних інститутів, а також прав і свобод людини і громадянина, матеріальних і духовних цінностей суспільства. Збройні сили України сьогодні проявляють високий рівень стійкості та патріотизму, обороняючи та поступово повертаючи тимчасово окуповані українські території. Відтак в цих умовах потрібно посилювати національно-патріотичне виховання громадян України. Згідно з Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей. Однією з головних умов перемоги над мілітарно сильнішим імперіалістичним ворогом є стійке усвідомлення громадянином України своєї приналежності до української нації, наявності стійкого україноцентричного світогляду, національних цінностей та високий рівень патріотизму [1, с. 466].

Значну військову та гуманітарну допомогу для перемоги над російським агресором нам надають також члени Північноатлантичного Альянсу. Вони мають значний досвід національно-патріотичної підготовки військовослужбовців збройних сил, який ми й повинні дослідити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національно-патріотичне виховання досліджували такі науковці, як Гай-Нижник П., Рондзістий Т., Бех С. М., Чупрій Л. В., Стукан С. О., Сіра О. В., Тимчик М., Линник А., Гуляєв А. та інші. Зарубіжний досвід національно-патріотичної підготовки військовослужбовців вивчали такі дослідники, як Джурі І., Уткін В. Є, Герасименко М. В., Гангал А. В., Стукан С. О., Агаєв Н. А., Кокун О. М., Пішко І. О., Ананьїн В. О., Горлинський В. В., Пучков О. О., Романенко В. П., Лозінська Н. С. та інші.

Формулювання цілей статті та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті є дослідження особливостей національно-патріотичної підготовки військовослужбовців країн Північноатлантичного альянсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні Україна активно прагне до входження в Північноатлантичний альянс, для чого важливо запроваджувати в вітчизняних збройних силах відповідні стандарти НАТО. Дуже важливо також досліджувати досвід морально-психологічного забезпечення та національно-патріотичної підготовки військовослужбовців країн Північноатлантичного альянсу. Слід зазначити, що в Північноатлантичному альянсі на сьогодні уніфіковано проведення виховної та морально-психологічної підготовки військовослужбовців, включаючи формування національно-патріотичного виховання у військових колективах. Ці процеси відбуваються за єдиною моделлю. Не зважаючи на те, що альянс має спільні підходи, в арміях країн-учасниць НАТО питання виховання військовослужбовців та формування їх патріотичної культури регламентуються відповідно до внутрішніх нормативних актів [2, с. 4].

Виховання військовослужбовців та майбутніх офіцерів у різних арміях має спільні риси, зокрема у формуванні патріотизму у військових колективах. Патріотичне виховання включає різноманітні напрями, такі як державно-правовий, нормативно-регулятивний, духовний (релігійний), культурний, морально-психологічний, а також організацію здорового способу життя та інші. Незважаючи на схожість загального змісту виховання, відмінності проявляються у пріоритетах, цілях і завданнях через історико-культурні традиції, роль збройних сил у суспільстві, спосіб життя та формування армії кожної держави. Зміст виховання визначається цілями внутрішньої та зовнішньої політики, національними інтересами держави [2, с. 6]. (табл. 1).

Розглянемо досвід ключових країн Північноатлантичного альянсу. Так забезпечення моральних якостей військовослужбовців є ключовим аспектом державної політики Сполучених Штатів. Основною метою громадянської освіти та патріотичного виховання в армії США є формування національної та державної самосвідомості, гордості за службу в Збройних силах як символу демократії у всьому світі, а також лояльності до уряду та Президента країни.

Таблиця 1

Особливості патріотичного виховання в арміях країн НАТО та Ізраїлю

Англія	Німеччина	Ізраїль	США
Пропаганда особливої місії країн, миротворчої ролі у Західній Європі	Формування високої політичної свідомості, критичного мислення, відповідальності за країну	Виховання елітних представників молоді, які мають високий інтелект і віддані ідеалам держави Ізраїлю	Формування уявлень про велику місію США, відповідальність їхньої країни у світовому масштабі

При аналізі цілей підготовки військовослужбовців у армії США визначається основна мета виховання: створення та розвиток особистості американського військовослужбовця як громадянина-патріота США та професійного воїна, який постійно прагне до самовдосконалення. Це сприяє формуванню високої політичної культури у військових колективах [3, с. 18].

Мета розглядається як провідний системоутворюючий фактор у системі патріотичного виховання. В Збройних силах США виховна робота акцентується на формуванні та розвитку в військовослужбовців військово-професійних якостей, почуття патріотизму, дотримання морально-етичних норм у військовому колективі, що закріплені у військовій присязі та етичному кодексі Збройних сил США.

Суб'єктами виховання особового складу американської армії є різноманітні державні та громадські структури США, такі як органи законодавчої і виконавчої влади, мережі радіо– та телевізійних компаній, редакції газет і журналів, інформаційні агентства, а також центри кіномистецтва та розваги. Проте найбільш прямим суб'єктом патріотичного виховання для військовослужбовців є військове командування, яке діє через апарат Міністерства оборони США. У системі виховання задіяні окремі підрозділи, установи та індивідуальні члени, такі як рядові, сержанти, уорент-офіцери, офіцери, цивільний персонал та члени сімей військовослужбовців.

Підходи до вирішення освітніх завдань у Збройних силах США визначаються командним складом, який має певну вільність у виборі та застосуванні різноманітних форм, методів та засобів виховання. Серед них можуть бути і пряма реклама з упередженням на ключових американських політиків, які відіграли значну роль у формуванні американської державності. Так, наприклад, на кораблі «Теодор Рузвельт» розташований плакат із написом: «Офіцери і команда пишаються своїм кораблем, який отримав ім'я на честь великого американця» [4, с. 21].

У сфері патріотичного виховання військовослужбовців США акцентується на декількох ключових напрямах:

а) формування та розвиток високих професійних якостей серед військовослужбовців;

б) виховання любові до рідної країни;

в) стимулювання позитивної мотивації до військової служби, активне просування ідеї військової кар'єри;

г) морально-етичне виховання військовослужбовців;

д) формування високого корпоративного духу;

е) популяризація здорового способу життя;

є) активне фізичне виховання [5, с. 37].

В процесі патріотичного виховання в армії США застосовуються різноманітні педагогічні методи, такі як переконання, приклад, матеріальне і моральне стимулювання, а також примус [6, с. 8].

У патріотичному вихованні в американській армії відіграють важливу роль такі засоби, як цивільна і військова преса, різні культурні установи (музеї, клуби, бібліотеки, тощо), а також художня, військово-історична і мемуарна література. Активно застосовуються методичні розробки, довідники та плакати. Загалом, система патріотичного та громадянського виховання в армії США має високорозвинену матеріальну базу: у Збройних силах США діє понад 1800 періодичних видань з загальним тиражем понад 10 мільйонів примірників, що перевищує 3 одиниці друкованої продукції на кожного американського військовослужбовця [2, с. 5].

Також можна зазначити, що існуюча система патріотичного виховання та громадянської освіти в американських збройних силах ефективно відповідає сучасним вимогам країни і відповідає її потребам у створенні патріотично налаштованої та добре організованої армії.

Аналізуючи досвід інших членів Північноатлантичного альянсу, зокрема Німеччини, слід зазначити що тут спостерігається інший підхід до визначення ключових завдань в сфері патріотичного виховання, ніж у деяких інших країнах НАТО. Важливим аспектом цього підходу є мотивація особистого соціального внеску у повсякденну службу, яка може бути актуальною як у мирний, так і воєнний час. Освітня та виховна робота в Збройних силах Німеччини ґрунтується на знаннях та уявленнях, з якими призовник приходить у Бундесвер. Ця робота сприяє розвитку особистості та спрямована на наближення її до ідеалу військовослужбовця, який закріплений у суспільній свідомості.

У збройних силах виховання визначається як усвідомлений вплив на духовні та фізичні сили військовослужбовця для формування його характеру та здатностей для виконання завдань як у мирний, так і в воєнний час. Мета і методи громадянського виховання базуються на Конституції ФРН і є добре відомими. Завдання виховання військовослужбовців включають формування волі до захисту батьківщини та готовності пожертвувати власними інтересами на користь суспільства. Також виховання (самовиховання) націлене на зміцнення порядку, дисципліни, товариської єдності, а також розвиток взаємної довіри та відчуття відповідальності за співпрацю [7, с. 55].

Інша потужна країна НАТО – Франція має гнучку та динамічну систему загальнонаціональної військової повинності. Ця система включає різні форми військової та громадянської служби, що дозволяє враховувати історико-географічні особливості країни та наявні трудові ресурси. Одним із важливих аспектів цієї системи є вирі-

шення проблем патріотичного виховання та громадянської освіти для особового складу французької армії.

Виховну та просвітницьку функцію в цій країні виконує Служба інформації й суспільних відносин Збройних сил Франції (створена при Міністерстві оборони в жовтні 1969 р.). Вона відповідає за пропаганду військової політики Франції, висвітлює діяльність Збройних сил, зміцнює зв'язки між армією та суспільством, а також обробляє та поширює різноманітну інформацію, включаючи військову періодику, кінофільми та інші матеріали.

У Франції виховну та просвітницьку функцію виконує Служба інформації й суспільних відносин Збройних сил, яка функціонує з 1969 року. Ця служба відповідає за пропаганду військової політики Франції, популяризує діяльність Збройних сил, зміцнює зв'язки між армією та суспільством, а також обробляє та поширює різноманітну інформацію про силові структури Франції , включаючи військову періодику, кінофільми та інші матеріали [6, с. 11].

В галузі виховної роботи серед військовослужбовців значну роль відіграють офіцери суспільних відносин. Вони допомагають у організації виховного процесу, загальноосвітньої та професійної підготовки військовослужбовців, а також сприяють працевлаштуванню військовослужбовців строкової служби.

У Франції основною формою просвітницької та виховної роботи з військовослужбовцями є проведення занять з курсу патріотичного виховання та громадянської освіти, яке триває одну годину на тиждень. Програма цього курсу охоплює різноманітні питання, включаючи внутрішню і зовнішню політику Франції, міжнародне становище, військове будівництво, історію Збройних сил, а також бойові традиції з'єднань і частин.

Аналізуючи особливості виховного процесу у Збройних силах Великобританії, слід зазначити, що основною його метою є формування усвідомлення кожним військовослужбовцем того, що національні інтереси країни завжди мають переважати. Крім того, важливо:

а) Акцентувати увагу на «миротворчій ролі» британських збройних сил та їхньої «особливої місії» у даному регіоні.

б) Переконувати військовослужбовців у необхідності потужного вітчизняного ядерного потенціалу для попередження будь якого можливого нападу.

в) Запобігати виникненню пацифістських настроїв серед військовослужбовців [8, с. 22].

При вихованні патріотизму в Збройних силах Великобританії велика увага приділяється пропаганді, спрямованій на підвищення рівня бойової готовності та розвитку необхідних навичок для захисту країни. Цьому сприяють знання про військові традиції, такі як відданість своєму виду Збройних сил, роду військ, частині чи підрозділу, а також впровадження нових армійських звичаїв для подолання консервативності та стереотипності мислення. Особлива увага також приділяється розвитку тісних «партнерських» відносин з союзниками та впровадженню нових форм співпраці.

В контексті популяризації національного характеру, основою якого є захоплення історією, армійське керівництво активно працює над закріпленням у свідомості особового складу віри в переваги «англійського способу життя» та загальної величі британської нації. З цією метою підтримується ідея про колишню «велич Великобританії».

Дуже цікавий досвід має Ізраїль, країна, яка, хоч і не є членом НАТО, активно співпрацює з цим блоком. В Ізраїлі створена одна з найефективніших систем навчання кадрів для армії та формування високого рівня патріотичного виховання, де готовність віддати життя за свою країну та релігійні цінності вважається ключовою. Більшість громадян Ізраїлю зобов'язані відслужити у війську. Після досягнення 18-річного віку всі ізраїльтяни обох статей підлягають призову до армії. Жінки бездітного статусу та неодружені до 26 років вважаються призовниками, але деякі з них можуть бути звільнені від служби за умови дотримання релігійних норм.

Система навчання в Ізраїлі тісно взаємодіє з реальним вирішенням бойових завдань. Курсанти витрачають значну частину свого часу на полі та на навчальних майданчиках, де негайно втілюють отримані теоретичні знання у практику. Основний акцент робиться на розвитку практичних навичок командування підрозділами серед майбутніх офіцерів. Виховна робота спрямована на формування високого рівня патріотизму та професіоналізму, з метою готовності офіцерів виконувати бойові завдання усвідомлено та відповідально.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Отже, аналіз процесу формування патріотизму в військових колективах закордонних армій розкриває деякі ключові аспекти. Слід відзначити, що патріотичне виховання, навчання та морально-психологічна підготовка військовослужбовців, які служать у арміях країн НАТО та отримують освіту в їхніх вищих навчальних закладах, переважно проводяться за єдиним стандартом, з урахуванням національних особливостей та виховних традицій офіцерського корпусу.

Проте, на практиці спостерігаються різноманітні методи підготовки офіцерів у різних країнах. Наприклад, у французькій армії наголос робиться на курсовому підході до навчання та виховання, з активною участю громадянських фахівців. Велика Британія визначається індивідуальним підходом до виховання, з урахуванням особистісного характеру та індивідуалізацією процесу фор-

мування морально-бойового духу. У Німеччині ключовим аспектом є психологічна адаптація майбутніх офіцерів до умов сучасних збройних конфліктів. США виокремлюються багаторівневою системою навчання та виховання для офіцерів.

Відтак для підвищення морально-психологічної стійкості та посилення патріотичного виховання українських військовослужбовців важливо також проаналізувати та застосувати ключові виховні практики армій провідних країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гай-Нижник П.П., Чупрій Л.В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник.* 2014. 84(5). С. 465–471.

2. Бухун А. Досвід патріотичного виховання та громадянської освіти військовослужбовців в арміях передових країн світу. *Витоки педагогічної майстерності.*2015. Випуск 16. С. 3–12.

3. Джурі І. Підготовка кадрів з ідеологічної роботи у Збройних силах США. *Зарубіжний військовий огляд.* 1990. № 9. С. 17–18.

4. Кудрявцев Ю.М. Підготовка командних кадрів до виховної діяльності у вузах США, Німеччини та Великобританії. *Зарубіжний військовий огляд.* 2001 № 5–6. С. 20–24.

5. The US Army / Marine Corps Counterinsurgency Field Manual. Washington: Forward. 2007. 346 с.

6. Уткін В.Є. Особливості виховної роботи у ЗС США, Великій Британії, та Франції. *Зарубіжний військовий огляд.* 2001. № 11. С. 8–12.

7. Brüggemann, A. Berliner Colloquium 2001 der Clausewitz – Gesellshaft der Bundesakademie für Sicherheitspolitik*. Europäische Sicherhei.* 2001. № 9. S. 54–86.

8. Lind, W.S., Nightengale, K., Schmitt, J.F., Sutton, J.W, & Wilson, G.I. The changing face of war: into the fourth generation. *Marine Corps Gazette, Quantico, Virginia*. 1989. № 13. S. 22–26.

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 324-051(438)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.6

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ)

CURRENT STATE OF SCIENTIFIC STUDY OF ELECTORAL-GEOGRAPHICAL PROCESSES IN CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF POLAND)

Беликанич В.В.,
старший викладач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Українсько-угорського навчально-наукового інституту Ужгородського національного університету

У статті автор здійснив спробу аналізу сучасного стану наукових досліджень у Республіці Польщі, які проводяться у напрямку вивчення електорально-географічних процесів як у країнах Центральної Європи загалом, так і в країні зокрема. Проаналізовано особливості гомогенного національного та конфесійного складу населення, розкрито питання становлення та розвитку партійної системи, формування сучасної адміністративно-територіальної моделі управління. Вказано, що саме ці чинники є визначальними у формуванні електорально-географічних процесів у Республіці Польщі, і відповідно є об'єктом наукового аналізу та досліджень, насамперед з боку польських політологів, географів, соціологів, міжнародників. Зазначено, що розвиток електоральної географії як розділу політичної географії у Республіці Польщі почався з 1989 р. паралельно з глобальними демократичними процесами у польському суспільстві та першими вільними виборами. Здійснено короткий огляд головних напрямів досліджень у галузі політичної та електоральної географії Республіки Польщі (починаючи з 1990-х років) таких науковців як Маріуш Ковальський, Томаш Зарицький, Лех Гайдукевич, Радослав Лінковський, Ігор Кавецький, Александра Ласон, Андрей Торой. Визначено, що сферою їхніх наукових інтересів виступають актуальні проблеми електоральної географії (зокрема, просторова диференціація електоральної поведінки та голосування, виборчий простір, виборчий контекст, географічне районування міських та сільських виборчих зон, чинники впливу на електоральний процес) Республіки Польщі. Звернена увага на дослідження регіональних електоральних процесів у таких містах та їх агломераціях як Краків та Щецін. Наголошено на важливості вивчення електоральних трансформацій в Республіці Польща в контексті вдосконалення виборчого законодавства та процесів на території України.

Ключові слова: електоральна географія, електоральна поведінка, електоральні процеси, регіон, Республіка Польща.

In the article, the author made an attempt to analyze the current state of scientific research in the Republic of Poland, which is conducted in the direction of the study of electoral and geographical processes both in the countries of Central Europe in general and in the country in particular. The peculiarities of the homogeneous national and confessional composition of the population are analyzed, the issue of the formation and development of the party system and the formation of a modern administrative-territorial management model are revealed. It is indicated that these factors are decisive in the formation of electoral and geographical processes in the Republic of Poland, and accordingly are the object of scientific analysis and research, primarily by Polish political scientists, geographers, sociologists, and internationalists. It is noted that the development of electoral geography as a branch of political geography in the Republic of Poland began in 1989 in parallel with democratic processes in Polish society and the first free elections. A brief overview of the main directions of research in the field of electoral geography of the Republic of Poland was made. The article outlines the scientific developments in this issue of such scientists as: Mariusz Kowalskyi, Tomasz Zarytskyi, Lech Hajdukevych, Radoslav Linkovskyi, Ihor Kavetskyi, Alexandra Lason, Andrey Toroi. It was determined that the field of their scientific interests are such actual problems of electoral geography of Poland, as: spatial differentiation of electoral behavior and voting, electoral space, electoral context, geographical zoning of urban and rural electoral zones, factors influencing the electoral process. Attention is paid to the study of regional electoral processes in such cities and their agglomerations as Krakow and Szczecin. The study emphasize the importance of studying electoral transformations in the Republic of Poland in the context of improving electoral legislation and processes in Ukraine.

Key words: electoral geography, electoral behavior, electoral processes, region, Republic of Poland.

Постановка проблеми. Електорально-географічні процеси у країнах Центральної та Східної Європи є об'єктом дослідження науковців впродовж другої половини XX – початку XXI століть.

Першими почали використовувати статистичний та соціологічний підходи в електоральній географії починаючи з 60-х років XX століття вчені зі США. Праці ж європейських вчених характеризу-

валися більшою «географічністю», тобто просторовим підходом.

Республіка Польща є найбільшою з країн Центральної Європи за територією та чисельним складом населення. Це зумовлює і відповідну увагу до проблеми аналізу та узагальнення основних напрямків та методів дослідження електорально-географічних процесів як на загальнонаціональному, так і на регіональних рівнях, які проводяться у країні починаючи з 1990-х рр. по сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття теми даної статті, а саме аналіз досліджень польських науковців у такому розділі політичної географії, як електоральна географія, власне і становить основну частину нашого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є спроба аналізу сучасного стану вивчення електорально-географічних процесів у Республіці Польща. Відповідно, у межах даної мети акцентується увага на на тому, що визначальний вплив на електорально-географічні процеси у Республіці Польща, зокрема, мають політична система країни, особливості її адміністративно-територіального управління, національна та конфесійна приналежність громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Національного перепису населення Республіки Польщі, проведеного в 2011 р., за національною ознакою поляки складали абсолютну більшість населення країни, а саме 36 млн 522 тис. осіб з 38 млн 511 тис. осіб, або 94,83% від загального складу населення [10, с. 29]. Станом на 2020 р. чисельність населення Республіки Польща складала 38 млн 265 тис. осіб. За конфесійною приналежністю 87% населення держави є римо-католиками [9]. Слід зазначити, що у квітні-вересні 2021 р. був проведений останній загальнонаціональний перепис населення у Республіці Польщі, статистичні дані якого наразі обробляються. Отже, Республіка Польща відрізняється від інших країн Центральної Європи (передусім, Угорщини, Румунії, Словаччини) високою гомогенністю населення за етнічним та конфесійним показниками.

Однією з головних особливостей сучасних електорально-географічних процесів у країнах Центральної Європи є наявність у тій чи іншій країні значної частини представників національних меншин. Це зумовлює, зокрема, і відповідні напрями у наукових дослідженнях, які орієнтуються на етнічну специфіку того чи іншого регіону. У багатьох країнах Центральної та Східної Європи, що відрізняються багатонаціональним складом населення, вельми поширеним виявляється феномен етнічного голосування, тобто, коли волевиявлення окремого індивіда залежить від інтересу етносу до якого він належить, так звана традиція голосувати «за своїх» [1, с. 24]. Найбільш яскравим прикладом є голосування угорської меншини, що особливо помітно на політичній сцені Румунії та Словаччини. У Румунії та Словаччині угорські партії грають найпомітнішу роль в політичному житті. Результати голосування за ці партії практично відповідають частці угорців в населенні даних країн [1, с. 25].

Характеристика партійної системи та адміністративно-територіального управління. Республіка Польща є унітарною державою, яка поділена на 16 воєводств. Вищий законодавчий орган – двопалатний парламент: Сейм (нижня палата), Сенат (верхня палата). За формою правління Польща – напівпрезидентська республіка. Напівпрезидентська республіка разом з пропорційною виборчою системою створюють сприятливе інституційне середовище для розвитку політичних партій.

Закон, яким регулюються вибори до найвищого представницького органу Польщі, змінювався декілька разів. Незмінною залишалась сутність електоральної формули – пропорційний розподіл депутатських мандатів. Вибори до Сейму в Польщі регулює закон «Про вибори до Сейму Республіки Польща і Сенату Республіки Польща» від 12 квітня 2001 року. Сейм обирають прямим рівним загальним таємним голосуванням у багатомандатних округах за пропорційним принципом із преференційним голосу ванням, що дозволяє виборцю (за бажанням) вказати на кандидата, який у разі подолання партією виборчого бар'єра здобуває першочергове право на мандат. Територія Польщі поділена на 41 виборчий округ, від яких і обираються депутати. Округи є багатомандатними, тобто від кожного обирається визначена законом кількість депутатів від 9 до 14 [2, с. 121–123].

Є. Гайданка та Ю. Остапець виокремлюють такі етапи у розвитку партійної системи Республіки Польщі:

1 етап (1989–1991 рр.) – етап початкової багатопартійності, який пов'язаний з функціонуванням так званого «Контрактного парламенту». Відбувається законодавче закріплення правил створення та функціонування політичних партій. Утворюються нові партії, що представляють весь ідеологічний спектр.

2 етап (1991–1993 рр.) – етап функціонування багатопартійної системи поляризованого плюралізму, що характеризується значним рівнем фрагментації, присутністю на обох ідеологічних полюсах сильних партій, що призводить до неможливості застосування консенсусного механізму прийняття рішень.

3 етап (1993–2005 рр.) – становлення системи поміркованого плюралізму з двоблоковою конкуренцією, яка пролягла по осі праві-ліві. Введення для проходження до Сейму 5% бар'єру для політичних партій та 8% – для виборчих блоків.

4 етап (2005 р. – донині) – етап утвердження системи поміркованого плюралізму (у двоблоковому вимірі), коли за завоювання більшості у парламенті борються потужні ліво та правоцентристські блоки [2, с. 124].

Політичний географ Р. Туровський відзначає, що процес переходу до демократії в посткомуністичних країнах (у даному випадку країнах Центральної Європи – В. Б.) включає електоральний транзит – розвиток інституту демократичних виборів, пов'язаний з формуванням багатопартійних систем. Процеси електорального транзиту представляють величезний інтерес для електоральної географії, оскільки дозволяють встановити географічні закономірності та визначити, як і наскільки вони відповідають тим закономірностям, які характерні для розвинених демократій Заходу. Сегментація, що спостерігається нині у посткомуністичних суспільствах визначається як за географічними (регіональні розломи), так і за соціокультурними (соціальні та етноконфесійні стратифікації) параметрами.

Політичні процеси у Республіці Польщі у регіональному вимірі характеризувалися на початку 1990-х років, зокрема, проведенням адміністративної реформи. Специфікою Польщі було також те, що на відміну від інших країн Центральної Європи, які перейшли від трирівневої системи адмінстративного управління до дворівневої, у ній, навпаки, відбувся перехід від дворівневої до трирівневої системи «воєводство – повіт – гміна».

У 1990 р. було створено Комісію в справах адміністративної реформи, яка розробила її концепцію та підготувала пропозиції щодо зміни адміністративно-територіального устрою з урахуванням величини території, кількості населення, історичного досвіду й традицій самоврядування. Пропонувались моделі територіальної реорганізації: визначалися кількість регіонів, їх конституційний статус, статус субрегіональних органів влади.

Адміністративно-територіальні зміни були прискорені у 1997 р. після чергових парламентських виборів, коли був визначений новий поділ Республіки Польщі, який набув чинності 1 січня 1999 р. Згідно з ним територія країни поділялася на 16 воєводств, 308 сільських та 65 міських повітів та 2489 гмін [3, с. 222].

Наукові дослідження електорально-географічних процесів. Питання політичної та електоральної географії у Республіці Польщі стали об'єктом активних наукових досліджень з початку 1990-х рр., а саме з розпадом Варшавського блоку, до якого входили соціалістичні країни Центральної Європи під керівництвом Радянського Союзу.

Впродовж 1990-х рр. у Польщі з'явилося багато наукових монографій, публікацій, аналітичних звітів на тему електоральної географії, велика увага в яких також приділялася і вивченню електорально-географічних процесів.

Однією з перших ґрунтовних монографій, присвячених електорально-географічним процесам у Польщі починаючи з кінця 1980-х років, стала праця політичного географа, дослідника історичної географії та географії населення з Інституту географії та просторової організації Польської Академії наук Маріуша Ковальського (пол. – Mariusz Kowalski) «Виборча географія Польщі – просторова диференціація електоральної поведінки поляків у 1989–1998 рр.». Автор зробив ґрунтовний аналіз усіх президенських та парламентських виборів, конституційного референдуму 1997 р., які проходили в країні впродовж десятиріччя.

М. Ковальський вказує, що становлення електоральної географії як розділу політичної географії майже не мало можливості для розвитку в період після завершення Другої світової війни у Республіці Польщі. Однією з причин була неможливість проведення справжніх виборів та існування загальних догм та «ідеологічної єдності» у соціалістичному суспільстві. Сприятливі умови для розвитку електоральної географії з'явилися лише після 1989 р. із формуванням демократичної системи та проведення перших демократичних виборів [6, с. 132].

Ґрунтовно вивчає електоральні процеси у країнах Центральної Європи загалом, зокрема і Польщі, Томаш Зарицький (пол. – Tomasz Zarycki) з Інституту соціальних досліджень Варшавського університету. Так, у монографії «Новий суспільно-політичний простір Польщі», автор поставив за мету дослідження «нового соціально-політичного простору Польщі», який він розумів як новий простір та електоральні зміни у житті Польщі після 1989 року. Саму цю дату Т. Зарицький вважає початком детального наукового вивчення структури просторової диференціації політичної поведінки громадян Польщі [11, с. 7].

Дослідницький звіт Т. Зарицького «Нова електоральна географія Центральної Європи» був підготовлений на замовлення Інституту Відкритого Суспільства (м. Будапешт) у 1999 р. Звіт присвячений питанню аналізу головних тенденцій наукових досліджень у сфері політичної та електоральної географії у центральноєвропейських країнах, а саме у країнах Вишеграду (Чеській Республіці, Угорщині, Республіці Польщі та Словаччині), а також у Литві та Україні. Аналіз політико-географічних процесів у Польщі Т. Зарицький проводив на основі президентських виборів 1995 р. та парламентських виборів 1997 р. Автор вказує, що на той час політична система Польщі вже була добре структурованою у географічному вимірі [14, с. 24].

У монографії Т. Зарицького «Регіон як контекст політичної поведінки» говориться про роль регіону у широкому його значенні на формування політичної поведінки, зокрема електоральної. Передусім йдеться про теоретичний аспект

даного питання, де автор посилається на поняття «контекст» та дає його визначення, відомі в різних наукових школах політичної географії. Дана монографія також включає широке емпіричне дослідження двох польських історичних регіонів із різним «політичним кліматом» – це Мала Польща (колишня Галичина) та Західні і Північні території, які розглядаються Т. Зарицьким у різних контекстах політичної поведінки.

Т. Зарицький спробував показати, як концепція «контексту» може бути корисною для пояснення просторових відмінностей у електоральній поведінці та поведінці громадян при голосуванні, та які можуть бути відмінності у визначенні самого поняття «контексту». Автор аналізує попередні дослідження, які були присвячені інтерпретації регіональної диференціації електоральних уподобань, показує формування сучасної політичної карти Польщі з огляду на історичне минуле країни, зміни її кордонів [12, с. 8].

Стаття Т. Зарицького «Виборча географія Польщі: між стабільними просторовими структурами та їх мінливими інтерпретаціями» присвячена аналізу закономірностей та змін у галузі електоральної географії Польщі, які відбувалися впродовж 2005–2007 рр. Саме в ці роки, як зазначає Т. Зарицький, відбулася трансформація політичної сцени країни, що вплинуло на структуру електоральних процесів та способи їх інтерпретації [13, с. 107].

Значна увага у дослідженнях регіональних електорально-географічних процесів у Польщі приділена таким містам як Варшава, Краків, Щецин, Тарнобжег, Люблін та ін.

Наприклад, ґрунтовні дослідження електорально-географічних процесів присвячені Кракову. Краків – адміністративний центр Малопольського воєводства, є другим містом після Варшави за кількістю жителів, а його населення разом з агломерацією нараховує 1,5 млн осіб.

Лех Гайдукевич (пол. – Lech Haydukiewicz) з Педагогічного університету Кракова аналізує електоральні уподобання жителів Малопольського воєводства за результатами виборів до Сейму (нижньої палати польського парламенту) у 1993–2007 рр. Результати виборів аналізуються на основі обраних соціально-економічних характеристик, для того щоб показати потенційні політичні тенденції, які можуть закріпитися в майбутніх електоральних циклах у Малопольському воєводстві [4, с. 96].

Польський науковець Радослав Лінковський (пол. – Radosław Linkowski) з Ягеллонського університету Кракова звертає увагу на дослідження регіональних електорально-географічних процесів на прикладі міста Кракова та його околиць (гмін) за період 1993–2011 рр. Автор аналізує результати парламентських виборів до Сейму Республіки Польщі у розрізі Краківського столичного регіону за вказаний період.

Р. Лінковський виокремлює чотири географічні зони Краківського столичного регіону і приходить до висновку, що вони стали дуже подібними одна на одну з точки зору електоральної поведінки з 1993 р. по 2011 р. Відзначена значна конвергенція між політичними уподобаннями міських та сільських зон агломерації за цей час [8, с. 76].

Ігор Кавецький (пол. – Igor Kavetskyy) зі Щецинського університету розглядає питання електоральної географії Щецина як одного з найбільших польських міст на кордоні з Німеччиною. І. Кавецький аналізує виборчий простір Щецина в контексті зіставлення багаторічних результатів волевиявлень, досліджує просторову диференціацію електоральної поведінки його жителів. Автор аналізує результати референдуму про вступ до Європейського Союзу та виборів до європейського парламенту виборців Щецина [5, с. 98].

Електорально-географічні процеси у ході виборів до польського парламенту у 2015 р. стали об'єктом уваги Александри Ласон (пол. – Aleksandra Lasoń) та Андрея Тороя (пол. – Andrzej Torój). Загалом було проаналізовано просторову варіацію результатів голосування у 380 регіонах Польщі. Був зроблений висновок, що традиційні на той час соціально-економічні, культурні та географічні фактори, такі як економічна діяльність, історична спадщина (постросійський Схід проти постнімецького Заходу) та економічні дихотомії (міста проти сіл) пояснювали більшість електорально-географічних варіацій для більшості регіонів. Але вони, на їх думку, вже стали не підходящими детермінантами для підтримки нових партій, особливо правих популістів, які значно наростили свою політичну вагу [7, с. 199].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Електоральна географія у Польщі знаходиться у постійному розвитку та пошуку нових напрямів досліджень у контексті західної парадигми політичної географії, аналізі поточних електоральних циклів, опрацювання статистичних даних, прогнозування майбутніх особливостей електоральної поведінки виборців. Глибоко аналізуються і регіональні електоральні аспекти, які з огляду на складне історичне минуле країни, велику територію (протиставлення Сходу та Заходу країни) та кількість населення (протиставлення містян та сільських жителів) є досить складними та потребують залучення різних методів досліджень. З огляду на тісну історичну, культурну, мовну, географічну близькість Республіки Польщі та України, досвід та методи вивчення електорально-географічних процесів польськими науковцями становлять значний інтерес для українських політичних географів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лихач Ю. Електоральна поведінка етнічних меншин в посткомуністичних країнах Центральної і Східної Європи та СНД. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2010. № 3 (7). С. 23–29.

2. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С.І., 2014. 256 с.

3. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендьел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.

4. Haydukiewicz L. Electoral geography as a new mean of analyzing social change : Krakow city and Małopolskie voivodship case study. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*. 2011. No 15. Toruń: Nicolaus Copernicus University Press. P. 95–115.

5. Kavetskyy I. Zróżnicowanie przestrzenne zachowań wyborczych mieszkańców Szczecina w kontekście integracji europejskiej. In: Dutkowski, M. and Jurek, J. editors, *Struktura przestrzenna i problemy rozwoju Szczecina w okresie transformacji*. Szczecin: Oficyna In Plus, 2005. S. 98–103.

6. Kowalski M. Geografia wyborcza Polski – przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998. In: *Geopolitical Studies*, Warsaw: Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences. Vol. 7. 2000. S. 3–137.

7. Lasoń A., Torój A. Anti-liberal, Anti-Establishment or Constituency-driven? Spatial econometric analysis of Polish Parliamentary election results in 2015. *European Spatial Research Policy*. 2019. Volume 26. Number 2. P. 199–236.

8. Linkowski R. Electoral behaviour in the Kraków metropolitan area in the years 1993–2011. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series.* 2017. No. 35. Toruń: Nicolaus Copernicus University Press. P. 65–79.

9. Polska. Ludność: sytuacja demograficzna, języki, wyznania. 2022. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-56_pl (дата звернення: 20.01.2022).

10. Struktura narodowo-etniczna językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Główny Urząd Statystyczny. Warszawa, 2015. 256 s.

11. Zarycki T. Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski. In: *Studia regionalne i lokalne*. 1997. Vol. 23 (56). Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, 1997. 237 s.

12. Zarycki T. Region jako kontekst zachowań politycznych. Warszawa: Vydawnictwo naukowe “Scholar”. 2002. 195 s.

13. Zarycki T. The electoral geography of Poland: between stable spatial structures and their changing interpretations. *Erdkunde*. April – June 2015. Vol. 69. No. 2. P. 107–124.

14. Zarycki T. The New Electoral Geography of Central Europe. Publisher: Open Society Institute, Virtus. 1999. 84 p.

УДК 323.21(061.1ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.7

ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІАЛОГОВИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ЗАВЕРШЕНОСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ

PROSPECTS OF ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF DIALOGICAL FORMS OF POLITICAL PARTICIPATION IN THE CONTEXT OF THE COMPLETION CHALLENGES OF EUROINTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE

Вуйко А.В.,
аспірантка кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Актуальність. В умовах триваючої російсько-української війни важливим є збереження демократичних політичних процесів в Україні, не лише в контексті її загального євроінтеграційного курсу, а як відповідь на глобальний геополітичний виклик – протистояння демократичного світу проти автократії, яку обрала Російська Федерація як форму правління. Збереження демократичних політичних процесів та активного діалогу з громадянським суспільством є ключовим для підтримки легітимності та стабільності держави в умовах війни та викликаних з цим економічних труднощів.

Метою дослідження є здійснення аналізу щодо перспектив та можливостей для підвищення ефективності діалогових форм політичної участі в контексті євроінтеграційних процесів України попри триваючу російсько-українську війну.

Результати. Здійснено аналіз існуючих форм політичної участі громадян та представлено можливості, які сприятимуть підвищенню ефективності діалогових форм політичної участі у системі відносин «влада–громадяни» для збереження демократичних політичних процесів в умовах триваючої російсько-української війни, на шляху до вступу України в ЄС.

Висновки. Перспективи покращення діалогових форм політичної участі, зокрема у контексті євроінтеграційних процесів України, ускладненими триваючою військовою агресією з боку РФ, визначаються модернізацією сфери публічної політики в Україні. Досягнення конструктивного балансу між аполітичністю та схильністю до політичної мобілізації суспільства можливе тільки тоді, коли основна маса потенційно активних громадян України матиме достатній рівень компетентності, за допомогою якого контролюватиме владу. Перспективами підвищення ефективності діалогових форм політичної участі в контексті проблеми завершеності євроінтеграційних процесів України вбачаються у формуванні спільного чіткого бачення та плану політичного майбутнього України, в якому громадяни матимуть розуміння, де вони в цьому майбутньому; формуванні нових правил гри в системі відносин «влада–громадяни», де представницька демократія надає політику право бути архітектором майбутнього, а громадянам – замовниками послуг політиків; опанування економіки демократії для підвищення спроможності громадян впливати на політичні процеси; впровадження зручних інноваційних технологій політичного управління.

Ключові слова: євроінтеграція, Європейський Союз, Східне партнерство, демократія, геополітика, російсько-українська війна, громадянське суспільство, регіональна політика, державне управління.

Relevance. In the conditions of the ongoing Russian-Ukrainian war, it is important to preserve democratic political processes in Ukraine not only in the context of its overall European integration course but also as a response to the global geopolitical challenge – the confrontation of the democratic world against the autocracy led by Russia. Preserving democratic political processes and active dialogue with civil society are key to maintaining the legitimacy and stability of the state amid war and the economic difficulties it brings.

The purpose of the study is analyzing the prospects and possibilities for enhancing the effectiveness of dialogue-based forms of political participation in the context of Ukraine's European integration processes despite the ongoing Russian-Ukrainian war.

Results. An analysis of existing forms of citizens' political participation has been conducted, and opportunities have been presented to enhance the effectiveness of dialogue-based forms of political participation in the "government-citizens" system to preserve democratic political processes amidst the ongoing Russian-Ukrainian war and on the path towards Ukraine's accession to the EU.

Conclusions. Prospects for improving dialogical forms of political participation, especially in the context of Ukraine's European integration processes, complicated by the ongoing military aggression from Russia, are determined by the modernization of public policy in Ukraine. Achieving a constructive balance between apolitical behavior and a tendency towards political mobilization is possible only when most potentially active citizens in Ukraine have a sufficient level of competence to control the authorities.

The prospects for increasing the effectiveness of dialogical forms of political participation in the context of the unfinished European integration processes of Ukraine lie in forming a shared clear vision and plan for Ukraine's political future, where citizens understand their place; establishing new rules of the game in the "government-citizen" relationship system, where representative democracy gives citizens the right to be the architects of the future and politicians their service providers; mastering the economy of democracy to enhance citizens' ability to influence political processes; and implementing convenient innovative political management technologies.

Key words: European integration, European Union, Eastern Partnership, democracy, geopolitics, Russian-Ukrainian war, civil society, regional politics, public administration.

Постановка проблеми. В умовах триваючої російсько-української війни, важливим є збереження демократичних політичних процесів не лише в контексті загального євроінтеграційного курсу України, а як відповідь на глобальний геополітичний виклик – протистояння демократичного світу проти автократії, яку обрала Російська Федерація як форму правління. Збереження демократичних політичних процесів та діалогу з громадянським суспільством є ключовим для підтримки легітимності та стабільності держави в умовах війни та викликаних з цим економічних труднощів. Для цього необхідно визначити прийнятні можливості для подальшого покращення взаємодії влади з громадянами у процесі прийняття рішень, беручи за увагу трансформаційний шлях України після проголошення нею незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові доробки щодо форм політичної участі є предметом дослідження іноземних й вітчизняних науковців. Зокрема, вчений у галузі політичних наук Сідней Верба розглядає політичну участь як процес впливу громадян на політиків шляхом суспільного тиску, з метою подальшого розгляду та ухвалення відповідного рішення [1, с. 122–135].

Сутність демократії як процесу самоврядування громадян є предметом аналізу американського дослідника Бенджамена Барбера [2, с. 258].

Вагомий спектр досліджень проведений вітчизняними науковцями Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Насамперед все варто згадати дослідження професорки Наталії Ротар [3, с. 472], в якому аналізуються причини та умови формування основних моделей участі громадян у політичних процесах – електоральної, дискурсивної і протестної.

У контексті євроінтеграційних процесів України, слід відзначити ґрунтовні доробки професора Анатолія Круглашова [4, с. 212], в яких аналізуються основні етапи побудови відносин Україна – ЄС, формування євроінтеграційної політики України та перспективи вступу України до ЄС.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для підтримки легітимності та стабільності держави в умовах російсько-української війни слід зосередити особливу увагу на дослідженні ефективних механізмів залучення громадянського суспільства до прийняття рішень та адаптації існуючих в Україні демократичних процесів до умов війни.

Формулювання цілей статті. Основними завданнями дослідження є здійснення аналізу щодо перспектив, а також визначення можливостей підвищення ефективності діалогових форм політичної участі в контексті євроінтеграційних процесів України попри триваючу російсько-українську війну.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період триваючої російсько-української війни, важливим є збереження демократичних політичних процесів на території України не лише в контексті загального євроінтеграційного курсу країни. Природним для громадян, які перебувають стані війни, є прагнення до відстоювання своїх основоположних прав, збереження незалежності та суверенітету країни, заклики до відстоювання демократичних цінностей та активне гуртування громадян проти ворога, який має на меті захопити суверенну територію їхньої країни.

Збереження демократичних політичних процесів особливо у період триваючої повномасштабної війни в Україні також важливе з точки зору забезпечення відкритості, прозорості та відповідальності владних структур перед суспільством, що є ключовим для підтримки легітимності та стабільності держави в умовах війни та викликаних з цим економічних труднощів.

Вагомим аргументом на користь збереження демократичних політичних процесів в Україні є важливість міжнародної співпраці та підтримки від західних держав, які часто пов'язують свою допомогу з рівнем демократії та правової державності в країні-реципієнті. Досвід дворічної повномасштабної війни в Україні показує, що ворога неможливо подолати наодинці, і саме підтримка міжнародних партнерів на різних рівнях забезпечує спроможність України давати супротив країні-агресору.

Для переходу до наступного етапу руху до ЄС Україна завершила виконання усіх рекомендацій Єврокомісії [5], беручи на себе ряд зобов'язань, які необхідно виконати, всупереч труднощам, спричиненими триваючими військовими діями на території України.

На думку професорки Наталії Ротар, одним із найважливіших завдань, що стоять перед українським суспільством, є забезпечення високого рівня включення громадян у процеси політичної модернізації як з інституційно, так і мотиваційно. В першу чергу це передбачає зміну інституціонального оточення – цінностей і норм, які визначають поведінку громадян у процесі реалізації різних форм політичної участі, а по друге – створення політичної системи, що базується на політичній конкуренції та узгодженні інтересів різних соціальних груп. Якщо цього не відбувається, то низова активність громадян рано чи пізно знаходить інші, неінституціональні канали реалізації інтересів [6, с. 103].

Наразі в Україні прийнято цілу низку нормативно-правових документів, спрямованих на демократизацію діяльності органів влади. Правовою основою залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень є передусім Конституція України, а також ряд законів та постанов, серед яких:

– Закон України «Про звернення громадян»;

– Закон України «Про доступ до публічної інформації»;

– Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»;

– Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»;

– Закон України «Про звернення громадян», що регулює питання практичної реалізації громадянами України права вносити в органи державної влади та органи місцевого самоврядування пропозиції про поліпшення їхньої діяльності, тощо [7].

Згідно з дослідженнями Наталії Ротар, особливості політичної системи України, зміни, які відбулися в ній після проголошення незалежності, а також основні принципи взаємодії між владою й громадянами, сприяли виникненню трьох основних моделей політичної участі – електоральної, протестної та дискурсивної [8, с. 104].

Варто розглянути дискурсивну модель політичної участі, адже саме вона має всі необхідні спроможності для стимулювання інтересу громадян до участі у процесах політичного управління. Один з найбільш бажаних для сприйняття елементів цієї моделі – діалогова форма політичної участі, в основу якої входить процес обміну думками та пропозиціями між різними суб'єктами політичного процесу з метою спільного прийняття політичних рішень шляхом консенсусу або дискусії та розгляду аргументів іншої сторони в діалозі. Така взаємодія важлива саме у міжвиборчий період, і у дослідженні Алмонда та Верби виокремлена в окреме поняття «учасницької політичної культури» [9, с. 122–135].

Масштаб і характер поширення діалогової моделі політичної участі залежить від того, як функціонує система «держава-громадянське суспільство». Важливо виділити чотири основні форми діалогу між владою та громадянами:

1. Традиційна стратегія вертикальної взаємодії з громадянами, що базується на мінімальному наданні інформації про процес ухвалення політичних рішень та відмові від їхньої участі у формуванні політичної повсякденності.

2. Стратегія обмеженого діалогу, де влада приймає пропозиції від громадян, але не реагує на них.

3. Стратегія відкритого діалогу між владою та громадянами, в якому остаточне рішення про пріоритети залишається за владою.

4. Стратегія демократії участі, що ґрунтується на спільному доступі до інформації, де громадяни мають рівні права з владою як суб'єкти політичного процесу, і їхні пропозиції мають таку ж вагу, як і пропозиції влади.

На сьогодні в Україні у повному обсязі реалізовано перший та другий, а також частково третій варіант, залишаючи без уваги четвертий. Проте, на думку американського дослідника та автора книги «Якби мери керували світом» Бенджамена Барбера, майбутнє демократії пов'язане саме з сильною демократією участі та наявністю громадянських інституцій [10, с. 258].

Перспективи покращення діалогових форм політичної участі, особливо у контексті євроінтеграційних процесів України, ускладненими триваючою військовою агресією з боку рф, визначаються модернізацією сфери публічної політики в Україні.

Насамперед, на думку професорки Наталії Ротар, досягнення конструктивного балансу між аполітичністю та схильністю до політичної мобілізації можливе тільки тоді, коли основна маса потенційно активних громадян України матиме достатній рівень компетентності, за допомогою якого контролюватиме владу.

Такої ж думки притримується вітчизняний політолог, експерт з питань децентралізації, місцевого розвитку й самоврядування Руслан Рохов. Покращення діалогових форм політичної участі політолог вбачає в опануванні громадянами економіки демократії, де політик є представником інтересів замовника, тобто громадян, а виборець – це не об'єкт піклування, а суб'єкт з артикульованими інтересами, реалізацію яких він може замовити у політика, профінансувати (спільно з іншими виборцями) та контролювати процес виконання політиком їхнього замовлення [11, с. 330–341].

У випадку, коли громадяни стануть замовниками змін влади, це свідчитиме про певний ступінь політичної модернізації процесу управління.

Вдалими інструментами на шляху до модернізації взаємовідносин влади та суспільства є використання швидких та зручних інноваційних технологій для здійснення політичного управління та долученості останніх до прийняття необхідних рішень.

В якості пропозицій для покращення взаємовідносин в системі «влада–громадянське суспільство», зокрема в контексті євроінтеграційних процесів України, можемо виокремити:

– формування спільного чіткого бачення та плану політичного майбутнього України, в якому громадяни матимуть розуміння, де вони в цьому майбутньому;

– згоду на зміну та формування нових правил гри в системі «влада–громадяни», де представницька демократія надає політику право бути архітектором майбутнього, а громадянам – замовниками послуг політиків;

– опанування економіки демократії для підвищення спроможності громадян впливати на процеси;

– особисту зацікавленість громадян у використанні активних форм політичної участі у між-

виборчий період, що суттєво залежить від потенціалу та підвищення політичної компетентності серед громадянського суспільства;

– впровадження зручних інноваційних технологій для політичного управління.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У період триваючої російсько-української війни, важливим є збереження демократичних політичних процесів на території України не лише в контексті загального євроінтеграційного курсу країни, а й з точки зору забезпечення відкритості, прозорості та відповідальності владних структур перед суспільством, що є ключовим для підтримки легітимності та стабільності демократичної держави.

Для переходу до наступного етапу руху до ЄС країна завершила виконання усіх рекомендацій Єврокомісії, беручи на себе ряд зобов'язань, які необхідно виконати, всупереч викликам, спричиненими триваючими військовими діями на території України.

Одним із найважливіших завдань, що стоять перед українським суспільством, є забезпечення високого рівня включення громадян у процеси політичної модернізації.

Перспективи покращення діалогових форм політичної участі, особливо у контексті євроінтеграційних процесів України, ускладненими триваючою військовою агресією з боку рф, визначаються модернізацією сфери публічної політики в Україні. Зокрема, досягнення конструктивного балансу між аполітичністю та схильністю до політичної мобілізації можливе тільки тоді, коли основна маса потенційно активних громадян України матиме достатній рівень компетентності, за допомогою якого контролюватиме владу.

Покращення діалогу та співдії в системі «влада–громадянське суспільство», зокрема в контексті євроінтеграційних процесів України, може відбутися за умов формування спільного чіткого бачення та плану політичного майбутнього України, в якому громадяни матимуть розуміння, де вони в цьому майбутньому; формування нових правил гри в системі відносин «влада–громадяни», де представницька демократія надає політику право бути архітектором майбутнього, а громадянам – замовниками послуг політиків; опанування економіки демократії для підвищення спроможності громадян впливати на політичні процеси; впровадження зручних інноваційних технологій для покращення політичного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Almond G.,Verba S. The Civic Culture or The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations Sage publications, Inc. 1963. 574 с. 122–135.
2. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. Демократія: Антологія. упоряд. О. Проценко. – К. 2005. – С. 254–262.
3. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.
4. Круглашов А., Озимок І., Астапенко Т., Руссу В. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття. (Ред.). 2010. Довідник. Ч.1.Чернівці
5. Commission proposes to open EU accession negotiations with Bosnia and Herzegovina and updates on progress made by Ukraine and Moldova: European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/commission-proposes-open-eu-accession-negotiations-bosnia-and-herzegovina-and-updates-progress-made-2024-03-12_en (дата звернення: 28.03.2024).
6. Ротар Н. Політична участь громадян України у модернізаційних процесах сучасності як відображення особливостей взаємовідносин в системі влада – суспільство EASTERN REVIEW 2012, t. 1. С. 115–119 URL: https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/18524/07_12_Rotar.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 28.03.2024).
7. Механізми та процедури залучення громадськості до прийняття рішень: Національне агентство України з питань державної служби. URL: https://nads.gov.ua/nads-u-mezhah-povnovazhen-rozglyanulo (дата звернення: 28.03.2024).
8. Ротар Н. Політична участь громадян України у модернізаційних процесах сучасності як відображення особливостей взаємовідносин в системі влада – суспільство EASTERN REVIEW 2012, t. 1. С. 115–119 URL: https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/18524/07_12_Rotar.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 28.03.2024).
9. Almond G.,Verba S. The Civic Culture or The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations Sage publications, Inc. 1963. 574 с. 130–135.
10. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. К. Смолоскип, 2005. – XXVIII+1108 с.
11. Доній О. Українська мрія. 25 сходинок до суспільного щастя / упоряд. О. Доній О. К., 2022. С. 330–341.

УДК 327.88+32.019.51
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.8

ПРИНЦИП «РОЗДІЛЯЙ І ВЛАДАРЮЙ» ЯК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

"DIVIDE AND RULE" PRINCIPLE AS AN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES FOR SOCIAL PROCESSES DEVELOPMENT

Малик І.Р.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

«Divide et impera»
(вислів приписують Юлію Цезарю)

Вороже налаштовані політичні актори **(**держави, політичні партії, блоки, органи влади та управління, представники влади, активісти громадських рухів тощо) часто здійснюють зловмисний інформаційний вплив, продукуючи антагоністичні наративи та спрямовуючи їх на цільові групи у суспільстві задля здійснення маніпулювання тим інформаційним середовищем, що є об'єктом впливу. Здійснюється це задля спотворення сприйняття громадянами поточної реальності. Подібним чином розпалювання негативних емоційних станів таких як гнів, страх, відраза або збентеження, часто розглядається як дестабілізуючий психологічний ефект, який є результатом таких спроб впливу на громадян.

З урахуванням таких ефектів, які продукує людська психіка у відповідь на інформаційний хаос, викликає зацікавлення технологія інформаційного впливу, котра реалізовується через продукування повідомлень, що працюють на загострення розбіжностей в середині суспільства. Цей ефект досягається інформаційною підтримкою антагоністичних політичних, економічних, релігійних, етнічних суспільних рухів, свідомим загостренням «болючих» чи невирішених суспільних проблем – як от мова спілкування чи приналежність до міжнародних організацій/систем колективної безпеки (наприклад, для України – НАТО та ЄС, для Великобританії – Brexit).

В статті на основі вітчизняних та іноземних досліджень розглянуто роботу головно російської пропагандистської машини як однієї з найбільш активних, масових та розмаїтих стосовно застосованих методів та технологій. На прикладі втручання у вибори США та дискредитації українських біженців з 2022 р. у Європі проаналізовано ключові тези російської пропаганди. Всі ці тези різноспрямовані (подекуди працюють на підтримку протилежних політичних ідей чи думок), що призводить до єдино можливої гіпотези: не стільки важливим є те, кого саме вони підтримують. Важливішими є емоційні переживання громадян, на яких вони спрямовані, та рівень довіри до держави і державних інституцій. Тобто негативні емоції, як от невпевненість, страх, відчуття хаосу та незахищеності провокуватимуть недовіру до державної влади та вноситимуть зміни в суспільні процеси через зміни поведінкових моделей у громадян.

Принцип «розділяй і владарюй» працює на ослаблення ворожого простору через інформаційні втручання, що вносять ідеї розбрату, розрізненості та несприйняття.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні технології, суспільні процеси, конструювання суспільних процесів, інформаційний суверенітет.

Hostile political actors (states, political parties, blocs, authorities and administrations, government officials, social movement activists, etc.) often exert malicious informational influence by producing antagonistic narratives and directing them to target groups in society in order to manipulate the information environment that are the target audience. This is done in order to distort the citizens' perception of the current reality. Similarly, inciting negative emotional states such as anger, fear, disgust, or embarrassment is often seen as a destabilizing psychological effect that arise from such attempts to influence the public.

Taking into account such effects, which the human psyche produces in response to information chaos, the technology of information influence, which is implemented through the production of messages that work to exacerbate disagreements within the society, is of interest. This effect is achieved by informational support of antagonistic political, economic, religious, ethnic social movements, deliberate aggravation of 'painful' or unresolved social problems, such as the language of communication or membership in international organizations/systems of collective security (for example, for Ukraine – NATO and the EU, for Great Britain – Brexit).

The article, based on domestic and foreign research, examines the work of the mainly Russian propaganda machine as one of the most active, massive and diverse in terms of applied methods and technologies. The key theses of Russian propaganda are analysed through the example of interference in the USA elections and the discrediting of Ukrainian refugees since 2022 in Europe. All these theses are multidirectional (sometimes they work to support opposite political ideas or opinions), which leads to the only possible hypothesis: it is not so important who exactly they support. More important are the emotional experiences of the people at whom they are directed, and the level of trust in the state and state institutions. That means that negative emotions, such as insecurity, fear, a sense of chaos and insecurity will provoke distrust of governmental authorities and bring about changes in social processes through changes in the behavioural patterns of the public.

"Divide and Rule" Principle works to weaken the hostile areas through informational interventions that introduce ideas of discord, division and non-acceptance.

Key words: information and communication technologies, social processes, social processes development, information sovereignty.

Постановка проблеми. Постійне осучаснення стилів ведення, форм, методів, технологій реалізації інформаційних операцій впливу заставляє дослідників цього складного процесу перебувати в перманентному стані пошуку-аналізу-розглядусистематизації інформації у цій площині, синтезу її та перетворення на знання. Тобто поява нових викликів та загроз в інформаційному просторі, ініційованих ворожою стороною, потребують модернізованих прийомів боротьби та правил захисту. Ефективну формулу такого захисту та боротьби можна виробити лише при ретельному вивченні всіх аспектів здійснення та реалізації такого інформаційного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою дослідження стали звіти корпорації RAND, котрі сформували мету поширення російської пропаганди у США в період 2014–2020 рр. Міністерство юстиції США у своєму прес-релізі у лютому 2018 року, як наслідок проведеного дослідження, виставило на сайті звіт під назвою «Велике журі звинувачує тринадцять російських осіб і три російські компанії в плані втручання в політичну систему Сполучених Штатів». Ґрунтовним для усвідомлення особливості здійснення інформаційно-психологічного впливу стало дослідження Е. Хойла, Г. Ван Ден Берга, Б. Дуз'є, М. Кіцена «Сірі питання: просування підходу, заснованого на психологічних ефектах, для протидії шкідливому інформаційному впливу». З українських досліджень взято напрацювання аналітичного центру «Реанімаційний пакет реформ. Детектор медіа», котрий займається моніторингом трансформації російської пропагандистської машини та відслідковуванням застосування її модифікованих методів/засобів. Серед вітчизняних науковців, котрі займаються проблематикою конструювання суспільних процесів, слід виділити таких дослідників, як Климанська Л. Д., Малачівська М. П., Бородіна Д. Л.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інформаційно-комунікативна технологія конструювання суспільних процесів – це, насамперед, про методики інформаційного впливу через доступні канали комунікації спершу на зміну способу мислення людини, а, згодом, і на її поведінкові патерни, котрі повинні змінюватись у заданому суб'єктом напрямку. Тож технологія під умовною назвою «розділяй і владарюй» – саме про одну з таких методик досягнення бажаного результату інформаційного впливу, що базується на привнесенні розбрату та невдоволення, хаосу та несприйняття, страху те ненависті всередині суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням дослідження є виокремлення особливостей технології «розділяй і владарюй» як інформаційно-комунікаційної технології конструювання суспільних процесів; акцентування на формах та методах реалізації інформаційних впливів такого типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В широкому розумінні технологія – це сукупність прийомів, методів та способів отримання, обробки та переробки заданого матеріалу (чи інформації), що здійснюються задля зміни початкового стану вихідного продукту. Також технологія – сукупність знань про принципи та методи застосування виробничих процесів; наукова дисципліна, що описує, розробляє і вдосконалює зазначені вище способи, процеси та порядок їх здійснення. З наукової точки зору технологія повинна сприяти впровадженню оптимальних – найбільш ефективних та найбільш точних процесів, що потребують найменших затрат часу і матеріальних ресурсів. Технологія передбачає отримання конкретного, наперед визначеного результату. Вибір тієї чи іншої технології тісно пов'язаний із її ефективністю (результативністю) у реалізації поставленого завдання. Тобто обирається та технологія (можуть бути задіяні декілька одночасно), при застосуванні якої:

– існує менше ризиків під час реалізації;

– застосування якої дає можливість отримати бажаний результат за коротший термін;

– впровадження потребує менших ресурсних затрат (природніх, трудових, матеріальних).

Згідно з означенням, запропонованим ЮНЕСКО, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) визначаються як різноманітний набір технологічних засобів і ресурсів, які використовуються для передачі, зберігання, створення, спільного використання або обміну інформацією. Ці технологічні інструменти та ресурси включають комп'ютери, Інтернет (вебсайти, блоги та електронні листи), технології прямого мовлення (радіо, телебачення та вебмовлення), технології записаного мовлення (подкастинг, аудіо- та відеопрогравачі та пристрої зберігання даних) і телефонію (стаціонарну або мобільну), супутник, відео/відеоконференції тощо) [1].

Проте надважливим на сьогодні видаються різного роду маніпулятивні комунікаційні технології (різного роду пропагандистські технології, PR), котрі слід віднести до засобів обробки та управління інформацією. ІКТ – це узагальнююче поняття, що описує різні методи, способи та алгоритми збирання, зберігання, обробку, перетворення та передачу інформації.

У дослідженні послуговуватимемось таким означенням комунікативних технологій: це комплекс технік, способів та засобів соціальних комунікацій, що застосовуються з метою впливу на поведінку певної цільової групи, характеризуються системністю, планомірністю, послідовністю виконання конкретних процедур та

операцій і, за умови дотримання певного технологічного алгоритму, гарантують отримання визначеного наперед результату [2, с. 69]. Іншими словами, комунікативні технології – це певна, задана послідовність дій з виготовлення та поширення інформації задля впливу на цільову аудиторію. Основними характерними ознаками комунікативних технологій є їх системність, планомірність та послідовність у виконанні процедур та операцій. В сучасній політичній системі серед найбільш поширених комунікативних технології є пропаганда, політична реклама та PR-технології.

Під інформаційно-комунікативним конструюванням суспільних процесів, в свою чергу, слід розуміти цілеспрямовану та впорядковану діяльність суб'єкта щодо формування в об'єкта впливу (ними можуть бути особа, різноманітні соціальні групи, громадські організації, суспільство в цілому) системи поглядів, мотивів, установок, стереотипів та/чи переконань, котрі здатні внести зміни в його поведінку у заданому суб'єктом впливу керунку.

Тож технології інформаційно-комунікативного конструювання суспільних процесів обираються та встановлюються у відповідності до обраної стратегії в інформаційній політиці держави, задля її реалізації з найбільшою ефективністю (результативністю).

Автор під принципом «розділяй і владарюй» розуміє такі технології конструювання процесів, котрі сприяють роз'єднанню всередині суспільства в цілому, внесення розбрату з-поміж різними суспільними групами – чи то прихильниками різних політичних сил, чи представниками різних етнічних/релігійних груп та ін. Також ефективною в рамках цього принципу є поширення серед населення настроїв щодо невдоволення владою, діяльністю владних інституцій, прийняттям тих чи інших владних рішень чи то в окремих галузях (як от медицина, освіта, економіка) чи тих, що стосуються усього суспільства (вибір вектору розвитку держави, приєднання до військових альянсів чи вступ до системи колективної безпеки). Важливо пам'ятати: невдоволення та розбрат всередині суспільства сприяють його ослабленню, розосередженості суспільних настроїв (наприклад, перед зовнішньою загрозою), перемиканню уваги на менш важливі або неважливі виклики чи небезпеки. Існує ще один важливий аспект, котрий враховується при забезпеченні реалізації цього принципу: ще вчора неважлива для життя пересічного громадянина проблема подається таким чином, що для нього вона стає надважливою, а її вирішення – першочерговим. Тож будь-яке зволікання з її розв'язаням викликатиме невдоволення, обурення, злість, несприйняття. Згодом ці емоції при правильному управлінні переростатимуть в конкретні, в тому числі деструктивні, суспільні дії.

Інформаційна політика держави формується відповідно до принципів національної політики та координується нею. Російська Федерація – не виняток. Проте її інформаційна політика іде врозріз із основними принципами формування такої політики у європейських країнах, США чи Канаді. Серед таких загальних принципів запорізький дослідник Пожуєв В. І. виділяє такі:

1) принцип відкритості політики – всі основні заходи інформаційної політики відкрито обговорюються суспільством і держава враховує суспільну думку;

2) принцип рівності інтересів – політика у рівній мірі враховує інтереси всіх учасників інформаційної діяльності поза залежністю від їх положення у суспільстві, форми власності і державної приналежності;

3) принцип системності – при реалізації прийнятих рішень щодо їх зміни стану одного з об'єктів регулювання повинні враховуватися його наслідки;

4) принцип пріоритетності вітчизняного споживача – при рівних умовах пріоритет повинен віддаватися конкурентоспроможному вітчизняному споживачу інформаційно-комунікаційних засобів, продуктів і послуг;

5) принцип соціальної орієнтації – основні заходи державної інформаційної політики повинні бути направлені на забезпечення соціальних інтересів громадян;

6) принцип державної підтримки – заходи інформаційної політики, направлені на інформаційний розвиток соціальної сфери, що фінансується переважно державою [3, с. 8].

З огляду на експансіоністську політику, котру проводить РФ, слід додати ще декілька спеціалізованих принципів, що потребують виокремлення та котрі ігноруються країною-агресором:

– принцип достовірності та повноти інформації. Щодо інформаційних ресурсів, то вони повинні забезпечувати реалізацію ефективної інформаційної політики, де ефективність слід розглядати як результативність, тобто співвідношення корисного ефекту до витрат на його отримання;

– дотримання принципу інформаційного суверенітету, заперечення інформаційної агресії. Тут: інформаційний суверенітет – це властивість державної влади, що полягає у її верховенстві, самостійності, повноті і неподільності в інформаційному просторі України та рівноправності і незалежності у відносинах з іншими державами у глобальному інформаційному просторі [4, с. 83]. Під інформаційною агресією слід розуміти незаконну діяльність однієї зі сторін в інформаційній сфері (суб'єкта впливу), спрямовану на нанесення запланованої та значної шкоди в окремих сферах (політична, економічна, військова чи ін.) іншої сторони шляхом втручання в інформаційний про-

стір об'єкта впливу, порушення його інформаційного суверенітету.

Нехтування інформаційним суверенітетом країни-об'єкта впливу для РФ стало звичною справою. Дослідження, котрі масово проводились у США після встановлення факту зовнішнього втручання у вибори президента країни, детально аналізували діяльність російських «ферм тролів» в американському інформаційному просторі. Враховуючи розмір і розмах російської пропагандистської кампанії, спрямованої на американський електорат у 2016 році, дуже важливо було зрозуміти масштаби впливу цієї кампанії і механізми, які були задіяні для її реалізації. Саме розуміння механізмів функціонування унеможливить або зменшить вплив таких ймовірних майбутніх кампаній. Російське Агентство інтернет-досліджень (IRA), що, фактично є «фермою тролів», займалося політичною діяльністю з метою збільшення суспільної напруги та подальшого провокування міжгрупових конфліктів між громадян США. Така політика суспільного розбрату, на думку замовників, дозволить досягнути вигідної собі мети під час президентських виборів 2016 року. При цьому дослідники роблять припущення, що ця мета полягала не стільки в підтримці одного претендента на президентську посаду та завданні шкоди іншому (в даному випадку – підтримка Д. Трампа, який обіцяв покращити стосунки з Росією, та опонування Г. Клінтон, котра активно виступала за введення санкцій проти Росії через її військове втручання в Україну [5]), а в суспільно-політичному розбраті як технології створення хаосу та невдоволення, ненависті та несприйняття. IRA одночасно підтримували як лібералів, так і консерваторів. «Зроблені висновки вказують на те, що акаунти тролів поширювали контент, який сприяв поляризації поглядів в інформаційних мережах, Ймовірно, це робилось для того, аби виокремити ідеологічні розбіжності і сприяти розколу. Окрім того, зроблені висновки свідчать про те, що акаунти тролів стали платформою для внутрішньодержавної дискусії, що свідчить про прораховану форму медіаманіпуляції, яка використовується в соціальних мережах, що ґрунтується на принципі натовпу» [6, p. 5].

Згідно з даними українського інформаційного агентства «УНІАН», IRA – це російська організація, сфера діяльності якої – політичні втручанням і втручання у вибори. Ще у 2014 році IRA розпочала та успішно проводила операції з втручання в політичну систему США, включно із президентськими вибори в США у 2016 році, зі стратегічною метою – посіяти розбрат. IRA працювала через кілька російських компаній, у тому числі ТОВ «Інтернет дослідження», ТОВ «Медіасинтез» та ін. [7].

28 липня 2022 року програма Державного департаменту США «Нагороди за правосуддя» (RFJ), якою керує Служба дипломатичної безпеки, запропонувала винагороду до 10 мільйонів доларів за інформацію про іноземне втручання у вибори в США. Пропозиція винагороди передбачає отримання інформації, яка допоможе ідентифікувати або місцезнаходження будь-якої іноземної особи, включно з іноземною організацією, яка свідомо брала участь або бере участь у втручанні у вибори в США, а також інформацію, яка може допомогти запобігти, розчарувати або сприятливо вирішити дію іноземного втручання у вибори. В даному випадку у документі фігурує ім'я Євгенія Вікторовича Пригожина та його компанія Internet Research Agency LLC («IRA»), а також пов'язані з нею російські організації та партнери, що могли бути задіяні у процес втручання у вибори в США [8].

Діяльність російської пропагандистської машини поширювалась (і поширюється), в більшій мірі через соціальні мережі, наймасовішою серед яких у США є Twitter. У 2020 році це явище стало об'єктом дослідження Є. Головченка з Департаменту політичних наук Копенгагенського університету та з'явилась стаття, в якій було проведено вимірювання масштабів прокремлівської дезінформації у Twitter. Автор, покладаючись на ряд уже проведених досліджень, стверджує, що загальна стратегія кремлівської дезінформації для іноземної аудиторії в подібних випадках часто полягає в тому, щоб посіяти сумніви та плутанину щодо реальних подій. Однак точні цілі, які використовуються для досягнення цієї кінцевої мети в розмовах у Twitter про Крим, невідомі. Є. Головченко припускає, що метою кампанії з дезінформації може бути:

– посіяти сумніви щодо подій у Криму шляхом націлювання на конкретну демографічну групу;

– домінування над загальним потоком інформації серед ширшої аудиторії;

– бажання закріпитися в медіа-середовищі, де домінує «колективний Захід» [9].

Схожі висновки щодо мети поширення російської пропаганди у США в період 2014–2020 рр. були зроблені у звіті корпорації RAND, котрий з'явився в жовтні 2020 року. Дослідження було проведене задля вивчення реакції людей на російську онлайн-пропаганду та взаємодію з нею, а також щоб визначити, чи можна пом'якшити негативні наслідки такої взаємодії порадами в рамках медіаосвіти (медіаграмотності) чи шляхом позначення джерела пропаганди. Корпорація дійшла висновків, що Росія націлена на формування крайніх поглядів по обидва боки серед політичних опонентів, посилення політичного розколу. Також це одне з перших досліджень, як стверджує REND, яке показало, що російський пропагандистський контент працює, принаймні частково, так, як він призначений, а саме: він успішно викликає сильну пристрасну реакцію, яка може допомогти загострити розбіжності в американському суспільстві [10].

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну кількість вимушених українських мігрантів в європейських країнах збільшилась. Значні сили та потуги російської пропагандистської машини були скеровані на дискредитацію українців, створення атмосфери їх несприйняття країною-реципієнтом, внесення розбрату між громадянами приймаючої сторони та українськими біженцями. Дослідження, котре проводилось аналітичною агенцією «Детектор-медіа» у березні-вересні 2022 року виокремило такі ключові тези російської пропаганди, що поширювались через Twitter, Telegram, YouTube та Facebook [11]:

– «Українські біженці – нахабні й не хочуть працювати, тому скоро в країнах ЄС їм перестануть допомагати». Сенс повідомлення полягає, насамперед, у дискредитації українських біженців задля формування настроїв серед громадян країни-реципієнта їх несприйняття та неприйняття.

– «Європа експлуатує біженців з України» – формування серед самих біженців ворожого ставлення до приймаючої країни. Тобто звинувачуються не лише «невдячні українці», а й керівництво країн ЄС, яке нібито прагне нажитися на українцях і в подальшому розбудувати економіку своєї країни завдяки експлуатації їхньої праці.

– «Біженці з України руйнують Європу» – меседж-попередження для країни-реципієнта щодо загроз їхньому розміреному, спланованому та безтурботному життю саме зі сторони українських вимушених мігрантів.

– «Українські біженці мають привілеї» – теза, що сприятиме розбрату безпосередньо в середовищі мігрантів, протиставляючи українських вимушених мігрантів біженцям з інших країн.

– «Біженцям з України найкраще в Росії» – повідомлення, що транслює великодушність Росії, котра готова приймати українців та встановлює у головах споживачів цієї інформації нерозривний зв'язок «двох братніх народів», де «старший брат завжди прийде на допомогу».

– «Українські біженці за кордоном тероризують росіян». Цей меседж робить відсилку до неврівноваженості українців, робить з них так званих «войовничих радикалів», працює на підтвердження російської тези про «нацизм та русофобію українських біженців». Тобто, з однієї сторони, і громадяни приймаючої країни повинні були б хвилюватись за свою безпеку, а з другої – формується співчутливе відношення до тих, кого тероризують.

– «Біженці з України більше не повернуться додому». Це звучить як загроза стабільності суспільства країни, що прийняла вимушених українських переселенців – стабільності економічній (теза: заберуть робочі місця), соціальній (теза: виплати на освіту, медицину чи отримання місця проживання здійснюються з податків громадян країни), політичній (теза: невідомо які ідеї ці «войовничі радикали» привнесуть у суспільні процеси).

– «Влада України не дбає про переселенців і біженців». Тут: теза щодо неспроможності української влади, її нелегітимності, недієвості владних інституцій. Тобто формування образу України на міжнародній арені як квазі-держави.

– «В тому, що з України їдуть біженці, винні «країни Заходу». Розповсюджуючи такі меседжі, російська пропаганда має на меті дискредитувати ті країни, які підтримали Україну в російсько-українській війні та нівелювати їхню допомогу. Паралельно з цим ворожа пропаганда береться за пошуки тих, кому нібито вигідно, щоб війна в Україні тривала якомога довше. Такі тези не нові, адже Росія впродовж тривалого часу намагається зняти з себе відповідальність за війну в Україні. Тож береться на озброєння твердження, що інші держави навмисно її затягують (нібито переконуючи Україну не капітулювати), бо мають у цьому вигоду.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виокремлені в проведеному дослідженні тези російської пропаганди підтверджують висловлене раніше припущення/міркування: інформаційний контент РФ працює на загострення розбіжностей в середині суспільства. Це призводить до ослаблення комунікації як між суспільними групами загалом, так і всередині групи, зменшує можливості швидкого та ефективного вирішення кризових ситуацій, перешкоджає проведенню двосторонньої комунікації між владними інституціями та громадянами держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Information and communication technologies (ICT). *UNESCO's International Institute for Educational Planning. Glossary.* URL: https://learningportal.iiep.unesco.org/en/glossary/information-and-communication-technologies-ict

2. Менеджмент соціальних конфліктів: методичні рекомендації [О. В. Івачевська, Н. С. Малєєва, І. В. Петренко, О. Г. Цукур] / за наук. ред. І. В. Петренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, 2020. 77 с.

3. Пожуєв В.І. Формування концепції державної інформаційної політики в умовах глобалізації. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 2010, випуск 43, с. 4–12. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_43_1.pdf

4. Солодка О.М., Забезпечення інформаційного суверенітету держави: правовий дискурс. *Інформація і право.* № 1(32)/2020. с.80-88. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/9_15.pdf

5. Office of Public Affairs. (2018). Grand Jury Indicts Thirteen Russian Individuals and Three Russian Companies for Scheme to Interfere in the United States Political System. February 16, 2018. *United States Department of Justice.* URL: Www.justice.gov., URL: https://www.justice.gov/opa/pr/grand-jury-indicts-thirteen-russian-individuals-and-three-russian-companies-scheme-interfere?fbclid=IwAR25zJTDtmnhm2Od5gwh66SQcN1pAruM1maDu5N3VdTS-nXrCBrVNVyc6HA#:~:text=The%20defendants%20posed%20as%20politically

6. L. Stewart, Ahmer Arif, Kate Starbird. Examining Trolls and Polarization with a Retweet Network. *Semantic scholar*, 2018. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Examining-Trolls-and-Polarization-with-a-Retweet-Stewart-Arif/3ec84b2e960e020b8fd202cda1a96b68e7d851b1, https://faculty.washington.edu/kstarbi/examining-trolls-polarization.pdf

7. Яна Ставська. Держдеп платить $10 мільйонів за інформацію про "фабрики" Пригожина. *УНІАН,* 29.07.22. URL: https://www.unian.ua/world/derzhdep-platit-10-milyoniv-za-informaciyu-pro-fabriki-prigozhina-novini-svitu-11921040.html

8. Rewards for Justice – Reward Offer for Information on Russian Interference in U.S. Elections. U.S.Department of State. 28 of jul., 2022. URL: https://www.state.gov/rewards-for-justice-reward-offer-for-information-on-russian-interference-in-u-s-elections/

9. Yevgeniy Golovchenko. «Measuring the scope of pro-Kremlin disinformation on Twitter» Humanities and Social Sciences Communications Published: 11 December 2020. Article number: 176 (2020). URL: https://www.nature.com/articles/s41599-020-00659-9

10. Todd C. Helmus, James V. Marrone, Marek N. Posard, Danielle Schlang Russian Propaganda Hits Its Mark. Experimentally Testing the Impact of Russian Propaganda and Counter-Interventions. *RAND. Objective analysis. Effective solutions.* Oct. 15, 2020. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA704-3.html

11. «Українці сіли всім на голову». Російська дезінформація щодо українських біженців у соціальних мережах. *Реанімаційний пакет реформ*. *Детектор медіа.* 29.11.2022. URL: https://rpr.org.ua/news/ukraintsi-sily-vsim-na-holovu-rosiyska-dezinformatsiia-shchodo-ukrainskykh-bizhentsiv-u-sotsialnykh-merezhakh/

УДК 321
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.9

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У НАУКОВИХ ДОРОБКАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH OF ELECTORAL PROCESSES IN THE SCIENTIFIC WORKS OF UKRAINIAN SCIENTISTS

Марголич С.С.,
аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті автор аналізує теоретико-методологічну та методичну базу, на основі якої українські вчені у своїх...наукових доробках досліджують електоральні процеси. Дано визначення поняттю «електоральний процес» (І. Поліщук). Кожен з запропонованих в статті наукових підходів до вивчення електоральних процесів, а…саме…інституційний, політологічний та соціологічний, вирішує свої завдання. Тому автор даної праці звертає увагу на переваги та недоліки даних методологій та на конкретних прикладах показує особливості їх застосування. В статті пояснена різниця в застосуванні політологічного та соціологічного підходів (О. Вишняк). Виділено основні напрями електоральних досліджень (Ю. Остапець) та їх завдання (О. Вишняк). Наведено коротку історичну довідку про початок та особливості перших електоральних досліджень в незалежній Україні. Українські дослідники вивчають електоральні процеси на прикладі електоральної поведінки. Дано визначення поняттю «електоральна поведінка». Тому в статті обґрунтовано методологічні підходи та електоральні теорії, що застосовуються саме до вивчення електоральної поведінки (Ю. Остапець). Дослідження електоральної поведінки повинні…базуватися на емпіричних даних. Для цього використовуються певні методи збору інформації. Тож в статті виділено 2 групи методів збору та аналізу емпіричної інформації (В. Бебик). Наведено переваги та недоліки анкетування, пояснено різницю між опитуванням громадської думки та електоральною соціологією (О. Вишняк). Охарактеризовано особливості проведення фокус-груп, їх переваги та недоліки (О. Михайлич). Охарактеризована роль експертних опитувань та глибинних інтерв'ю в дослідженні електоральних процесів (К. Телєгіна, Є. Блохіна). Автором статті проведено аналіз статей, монографій та книг саме українських дослідників протягом останніх двадцяти п'яти років на предмет авторства та запозичення готових наукових підходів у їхніх наукових доробках.

Ключові слова: електоральний процес, методологія, електоральна поведінка, теорія електоральної поведінки, анкетування, фокус-група, експертне опитування, глибинне інтерв'ю.

The theoretical-methodological and methodical base of electoral processes, which Ukrainian scientists use in their investigations are analyzed by author in this article. The notion of «electoral process» is defined (I. Polishchuk). Each of the scientific approaches to electoral processes study, proposed in the article, institutional, political and sociological is destined for solving its own tasks. Therefore, the author of this inquiry pays attention to the advantages and disadvantages of these methodologies and shows the application specifics of using concrete examples. The article explains the difference between political and sociological approaches application. (O. Vyshniak). There are highlighted the main areas of electoral research (Y. Ostapets) and its own tasks (O. Vyshniak). A brief historical reference is given about the beginning and features of the first electoral studies in independent Ukraine. Frequently, ukrainian researchers study electoral processes, by the example of electoral behavior. The notion of «electoral behavior» is defined. Therefore, the article substantiates methodological approaches and electoral theories, which are applied specifically to the study of electoral behavior (Y. Ostapets). Studies of electoral behavior should be based on empirical data. Certain methods of information collection are used for this purpose. 2 groups of methods for collecting and analyzing empirical information are highlighted in the article for this purpose (V. Bebyk). The advantages and disadvantages of questionnaire survey are given, the difference between public opinion survey and electoral sociology is explained (O. Vyshniak). Features of conducting focus groups, their advantages and disadvantages are characterized (O. Mykhailich). The role of expert surveys and in-depth interviews in the study of electoral processes is characterized (K. Teleghina, E. Blokhina). The author of the article conducted an analysis of articles, monographs and books by Ukrainian researchers over the past twenty-five years for compliance with authorship and borrowing of ready-made scientific approaches in their investigations.

Key words: electoral process, methodology, electoral behavior, theory of electoral behavior, questionnaire survey, focus group, expert survey, in-depth interview.

Постановка проблеми. Дослідження електоральних процесів є перспективним напрямом в українській політичній науці. Вибори в Україні посідають чільне місце серед інструментів впливу народних мас на владу на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні, але водночас народні маси є об'єктом впливу владних та опозиційних політичних сил. Виходячи з такого взаємовпливу виникає питання – хто ж з двох сторін визначає порядок денний в державі, регіоні та в територіальних громадах. Дослідження цього питання представляють наукову цінність, адже дають змогу знайти об'єктивні фактори, які впливають на підсумок виборів, зрозуміти закономірності функціонування політичного життя в українському перехідному суспільстві, а також

прогнозувати та моделювати політичні події в майбутньому. Ці завдання вирішує українська наукова думка. Для цього вона пропонує ряд наукових підходів та методів. Вірність та особливості їх застосування визначають проблематику даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електоральні процеси є міждисциплінарним напрямком досліджень, тому й наукові доробки формувалися як політологами, так і соціологами. Політологи Ю. Остапець, М. Вегеш [5; 8] обґрунтували теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральних процесів в цілому та електоральної поведінки зокрема. Електоральні процеси стали предметом досліджень українського вченого-соціолога О. Вишняка [6]. Він започаткував українську електоральну соціологію. В своїх дослідженнях вчений характеризує теоретико-методологічні підходи з точки зору політичного прогнозування. Також вчений запропонував авторську теорію електоральної поведінки. Методам збору емпіричної інформації присвячені наукові доробки О. Михайлича [7], К Телєгіної [11] та Є. Блохіної [2]. У своїх наукових працях вчені посилаються на класиків світової політичної думки, а саме С. Ліпсета, С Роккана, А. Кемпбела, Ф. Конверса, В. Міллера, Д. Стоукса та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що в українській науковій думці теоретико-методологічні підходи до дослідження електоральних процесів є досить вивченим, інші українські вчені не залишають спроб подальшого їх осмислення та наукового розгляду. Не достатньо вивченим залишається міждисциплінарний контекст вивчення електоральних процесів.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у поєднанні теоретико-методологічних підходів, теорій та методів з різних дисциплін до вивчення електоральних процесів та електоральної поведінки в рамках однієї роботи на основі наукових доробків українських вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Український вчений Ю. Остапець зазначає, що перші електоральні дослідження почали проводитися у 1990-х роках великими профільними інститутами, такими як Інститут соціології НАН України, соціологічна служба Верховної Ради України, науково-дослідний центр «Психогенез» Київського університету, кафедра соціології університету «Києво-Могилянська академія» та інші. Загальним недоліком електоральних досліджень цього періоду було те, що більшість фахівців акцентували увагу на аналізі безпосередніх результатів виборів, не беручи до уваги їхню роль у процесі переходу від одного політичного режиму до іншого, не аналізуючи моделі поведінки виборців, не вивчалися виборчі системи [8, с. 29].

Для зручності аналізу електоральних досліджень в Україні Юрій Остапець розділяє дослідження електоральних процесів за такими основними напрямами:

1) розробка методологічних принципів аналізу виборчого процесу та електоральної поведінки;

2) дослідження особливостей становлення виборчої системи України, її впливу на виборчий процес, поведінку виборців; аналіз участі політичних партій у виборчому процесі;

3) аналіз результатів та наслідків виборів;

4) характеристика регіональних особливостей виборчого процесу;

5) аналіз чинників впливу на електоральний вибір;

6) розробка емпіричних методів дослідження електорального процесу;

7) менеджмент виборчих кампаній та інші [8, с. 30].

Для того, щоб зрозуміти теоретико-методологічні засади електоральних процесів, потрібно з'ясувати суть поняття. Взяти за основу можна визначення, дане українським вченим І Поліщуком. Електоральний процес – це послідовність подій, сукупність різноманітних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними [9, с. 135].

Вітчизняний вчений О. Вишняк виділяє наступні завдання електоральних досліджень:

1) виявлення детального соціально-демографічного «портрету» потенційних виборців округу та їх потенційні виборчі активності;

2) дослідження соціально-економічних та політичних проблем, які хвилюють виборців округу, їх соціально-економічних та політичних орієнтацій;

3) вивчення ставлення потенційних виборців округу до ключових позицій програми кандидата в депутати, спрямованих на вирішення основних, найбільш значущих проблем виборців.

4) виявлення моделі бажаного кандидата (тобто найбільш бажаного за соціально-демографічними ознаками, політичними орієнтаціями, діловими та моральними якостями політика) з метою створення і підтримання відповідного привабливого для виборця іміджу у певного кандидата;

5) виявлення рейтингу джерел інформації про кандидатів та рейтингу провідних ЗМІ серед виборців округу (місцевого ТБ, радіо, газет тощо) для розробки плану рекламної кампанії [6, с. 219].

Українські дослідники в своїх наукових доробках найчастіше користуються трьома підходами до вивчення електоральних процесів – інституційним, соціологічним та політологічним.

У монографії «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» Ю. Остапець демонструє інституційний підхід до вивчення електоральних процесів. Як об'єкт Ю. Остапець розглядає виборчі системи та політичні партії. Виборчі системи прямо впливають як на партійну конфігурацію тих інститутів, до яких відбуваються вибори, так і на партійну систему держави, а також технології виборчого процесу, поведінку кандидатів, і, відповідно, виборців. Крім виборчого процесу, виборчі системи впливають і на функціонування уряду і навіть урядові кризи та таке явище, як узурпація влади. Для того, щоб обрати найбільш релевантну виборчу систему, дослідник пропонує 6 критеріїв ефективності [8, с. 19]. Політичні партії, як інститут, залежать від форми правління, політичного режиму, виборчої системи, але впливають на установки виборців, їх цінності, формують суспільну думку, розділяють електорат на групи. Еволюційний розвиток партій впливає на роль членства, лідерства в житті партійної одиниці, форму комунікації з виборцями, зміну ролі виборчих технологій, зміну поведінки електорату. Ю. Остапець також виділяє 11 числових індикаторів, завдяки яким можна зробити узагальнену характеристику особливості участі політичних партій у електоральних процесах [8, с. 31].

О. Вишняк соціологічному підходу в дослідженні електоральних процесів протиставляє політологічний підхід. Політологічний підхід дає змогу аналізувати електоральні процеси на підставі ідеологічних орієнтацій електорату за мовно-етнічним, професійним, соціально-статусним, територіальним та економічним принципом. Однак політологічний підхід обмежений аналізом результатів виборів, наприклад, політологи досліджують виборців, які вже проголосували, в той час як соціологи за допомогою ряду соціологічних методів можуть досліджувати ідеологічні переконання та установки тих, хто ще не визначився [6, с. 193].

Пропонуємо розглянути теоретико-методологічні засади електоральних процесів на прикладі поведінки виборців. Ю. Остапець дає наступне визначення поняттю електоральна поведінка: це один із видів політичної участі громадян, який являє собою спосіб реалізації соціально-політичних орієнтацій виборця в умовах виборчого процесу і є результатом впливу на нього цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів [8, с. 32]. До електоральної поведінки можна віднести участь або ігнорування виборів, активні дії на підтримку суб'єктів виборчого процесу та їх подальший контроль.

До вивчення електоральної поведінки в політологічних дослідженнях використовується біхевіоральний підхід. Він охоплює соціально-структурні аспекти електоральної поведінки, аналіз опитування громадської думки, географічні дослідження територіальних аспектів електоральної поведінки. Серед «класичних» підходів, теорії раціонального вибору (яка пояснює політичний вибір індивіда як найвигіднішу для себе цілераціональну селекторну акцію, що враховує мету, засоби та побічні результати) та соціально-психологічної теорії (яка акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями та ідеологіями) виокремлюють соціологічну теорію електоральної поведінки. Вона пояснює електоральний вибір солідарністю з певними соціальними групами [8, с. 33].

Американські вчені С. Ліпсет і С. Роккан зробили вагомий внесок в соціологічну теорію електоральної поведінки виборців. У своїй статті вони запропонували генетичну модель формування партійних систем і відповідних груп виборців на основі чотирьох соціально-політичних розмежувань, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками [8, с. 125]. Маючи такі вхідні дані, згідно концепції Ліпсета-Роккана можна зробити висновок, що штабам політичних партій, розділяючи електорат на протилежні групи, можна впливати на поведінку виборців шляхом цільового застосування політтехнологічного інструментарію. Наприклад, соціал-демократичні партії можуть впливати на виборчу поведінку та участь у виборах пенсіонерів, працівників бюджетних сфер та соціально незахищені верстви населення, протиставивши їх великим підприємцям і олігархам, східні регіони України протиставлялися західним.

Вплив даних поділів на електоральну поведінку підтверджує український соціолог О. Вишняк. Поряд з соціально-статусними поділами вчений виділяє також мовно-етнічні, міжгенераційні (між віковими групами) та міжрегіональні фактори. Тому в електоральних дослідженнях обов'язково слід включати показник як типів поселень (село, мале село, велике місто, столиця), так і соціально-статусних груп (керівники органів влади і підприємців, приватні підприємці (як великі, так і малі), спеціалістів, службовців, робітників, пенсіонерів та непрацюючих (включаючи безробітних), мовно-етнічних (україномовних українців, російськомовних українців), рівня матеріальної забезпеченості (малозабезпечені, середньо забезпечені, заможні). При цьому потрібно визначити з допомогою регресивного аналізу вплив на електоральні наміри та реальне голосування як кожного з цих факторів окремо, так і сумарний вплив в цілому. А при побудові квотних вибірок обов'язково враховувати не тільки співвідношення типів поселень і освіти виборців, але і соціальних категорій, мовно-етнічних груп та груп за рівнем доходу [6, с. 195].

Незважаючи на численні сильні аспекти означених концепцій, автори «класичних» електоральних теорій робили висновки переважно на матеріалах дослідження окремих країн. Тому вони не володіють універсальністю, і застосовувати їх для аналізу виборів в інших державах варто обережно. Подолати цей недолік можна за допомогою створення інтегративних моделей поведінки виборців, котрі об'єднували б детермінанти електорального вибору характерні для різних підходів. Основою для такої інтеграції стає методологія «лійки причиновості» вироблена в межах соціально-психологічного підходу науковцями з Мічіганського університету А. Кемпбелом, Ф. Конверсом, В. Міллером, та Д. Стоуксом, які здійснили аналіз президентських виборів у США 1952 і 1956 рр. Вчені зробили ієрархізацію факторів електорального вибору і запропонували модель «лійки причиновості» .

Головний зміст запропонованого підходу: чинники розташовуються ієрархічно, тобто по-різному впливають на електоральне самовизначення виборців. Ця методологія допомагає здійснити ранжування різномасштабних факторів. Автори «Американського виборця» пояснюють механізм дії в лійці таким чином: «Уявімо, що вісь лійки – це часовий вимір. Більшість складних подій у «лійці» є результатом множини попередніх причин. Кожна така подія натомість впливає на чисельні наслідки, але фокус нашого зацікавлення звужується в процесі наближення до залежної змінної поведінки. Ми поступово вилучаємо ті наслідки, котрі перестають впливати на політичну дію. Оскільки ми змушені розглядати всі часткові причини як суттєві в кожний окремий момент, відповідно наслідків, що мають для нас значення, є значно менше, ніж їх причин. Результатом є ефект конвергенції».

У «лійку» дослідники закладають набір чинників, котрі утворюють рівні змінних. У найширшій частині містяться економічна структура, соціальні розколи (поділи) та історичні традиції, які не детермінують електоральний вибір, але впливають на структуру партійної системи і формують наступний рівень факторів (групову лояльність і ціннісні орієнтації). Безпосередньо на електоральний вибір впливають установки виборців щодо кандидатів (республіканця і демократа), політичних курсів (враховуються питання зовнішньої і внутрішньої політики) та групових інтересів («переваг») і проурядових партій. Дослідники також виокремлюють низку зовнішніх відносно «лійки» короткотермінових факторів: поточні політичні й економічні умови, особливості виборчої кампанії, дії уряду, вплив друзів, оточення та ЗМІ [3, с. 178].

Особливо актуальним є застосування методології «лійки причиновості» для дослідження електорального вибору в трансформаційних суспільствах, котрі характеризуються перманентною нестабільністю, постійними змінами інституційного дизайну.

Українські вчені М. Вегеш і Ю. Остапець за допомогою «лійки» пояснюють регіональні особливості електорального процесу в Закарпатській області. Дослідники поступово звужують фокус дослідження уваги від макро– до мікрорівнів. Вони аналізують фактори, які обумовлюють електоральний вибір закарпатських виборців, а саме. як міжнародне становище сприяє українським партіям та блокам, як рівень життя населення, регіональні особливості та інші дрібніші фактори впливають на електоральний вибір. Вчені рекомендують застосовувати дану методологію тільки на основі емпіричних даних, наприклад опитувань населення [5, с. 81]. За таких умов можна досить точно прогнозувати результати виборів.

Власний варіант електоральної теорії запропонував український соціолог О. Вишняк. Лаконічно описала його у своїй статті В. Бунь. Проаналізувавши класичні теорії електорального вибору, О. Вишняк обґрунтував «ідеологічно-економічну» концепцію електоральної поведінки виборців, суть якої полягає в тому, що найактивніша частина виборців голосує згідно зі своїм ідеологічними уподобаннями, а інша частина – ситуативно-економічно, тобто залежно від рівня суб'єктивної задоволеності умовами життя в період, коли при владі знаходився певний Президент чи Уряд (парламент)». Дослідник, обґрунтовуючи запропонований підхід, наголошує не лише на можливості за його допомогою визначити основні детермінанти електорального вибору, а й на здатності цієї теоретичної моделі прогнозувати результати виборів. Запропонована теорія ідеологічно-економічного голосування також пояснює рівень виборчої активності й причини абсентеїзму. Так, серед чинників виборчої активності О. Вишняк називає рівень партійно-ідеологічної ідентифікації виборців (виборці з усталеною ідеологічною ідентифікацією зазвичай демонструють вищий рівень активності) й суб'єктивну важливість конкретних виборів для громадян держави (за аналогією з концепцією першочергових і другорядних виборів). Така суб'єктивна роль виборів визначається обсягом повноважень інституту, що обирається, а також рівнем ідеологічної поляризації головних кандидатів, партій чи виборчих блоків. Загалом учений здійснює цілком виправдану інтеграцію соціально-психологічного та раціонально-інструментального (зокрема його «економічної» версії) підходів, що дозволяє подолати частину недоліків класичних теорій електорального вибору і використати їх для аналізу політичних систем, котрі трансформуються, в тому числі України [4, с. 184].

Найбільш доцільним для дослідження електоральної поведінки є використання двох груп політологічних методів:

1) Соціологічні: соціально-політичний експеримент, вивчення документів (контент аналіз), анкетування (очне і заочне – поштове, пресове, аудіовізуальне, електронне), інтерв'ю, експертне опитування, спостереження (польове, лабораторне, випадкове), вивчення соціальних настанов.

2) Емпіричні (біхевіористичні): практичний експеримент, аналіз статистичного матеріалу (результатів виборів), конкретне моделювання [1, с. 134].

Розглянемо чотири методи електоральних досліджень, а саме анкетування, проведення фокус-груп, глибинне інтерв'ю та експертне опитування.

Одним із найбільш поширених емпіричних методів є аналіз і вивчення суспільної думки на основі опитування громадян за допомогою цілої низки опитувальних технологій. Термін «суспільна думка» вперше було використано англійським державним діячем Д.Солсбері для позначення моральної підтримки парламенту населенням країни. Предметом спеціального наукового аналізу її зробив Г. Тард [8, с. 87].

Результати опитувань – це той емпіричний матеріал, який дає змогу фахівцю вивчати поведінку виборців. Відомий англійський фахівець з стратегічного планування виборчих кампаній Ф. Гоулл, який був політичним консультантом лейбористської партії, вважає, що базові передвиборчі опитування повинні бути спрямовані на отримання таких видів інформації:

1) оцінки економічної ситуації в країні;

2) проблем, які найбільше хвилюють виборців;

3) сильних і слабких сторін учасників виборчого процесу;

4) імідж та довіра до учасників виборчого процесу;

5) електоральних намірів виборців;

6) учасника виборчого процесу, що викликає найбільшу довіру [6, с. 221].

Характерним для здійснення електоральних замірів є комплексне застосування різних методів збору інформації. З метою підвищення її надійності і якості необхідно використовувати такі методи прикладної соціології, як опитування, аналіз документів, спостереження.

Анкетування є кількісним методом, може пояснити певні електоральні процеси, проте не може дати повну інформацію про причини, які передують таким електоральним процесам. Даний метод підходить для вивчення унікальних явищ чи подій, дослідження цілісної картини явища в єдності його складових, у взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників. Сфера адекватного застосування масових опитувань обмежена дослідженням ступеня поширення й динаміки уявлень, знань, думок, настановлень, які мають бути відомими дослідникам та знайомими респондентам ще до опитування.

Український вчений О. Вишняк виокремлює електоральну соціологію від вивчення громадської думки. Він робить висновок про те, що за суб'єктом, методикою, вибіркою підходами до аналізу та інтерпретації результатів вивчення електоральних установок (і намірів як поведінкової їх компоненти) в електоральній соціології в електоральній соціології суттєво відрізняється від дослідження громадської думки у відповідній галузі соціології. Як і інші галузеві соціологічні науки, електоральна соціологія підрозділяється на теоретичну та прикладну, перша з яких досліджує тенденції змін і структуру електоральних установок і поведінки та фактори, що їх визначають, а друга, спираючись на знання, отримані в теоретичних розробках, здійснює розробки для конкретних суб'єктів виборчого процесу в конкретних виборчих кампаніях.

Вивчення громадської думки передбачає в першу чергу елімінування з масиву опитувальних даних пустих відповідей тих респондентів, які не мають власної думки, чи неінформовані та некомпетентні в питаннях, з яких ця думка вивчається. Бо, якщо респондент відповідає "не знаю", «важко сказати» чи зовсім не поінформований та некомпетентний з даних питань, то його відповіді не треба враховувати при вирізненні громадської думки, бо вони не є її суб'єктом. Зовсім інша ситуація виникає при дослідженні електоральних установок, коли і абсентистське ставлення до виборів взагалі, негативне та невизначене («важко сказати») ставлення до кандидатів у депутати чи партій теж є різновидом установки (ставлення, аттитюду) [6, с. 215].

Для дослідження механізму і чинників формування уявлень, знань, думок, настановлень слід використовувати якісні методи, які через фокусування спектра можливих думок і мотивів визначають мотиви поведінки різних груп виборців, критерії та чинники електорального вибору.

Найпоширенішим з якісних методів збору та аналізу інформації є метод фокус-груп. Він полягає в запрошенні невеликої групи респондентів (8–12 осіб), відібраних за спеціальними критеріями, на неформальну зустріч, під час якої модератор проводить дискусію (обговорення) за заздалегідь створеним сценарієм (гайдом) фокус-групи. В ході дискусії (2–2,5 години) модератор «фокусує» учасників на питаннях з метою отримання від них глибинної інформації на задані теми, стежить, щоб кожен учасник міг вільно висловлювати свою думку та не відхилявся від теми. Учасники групи за наданий дослідникам час отримують матеріальну винагороду після завершення дискусії.

Фокус-група проводиться у спеціально обладнаному приміщенні, хід обговорення підлягає аудіо- та відеозапису для подальшої розшифровки суджень і фіксації невербальної поведінки (міміка,

жестикуляція тощо) учасників фокус-групи. Ці записи і стенограма дослідження є основою аналітичного звіту. Фокус-групи дозволяють глибоко дослідити думку й настановлення населення з конкретних питань, глибинні чинники електоральної поведінки, отримати різностороннє розуміння електоральної картини місцевості, на основі чого може формуватися стратегія і тактика виборчих кампаній. Дослідницька цінність методу фокус-груп полягає в ефекті, що створюється ситуацією групового обговорення. При індивідуальному інтерв'ю чітке розмежування на інтерв'юера і респондента об'єктивно призводить до артефактуальності отриманих даних внаслідок дії ефекту інтерв'юера [7, с. 124].

В умовах групової дискусії респондент перебуває в ситуації спілкування з собі подібними. Тут швидше знімаються захисні психологічні бар'єри, стимулюється висловлення емоційних реакцій, швидше виробляється зрозуміла для всіх учасників мова спільного обговорення. В ході дискусії учасники можуть проглядати ролики політичної реклами, фрагменти публіцистичних передач, газетні статті, макети листівок і щитів зовнішньої реклами тощо й висловлювати своє ставлення до побаченого в ході обговорення. Так перевіряється правильність вибору стратегії і тактики виборчої кампанії, зокрема концепції і форми рекламних матеріалів.

Перевагами фокус-груп, порівняно з іншими методами збору інформації, є:

1) синергія (об'єднання людей в групи продукує ширший спектр інформації, думок і міркувань, ніж спілкування з окремими респондентами);

2) креативність (немає необхідності відповідати на конкретні запитання, що сприяє спонтанним і нешаблонним відповідям);

3) ефект «снігової кулі» (коментар однієї людини викликає ланцюгову реакцію інших учасників);

4) стимулювання (бажання респондентів поділитися своїми думками та ідеями посилюється під впливом зростання загального збудження в ході дискусії);

5) безпека (оскільки становище учасників ідентичне, то вони почуваються комфортно, що сприяє відвертості);

6) скрупульозність (хід обговорення фіксується на аудіо та відео для подальшого глибинного аналізу інформації);

7) швидкість та економність (отримання оперативної інформації в короткі терміни при порівняно низькій вартості) [7, с. 125].

Метод фокус-груп допоможе з'ясувати електоральний портрет округу, особливості типових моделей поведінки окремих електоральних груп (цільових сегментів); зрозуміти звички і мотивації виборців, відстежити чинники електорального вибору, основні стимули і бар'єри щодо голосування; спрогнозувати територіально-часову динаміку електоральних орієнтацій, перспективи перемоги конкретних кандидатів; оцінити відповідність політичних брендів запитам електорального поля, визначити вільні електоральні ніші для розробки нового політичного бренду, спрогнозувати ефективність нових видів політичної боротьби, у тому числі й щойно проведених чи на етапі їх підготовки.

Об'єктивні ж ризики методу фокус-груп обмежуються такими проблемами:

1) складність відбору учасників (групу різних людей, незнайомих одне з одним, типових представників своєї соціальної групи необхідно зібрати в один час в одному місці);

2) неструктурованість відповідей значно ускладнює аналіз і опрацювання інформації;

3) неможливість кількісної оцінки результатів дослідження.

Якість результатів значно залежить від уміння модератора прихованим способом дотримуватися сценарію дискусії, долати різницю темпераменту учасників групи, насамперед обмежувати вплив на думку респондентів надто активної особи, яка прагне нав'язати свою думку іншим. Словесно обмежувати висловлювання людей на фокус-групі неприпустимо, а тому слід уміти робити це на невербальному рівні [7, с. 128].

Досить часто в електоральних дослідженнях використовуються експертні опитування – різновид соціологічного опитування, в якому респондентами виступають особливі люди – експерти. Це компетентні особи, що мають глибокі знання про досліджуване явище. Основне призначення експертного опитування: виявлення найбільш суттєвих, важливих аспектів досліджуваної проблеми, підвищення надійності, вірогідності, обґрунтованості інформації, висновків і практичних рекомендацій завдяки використанню знань і досвіду експертів. У електоральних дослідженнях в якості експертів виступають лідери суспільних рухів і партій, депутати і державні діячі, політологи, соціологи і журналісти. Дані експертного опитування можуть використатися як для поглиблення розуміння електоральної ситуації на самому початку виборчої кампанії, так і враховуватися при побудові фінального прогнозу щодо підсумків голосування. На основі даних масового або експертного опитування в ході електоральних досліджень будуються політичні рейтинги. Також з допомогою експертного опитування можна якісно провести паспортизацію виборчих округів та зрозуміти потреби та орієнтацію виборців, на підставі чого створити цільові портрети виборців округу.

В електоральних дослідженнях можуть використовуватися і глибинні інтерв'ю. Залежно від завдань дослідження за технікою проведення гли-

бинні інтерв'ю в електоральних дослідженнях можуть варіюватися від структурованих до наративних. Загальним для всіх глибинних інтерв'ю є прагнення викликати респондента на відверту розмову і зрозуміти глибинні мотиви ставлення виборця до тієї або іншої події**.** Метод глибинного інтерв'ю дає можливість вивчати електоральні очікування, проблеми округу, ставлення до кандидатів, виявляти загальне сприйняття населенням передвиборчої ситуації, а також визначити найбільш авторитетні особистості, події та чутки, що формують соціально-політичні настрої виборців [10, с. 29].

Метод інтерв'ю в електоральних дослідженнях характеризується рядом переваг у порівнянні з іншими методами збору інформації: здійснюється в короткі терміни; репрезентативний; контролюючий; дає можливість поєднання з іншими методами збору інформації; може бути безпосереднім («обличчям до обличчя» з респондентом) і опосередкованим (телефонне опитування); можливість використання різних форм спілкування з респондентом одночасно; отримання додаткової інформації від респондента; здійснюється прямий контакт з респондентом, можливе отримання пояснень від нього; можливість оперативно змінювати зміст опитувальника інтерв'ю [2, с. 21].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що українські дослідники, предметом наукових доробок яких є електоральні процеси та теорії електоральної поведінки, здебільшого опираються на методологічні засади західних вчених. Винятком став український вчений О. Вишняк, який запропонував власну ідеологічно-економічну електоральну теорію. До вивчення електоральних процесів можна виокремити три підходи – соціологічний, політологічний та інституційний. Кожен з них має свої переваги та недоліки, тому для якомога точнішого аналізу електоральних процесів варто поєднувати дані підходи в комплексі. В більш вужчому розумінні електоральні процеси можна досліджувати на прикладі електоральної поведінки. До її вивчення сформувалися три підходи – соціологічний, соціально-психологічний та теорія раціонального вибору. Найбільш доцільним для дослідження електоральної поведінки є використання двох груп політологічних методів: соціологічної та емпіричної. Отже, будуючи власну наукову роботу на даних методологіях та методах, можна не тільки зрозуміти закономірності електоральних процесів на певній території, відповідно будувати успішні виборчі кампанії, але й, за умов політичної стабільності, прогнозувати результати виборів у майбутньому. Ці напрями можуть стати предметами нових наукових праць в українській науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бебик. В. М. Політологія для політика і громадянина. К. : МАУП, 2004. 421 с.
2. Блохіна Є.Д. Сучасні тенденції дослідження процесів електорального вибору. *Соціологічні дискурси: Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції молодих учених «Соціологічні дискурси»*. Дніпро. 2019. С. 19–23.
3. Бунь В. Побудова інтегративних моделей електорального вибору на основі методології «лійки причиновості». *Вісник Львівського університету: Серія філос.-політолог. студії.* 2014. № 5. С. 177-188.
4. Бунь В. Стан дослідження чинників електорального вибору в Україні та Росії: операціоналізація ключових понять електоральних теорій. *Вісник Львівського університету: Серія філос.-політолог. студії.* 2014. № 4. С. 71–80.
5. Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Регіональні особливості електорального процесу в Закарпатській області 1991–2002 рр. *Регіональні студії: Інтеграційні та регіональні політичні процеси*. 2002. № 5. С. 76–85.
6. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. 310 с.
7. Михайлич О. Метод фокус-груп у соціологічному супроводі виборчих кампаній. *Політичний менеджмент: Соціологія.* 2010. № 1 С. 123–132.
8. Остапець Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Ужгород, 2016. 550 с.
9. Поліщук І. О. Електоральний процес: поняття та складові фактори. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна: Серія „Питання політології"* 2010. № 885. С. 132–137.
10. Телєгіна К. А. Електоральна соціологія як особлива соціоінженерна діяльність: функції та дослідницькі методи. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* 2011. № 5. С. 24–32.

УДК 327-049.5 (474.2+474.3+474.5)»364»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.10

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА КРАЇН БАЛТІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

SECURITY POLICY OF THE BALTIC STATES IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Москалюк М.Ф.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті автор на основі опрацьованих праць представників західної і вітчизняної політичної науки аналізує передумови становлення та функціонування політики національної безпеки Естонії, Латвії і Литви в сучасних складних умовах реалізації зовнішньополітичної експансіоністської доктрини путінської росії. У зв'язку з цим виокремлено два етапи безпекової політики країн Балтії на тлі російсько-української війни 2014-2024 рр. Хронологічні межі першого етапу охоплюють події «гібридної війни» (від анексії Криму до російської воєнної інтервенції на Донбасі в контексті спроб легітимації псевдореспублік ДНР-ЛНР). Другий етап – це повномасштабне вторгнення росії в Україну після 24 лютого 2024 р. Протягом окресленого періоду політика національної безпеки балтійських республік реалізовувалася у відповідності до актуальних загроз з боку росії щодо України та країн балтійського регіону, а також новітніх викликів рф для загальної системи європейської та євроатлантичної безпеки. У зазначених часових межах республіки Балтії випрацювали адекватну реакцію-відповідь на проблеми безпекової ситуації в регіоні, здійснили низку заходів щодо протидії російській агресії в Україні, зміцнення власної безпеки та оборонних позицій країн-членів Північноатлантичного альянсу. Насамперед йдеться про правове забезпечення оборонної політики балтійських республік, модернізацію їх військово-промислового комплексу, приведення у відповідність до натівських вимог рівня оборонних витрат, активну участь у військових навчаннях НАТО, превентивні заходи щодо недопущення дестабілізації в балтійському регіоні та всесторонню військово-політичну, дипломатичну, матеріальну, гуманітарну та моральну підтримку України у повномасштабній агресії проти неї з боку росії.

Ключові слова: країни Балтії, Естонія, Латвія, Литва, НАТО, національна безпека, оборонна політика, російсько-українська війна.

In the article, on the basis of the studied works of representatives of Western and national political science, the author analyzes the prerequisites for the formation and functioning of the national security policy of Estonia, Latvia and Lithuania in the current difficult conditions of the implementation of the foreign policy expansionist doctrine of putin's russia. In this regard, two stages of the Baltic States' security policy were singled out against the background of the Russian-Ukrainian war of 2014-2024. The chronological boundaries of the first stage cover the events of the "hybrid war" (from the annexation of Crimea to Russia's military intervention in Donbas in the context of attempts to legitimize the pseudo-republics of the DPR-LPR). The second stage is a full-scale Russian invasion of Ukraine after February 24, 2024. During this period, the national security policy of the Baltic republics was implemented in accordance with the current threats from russia to Ukraine and the countries of the Baltic region, as well as the latest challenges of the russian federation for the overall system of European and Euro-Atlantic security. Within this timeframe, the Baltic states developed an adequate response to the problems of the security situation in the region, took a number of measures to counter russian aggression in Ukraine, strengthen their own security and the defense positions of the member states of the North Atlantic Alliance. This primarily includes legal support for the defense policy of the Baltic republics, modernization of their military-industrial complex, bringing defense spending in compliance with NATO requirements, active participation in NATO military exercises, preventive measures to ensure that destabilization in the Baltic region is not allowed, and comprehensive military, political, diplomatic, financial, humanitarian and moral support for Ukraine in a full-scale russian aggression against it.

Key words: Baltic States, Estonia, Latvia, Lithuania, NATO, national security, defense policy, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Анексія росією Автономної Республіки Крим в 2014 р. та військова інтервенція на Донбасі, а в 2022 р. повномасштабне вторгнення в Україну актуалізували проблему забезпечення безпеки як у європейському, так і глобальному вимірі. Російська агресія проти України стала найбільшим безпековим викликом з часів закінчення «холодної війни», що становить реальну загрозу для сучасної системи міжнародних відносин та світового порядку. Агресивна політика путінської росії викликає особливо велике занепокоєння в державах Центрально-Східної Європи, насамперед, країнах Балтії, які потенційно можуть стати об'єктами ймовірного нападу. У цьому контексті безпекова політика Естонії, Латвії і Литви є важливим чинником збереження їх суверенітету та запобігання агресії зі сторони росії, а тому, на наш погляд, потребує фахового аналізу та узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання, пов'язані із безпековими викликами та загрозами для країн балтійського регіону в контексті реалізації росією агресивної політики стали предметом наукового зацікавлення західних вчених, зокрема І. Вебела [16], Г. Віткуса [17], Д. Гелбрайта [18], А. Парка [19] та ін.

Серед вітчизняних дослідників окресленої проблематики варто виокремити низку авторів, науковий доробок яких заслуговує на увагу. Зокрема, О. Івасечко та О. Коваль проаналізували загрози та виклики для країн Балтії в контексті реалізації російської агресивної політики [6]. Балтійський вимір європейської політики безпеки і оборони досліджували М. Гладиш і О. Краєвська [3]. Оборонну політику Литви та її співпрацю з Україною в умовах протидії російській загрозі охарактеризували І. Туряниця [15], О. Давимука і В. Кравченко [4]. О. Палій звернув увагу на особливостях та наслідках інтеграції країн Балтії до євроатлантичних безпекових інститутів [12]. Зовнішньополітичну стратегію путінської росії щодо пострадянських країн як одну з передумов формування їх політики безпеки проаналізував І. Лосовський [9].

Разом з тим, дана проблематика є малодослідженою у науковому дискурсі. Відчутним є брак фахових публікацій, в яких аналізуються умови та особливості реалізації безпекової політики країн Балтії на сучасному етапі.

У зв'язку з цим, **метою статті** є політологічний аналіз передумов становлення та функціонування політики безпеки в Естонії, Латвії і Литві, зокрема в контексті повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Виклад основного матеріалу. Розпад СРСР призвів до «геополітичного та цивілізаційного розщеплення пострадянського простору», актуалізував проблему вибору вектора подальшого розвитку [7, с. 10]. Балтійські республіки на відміну від інших пострадянських країн швидко визначилися із своїми зовнішньополітичними пріоритетами, взяли курс на якнайшвидшу інтеграцію в ЄС і НАТО. Цей вибір був обумовлений цілим рядом чинників: успішним міжвоєнним досвідом реалізації власних державотворчих проєктів в рамках існування незалежним держав; історично обумовленою тяглістю до західної цивілізації, частиною якої прибалти завжди себе ментально сприймали. Важливим було також питання безпеки, пов'язане із загрозами з боку росії повернути країни Балтії у сферу свого впливу. У зв'язку з цим саме безпековий вимір став своєрідним «стовпом ЄС», а вступ до НАТО розглядався як передумова вступу до ЄС [11, с. 119].

Варто зауважити, на відміну від євроінтеграційного напряму формування зовнішньополітичної стратегії країн Балтії, євроатлантичний курс спочатку не мав такої консолідованої підтримки на Заході. Серед членів Альянсу не було єдиного узгодженого підходу, насамперед через побоювання негативної реакції з боку рф. Разом з тим, ефективна безпекова політика балтійських країн протягом 1990-х – поч. 2000-х рр. уможливила їх вступ до НАТО 29 березня 2004 р. До 1993 р. в Естонії, Латвії і Литві були ліквідовані військові структури Варшавського пакту, підписано Протокол про повне припинення дії договору та виведено російські війська з їх території. Надалі були успішно реалізовані практичні заходи щодо їх вступу до НАТО, зокрема в контексті американо-балтійського співробітництва, участі в програмі «Партнерство заради миру» та низки інших військових проєктів, проведення спільних військових маневрів збройних сил балтійських країн і НАТО [13, с. 195].

Невід'ємною складовою основою євроатлантичного курсу країн Балтії та реалізації їх безпекової політики є норми законів та важливих програмних документів: «Основи національної безпеки Литви» (1996 р.), «Про національні збройні сили Латвійської Республіки» від 4 листопада 1999 р., «Про державну оборону» Естонії (2015 р.), Стратегія національної безпеки Литви (2002 р.), Концепція національної безпеки Латвії (у редакціях 1999, 2003 рр.), Стратегія національної оборони Естонії (2010 р.) тощо.

Після приєднання до НАТО безпекова політика країн Балтії реалізується в рамках узгоджених дій з країнами-членами Альянсу. На її специфіку безпосередньо впливають актуальні для балтійських республік виклики, насамперед з боку росії. На думку вітчизняного дипломата І. Лосовського, сучасна зовнішньополітична стратегія рф щодо пострадянських країн є продовженням попередньої політики «обмеженого суверенітету» (т. зв. «доктрини Брежнєва»), яка протягом 1960–1980–х рр. застосовувалася до країн, що перебували під впливом СРСР. У першій чверті XXI ст. вона трансформувалася в нову політику «обмеженого суверенітету» – «доктрину Путіна». Її основні ідеї були сформульовані у публічних виступах російського президента з нагоди анексії Криму та військової інтервенції на Сході України, лягли в основу нової військової доктрини рф, ухваленої 26 грудня 2014 р. До головних зовнішніх небезпек росії вперше включено встановлення в сусідніх державах режимів, політика яких загрожує російським національним інтересам [9, с. 20–24]. Таке трактування російським керівництвом новітніх для себе зовнішньополітичних загроз відкриває для нього вікно можливостей проводити надалі більш жорстку агресивну політику проти недружніх (у його сприйнятті) країн. Незважаючи на те, що країни Балтії є повноправними членами Північноатлантичного альянсу, путінський режим продовжує розглядати балтійські республіки як зону виключно геополітичних інтересів росії, тому очевидно прагне повернути їх в сферу свого впливу. Основними інструментами реалізації цієї політики є низка дестабілізаційних заходів, що їх проводить російська влада в регіоні: фінансування проєктів, спрямованих на підтримку культурно-

освітніх зв'язків з росією, зокрема проросійських організацій, здійснення кібератак проти урядових структур та об'єктів критичної інфраструктрури, дискредитація політичного іміджу балтійських республік на міжнародній арені, підтримка опозиційних (проросійських)політиків тощо [4, с. 72].

На тлі практичного провадження росією свого агресивного зовнішньополітичного курсу, виявами якого є окупація Криму та спроби інституювання і легітимізації фейкових псевдореспублік ДНР – ЛНР, безпекова політика країн Балтії після 2014 р. здійснювалася у відповідності до новітніх актуальних викликів і загроз, пов'язаних насамперед із спробами путінської влади відновити свій домінуючий вплив на пострадянський та постсоціалістичний простір. У зв'язку з цим країни Балтії почали розглядатися натівськими стратегами в якості наступного об'єкта окупації. Російська агресія щодо України під приводом захисту співвітчизників викликала особливе занепокоєння в Латвії та Естонії, де значну частину населення становлять етнічні росіяни. У цих двох балтійських республіках певний відсоток російськомовних мали статус негромадян. З огляду на це естонська влада, розглядаючи проблему негромадян в руслі не тільки національної, але й загальноєвропейської безпекової ситуації, прийняла рішення скоротити їх кількість шляхом спрощення процедури набуття громадянства [10, с. 252–253].

Починаючи з 2014 р., питання безпеки стають предметом регулярного розгляду та аналізу на безпекових майданчиках НАТО. Зокрема на Уельському саміті (вересень 2014 р.) прийнято рішення активізувати заходи щодо оперативної та бойової підготовки Об'єднаних збройних сил Альянсу в регіоні, збільшити на 1 тис. військову присутність США та НАТО в балтійських республіках. На виконання рішень саміту в листопаді того ж року на базі латвійського полігону Адажи відбулася зустріч головнокомандувачів збройних сил Естонії, Латвії і Литви, на якій узгоджено план військової співпраці. З метою запобігання порушень російськими літаками повітряного простору країн Балтії НАТО вдвічі збільшило кількість винищувачів у Литві (до 8 одиниць), Данія додатково надала Естонії 4 літаки -F-16. З 2014 р. в балтійському регіоні розпочалася серія військових навчань країн-членів Альянсу: «Залізний меч-2014», командно штабні навчання НАТО «Трайдент Джанкче» [3, с. 83]. На поч. червня 2020 р. відбулися навчання «Захисник Європи 2020». Безпекові питання були основними для розгляду на Варшавському саміті глав держав та урядів країнчленів Північноатлантичного альянсу 8–9 липня 2016 р. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг ініціював розгортання в балтійських республіках багатонаціональних батальйонів на ротаційній основі [1]. У Литву війська відправила Канада, в Латвію – Німеччина, в Естонію – Великобританія.

У відповідності з новими безпековими викликами для балтійських республік парламент Латвії на поч. 2016 р. прийняв ряд змін до законодавства про національну безпеку. Насамперед акцентовано увагу на тому, що в разі іноземного вторгнення командири військових підрозділів зобов'язувалися негайно організувати військовий спротив, не чекаючи наказу від Верховного командування. Балтійським законодавством також заборонялося вести будь-які переговори про капітуляцію [8, с. 56]. У руслі протидії загрозам з боку росії в 2017 р. оновлено Стратегію національної безпеки Литовської Республіки, а в 2019 р. Концепцію національної безпеки Латвії.

У листопаді 2021 р. Литва та Естонія через міграційну кризу, влаштовану російською владою на кордоні, почали зводити додаткові прикордонні загородження, які б ускладнили потрапляння нелегалів на їх території.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2024 р. викликало рішучу безпекову відповідь з боку країн Балтії. У цій новій геополітичній реальності Естонія і Латвія опинилися перед серйозними загрозами для своєї безпеки, пов'язаними насамперед із великими російськими етнічними та російськомовними спільнотами на своїй території. Вкрай важливого значення набула проблема Сувальського коридору. У разі захоплення цієї 100-км лінії литовського кордону, яка межує із Калінінградською областю росії та сусідньою білоруссю балтійські республіки будуть ізольовані від решти країн Альянсу. Вже в перший день активної фази російсько-української війни країни Балтії спільно з Польщею ініціювали консультації у відповідності з 4 статтею договору НАТО про колективну безпеку. На поч. квітня 2022 р. Естонія, Латвія і Литва разом з Польщею закрили свої кордони з рф та рб.

Відповідною безпековою реакцією Північноатлантичного альянсу на початок війни в Україні стало прийняття нової Стратегічної концепції НАТО, ухваленої на мадридському саміті в червні 2022 р. Вона впроваджувала новий натівський підхід у реалізації політики колективної безпеки – «стримування через недопущення» окупації будь-яких територій країн-членів Альянсу. Відбулося узгодження також спільних заходів щодо інтеграції в оборонному плануванні, зростанні військових витрат, збільшення військових контингентів тощо.

У контексті реалізації нової концепції НАТО Латвія оновила власну концепцію національної безпеки. У 2023 р. Естонія схвалила новий закон про основи політики безпеки, в якому зафіксувала збільшення оборонних витрат на рекордному для країн регіону рівні – 3% ВВП. У 2024 р. обо-

ронний бюджет країни перевищив цей показник, становить 1;3 млрд дол. Латвія також запланувала підвищення військових витрат до 2,4% ВВП (1,19 млрд дол.), Литва – до 2,71% ВВП (понад 2 млрд дол.). За підтримки США країни Балтії проводять ефективну безпекову політику, головним чином спрямовану на забезпечення нагальних військових потреб. У грудні 2022 р. Литва уклала договір із США на закупівлю 8 реактивних систем (HIMARS), ракет великої дальності ATACMS та боєприпасів на 495 млн дол. Одночасно з Литвою аналогічну угоду зі США на суму 200 млн дол. уклала Естонія, а в жовтні 2023 р. – Латвія [5].

У відповідності з рішеннями саміту НАТО в м. Вільнюс (липень 2023 р.) три багатонаціональні бойові групи батальйонного типу на території країн Балтії реорганізовано у більш чисельні та боєздатні бригади. На 2024 р. заплановано розміщення додаткових контингентів (4 тис німецьких військовослужбовців) для дислокації в Литві.

На тлі загострення безпекових викликів для країн Балтії вирішального значення набуло посилення партнерських відносин із США. Свідченням цьому стали візити американських високопосадовців, зокрема президента Дж. Байдена в Литву (липень 2023 р), в Латвію – держсекретаря Е. Блінкена (березень 2022 р.) та міністра оборони Л. Остіна (серпень 2022 р.). Регулярними стали зустрічі з стратегічними партнерами у британському та німецькому форматі. Спільно з країнами-членами Альянсу введено в дію Балтійську програму НАТО з патрулювання повітряного простору в регіоні, військово-морського патрулювання в Балтійському морі.

Повномасштабна війна в Україні підштовхнула країни Балтії до планування власних оборонних проєктів – виробництва боєприпасів на своїй території, засобів БпЛА тощо. У контексті зміцнення обороноздатності та безпеки в балтійських країнах запроваджено зміни у підходах до строкової служби. Зокрема у Латвії, де зі вступом до НАТО відмовилися від військового призову, в 2024 р. відновлено обов'язкову строкову службу для всіх громадян віком від 18 – до 27 років. У Литві строкова служба була відновлена в 2015 р. На тлі російської агресії в Україну підготовлено Стратегію національного опору, згідно з якою 50% литовців мають бути задіяні в обороні країни передусім за рахунок спеціального навчання держслужбовців, здобувачів вищої освіти, резервістів. У Естонії, де зберігся військовий призов, в 2023 р. збільшено його термін з 8–11 місяців до 11–12 [5].

Зміцнення обороноздатності балтійських країн у сучасних умовах відбувається на тлі дієвої державної політики у сфері національної безпеки. Вона включає комплекс різноманітних заходів щодо нейтралізації загроз в інформаційній сфері, заборони використання російської мови в медіапросторі тощо. З метою захисту своїх кордонів від провокаційних дій з боку росії та білорусі Естонія, Латвія і Литва узгодили будівництво оборонних та загороджувальних споруд у прикордонних районах. Запроваджено заборону на в'їзд автотранспорту із російськими номерами, посилено контроль у процедурі отримання громадянства, продовження дії посвідок на проживання та віз. У всіх балтійських республіках на нормативно-правовому рівні неприпустимою є підтримка російської агресії в Україні. Також важливим напрямом зміцнення національної безпеки балтійських країн є подолання енергетичної та економічної залежності від росії та переорієнтації на північноєвропейський ринок. Зокрема, Литва стала першою країною ЄС, яка 2 квітня 2022 р. повністю відмовилася від російського газу. 7 квітня того ж року до неї приєдналася Естонія, а Латвія – на поч. січня 2023 р. [14, с. 667].

Прямим внеском в обороноздатність та безпеку Естонії, Латвії і Литви є їх допомога Україні. Усі три балтійські республіки активно лобіюють в НАТО питання надання Україні сучасного озброєння і гарантій безпеки, зміцнення системи ППО, вступу в Північноатлантичний Альянс і ЄС, запровадження санкцій щодо рф тощо. Ще до повномасшабного російського вторгнення країни Балтії були серед найбільших донорів військово-технічної допомоги Україні, а з початком активної фази війни її обсяг суттєво зріс. Абсолютним лідером залишається Естонія. На поч. квітня 2022 р вона передала Україні 1377 т. переважно летальної зброї вартістю 222 млн євро. Як зауважила вітчизняна дослідниця О. Сухобокова активна проукраїнська позиція балтійських республік стала одним із чинників надання країнами НАТО важкого озброєння Україні в рамках міжнародної коаліції «формату Рамштайн» [14, с. 668].

Висновки. Таким чином, становлення та функціонування безпекової політики країн Балтії в досліджуваний період відбувалося в межах двох етапів – «гібридної війни» 2014–2023 рр. та повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2024 р. В умовах російсько-української війни політика безпеки Естонії, Латвії і Литви зазнала суттєвих трансформаційних змін, насамперед в контексті прийнятих політико-правових документів та законів у сфері національної безпеки і оборони. На тлі потенційних загроз для їх суверенітету та запобігання ймовірної агресії зі сторони рф балтійські республіки на безпекових майданчиках НАТО виступили ініціаторами низки заходів щодо зміцнення власної та загальноєвропейської безпеки шляхом посилення обороноздатності, забезпечення необхідних військових витрат, участі у військових навчаннях НАТО тощо. З початком повномасштабного російського вторгнення в Україну політика безпеки країн регіону реалізується у відповідності

з новою Стратегічною концепцією Північноатлантичного альянсу. За підтримки США та інших країн-членів НАТО здійснено військово-технічну модернізацію збройних сил. В Естонії, Латвії і Литві збільшено витрати на оборону на рівні понад 2% від ВВП (в Естонії – понад 3%), розроблено комплекс дієвих різнопланових заходів щодо протидії загрозам з боку росії, налагоджено механізм тісної співпраці та допомоги Україні.

Окреслена проблематика потребує подальших фахових досліджень в контексті сучасних актуальних безпекових викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Генеральний секретар НАТО окреслив прядок денний Варшавського саміту. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_133063.htm?selectedLocale=uk.
2. Гладиш М., Краєвська О. Балтійський вимір Європейської політики безпеки та оборони. *Грані*. 2015. № 4 (120). С. 80–85.
3. Давимука О. О., Кравченко В. В. Особливості безпекової співпраці України та Литви в умовах протидії російській загрозі. *Стратегічні пріоритети.* № 3 – 4 (51). 2019. С. 70–75.
4. Зміцнення безпеки країн Балтії в контексті зміни стратегічної концепції оборони НАТО: значення для України. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zmitsnennya-bezpeky-krayin-baltiyi-v-konteksti-zminy-stratehichnoy.
5. Івасечко О. Я., Коваль О. В. Загрози та виклики для країн Балтії на сучасному етапі євроінтеграції. *Вісник Маріупольського державного університету.* Серія: Історія. Політологія. 2016. Вип. 16. С. 248–255.
6. Історичні основи зовнішньополітичного курсу пострадянських країн: монографія /за редакцією кандидата історичних наук, доцента А. Г. Бульвінського. К., 2023. 464 с.
7. Котляренко О. П., Приполова Л. І. Досвід конституційно-правового забезпечення функціонування Збройних сил. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 54–57. URL: http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/135-3-2021
8. Лосовський І. С. Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету». *Стратегічна панорама.* 2018. № 2. С. 19–30.
9. Нападиста В. Україна в контексті викликів та загроз: погляд з країн Балтії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Випуск 1 (93). С. 243–268.
10. Палагнюк Ю. Механізми інтеграції держав Центральної та Східної Європи у Європейський Союз. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 4 (19). С. 115–122.
11. Палій О. А. Специфіка та наслідки інтеграції країн Балтії до євроатлантичних структур безпеки. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки.* 2002. Том 20. С. 55–60.
12. Стельмах В. О. Балтійська регіональна співпраця на шляху до західних інтеграційних структур. *Цивілізаційні засади трансформаційних процесів на пострадянському просторі*/за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А. Г. Бульвінського/ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К., 2018. С. 192–205.
13. Сухобокова О. О. Політична та військова допомога країн Балтії у перші місяці повномасштабної російсько-української війни. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022, Pp. 661–670. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-79.
14. Туряниця І. Пріоритети оборонної політики та національної безпеки Литовської Республіки на сучасному етапі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. № 18. С. 323–333.
15. Veebel, V., Ploom, I. The Deterrence Credibility of NATO and the Readiness of the Baltic States to Employ the Deterrence Instruments. *Lithuanian Annual Strategic Review 2017–2018*. Vol. 16. Pp. 171–200.
16. Vitkus, G. (2018). Lithuania's Security and Defence in 2017–2018: the International Context and New Research. Preface. *Lithuanian Annual Strategic Review 2017–2018.* Vol. 16. Pp. 5–11.
17. Galbreath D. Continuity and change in the Baltic Sea region: Comparing foreign policies / D. J. Galbreath, A. Lašas, J. W. Lamoreaux. Amsterdam-New York: Rodopi, 2008. 183 p.
18. Park A. Baltic Foreign Policy Making Establishments of the 1990s: Influential Institutional and Individual Actors. Journal of Baltic Studies. 2005. Vol. 36, No. 2. P. 178–208.

УДК 327.659.008
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.11

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ

CULTURAL DIPLOMACY AS A TOOL FOR FORMING THE IMAGE OF UKRAINE

Руднєва А.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету,

Мальована Ю.Г.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету,

Арсенюк М.С.,
студентка IV курсу факультету соціології та управління
Запорізького національного університету

У статті проаналізовано культурну дипломатію як невід'ємний елемент публічної дипломатії та інструмент «м'якої сили» в контексті конструювання позитивного іміджу української держави. Тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин, нові виклики у вирішенні внутрішніх та зовнішніх проблем, зміна геополітичних позицій України в умовах військової агресії росії вимагають пошуку нових механізмів позиціонування та іміджування з метою збільшення підтримки як світовими лідерами, так і громадськістю. Враховуючи практичний досвід використання комунікативних можливостей держави для просування і захисту власних інтересів, окреслено основні переваги культурної дипломатії у формуванні іміджу України.

За допомогою реалізації культурних обмінів, виставок, мистецьких проєктів, мовних програм, фестивалів та інших заходів, які демонструють різноманітність і насиченість української культурної спадщини, вдається сприяти встановленню довіри, порозуміння та позитивних міжнаціональних комунікацій. Також зазначені ініціативи репрезентують українську ідентичність, громадянські цінності та автентичність країни як члена європейської й світової спільнот.

Серед значимих заходів розглянуто проєкти «Українська весна», «British Council Ukraine» та ініціативи з розвитку книговидання й культурних заходів за підтримки першої леді України Олени Зеленської. Було відмічено, що новий виток розвитку українська культурна дипломатія отримала внаслідок повномасштабного вторгнення рф, актуалізувавши потребу пошуку підтримки країни у цьому протистоянні та популяризації інформації про Україну.

Зроблено висновки, що культурна дипломатія виступає важливою складовою української зовнішньополітичної стратегії, дієвим інструментом формування позитивного іміджу держави в світлі підвищеної конфліктогенності сучасного глобалізованого світу.

Ключові слова: культурна дипломатія, імідж України, публічна дипломатія, політика «м'якої сили», зовнішньополітична стратегія.

The article analyzes cultural diplomacy as an integral element of public diplomacy and a tool of «soft power» in the context of constructing a positive image of the Ukrainian state. Trends in the development of modern international relations, new challenges in solving internal and external problems, changes in the geopolitical positions of Ukraine in the face of russia's military aggression require the search for new mechanisms of positioning and impersonation in order to increase support from both world leaders and the public. Taking into account the practical experience of using the communicative capabilities of the state to promote and protect one's own interests, the main advantages of cultural diplomacy in shaping the image of Ukraine are outlined.

Through the implementation of cultural exchanges, exhibitions, art projects, language programs, festivals and other events that demonstrate the diversity and richness of Ukrainian cultural heritage, it's possible to promote the establishment of trust, understanding and positive international communications. These initiatives also represent Ukrainian identity, civic values, and the authenticity of the country as a member of the European and world communities.

Among the significant approaches, the projects «Ukrainian Spring», «British Council Ukraine» and initiatives for the development of book publishing and cultural approaches were examined in support of the first lady of Ukraine Olena Zelenska. It was noted that a new round of development of Ukrainian cultural diplomacy came as a result of the large-scale invasion of the russian federation, which actualized the need to support the country from it's ongoing and popularization of information about Ukraine.

It has been established that cultural diplomacy is an important warehouse of the Ukrainian foreign political strategy, an effective tool for forming a positive image of the state in light of the conflict-prone nature of the current situation globalized world.

Key words: cultural diplomacy, image of Ukraine, public diplomacy, «soft power» policy, foreign policy strategy.

В умовах сучасного глобалізованого світу культурна дипломатія – це один з ефективних та привабливих інструментів, який допомагає державам просувати свої інтереси у міжнародному співтоваристві. Вона використовує мистецтво, літературу, музику, танець, кіно та інші аспекти культури для вибудовування довіри, взаєморозуміння та співпраці між націями, допомагає налагодженню комунікативних та міжнародних зв'язків через обмін культурними цінностями.

Культурна дипломатія сьогодні виступає як інструмент формування іміджу держави та актуалізується у сучасному світі в умовах цифровізації та інформатизації глобального світового простору. Дослідження цієї теми знаходиться в центрі уваги науковців, оскільки вона відіграє ключову роль у міжнародних відносинах та сприяє вирішенню глобальних проблем через інтеграцію суспільства.

Як складова зовнішньої політики, стратегічних комунікацій культурна дипломатія діє як могутній інструмент формування іміджу держави у світовому співтоваристві. За допомогою культурних обмінів, виставок, мистецьких проєктів, мовних програм, культурні інститути та діяльність у галузі освіти сприяють не лише вирішенню політичних завдань, але й створюють платформу для співпраці, розвитку та мирного співіснування.

Культурна дипломатія є широким поняттям, яке може відрізнятися в залежності від дослідника та контексту дослідження. Наприклад, можливо визначити культурну дипломатію як вид публічної дипломатії та інструмент «м'якої сили», який сприяє обміну ідеями, інформацією, творами мистецтва та іншими культурними компонентами між державами та народами. Але, також можливо стверджувати, що культурна дипломатія це – «процес міжнародних комунікацій з метою просування іміджу держави, створення її авторитету, забезпечення поваги й довіри до неї» [4].

Її метою є зміцнення взаєморозуміння та впливу на контакти з іншими країнами. Незважаючи на те, що культурній дипломатії часто не надається належного значення, вона здатна відігравати важливу роль у досягненні цілей зовнішньої політики держави та навіть у підтриманні національної безпеки, що актуально на теперішньому етапі розвитку української державності. За допомогою використання культурної дипломатії як інструменту формування іміджу держави можливо підвищити престиж країни, налагодити міжнародні зв'язки та просувати національні інтереси на світовій арені.

Мета дослідження полягає у розгляді основних завдань та можливостей, які вирішує культурна дипломатія, та вироблення стратегії розвитку іміджу держави в міжнародному середовищі для просування інтересів України. Тему культурної дипломатії досліджували Джозеф Най, Мільтон С. Каммінгс, Сінтія Шнайдер, Ілан Манор, Емма Маркам, Ендою В.Купер та інші. Загалом тема культурної дипломатії сьогодні є недостатньо вивченою, проте можливо прослідкувати чіткий розвиток досліджень на дану тему з розвитком цифровізації та глобалізації. Отже, феномен культурної дипломатії сьогодні виступає актуальним питанням для дослідження в сферах політичної комунікації, конфліктології, іміджу, стратегічних комунікацій та національної безпеки.

Культурна дипломатія має низку ключових переваг у формуванні іміджу держави. По-перше, вона дозволяє продемонструвати багатство та різноманітність культурного спадку країни, що сприяє залученню уваги та підвищенню інтересу до неї, особливо в умовах, коли боротьба за імідж та бренд в інформаційному полі стають важливими елементами конкуренції та боротьби за увагу. По-друге, вона допомагає збудувати позитивне сприйняття країни в міжнародному співтоваристві, що впливає на її престиж та авторитет. Нарешті, культурна дипломатія створює можливості для встановлення контактів та взаєморозуміння між націями, що сприяє розвитку дружніх відносин та співпраці.

Одним з ключових аспектів культурної дипломатії є стимулювання міжнародних обмінів в галузі культури та мистецтва. Проєкти, що спільно реалізуються державами, розширюють культурний горизонт, сприяють взаємному розумінню та зближенню народів. Вони відкривають двері для діалогу, обміну досвідом та взаємного впливу, що сприяє збільшенню престижу країни в міжнародному співтоваристві. Один з прикладів успішного використання культурної дипломатії – це програма «Культурний сезон», започаткована Францією. Ця програма передбачає проведення великомасштабних культурних заходів у різних країнах світу з метою підвищення інтересу до французької культури та мови. Це дозволяє Франції позиціонувати себе як лідера в галузі мистецтва та культури й залучати нових прихильників, водночас зміцнюючи та поширюючи свій державний імідж у світі.

У 2022–2023 роках в межах культурного сезону у Франції було втілено проєкт «Українська весна» за підтримки Українського інституту та посольства України у Франції, який мав на меті познайомити французьку публіку з сучасним українським культурним контекстом. Залучивши низку французьких та міжнародних інституцій, Українська Весна продовжує розвивати культурну дипломатію України у Франції. Проєкт включає проведення лекцій, дискусій, кінопоказів, концертів, перформансів, літературних читань тощо, залучення аудиторії онлайн та наживо. Мета «Української весни» – забезпечити якісний український контент у французькому експертному культурному полі, розширити фахові дискусії щодо історії та культури України і засобами культури і мис-

тецтва спростувати хибні уявлення французів про Україну [7]. Зазначений проєкт є особливо актуальним в контексті російської агресії та широкомасштабної інформаційно-психологічної війни проти України, однією з цілей якої є підрив міжнародного іміджу, сприйняття української держави як «меншовартісної», яка не має власної історії та культури.

Спираючись на дослідження Українського інституту щодо сприйняття України у Франції, а також на досвід першого сезону «Української Весни» 2022 року, команда ініціативи переконалась, що Україна на ментальній мапі французів відтворена крізь призму російської ідеології. Трактування України переважно виходить з бачення України як продовження росії, яке випадково «відкололося». Або ж як конгломерат багатьох етнокультур, штучно зібраний з уламків різних імперій. У Франції нерідко можна почути риторику, що Україна історично склалася як держава з обмеженим суверенітетом і повинна такою залишатися [7]. Саме тому, реалізація проєктів культурної дипломатії, цілеспрямованої іміджевої кампанії, інформаційної політики щодо просування іміджу України у світі як самостійної, незалежної та самобутньої країни на тлі агресивної пропаганди рф залишається особливо актуальним, враховуючи потребу підтримувати постійну увагу до війни в Україні світової суспільної думки та залучення допомоги партнерів нашої держави у подоланні збройної агресії східного сусіда.

Культурна дипломатія виступає важливим напрямком створення й реалізації зовнішньополітичної стратегії України, сприяючи формуванню позитивного іміджу країни у світі та підтримці міжнародних відносин. Зокрема, в контексті української держави, культурна дипломатія стала ключовим інструментом в зусиллях залучення міжнародної уваги до багатошарових культурних здобутків, сучасного мистецтва, творчих індустрій та інших аспектів української культури.

Одним із основних завдань культурної дипломатії України є просування та популяризація української культури та мистецтва за кордоном. Це досягається за допомогою організації культурних заходів, виставок, фестивалів, концертів та інших подій, які демонструють різноманітність та багатство української культурної спадщини. Наприклад, проведення тижнів української культури у різних країнах світу, виставок сучасного українського мистецтва, а також музичних та театральних вистав.

Іншим прикладом є програма «British Council», запроваджена Великою Британією. Ця програма розроблена для просування британських цінностей, культури та мови за межами країни. Вона включає різноманітні заходи, такі як міжнародні виставки, концерти, літературні фестивалі, що сприяють залученню уваги до британської культури та активізують розвиток міжнародного співробітництва. «British Council Ukraine» – міжнародна організація Сполученого Королівства, метою якої є розширення культурних відносин та розповсюдження освітніх можливостей, зокрема і для українців. Позитивним результатом такої співпраці є просування іміджу України, зокрема через участь у найбільшому в світі Лондонському книжковому ярмарку (The London Book Fair) у березні 2024 року, відкриття українського національного стенду, організатором якого є Український інститут книги, популяризації української літератури закордоном [6].

Культурна дипломатія також відіграє важливу роль у формуванні та відтворенні національної ідентичності. Шляхом просування мови, традицій, звичаїв та мистецтва, вона підсилює самосвідомість нації та сприяє збереженню її культурної спадщини. Це не тільки робить державу більш привабливою для іноземних партнерів, але й створює підстави громадянам пишатися своєю національною культурою. Крім того, культурна дипломатія відіграє важливу роль у розвитку міжкультурного діалогу та сприяє вирішенню й попередженню конфліктів. Шляхом популяризації культурного розмаїття всередині суспільств та стимулювання взаєморозуміння створюється підґрунтя для вибудовування стійкого миру та зміцнення міжнародного співробітництва.

Як було зазначено вище, сьогодні Україна активно використовує культурну дипломатію, а діяльність спеціалізованих інституцій та відзначення сторіччя культурної дипломатії України свідчать про її важливість для держави. Для досягнення цілей, які ставить перед собою культурна дипломатія, можливо використовувати такі засоби як: культурні обміни, мистецькі виставки, літературні фестивалі. Поширення культурної складової відбувається в тому числі за допомогою цифровізації й використання новітніх інформаційних технологій. Зокрема, у застосунку «Дія» в 2024 році українці змогли обрати представників «Євробачення».

Українська культурна дипломатія досягла нового рівня завдяки «Євробаченню» та «ЄвроФестивалю». Наприклад, важливим актом культурної дипломатії став документальний проєкт «Ліверпуль. Жовто-блакитна субмарина», знятий у травні 2023 року під час «ЄвроФестивалю» в Ліверпулі, напередодні Пісенного конкурсу «Євробачення-2023», цей фільм занурює глядачів у світ українсько-британського культурного обміну і досліджує сучасні процеси інтеграції української культури в європейський контекст в умовах війни з рф. Налагодження взаємодії у сфері культури шляхом використання таких заходів підсилює вибудовування позитивного іміджу країни.

Формування культурної дипломатії в Україні було розглянуто в праці Г. Луцишин та А. Гончарук «Особливості розвитку культурної дипломатії України в сучасних умовах», зокрема в роботі зазначено: «На початку 2000-х років створено низку державних структур завданням яких був розвиток культурної дипломатії, зокрема у 2009 році створена державна агенція промоції культури України однак її робота залишається малопомітною на внутрішньому рівні не кажучи вже про міжнародну промоцію» [2]. Тобто очевидним є недостатній розвиток культурної дипломатії на перших етапах формування держави. Це було пов'язано зі змінними пріоритетами у реалізації політичного курсу та проблемами відсутності фахівців й стратегії використання засобів культурної дипломатії.

Проте ще у 2011 році було засновано фонд «UART» – некомерційну благодійну організацію, метою якої виступає популяризація України та української культури за кордоном. Фонд проводить фестивалі та спрямовує отримані гранти на розвиток українського мистецтва і культури.

Поширеною перепоною у роботі різних фондів та реалізації ініціатив культурної дипломатії в Україні є те, що фінансування культури залишається критично низьким, а за останні п'ять років бюджетне фінансування культури і мистецтва в Україні знизилося вдвічі. В своїй роботі «Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи» О. Розумна вказує, що однією з проблем здійснення культурної дипломатії України є критична нестача фахового бачення політики. Як було зазначено вище, для успішної реалізації культурної дипломатії та просування інтересів України на міжнародній арені варто залучити державну підтримку функціонування культурних установ. В своїй праці авторка наводить перспективи розвитку культурної дипломатії України, аналізуючи європейський досвід. Серед них: популяризація мови, ретрансляція українських цінностей, налагодження довготривалих зв'язків та розвиток продуктивного партнерства, підтримка сучасної культури і мистецтва, підтримка літературних проєктів і книговидання [5]. На нашу думку, це є актуальними напрямками розвитку культурної дипломатії, адже через їх втілення держава має змогу заявити про свою діяльність та самобутність. Популяризація української культури в світі сприятиме формуванню позитивного іміджу держави, що вплине на зростання довіри міжнародної спільноти та залучення інвестицій.

Після початку повномасштабного вторгнення Україна почала розвивати культурну дипломатію та вибудовувати свій імідж на міжнародній арені. Активно ініціативи з розвитку книговидання та культурних заходів підтримує перша леді України Олена Зеленська. Серед таких проєктів – «Українська книжкова поличка», що поширює українську літературу у країнах Заходу, проєкт було реалізовано в Канаді, Іспанії, Угорщині. Це, за словами Олени Зеленської, не тільки читацький проєкт, але і частина культурної дипломатії, яка розширює обізнаність про українську літературу в світі. На нашу думку, даний проєкт також вибудовує позитивне сприйняття іміджу України як держави з високим рівнем зацікавленості у літературних надбаннях, сприяє можливості замовляти більшу кількість видань та примірників і популяризувати українське книговидання за кордоном.

Не дивлячись на проблеми фінансування, культурна дипломатія України поступово реалізовується. Одним із прикладів є щорічне проведення «Міжнародного форуму культурної дипломатії», який вперше відбувся 10 листопада 2020 року, та включав різноманітні заходи, такі як виставки, концерти, лекції й культурні обміни, що допомагають показати сучасну Україну та її досягнення. У 2021 році на міжнародному форумі обговорювали можливості культурної дипломатії у вирішенні спільних глобальних викликів. Програма форму містила такі основні положення: можливості культурної дипломатії у вирішенні спільних глобальних викликів, геополітична картина світу глобальний порядок денний та культурна дипломатія, Україна на мапі світу, міжнародна політика та культурні відносини, культурна дипломатія та проблема дезінформації, гендерна рівність, захист прав людини, врегулювання конфліктів, постколоніалізм та міжкультурні зв'язки [3]. Даний форум мав позитивні результати – було створено чітку стратегію реалізації культурної дипломатії України, проведено заходи для молоді, присвячені висвітленню зазначених вище проблемних аспектів. Сьогодні ми можемо побачити, що в Україні розпочалися реформи, які стосуються гендерної рівності та проведення ініціатив від Верховної ради щодо освіти дітей та молоді.

Крім того, культурна дипломатія сприяє підтримці міжнародних відносин та розвитку дружніх стосунків між Україною та іншими країнами. За допомогою обміну культурними делегаціями, участі у міжнародних культурних проєктах та програмах, Україна активно співпрацює з партнерами з усього світу, що сприяє поглибленню взаєморозуміння та встановленню міцних дипломатичних зв'язків. Культурна дипломатія є важливим інструментом у формуванні іміджу України як сучасної, прогресивної та відкритої до співпраці й обміну досвідом країни. Проєкція української культури та мистецтва закордоном сприяє позитивному сприйняттю України як творчої та культурно різноманітної країни.

Сьогодні на прикладі успішних держав, які входять до індексу «м'якої сили», серед яких: США, Великобританія, Німеччина, Китай, Японія, Фран-

ція, Канада, Швейцарія, Італія, Іспанія [1], можливо побачити позитивні наслідки використання культурної дипломатії як інструменту формування іміджу держави. За допомогою різноманітних проєктів ці країни стали впливовими та змогли вибудувати свою економічну, політичну та культурну силу, завдяки якій було підвищено міжнародний престиж, міжнародні зв'язки та захист інтересів держави на міжнародній арені. Завдяки дослідженню теми можливо побачити значний розвиток України у використанні інструментів культурної дипломатії та подальше просування інтересів нашої держави у міжнародному середовищі. Таким чином, культурна дипломатія допомагає конструювати позитивний імідж держави шляхом взаємодії у сферах культури, освіти та мистецтва. Це сприяє більш широкому розумінню держави та залученню іноземців до співпраці та туризму.

Отже, культурна дипломатія виступає як важливий елемент української зовнішньополітичної стратегії, як дієвий інструмент у формуванні позитивного іміджу держави, як ключовий фактор у сприянні взаєморозумінню, розвитку та мирному вирішенню конфліктів у світі. Вона є силою, яка зближує нації та допомагає будівництву стійкого міжнародного порядку, будуючи простір для ведення мирного діалогу в умовах високої конфліктності світу. Розвиток цього напряму публічної дипломатії є важливим завданням для країн у сучасному глобалізованому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Global soft power index URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://brandirectory.com/softpower/
2. Гончарук А. Луцишин Г. Особливості розвитку культурної дипломатії України в сучасних умовах URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/nov/6654/lucishin.pdf
3. Міжнародний форум культурної дипломатії. URL: https://ui.org.ua/sectors/projects/2021-cultural-diplomacy-forum/
4. Парчевська В. Паніна І. Дискусія щодо поняття «Культурна дипломатія». URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/
5. Розумна О. Культурна дипломатія України стан проблеми перспективи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/kultu_dypl-26841.pdf
6. Україна на Лондонському книжковому ярмарку. URL: https://ubi.org.ua/uk/news/kategoriya-2/ukra-na-na-londonskomu-knizhkovomu-yarmarku-3
7. У Франції розпочинається новий культурний сезон проєкту Українська Весна. URL: https://day.kyiv.ua/article/kultura/u-frantsiyi-rozpochynayetsya-novyy-kulturnyy-sezon-proyektu-ukrayinska-vesna

УДК 323.3
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.12

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ПЛАТФОРМИ ПОШУКУ СПІЛЬНИХ РІШЕНЬ

FOOD SECURITY: TRANSNATIONAL PLATFORMS FOR JOINT SOLUTIONS SEARCHING

Сичова А.О.,
кандидат політичних наук,
докторантка кафедри політології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті розглядається категорія продовольчої безпеки як один із найбільш актуалізованих наслідків російської війни проти України у контексті переформатування глобального безпекового мислення. Авторка наводить приклади транснаціональних платформ як спроби міжнародної спільноти сформувати спільний простір для узгодження національних позицій і світового становища у продовольчому секторі. Такий підхід дозволяє не лише прослідкувати динаміку еволюційності процесу прийняття політичних рішень, але й виокремити вразливості транснаціональних структур в управлінні продовольчою безпекою. Стаття засвідчує, що система глобального управління продовольчою безпекою складається з конфігурації полівалентних відносин співпраці, конкуренції або функціонального конфлікту між ключовими установами, що суттєво ускладнює досягнення компромісу як щодо встановлення порядку денного, так і щодо вироблення узгодженого алгоритму реагування на продовольчі виклики. Продовольча безпека вже не належить до виключної сфери відповідних агенцій ООН, залучаючи нових суб'єктів до на кшталт НУО або регіональних партнерів до вирішення питання. За таких обставин принципи мультисуб'єктного співробітництва та координації важливі для дотримання консолідованого політичного курсу та вирішення проблеми фрагментованого управління і глобальної співпраці. Відповідно, наразі серед держав та окремих транснаціональних стейкхолдерів існує загальне визнання гострої потреби реформувати глобальне управління продовольчою безпекою, щоб подолати зростаючі показники голоду та підвищити ефективність існуючих заходів. Така потреба актуалізує питання інтегрованості спільних політичних просторів у структуру міжнародних відносин та їх здатність задовольнити глобальні виклики.

Ключові слова: транснаціональна платформа, колаборація, продовольча безпека, глобальне управління безпекою.

The article considers the food security category as one of the most relevant consequences of the russian war against Ukraine in the context of reformatting global security thinking. The author gives examples of transnational platforms as an attempt to form a shared space for harmonizing national positions and the global situation within the food sector by the international community. Such an approach allows not only to follow the evolutionary dynamics of the political decision-making process, but also to single out the vulnerabilities of transnational structures concerning food security management. The article proves that the global food security system management consists of a configuration of polyvalent relations of cooperation, competition, or functional conflict between key institutions, which significantly complicates the achievement of a compromise both in terms of agenda setting and developing a coordinated algorithm for responding to food challenges. Food security no longer belongs to the exclusive domain of relevant UN agencies, involving new actors such as NGOs or regional partners to address the issue. Under such circumstances, multi-agency cooperation principles and coordination are significant for maintaining a consolidated political course and solving the problem of fragmented governance and global cooperation. Accordingly, there is now general recognition among states and individual transnational stakeholders of the urgent need to reform global food security governance to address rising hunger rates and improve the effectiveness of existing interventions. It comes about the actualization of collaborative political spaces' integration into the structure of international relations and their ability to meet global challenges.

Key words: transnational platform, collaboration, food security, global security management.

Постановка проблеми. Війна рф проти України продемонструвала залежність багатьох національних продовольчих систем від імпортних ресурсів, таких як викопне паливо, добрива, корми і сировина, що зайвий раз підкреслило необхідність фундаментальної переорієнтації глобального сільського господарства з позиції посилення рівня стійкості, зокрема, шляхом створення альтернативних продовольчих платформ за принципами колаборації та кластерної спеціалізації.

Глобальні продовольчі ринки стали свідками різкого зростання цін відразу після російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., яке спричинило незадоволеність імпортного попиту і залишається одним із ключових ризиків для продовольчої безпеки [1; 6]. Індекс цін на продовольство у березні 2022 р. досягнув найвищого рівня з 1990 р., у середньому на рівні 159,3 пункту, що на 12,6% вище, ніж у лютому 2022 р. [9], причому найбільші стрибки спостерігалися в індексах зернових та рослинних олій [10].

Витрати на вантажні перевезення також різко зросли через відсутність доступу до чорноморських портів, руйнування української інфраструктури, торговельні обмеження, збільшення витрат на страхування та підвищення цін на пальне. Низка країн компенсували імпорт критичних компонентів і товарів за рахунок інших ринків, що

часто збільшувало час і витрати на транзит. Так, у період з лютого по травень 2022 р. ціна на транспортування сухих сипучих вантажів, зокрема зерно, зросла майже на 60% і призвела до зростання світових цін на продукти харчування майже на 4% [12]. З метою усунення потенційних перебоїв у постачанні країни запровадили обмеження на експорт продовольства та добрив у формі заборон, квот, вимог до ліцензування та податків, які мали б захистити внутрішні постачання та стримати стрибок цін. Проте ці заходи були вжиті за рахунок глобальних ринків, що призвело до подальшого неконтрольованого підвищення вартостей.

Тож російсько-українська війна актуалізувала кризу продовольчої безпеки як одну зі світових проблем, що вимагає комплексної відповіді на національному та глобальному рівнях як у короткостроковій перспективі, так і стосовно диверсифікації ринків у довгостроковій візії для підвищення стійкості продовольчого домену та уникнення майбутніх криз.

Аналіз досліджень. Розуміння концепції продовольчої безпеки зазнавало трансформацій протягом останніх 50 років [17; 18]. Термін вперше був запропонований на Всесвітній продовольчій конференції через стрімке зростання цін на продукти харчування та широке занепокоєння щодо впливу ринкових потрясінь на світовий рівень голоду. У цьому контексті продовольча безпека визначалась як «[наявність] у будь-який час достатніх світових продовольчих запасів основних харчових продуктів для підтримки постійного споживання їжі та компенсації коливань у виробництві та цінах» [7]. Відповідно, дефініція відображало домінуюче на той час уявлення про те, що голод є переважно продуктом відсутності необхідної кількості продовольства на глобальному рівні та міжнародної нестабільності цін. У 1996 р. розуміння продовольчої безпеки було оновлено за рахунок додавання харчових і культурних аспектів, а у 2001 р. з'явився сучасний термін, а саме:

«Продовольча безпека існує, коли усі люди у будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам і харчовим перевагам для ведення активного та здорового способу життя» [8].

Відповідно, продовольча безпека має чотири стандартні виміри: постійна наявність достатньої кількості їжі; доступ до ресурсів; утилізація (розумне споживання); стабільність. Незважаючи на те, що ці чотири виміри залишаються фундаментальними, їм бракує таких характеристик як стійкість та гнучкість, критично важливих для зміни продовольчих систем у напрямку досягнення цілей стабільності перед обличчям сучасних викликів.

Глобальне управління продовольчою безпекою постає складною сферою транснаціонального співробітництва, яке можна концептуалізувати як сукупність інституцій міжнародного рівня (включно з офіційними міждержавними структурами і НУО), норм і політичних дій, орієнтованих на поступове досягнення всесвітньої продовольчої безпеки [5; 16]. Продовольча криза 2007-2008 рр. стимулювала необхідність внесення змін як в існуючі платформи, так і створення нових критеріїв моніторингу продовольчої безпеки на кшталт зміни клімату та фінансування.

Мета статті – концептуалізувати категорію продовольчої безпеки у контексті становлення нової архітектури глобального управління та посилення стратегічної конкуренції через появу сфокусованих на продовольчому секторі альтернативних транснаціональних платформ у складі ключових стейкхолдерів за принципом консенсусу та узгодженого алгоритму дій.

Сучасне глобальне управління продовольчою безпекою презентує складну сукупність мережевих кластерів, які працюють над конкретними політичними, науковими, програмними і правовими аспектами. Архітектуру глобального управління продовольчою безпекою найкраще охарактеризувати як постійну трансформацію взаємопов'язаних вимірів, а саме:

1. Кількість міжнародних інституцій.
2. Різноманітність інституційних форм.
3. Обізнаність щодо продовольчої безпеки.
4. Поширення продовольчої безпеки як міжнародної норми та практики.

Стосовно першого виміру загальною тенденцією є розширення міжнародних інституцій, залежно від глобальних викликів безпеці. За інституційним дизайном низка продовольчих установ залишається частиною ООН, наприклад, HLTF і SCNFS [16]. Деякі інституції виникли як відгалуження FAO, що з часом почали позиціонувати себе у якості незалежних агентств, зокрема Всесвітня продовольча програма (ВПП), Міжнародний фонд с/г розвитку (МФСР) і Постійний комітет з питань харчування (SCN). Під егідою Групи Світового банку також був створено широкий пул установ з питань продовольчої безпеки, таких як Консультативна група з міжнародних с/г досліджень (CGIAR).

Шокова ситуація 2007-2008 рр. каталізувала динаміку інституційних форм управління продовольчою безпекою, спричинивши пул нових акторів нарівні з традиційними форматами, до прикладу, Всеосяжної рамки дій (Comprehensive Framework for Action, CFA, 2008 р.). Зокрема, CFA наголошувала на «необхідності задоволення нагальних потреб уразливих верств населення, одночасно з мережами соціального захисту та стимулювання інвестицій у стале с/г виробництво» [2, с. 191].

Цей комплексний алгоритм дій був спільно розроблений 22 країнами та окреслював багатосторонні стратегії продовольчої безпеки.

CFA намагалася одночасно охопити як питання традиційної політики продовольчої безпеки на кшталт надання продовольчої допомоги або с/г інвестиції, так і нові виклики, пов'язані з екологічною стійкістю та макроекономічним менеджментом. Замість того, щоб сфокусуватися на одній проблемі, платформа CFA спробувала сформулювати політичні відповіді на численні та складні фактори, які вимагали агрегування загального консенсусного підходу до проблемної візії та спеціалізованих навичок у відповідному кластері. До всього, CFA не мала повноважень накладати конкретні зобов'язання на учасників, зокрема щодо фінансових внесків, що суттєво обмежувало простір можливостей платформи як нового гравця на полі продовольчої безпеки.

Відповідно, CFA можна розглядати як спробу створення колабораційної платформи, враховуючи різні мандати, оперативний досвід, інтереси, політичні обмеження та ресурси кожного з учасників, у контексті політичного вектору дій. Проте враховуючу заздалегідь прогнозований дефіцит міжсуб'єктного консенсусу перехід від декларативного до проактивного рівня так і не відбувся.

Римські агенції ООН також активізували свою діяльність на фоні проактивної координації політики реагування зі сторони установ у Нью-Йорку та Женеві (GA UN, UNCTAD, ILO, UNDP тощо). FAO як спеціалізована структура з власним керівництвом і річним бюджетом зосередилася на моніторингу та політичних консультаціях, тоді як її ресурси були спрямовані на впровадження Системи інформації про ринок с/г продукції (AMIS) для координації ринкового сегменту та обміну попередженнями про товарні дефіцити. Ця інформаційна система охопила десять організацій (FAO, OECD, IGC, WTO, WFP, IFAD, IFPRI, Світовий банк, HLTF), які збирають, аналізують і поширюють інформацію про продовольчий ринок, сприяючи прозорості сегменту.

Ще одна інституція, яка отримала нове дихання після продовольчої кризи 2008 р. – Комітет зі всесвітньої продовольчої безпеки (CFS). Початковий мандат CFS полягав у виконанні резолюцій Всесвітньої продовольчої конференції та моніторингу результатів Всесвітніх продовольчих самітів 1996 та 2002 рр., але його ефективність залишалася незначною. У 2009 р. CFS вирішили радикально реформувати, надавши чіткішої спрямованості його діяльності саме у секторі продовольчої безпеки. Наразі CFS налічує 127 країн-членів і низку організацій-учасників, у тому числі агентства ООН, міжнародні фінансові інституції, групи приватного сектора та інші НУО, що представляють громадянське суспільство.

CFS позиціонувався як новий тип глобального управління, «в якому громадянське суспільство постає співавтором міжнародного права разом з урядами і міжнародними агентствами» [3, с. 119]. По суті, перед нами ще одна спроба створення транснаціонального органу управління світовою продовольчою безпекою за принципом загального консенсусу. Діяльність CFS зосередилася на Добровільних принципах координації національних планів продовольчої безпеки. Фактично, CFS задумувалась як платформа для підвищення легітимності глобального управління продовольчою безпекою, шляхом вироблення політичного простору спільних рішень, а також «політичних дискурсів для найбільш вразливих верств населення» [18, с. 440]. Незважаючи на заявлений високий рівень плюралізму учасників, більшість елементів пакету реформ не було реалізовано.

Поява та залучення нових суб'єктів до продовольчої тематики призвели до розпорошення відповідальності по всьому ландшафту глобального управління. Продовольча безпека вже не є виключною сферою відповідних агенцій ООН, а належить до компетенції міжнародної системи прав людини, зокрема «агенцій у справах біженців та їхніх регіональних і неурядових партнерів» [20, с. 83]. За таких обставин принципи мультисуб'єктного співробітництва та координації важливі для дотримання консолідованого політичного курсу та вирішення проблеми фрагментованого управління і глобальної співпраці.

Зазначимо, що система глобального управління продовольчою безпекою складається з «конфігурації полівалентних відносин співпраці, конкуренції або функціонального конфлікту між ключовими установами» [16, с. 371]. До прикладу у 1980-х рр. Світовий банк ініціював програми структурної перебудови в країнах, що розвиваються, які наголошували на скороченні державної підтримки сільського господарства (тобто надання кредитів, ресурсів, консультаційних послуг і маркетингу, керованого державою), лібералізації ринків для зовнішньої с/г конкуренції та надання субсидій для вразливих верств населення. Згодом, дослідження FAO показали, що така структурна перебудова підірвала зусилля агенцій ООН щодо продовольчої безпеки через сфокусованість на перехресних цілях [8].

Ще один приклад – суперництво FAO та WFP. На початку створення WFP підпорядковувалася FAO, проте відколи міжнародна продовольча допомога перетворилася на базовий компонент офіційної допомоги розвитку, керівники Програми почали домагатися інституційної незалежності. Протягом 1970-х і 1980-х рр. FAO намагалося зберегти контроль, вбачаючи у WFP потенційного суперника своєї влади, коли остання офіційно отримала статус автономної структури. Проте роз-

кол між двома інституціями, який тривав кілька десятиліть, «спричинив культуру недовіри між суб'єктами» [5, с. 592].

Моніторинг стану продовольчої безпеки також є полікомпонентним процесом, який відіграє важливу роль в інформуванні міжнародної спільноти щодо змін у політичної пріоритетності дій. Наприклад, FAO готує щорічні звіти з оцінкою кількості постраждалих від нестачі їжі в світовому масштабі. Проте у 2011 р. IFPRI почав розробку Світового індексу голоду як альтернативного показника стану продовольчої безпеки [14]. Така паралельна діяльність презентує черговий приклад міжінституційного суперництва на рахунок початкової точки відліку авторитетної діагностики глобальної продовольчої безпеки. Факти міжінституційного суперництва засвідчують, що лідерство та спільні цінності є двома значними факторами конфлікту в глобальному управлінні харчовою системою.

Посилення зв'язку між режимами продовольчої безпеки та торгівлі також активізувало тертя між транснаціональними політичними діячами. Наприклад, країни погодилися відтермінувати перегляд FAC у 2009 р. до завершення переговорів у СОТ під впливом міністерств торгівлі. Останні побоювалися, що перегляд FAC одночасно з Угодою про асоціацію спричинить потенційне послаблення міжнародних правил продовольчої допомоги. Але призупинення перегляду FAC було публічно розкритиковане неурядовими організаціями, що, на їхню думку, стало доказом так званого «охолоджуючого ефекту СОТ на інші політичні виміри» [4].

Нормативні розбіжності між СОТ та установами ООН щодо відносин між державою, ринком та їхньої ролі у світовій продовольчій безпеці посилюють цей конфлікт. Так, СОТ розглядає «вільну торгівлю як підтримку світової продовольчої безпеки» [4, с. 97], що є офіційною позицією Секретаріату, а також потужних прихильників лібералізації торгівлі (наприклад, США, ЄС, Бразилії, Канади та Австралії). FAO та інституції ООН визнають потенціал торговельної політики, проте їхня підтримка нівелюється визнанням асиметричних відносин країн-експортерів продовольства та транснаціональних агропродовольчих компаній, які непропорційно формують ринкові результати. Відповідно, ООН слідкує за торговельними переговорами та прагне впливати на них.

Міжорганізаційне суперництво у контексті глобального управління продовольчою безпекою спричинене значною кількістю міжнародних організацій, які прямо чи опосередковано залучалися до цієї сфери. До прикладу з 2008 р. G8 і G20 стали ключовими політичними форумами глобального управління продовольчим сектором шляхом інституціоналізації відповідних процедур ухвалення рішень для посилення рівня власної легітимності як переговорного мульти-майданчика. Незважаючи на те, що зобов'язання G8/G20 не мають обов'язкової сили, роль санкційного механізму мало виконувати погіршення політичного капіталу країни у разі порушення взятих на себе зобов'язань.

Проблема продовольчої безпеки вперше з'явилася на порядку денному на саміті G8 у 2008 р. в Хоккайдо, наслідком якого стала спільна Декларація на підтвердження занепокоєння з приводу зростання світового рівня нестачі продовольства, необхідності відновлення інвестицій у сільське господарство країн, що розвиваються, і заклик до «глобального партнерства» [13, с. 33] між G8, міжнародними установами та іншими зацікавленими сторонами. На саміті 2009 р. лідери G8 зобов'язалися надати 20 млрд дол. протягом трьох років для забезпечення адекватної екстреної продовольчої допомоги36, що знаменує собою перший випадок, коли дискусії G8 щодо продовольчого сектору призвели до фіксованих фінансових вливань.

Наприкінці 2009 р. G8 взяв на себе більш технічну та операційну відповідальність за продовольчу безпеку, тоді як ухвалення політичних рішень переміщується до G20, до складу якого входять великі експортери с/г продукції, провідні трейдери сировинних товарів, а також найбільші виробники біопалива, у тому числі уряди, які використовували мандати та субсидії для заохочення його виробництва (особливо США та ЄС). На саміті G20 у 2011 р. президент Франції Н. Саркозі визначив продовольчу безпеку як «пріоритетне питання в контексті глобальної фінансової реформи» [18, с. 442] через зростаюче занепокоєння щодо спекуляцій на товарних ринках і нестабільності цін на продукти харчування. Результатом зустрічі став План дій, конкретною імплементацією якого була підтримка пілотної програми створення надзвичайного продовольчого резерву на чолі зі Всесвітньою продовольчою програмою у партнерстві з Економічним співтовариством держав Західної Африки (ECOWAS).

G20 мала унікальний простір для сприяння глобальній продовольчій безпеці через зосередження на структурному реформуванні економічної політики її членів. Проте замість координування реформ G20 сфокусувалася на заходах пом'якшення та подолання наслідків, які здебільшого були доповненням до існуючої нормативно-правової бази світової продовольчої економіки, а не спробою її якісної реструктуризації.

Крім втрачених можливостей стосовно структурних питань продовольчої безпеки, можна виокремити додаткові фактори зменшення ролі G20 у глобальному управлінні зазначеним аспектом. По-перше, невеликі та вразливі країни, залежні від імпорту, не стали частиною диску-

сійного простору G20. Близько 90% членів ООН виключені з її ракурсу, а так звана «самообрана олігополія» [20, с. 103] спричинює «ілюзорну мультисуб'єктність».

По-друге, процес ухвалення рішень у G20 на основі консенсусу обмежує досягнення цільових груп в будь-якій конкретній сфері. У контексті продовольчої безпеки G20 переважно зосереджується на питаннях, які можуть розраховувати на максимальну підтримку учасників, навіть за переважання найменшого спільного знаменника. Неспроможність G20 рекомендувати зміни в політиці біопалива є яскравим прикладом зазначеної практики. Незважаючи на підтверджені докази того, що біопаливо є вагомим фактором високих і нестабільних цін на продукти харчування, його найбільші світові виробники є членами G20 і активно виступають проти реформ. Інші учасники G20 на кшталт Мексики зацікавлені в підтримці більш суворих правил щодо біопалива, але через небажання або відсутність політичної волі не просували свою позицію всередині групи [18, с. 443]. Прагнення уникнути політичної боротьби свідчить про наявність феномену «диявольського зміщення» із домінуванням поглядів низки провідних політичних гравців.

По-третє, G20 не має незалежного секретаріату, відповідно, технічної експертизи чи можливостей її впровадження з питань продовольчої безпеки. Ця вразливість спричинила залежність інституції від агентств ООН щодо проведення власних досліджень, що підриває підзвітність перед ширшою аудиторією та баланс в ухваленні рішень. Створення підгрупи вибраних агенцій для консультування G20, по суті, обходить незалежну технічну експертизу інших мультисуб'єктних органів, зокрема CFA, офіційно пов'язаної з усіма частинами системи ООН, а також іншими міжурядовими установами, такими як СОТ. З викладених вище причин активізація G20 щодо низки політичних питань викликала певне невдоволення в існуючих організаціях, що лише «посилило фрагментацію в ключових сферах глобального управління» [19]. Хоча G20, ймовірно, прагнула зменшити розриви на арені продовольчої безпеки, діючи у якості провідного координатора дій, її ініціативність лише зробила цю невизначеність більш виразною.

Враховуючи серйозні недоліки в структурі та процедурах G20, є вагомі причини сумніватися в доцільності її існування як транснаціональної платформи з продовольчої безпеки, управління якою має бути пов'язане з ширшою рамковою програмою дій та установами, що вже мають певний ресурс легітимності в означеній сфері.

З цього ракурсу CFS певною мірою надає простір для збалансованого діалогу між урядовими і неурядовими учасниками продовольчої галузі, хоча на цій арені важко провести ретельне обговорення ключових питань (наприклад, торгівля). Реалізація Римських принципів дозволила б такій платформі як CFS стати ключовим координатором глобального управління продовольчою безпекою, з одночасним збереженням коріння в національних і регіональних стратегіях як додаткових джерелах мультилатеральної легітимності.

Відмова G20 скоригувати ключові структурні причини нестабільності цін призвела до охолодження дискусій на інших платформах з продовольчої безпеки, таких як CFS. Тож шанс відіграти конструктивну роль у питаннях продовольчої безпеки був втрачений. Проте варто зазначити тісну співпрацю між суб'єктами глобального політичного сектору, зокрема учасниками HLTF, CFS і G8/G20 [13], що пояснюється перехресним членством і повторюваними моделями взаємодії між ними. Так, країни-члени G8 одночасно виступають суб'єктами CFS з правом голосу, що підвищує ступінь політичної легітимності цих інституцій. Низка ключових членів HLTF, FAO, IFAD, WFP, СОТ, Світовий банк і МВФ, також є учасниками CFS, включаючи координатора HLTF, який надавав політичні консультації лідерам і міністрам G20. Такі щільні зв'язки можуть сприяти підтримці децентралізованої, мережевої позиції на глобальне управління продовольчою безпекою.

Ключові політичні документи HLTF, CFS та G8/G20 також засвідчують високий рівень взаємної конвергенції через перехресні покликання на цілі та принципи одна одної. Де-факто перехресне членство забезпечує постійний потік інформації між установами, а узгоджені політичні цілі координують технічну роботу та політичні заходи. Проте більш уважний погляд на кожну з цих інституцій виявляє потенційні конфліктогени. Наприклад, G8/G20 воліли уникати розробки регуляторних принципів щодо біопалива, незважаючи на рекомендації HLTF та тиск з боку глобального громадянського суспільства. CFS, з іншого боку, запропонував більш суворі правила щодо іноземних інвестицій у с/г землі для запобігання їх незаконному захопленню. Відповідно, CFS підтримує більшу прозорість зі сторони фінансових учасників, ніж G8/G20. Різні погляди на відповідні політичні заходи позначають відсутність централізованого механізму вирішення подібних суперечок.

Повноваження G8/G20 ґрунтуються на суверенній владі національних держав, проте претензії структур на легітимність є більш складними. Незважаючи на те, що країни-члени G8/G20 мають непропорційну владу в глобальних політичних та економічних справах, вони не можуть претендувати на універсальність. З іншого боку, ключові ролі, які відіграють HLTF та реформований CFS, показують, що недержавні суб'єкти здійснюють значний тиск на глобальне управління продоволь-

чою безпекою, у тому числі у формуванні глобальних політичних програм. Повноваження та легітимність HLTF подвійні: частково вкорінені в політичному та моральному авторитеті Генерального секретаря ООН діяти в інтересах світової спільноти, частково – у технічному та експертному авторитеті FAO та Світового банку. CFS унікальний тим, що його авторитет і легітимність базуються на поєднанні транснаціоналізму та залученні багатьох зацікавлених сторін, за технічної підтримки міжнародних інституцій.

Висновки і перспективи. Глобальне управління продовольчою безпекою наразі перебуває на роздоріжжі. З одного боку, міжнародні зусилля щодо посилення продовольчої безпеки не виправдали очікувань світової спільноти. Існує широка згода, що нинішній рівень світової нестачі продовольства є неприйнятним як з моральної, так і з соціально-економічної точки зору. З іншого боку, можна виокремити поодинокі сигнали виваженого оптимізму (поглиблення транснаціональної мережі співпраці, визначення продовольчої безпеки як пріоритету у політичних програмах міжнародних і регіональних структур, формування нових механізмів фінансування, тощо). Проте розбіжності у нормах, посилення фінансових спекуляцій, зростання кількості військових конфліктів змушують поглянути на питання продовольчої безпеки з позиції створення нового безпекового інструментарію.

Багатосторонні та мультигалузеві колаборційні платформи можуть стати дієвими механізмами управління за умов: 1) активної та довгострокової участі потужних стейкхолдерів, 2) ресурсів для активізації та підтримки переговорного процесу, 3) нейтрального фасилітатора як системи стримувань і противаг, 4) впровадження механізмів суворої підзвітності та санкційних механізмів у разі порушення домовленостей.

Рішення щодо посилення продовольчої безпеки мають бути спрямовані не лише на пом'якшення безпосередніх наслідків кризи, але й на побудову більш стійких суспільств та економік у довгостроковій перспективі на основі smart collaboration. Серед таких заходів доцільними є короткотермінові втручання як необхідні засоби стабілізації ситуації, проте фокус уваги варто зосередити на довгострокових стратегіях, які знівелюють економічний і соціальний тиск, зменшать вразливість до цінових шоків, а також враховуватимуть кліматичні та екологічні наслідки рішень для навколишнього середовища (кліматично розумне сільське господарство, CSA).

Перезапуск транснаціонального співробітництва в умовах багатополярності на базі колаборційної платформи дозволить зменшити невизначеність ринку та уникнути контрпродуктивних політичних заходів, таких як експортні обмеження та роздування запасів, що підживлюють негативні настрої та дестабілізують продовольчу стійкість. Фактично, мова йде про зміну парадигми не лише в управління продовольчою безпекою, а й у структуруванні мислення транснаціональної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Abay K., Breisinger C., Glauber J., Kurdi S., Laborde D., and Siddig K. The Russia-Ukraine crisis: Implications for Global and Regional Food Security and Potential Policy Responses. *MENA WORKING PAPER*. 2022. Vol. 39. 23 p.

2. Alexander P., Brown C., Arneth A., Finnigan J. & Moran D. Losses, Inefficiencies and Waste in the Global Food System. *Agricultural systems*. 2017. № 153. P.190–200.

3. Béné C., Oosterveer P., Lamotte L., Brouwer I. & Haan S. When Food Systems Meet Sustainability – Current Narratives and Implications for Actions. *World Development*, 2019. № 113. P. 116–130.

4. Baldwin R. The World Trade Organization and the Future of Multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*. 2016. Vol. 30, № 1. P. 95–116.

5. Candel J. Food Security Governance: A Systematic Literature Review. *Food Security*, 2014. Vol. 6, № 4. P. 585–601.

6. CGIAR The Russia-Ukraine War: Implications for Global and Regional Food Security and Potential Policy Responses. CGIAR Evaluation Policy. Rome. 2023. URL: https://cgspace.cgiar.org/handle/10568/128731

7. FAO World Food and Agriculture Situation. FAO. Rome. 1974. URL: http://www.fao.org/3/F5340E/ F5340E03.htm#ref13

8. FAO The State of Food Insecurity in the World 2001. FAO. Rome. 2001. URL: http://www.fao.org/ docrep/003/y1500e/y1500e00.htm

9. FAO Food Price Index. Food and Agricultural Organization of the United Nations. FAO. Rome. 2022. URL: https://www.fao.org/worldfoodsituation/food-pricesindex/en/

10. FAO Food Price Index. FAO. Rome. 2023. URL: https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/

11. FAO-GIEWS Crop Prospects and Food Situation – Quarterly Global Report. FAO. Rome. 2023. URL: https://doi.org/10.4060/cc4665en

12. FAOSTAT Trade Data. FAO. Rome. 2023. URL: https://www.fao.org/faostat/en/#data

13. GRFC FSIN and Global Network Against Food Crises. GRFC. Rome. 2023. 213 p.

14. IFPRI Food Export Restrictions Have Eased as the Russia-Ukraine War Continues, But Concerns Remain for Key Commodities. IFPRI Survey Report. Washington, DC. 2023. URL: https://www.ifpri.org/blog/food-export-restrictions-have-eased-russia-ukraine-war-continues-concerns-remain-key

15. IMF Tackling the Global Food Crisis: Impact, Policy Response, and the Role of the IMF. IMF Stability Report. Washington, DC. 2022. URL: https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/IMF-Notes/2022/English/INSEA2022004.ashx

16. Margulis M. Negotiating from the Margins: How the UN Shapes the Rules of the WTO. *Review of International Political Economy*. 2018. Vol. 25, № 3. P. 364–391.

17. Maxwell S. Food Security: A Post-Modern Perspective. *Food Policy*. 1996. Vol. 21, № 2. P. 155–170.

18. Mbow C., Rosenzweig C., Barioni L., Benton T., Herrero M. & et al. Food Security. Climate Change and Land: an IPCC special report, *International Panel on Climate Change (IPCC)*, 2019. P. 437-550.

19. Tefft J., Jonasova M., Ramziath A. & Morgan A. Food Systems for an Urbanizing World. World Bank. Washington, D.C. 2017. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/454961511210702794/pdf/Food-Systems-for-an-Urbanizing-World.pdf

20. Vermeulen S., Dinesh D., Howden S., Cramer L. & Thornton P. Transformation in Practice: A Review of Empirical Cases of Transformational Adaptation in Agriculture under Climate Change. 2018. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, Vol. 2. P. 41–65.

21. World Bank Food Security Update. World Bank Report. 2023. URL: https://thedocs.worldbank.org/en/doc/40ebbf38f5a6b68bfc11e5273e1405d4-0090012022/related/Food-Security-Update-LXXIX-February-23-2023.pdf

УДК 007:304:070 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.13

МОДЕЛЬ ВІДНОСИН ВЛАДИ І МАСМЕДІА В УКРАЇНІ

THE MODEL OF RELATIONSHIPS OF THE GOVERNMENT AND THE MEDIA IN UKRAINE

Яковенко Ю.Л.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії

Стаття присвячена дослідженню моделі взаємодії засобів масової інформації та органів державної влади в Україні. Моделі такої взаємодії залежать від політичного режиму, нормативно-правової бази, державної інформаційної політики, наявності чи відсутності суспільних медіа, професіоналізму та статусу журналістів, стану свободи слова та багатьох інших факторів. В сучасній Україні відбувається вдосконалення законодавства у відповідності з міжнародними стандартами, реформування різних галузей суспільного життя. Ці зміни в останні роки є особливо динамічними, оскільки входження нашої країни до Європейського Союзу вимагає досягнення відповідності Копенгагенським критеріям. Вимоги ЄС стосуються демократизації суспільного життя, ефективного захисту прав і свобод громадян, стабільності економічної та політичної. Ці зміни напряму впливають на модель взаємодії ЗМІ та влади, яка теж трансформується, отже, визначення цієї моделі є актуальним питанням.

У статті пропонується на розгляд дві класифікації моделей, які не вичерпують реально існуючі моделі в світі, але систематизують це різноманіття на основі обраних критеріїв (політичний паралелізм, втручання держави у діяльність ЗМІ, наявність цензури, професіоналізм журналістів та інші).

У статті аналізується стан свободи слова в Україні на матеріалах міжнародної організації «Репортери без кордонів», національна інформаційна політика, міжнародні та вітчизняні нормативні акти у сфері права на інформацію. Зазначається, що існує ряд негативних явищ у національній медіасфері, пов'язаних із олігархізацією ЗМІ та тиском на журналістів з боку держави, політичних чи фінансових груп. Підкреслюється, що модель взаємодії масмедіа та органів влади у нашій державі знаходиться на стадії переходу, трансформації відповідно до вимог євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу. Україна поступово долає залишки тоталітарної системи, рухаючись від моделі поляризованого плюралізму в бік моделі демократичного корпоративізму. Пандемія та повномасштабне вторгнення рф ускладнили роботу журналістів на території нашої держави.

Ключові слова: масмедіа, засоби масової інформації (ЗМІ), держава, влада, органи державної влади, модель взаємодії, інформація, інформаційна політика.

The article is devoted to the study of the model of interaction between mass media and state authorities in Ukraine. Models of this interaction depend on the political regime, legal framework, state information policy, presence or absence of public media, professionalism and status of journalists, state of freedom of speech and many other factors. In modern Ukraine, legislation is being improved in accordance with international standards, and various sectors of social life are being reformed. These changes in recent years are particularly dynamic. Our country's entry into the European Union requires compliance with the Copenhagen criteria. The requirements of the EU relate to the democratization of public life, effective protection of the rights and freedoms of citizens, economic and political stability. These changes directly affect the model of interaction between the mass media and the government, which is also being transformed. The definition of this model is a topical issue. The article proposes two classifications of models for consideration, which do not exhaust the actual existing models in the world, but systematize this diversity based on selected criteria (political parallelism, state intervention in media activities, presence of censorship, professionalism of journalists, and others). The article analyzes the state and evolution of freedom of speech in Ukraine based on the materials of the international organization "Reporters without Borders". A review of international and national normative acts in the field of the right to information, national information policy was carried out. It is noted that there are a number of negative phenomena in the national media sphere related to the oligarchization of mass media and pressure on journalists from the state, political or financial groups. The article emphasizes that the model of interaction between mass media and authorities in our country is at the stage of transition, transformation in accordance with the requirements of the European integration foreign policy course. Ukraine is gradually overcoming the remnants of the totalitarian system, moving from the model of polarized pluralism to the model of democratic corporatism. The pandemic and the full-scale invasion of the Russian Federation made it difficult for journalists to work on the territory of our country.

Key words: mass media (mass media), state, power, state authorities, interaction model, information, information policy.

Постановка проблеми. Засоби масової інформації в сучасних країнах називають «четвертою владою», «охоронцем або правою рукою демократії». Телебачення, газети та журнали, радіо, Інтернет-портали грають важливу роль у формуванні думок та розвитку громадської думки. Політичні діячі є публічними персонами і знаходяться постійно під прицілом камер та мікрофонів, повинні відповідати на незручні питання, пояснювати свої рішення та дії. Опоненти використовують інформацію зі ЗМІ у своїх цілях. Кожен політик стає об'єктом пародій, карикатур та мемів. Голосні скандали в засобах масової інформації стають причиною відмови політика від посади та припинення

його кар'єри. Тому ЗМІ в сучасних умовах стали впливовою силою, в тому числі, в сфері політики та суспільних відносин. І цю силу в сучасних умовах слід використовувати на користь суспільству та державі. Тому питання якісної інформаційної політики та шляхів побудови ефективної взаємодії між засобами масової інформації та органами державної влади є актуальними. Україна обрала демократичний вектор розвитку, який передбачає захист прав і свобод громадянина, законність і порядок, єднання і толерантність, громадянську активність і рівність. Всі складові політичної та суспільної системи мають рухатись в цьому напрямку злагоджено та впевнено.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Взаємодія ЗМІ та влади є досить давнім об'єктом наукового дослідження. Аналізується ця проблема з точки зору соціології, політології, права, з позиції журналістики. Дослідників цікавлять засади державної інформаційної політики, особливості політичної реклами у ЗМІ, вплив масмедіа на політичні явища та процеси, права та відповідальність журналістів.

При цьому взаємодія ЗМІ та органів влади є процесом динамічним, складним та багатоаспектним, який залежить від ряду факторів, в першу чергу, політичного, юридичного характеру. Отже, і дослідження моделі такої взаємодії, тенденцій її розвитку залишається актуальним питання в науковому середовищі.

Постановка завдання. Проаналізувати модель взаємодії масмедіа та органів державної влади в Україні, визначити місце та роль медіа в державі та суспільстві в контексті євроінтеграційних процесів. Для досягнення поставленої мети потрібно ознайомитись з класифікацією моделей взаємодії ЗМІ та влади, розглянути моделі такої взаємодії в країнах ЄС, вивчити національні та міжнародні нормативні акти в галузі захисту права на інформацію, провести порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЗМІ стали невід'ємною частиною громадського та політичного життя. Вони тісно співпрацюють з органами влади. Взаємодія масмедіа та органів державної влади передбачає узгоджену діяльність, наявність спільної мети, виконання своїх обов'язків професійно, на високому рівні, забезпечення високої якості форм роботи та співпраці. Це розглядається як шлях оновлення, модернізації, вдосконалення обох учасників такої взаємодії. Оскільки не завжди вона передбачає повне співпадіння в оцінці окремих явищ або результатів прийнятих рішень та дій. Іноді розбіжності можуть призводити і до «боротьби» [1, с. 21].

ЗМІ стали одним з важливих засобів соціалізації особистості, каналом, через який передається інформація, щоб потім бути переробленою відповідно до рівня знань та культури, кола інтересів та системи цінностей. Крім того, засоби масової інформації можна розглядати як трансформаційний ресурс, оскільки їх вплив на процеси управління різними галузями суспільного життя в сучасних умовах значно посилився [1, с. 22]. Важливим управлінським ресурсом є володіння інформацією та вміння її ефективно використовувати. Цей ресурс дозволяє економити інші ресурси [1, с. 23].

Свобода слова є показником високої правової та загальної культури, міцності демократичних засад в державі, верховенства права. Тому в усіх міжнародних стандартах з прав людини закріплено право на вираження своїх поглядів.

Стаття 10 Конвенції про захист прав людини (1950 р.), ратифікованої Верховною Радою у 1997 р., проголошує право кожного на свободу вираження поглядів, тобто дотримуватись них, одержувати та передавати інформацію незалежно від кордонів та без втручання органів влади. Стаття не перешкоджає практиці ліцензування діяльності ЗМІ, обмежень та санкцій в інтересах національної політики, територіальної цілісності, громадської безпеки, з метою запобігання правопорушенням чи розголошуванню конфіденційної інформації, для охорони здоров'я чи моралі, захисту репутації тощо. Обмеження повинні бути частиною законодавства країни та відповідати потребам демократії [2].

Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р., набув чинності 1976 р.) в цілому копіює положення Конвенції про захист прав людини [3].

Законодавча база в галузі захисту права на інформацію розвивалась завдяки практиці Європейського Суду з прав людини. Перша справа – «Леандер проти Швеції», 1987 р. За рішенням суду, на державу не покладалось зобов'язання забезпечувати доступ до інформації [4, с. 4].

Подальша практика поширила дію Статті 10 Конвенції на публічну інформацію. Рішення у справі «Угорський Гельсінський комітет проти Угорщини» виокремило 4 критерії, обмеження яких може розцінюватись як втручання в реалізацію свободи вираження поглядів: мета запитувача; природа інформації; роль запитувача; чи готова запитувана інформація [4, с. 5].

У справі «Студіо Моніторі» проти Грузії» стороною виступила неурядова організація «Студіо Моніторі», засновницею якої є журналістка та яка займалась журналістськими розслідуваннями. Організація відправила запит до районного суду з вимогою надати матеріали кримінальної справи. Суд відмовив. Європейський суд звернув увагу позивача на необхідність вказання конкретної мети запиту, а також можливість проведення журналістських розслідувань без запитуваної інформації [4, с. 20–23].

У Статті 11 Хартії Європейського Союзу про основоположні права також проголошуються свобода вираження поглядів та свобода інформації, плюралізм ЗМІ [5].

Конституція України у статті 34 кожному громадянину гарантує право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово чи в інший спосіб. Обмеження прав можливе задля захисту інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, охорони здоров'я населення, репутації та прав інших людей, підтримання авторитету правосуддя, запобігання розголошенню конфіденційної інформації [6].

Право на інформацію в Україні регулюється рядом нормативно-правових актів, в тому числі, Законами України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян». Закон України «Про інформацію» регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [7]. Закон України «Про звернення громадян» впорядковує практичну реалізацію громадянами України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до статуту пропозиції щодо поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів [8]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес [9]. У 2023 р. в нашій країні вступив у дію новий Закон «Про медіа», який регулює діяльність у сфері медіа на принципах прозорості, справедливості, неупередженості, стимулювання конкуренції, рівноправності та рівності медіа та визначає правовий статус, порядок формування, діяльності та повноваження Національної ради з питань телебачення і радіомовлення [10]. Прийняття цього ЗУ є виконанням однієї з вимог для вступу нашої держави до ЄС.

ЗУ «Про інформацію» визначає інформаційну політику як сукупність напрямів та способів діяльності з одержання, використання, поширення та зберігання інформації [7; 1, с. 23]. Основні напрямки сучасної інформаційної політики України: дотримання свободи слова і друку; безперешкодний доступ громадян до інформації; політичний плюралізм; недопущення цензури та перешкоджанню роботи журналістів; створення конкурентоспроможного якісного інформаційного продукту з метою органічного входження українського інформаційного простору до європейського та світового [11, с. 134].

Для проведення ефективної державної інформаційної політики в Україні дослідники звертають увагу на необхідність:

– оптимізувати управління національною державною політикою;

– не допускати монополізму окремих національних суб'єктів інформаційного простору;

– створити суспільне мовлення як невід'ємну умову та складову громадянського суспільства та демократичної держави;

– вдосконалювати законодавчу базу відповідно до європейських стандартів, оскільки і новий ЗУ «Про медіа» викликав дискусії;

– сприяти впровадженню прозорої редакційної політики та політики саморегуляції;

– забезпечувати ефективний та дієвий захист авторського права та права інтелектуальної власності [11, с. 135].

Нормативні акти, державна інформаційна політика та усталені традиції визначають модель взаємовідносин засобів масової інформації з органами державної влади. Наукова думка пропонує декілька підходів до типології цих моделей. Американці дослідники Ф. Зіберт, Т. Петерсон та В. Шрам запропонували чотири моделі взаємодії ЗМІ та влади. Перша модель – тоталітарна, де масмедіа підлягає жорсткому контролю з боку правлячої партії. Форма власності – державна. Медіа пропагують цінності такого суспільства, захищають існуючий лад. Таку модель практикували більшовики в СРСР, націонал-соціалісти в Німеччині в 1930-40-х роках. Друга модель – авторитарна; в ній преса служить уряду та допомагає виправдати авторитарний режим і стабілізувати ситуацію в країні. ЗМІ є частіше власністю держави. Третя модель – ліберальна. ЗМІ розважають, інформують, обмежують владу, конкурують між собою, виступають партнерами у дискусії; цензура відсутня. Четверта модель – соціально-відповідальна. Ключовим суб'єктом громадського життя виступає громадянське суспільство. Мета масмедіа – інформувати, розважати, переводити соціальний конфлікт у бік дискусії [12; 13].

Дослідники Д. Галлін та П. Манчіні запропонували іншу класифікацію моделей взаємодії ЗМІ та влади, взявши за основні критерії ступені розвитку медіаринків, преси, політичного паралелізму, розвитку журналістської професіоналізації, втручання держави у діяльність ЗМІ. Перша модель – модель поляризованого плюралізму. Для неї характерні низький рівень тиражів газет, низька професіоналізація медіаспільноти, високий ступінь залежності ЗМІ від політичних та промислово-фінансових груп. Друга модель – модель демократичного корпоративізму. Вона передбачає високий розвиток усіх критеріїв, а стабільні соціальні групи-корпорації виконують вирішальну роль в діяльності ЗМІ. Третя модель – ліберальна. Середній рівень тиражів газет, високий рівень журналістської професіоналізації, низькі рівні політичного паралелізму та втручання держави у справи ЗМІ [13].

У демократичних режимах взаємодія влади та ЗМІ базується на механізмі тісного зв'язку із громадськістю та наданні інформаційних послуг населенню. Повнота та якість інформації, яка використовується для прийняття рішень, визначає справедливість та дієвість прийнятих рішень. ЗМІ є однією зі складових демократичного світобачення [14, с. 116]. Масмедіа в демократичних країнах мають бути незалежними від еліт, представляти широкий спектр думок та мати можливість критикувати дії уряду. Громадські дебати, публікація думок незалежних експертів в газетах та їх участь у телешоу, політично коректні обговорення в соціальних мережах сприяють покращенню якості рішень, які приймаються політиками. Журналісти мобілізують людей брати участь в громадській діяльності: благодійних марафонах на підтримку людей з інвалідністю, підписанні петицій, акціях солідарності та інш. Цензура заборонена в більшості країн світу. Авторитарні політики виправдовують цензуру потребами безпеки, боротьбою з екстремізмом, охороною державної таємниці. Однак нерідко ці обмеження викликані потребою сховати факти корупційних схем. Втручання в роботу ЗМІ, цензура на телебаченні та переслідування людей є не тільки порушенням громадянських та політичних свобод, але фактором дестабілізації політичного процесу.

Україна відноситься до перехідних моделей взаємодії влади та масмедіа. За класифікацією Ф. Зіберта, Т. Петерсона та В. Шрама Україна, знаходячись у складі СРСР, мала тоталітарну модель, з початком незалежності почалось поступове трансформування моделі взаємодії ЗМІ та влади, яке триває і досі. За класифікацією Д. Галліна та П. Манчкіні в нашій країні склалась модель поляризованого плюралізму. Однак склались передумови до вдосконалення вітчизняної моделі взаємодії ЗМІ та влади.

Масмедіа в сучасній Україні все більше залучають громадськість до обговорення актуальних проблем, організовують безпосередні зустрічі громадян з політиками, представниками громадських організацій, державних органів, політичних партій [15, с. 241]. Органи влади використовують ЗМІ для інформування населення про прийняті рішення та діяльність, організовують дискусії стосовно державних проєктів чи концепцій. Сучасні інформаційні технології, можливості Інтернет-мережі прискорюють обмін інформацією на національному та міжнародному рівнях [15, с. 242]. Україна активно включається в глобалізаційні процеси, що викликає глибокі зміни в усіх сферах життя. Змінюється навколишнє середовище – змінюється і людина, оскільки у настільки широкому інформаційному просторі може орієнтуватись лише критично мисляча та активна особистість.

Важливим аспектом ефективної взаємодії ЗМІ та держави є законодавство, яке регулює права та обов'язки журналістів. В Україні законодавча база ґрунтується на демократичних засадах, хоча і потребує вдосконалення [15, с. 247].

Українські журналісти зазначають наявність залежності масмедіа від бізнесу та тиск з боку політичних органів та олігархів. Інформаційна політика формується в залежності від інтересів тієї чи іншої фінансової або політичної групи, що веде до маніпуляцій. Інформаційне поле деформується, не відповідає реальному стану громадської думки. Щоб покращити ситуацію, фахівці радять створити громадське мовлення, незалежне від держави чи олігархату, уникати монополізації у медіа-просторі, транслювати демократичні цінності та побудувати соціально-відповідальну модель взаємодії ЗМІ та влади [12].

Для громадян ЗМІ є важливим джерелом інформації про події та процеси в державі. Відбувається формування ціннісних орієнтацій як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Специфіка ЗМІ полягає в тому, що вони одночасно є продуктом громадської думки та силою, що її формує [14, с. 116]. В ідеалі масмедіа повинні бути ланкою, яка з'єднує державу з громадянським суспільством. Якщо вони виражають думку інститутів демократії, підносять громадянське суспільство над державою, то можна говорити про розвинену демократію [14, с. 117].

В Україні ЗМІ часто залучаються до політичної боротьби між різними політичними силами, політична комунікація набуває суперечливого характеру, що призводить до дезінтеграції суспільства. Частина масмедіа знаходиться під державним контролем, що робить їх ставлення до влади необ'єктивним. Інша частина належить окремим особам та політичним силам, що також впливає на якість інформаційної продукції [14, с. 117]. Це впливає негативно на свободу слова в Україні.

Міжнародна неурядова організація «Репортери без кордонів» щорічно випускають Всесвітній індекс свободи преси [16]. У ньому проаналізовано 180 країн за індикаторами свободи слова, незалежності газет та телеканалів, цензурі в Інтернеті, переслідуванні чи насиллю по відношенню до журналістів та медіаактивістів.

У Всесвітньому індексі свободи преси найкращі позиції у 2023 р. займають Норвегія (перше місце протягом останніх років), Данія, Швеція, Ірландія, Фінляндія. Німеччина займає 21 місце (у 2022 р. – 16). Вважається, що це країна з комфортними умовами для журналістів, хоча і демонструє останнім часом певну нестабільність. Німецьке телебачення та радіо фінансуються за рахунок обов'язкових внесків громадян. Приватні канали та газети отримують прибуток на підписці та рекламі.

180-те, останнє, місце у Всесвітньому індексі свободи преси, що не дивно, вже довгий час займає Північна Корея [16; 17].

Україна на 2022 р. знаходилась на 106 місці, на 2023 р. піднялась на 79 місце. Прогрес пов'язаний із вдосконаленням нормативної бази, прийняттям нового Закону відповідно до вимог ЄС.

Український медіаландшафт різноманітний, але більшість великих каналів та газет належить олігархам та політикам, які використовують ЗМІ як засіб економічної та політичної боротьби. Українські журналісти нерідко стикаються з тиском на роботі. Крім того, довгий час Україна знаходиться в центрі уваги пропагандистів та конспірологів з рф, яких запрошували в якості експертів на телешоу. Відбуваються кібератаки, інформаційні вкиди ворога. Російські канали, інтернет-ресурси заборонені. Незалежні журналісти не можуть працювати на окупованих територіях. Там відсутній доступ громадян до українських друкованих ЗМІ та телеканалів. Існує реальна небезпека для журналістів, які працюють на фронті, кількість загиблих та поранених журналістів зростає. Триває гібридна війна, яка передбачає й війну інформаційну. Атакам піддається телекомунікаційна інфраструктура. Напередодні війни в умовах пандемії та в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну окремі місцеві ЗМІ припинили роботу [16; 17].

Отже, серед причин гальмування в Україні розвитку незалежних ЗМІ можна вказати наступні: економічна залежність від держави, політичних та фінансових груп; низька політична культура; відсутність у журналістів відчуття корпоративної солідарності; відсутність потужного єдиного інформаційного простору [14, с. 118]. В останні роки ми спостерігаємо позитивні зміни в сфері державного регулювання медіасфери та захисту прав журналістів, які пов'язані із вдосконаленням нормативної бази, реформуванням інших сфер суспільного життя у відповідності до вимог ЄС (боротьба з корупцією, запровадження принципів доброчесності, реформа вищої освіти, т.п.). І демонстрацією цих позитивних зрушень є підвищення позиції України у Всесвітньому індексі свободи слова.

Висновки. Таким чином, очевидно, що масмедіа в сучасних умовах (глобалізація, інтеграція, розвиток інформаційних технологій) займають чільне місце в системі політичних та суспільних інститутів. Вони є каналом обміну інформацією між суспільством і владою. Впливають на громадську думку, громадську свідомість, прийняття політичних рішень, тиснуть на органи влади або співпрацюють з ними, проводять журналістські розслідування. Модель взаємодії масмедіа та влади в Україні можна охарактеризувати як перехідну до ліберальної чи моделі демократичного корпоративізму. На сучасному етапі розвитку України в умовах російсько-української війни становище засобів масової інформації різко погіршилось. Мова йде і про інформаційну війну як частину гібридної війни XXI ст., і про ускладнення в роботі журналістів. Проблемою залишається олігархізація ЗМІ. Отже, важливим завданням сьогодення, враховуючи недоліки національної моделі взаємодії ЗМІ та політичних інститутів, є вдосконалення її в бік формування та набуття популярності суспільного телерадіомовлення, незалежного від фінансових, політичних груп, а також підвищення політичної культури та громадянської активності населення, професіоналізму журналістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербицький П. Взаємодія органів державної влади і мас-медіа як категорія науки про соціальні комунікації. *Діалог: медіа студії*. 2016. № 22. С. 17–28. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/104193.pdf

2. Європейська Конвенція з прав людини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

4. Буртник Х. Правові позиції Європейського Суду з прав людини щодо доступу до публічної інформації: аналітичний огляд. Рада Європи, 2020. 138 с.

5. Хартія ЄС про основоположні права. Центр громадських свобод. URL: https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

8. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text

9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

10. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

11. Приступенко Т.О. ЗМІ та влада: право на інформацію. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 101. С. 134–143.

12. Костирєв А. Г. Моделі взаємодії політичної та медіа-систем. *Вісник Київського Національного університету імені Т. Шевченка.* Серія: Філософія. Політологія. 2002. № 39. С. 131–134. URL: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5372/1/Моделі%20взаємодії%20політичної%20та%20медіа-систем.pdf

13. Галлін Д., Манчіні П. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / Переклад з англ. О. Насика. К. : Наука, 2008. 320 с. URL: https://sites.google.com/site/mediasistemy/course01

14. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 115–118. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/70984

15. Парубчак І. О. Роль засобів масової інформації у взаємодії органів публічної влади із суспільством на засадах відкритості та прозорості. *Вісник НУЦЗ України*. Серія: Державне управління. Вип. 2 (7). 2018. С. 239–248. URL: https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol7(17)/31.pdf

16. Ukraine. Reporters without borders. URL: https://rsf.org/en/country/ukraine

17. Кудіна М. «Індекс свободи преси»: Україна погіршила показники на дев'ять позицій. *Інтернет-свобода: Веб ресурс*. 04.05.2022. URL: https://netfreedom.org.ua/article/indeks-svobodi-presi-ukrayina-pogirshila-pokazniki-na-devyat-pozicij

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

UDC 327.8
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.14

PARADIPLOMACY AS A TOOL FOR ENHANCING INTERREGIONAL COOPERATION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

ПАРАДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АКТИВІЗАЦІЇ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Holovko I.K.,
PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department of International Relations
Oles Honchar Dnipro National University

Hrachevska T.O.,
PhD in History,
Associate Professor at the Department of International Economic Relations
University of Customs and Finance

The features of the implementation of paradiplomacy in the context of the development of cooperation between the border regions of Central and Eastern Europe have been analyzed in this article. It has been established that the regional and cross-border cooperation that are the form of realization of paradiplomacy became the important element of interaction of Central and Eastern Europe countries at the turn of 80s-90s of the 20th century. Considerable attention was paid to the analysis of such form of paradiplomacy as euroregions which are created to stimulate the cultural and economic development of border regions. After analyzing the implementation of regional cooperation with the wide involvement of paradiplomacy tools, it has been proved that owing to their use there are additional incentives for socio-economic development of border areas and increase in the living standards of the local population. The article investigates the peculiarities of cooperation between the border regions of Central and Eastern Europe countries, members of the European Union. It has been determined that it is focused on economic and regional development, regional planning and tourism, environmental protection, transport infrastructure, culture, sports. Particular attention was paid to the practice of implementation of paradiplomacy by regional authorities and non-governmental actors (non-profit organizations, various social movements, clubs, interest associations) which have equal opportunities for this type of activity. To confirm this thesis, the article thoroughly analyzed the paradiplomacy practices of the Czech region of Znojmo, in the territory of which there is the large-scale cooperation of wine-making associations operating along the border between the Czech Republic and Austria. It was determined that the priority spheres of involvement of paradiplomacy tools in the countries of Central and Eastern Europe are the economy, ecology, infrastructure, education, tourism, which are of significant interest for the development of cooperation between border regions.

Key words: paradiplomacy, Central and Eastern Europe, region, cross-border cooperation, euroregion, regionalization, subnational actor.

Проаналізовано особливості реалізації парадипломатії в контексті розвитку співробітництва прикордонних регіонів Центрально-Східної Європи. Було встановлено, що регіональне та транскордонне співробітництво, які є формою реалізації парадипломатії, стало важливим елементом взаємодії держав Центрально-Східної Європи на рубежі 80-90 років XX століття. Значна увага була приділена аналізу такої форми парадипломатії, як єврорегіони, які створюються з метою стимулювання культурного та економічного розвитку прикордонних районів. Після проведення аналізу реалізації співробітництва регіонів з широким залученням інструментів парадипломатії було доведено, що саме завдяки їх застосуванню виникають додаткові стимули для соціально-економічного розвитку прикордонних територій та підвищення рівня життя місцевого населення. У статті досліджено особливості співпраці прикордонних регіонів країн Центрально-Східної, членів Європейського Союзу. Було визначено, що вона сконцентрована на економічному та регіональному розвитку, регіональному плануванні та туризмі, охороні навколишнього середовища, транспортній інфраструктурі, культурі, спорті. Особлива увага була приділена практиці реалізації парадипломатії регіональною владою та неурядовими акторами (некомерційними організаціями, різними громадськими рухами, клубами, асоціацій за інтересами), які мають однакові можливості для такого виду діяльності. Для підтвердження цієї тези в статті було ґрунтовно проаналізовано парадипломатичну практику чеського регіону Зноймо, на території якого відбувається масштабна співпраця виноробних асоціацій, які функціонують вздовж кордону Чехії та Австрії. Визначено, що пріоритетними сферами залучення інструментів парадипломатії в країнах Центрально-Східної Європи є економіка, екологія, інфраструктура, освіта, туризм, які представляють значний інтерес для розвитку співробітництва саме між прикордонними регіонами.

Ключові слова: парадипломатія, Центрально-Східна Європа, регіон, транскордонне співробітництво, єврорегіон, регіоналізація, субнаціональний актор.

Introduction. The rapid development of international cooperation in both bilateral and multilateral formats create a demand for the introduction of fundamentally new instruments of communication between international actors. In turn, globalization and regionalization processes, to the impact of which the subjects of international relations are exposed, have contributed to the emergence of a fundamentally new tool to ensure cooperation in the international dimension, i.e. paradiplomacy which allows to implement effectively the cross-border cooperation and cooperation between regions, turning them into major players on the international arena. It is expedient to note that granting the right to regions to develop international cooperation, i.e. to carry out paradiplomatic activities, is conditioned by their historical development because in the past they have repeatedly proved their ability to play the role of independent players at the state and international levels. Obviously, the increasing independence and weight of regions is also due to integration processes, the transformation of the territorial and political structure of states and the development of national movements in the world.

The dynamic involvement of regions in international cooperation contributed to the introduction in the early 1990s of a typology of actors of paradiplomacy based on such criteria as the level of diplomatic relations: cross-border (trans-border) regional paradiplomacy; transregional (macroregional; microregional) paradiplomacy; global paradiplomacy. According to this typology, paradiplomacy can be implemented in various configurations, which is primarily due to regional specifics.

In a number of Central and Eastern European countries, paradiplomacy has occupied an important place in the arsenal of their foreign policy methods. At the turn of the 80-90s of the 20th century in the states of Central and Eastern Europe there were active transformation processes that led to radical political, social and ideological changes. During this period, according to Ukrainian researcher I. Butyrska, the countries of this region were characterized by such directions in foreign policy as striving to obtain membership in such influential organizations as the EU and NATO and the creation of a framework for close cooperation at the regional level [1, p. 213].

Paradiplomacy provided opportunities for the countries to realize in full the potential of interregional cooperation, despite the fact that the states differed greatly in the level of political and economic development. Regional and cross-border cooperation which is a form of paradiplomacy implementation became an important element of interstate cooperation in Central and Eastern Europe, contributing to the solution of many problems inherited from the socialist system. It is implemented through the creation of euroregions in the border territories. Their main goal is to stimulate the cultural and economic development of the border areas. Joint efforts to create appropriate conditions for the free movement of goods, people, development of tourism, environmental protection, spatial planning of territories, development of border infrastructure, intensification of cultural exchange, as well as applying the paradiplomacy tools provide an additional incentive for socio-economic development of border territories and improvement of living standards of local population. Local self-government bodies functioning within the same region are interested in mutual investment cooperation and implementation of joint programs to increase the level of employment among local residents, joint overcoming of the consequences of man-made factors, disasters, natural calamities. It should be noted that cooperation within the framework of euroregions is financed by the EU – European Regional Development Fund. The formation of interregional/cross-border relations according to European models, in the context of transformation of political models of East-European countries, which is now taking place thanks to the Eastern Partnership program, is also of great interest for countries of Central and Eastern Europe, as they actively develop cross-border cooperation with them.

The article presents the results of the research work which reflect current trends in regional policy development in an interdisciplinary way and illustrates them by the example of paradiplomatic activities in the selected region on the example of the European Union member states, namely Poland, the Czech Republic and Romania. This particular region is a national pioneer in the field of paradiplomatic activities for development both in the political and economic spheres, as well as in culture and tourism in the territory of the European Union. That is why the main question of this article is what potential the paradiplomacy has for the development of border regions which often face a lot of problems due to their remoteness from the capital, and whether the projects implemented in the context of paradiplomacy development can turn them into powerful regional cells in the territory of Central and Eastern Europe.

In this sense, we have identified the following main problems in the implementation of paradiplomacy as a tool for enhancing interregional cooperation in Central and Eastern Europe: *first*, to determine the basic conditions under which the implementation of paradiplomacy tools becomes possible and the state agrees to delegate some of its external powers to the regional level, *second,* to determine by analyzing the main successful projects of paradiplomacy which areas of cooperation of the regions of Central and Eastern Europe are the object of paradiplomatic practice.

Theoretical and conceptual principles of determining the paradiplomacy phenomenon. Paradiplomacy, that is the activity of subnational units as actors in international relations, can certainly be

referred to the phenomena of modern times. With the deepening processes of regionalization in Europe and in the world as a whole, paradiplomacy is playing an increasingly significant role, especially in the sphere of establishing contacts between regional power centers.

It is worth noting that paradiplomacy was primarily carried out as an external activity of subnational units. This phenomenon is relatively new, especially for the countries of modern Central and Eastern Europe, and is an integral part of regionalization; in recent decades it has spread far beyond the federal or decentralized Western European countries. At the subnational level, paradiplomacy has been implemented in the European countries since the 1960s, and in the twenty first century continues to be widely used in the process of securing the interests and needs of subnational actors, increasing its reach. Thus, paradiplomatic activity can be seen as a response to the growing role of cities and regions which manifests itself at economic or political, as well as at social and cultural levels [2, p. 54].

The first attempt to give a conceptual definition to such a phenomenon of public life as paradiplomacy was made by Ivo Duchacek and Panayotis Soldatos. They took the view that "paradiplomacy is a concept that refers to international activity by sub-national actors (federated units, regions, urban communities, cities). This concept supports, complements, corrects, duplicates, or challenges nation states." [3, p. 11] Subsequently, the concept of paradiplomacy has been fleshed out and expanded. Thus, Professor Noé Cornago of the University of the Basque Country stated the facts of "the involvement of subnational governments in international relations, through the establishment of formal and informal contacts, either permanent or ad hoc, with foreign public or private entities, with the aim to promote socio-economic, cultural or political issues, as well as any other foreign dimension of their own constitutional competences" [4, p. 47].

It is advisable to dwell on more detail on the analysis of the concept of paradiplomacy proposed by I. Duchacek who is rightly considered the founder of the school of "comparativists", and was one of the first to suggest using the term "paradiplomacy" to define the international activities of regions. In his opinion, paradiplomacy consists of "political contacts of different states, formed through contacts of subnational authorities not only with commercial, cultural or industrial actors of other countries, but also with foreign policy agents of national governments" [5]. Further he emphasized the following: "Paradiplomacy is a definition that can be used to analyze those initiatives and actions of subnational units that take place outside their nation-state and, to some extent, may have some separatist basis in economic, social and cultural contacts with foreign states" [6].

In his work "Perforated Sovereignties: Towards a Typology of New Actors in International Relations" he was the first to distinguish categories of paradiplomacy based on a geographical criterion. In particular, taking into account the geographical scale of paradiplomacy, I. Duchacek distinguished three categories of paradiplomacy. The first category is cross-border regional paradiplomacy which aims at cooperation of border regions, united by geographical proximity and, as a consequence, the community of problems and approaches to their solution.

The second category of paradiplomacy, classified by I. Duchacek, includes transregional (macroregional) paradiplomacy which he characterized as cooperation of regions with no common border, which at the same time are part of states that are united by the common border. This category of paradiplomatic practice is more formalized and should not contradict the requirements of interstate diplomatic protocol. At the present stage of development of international relations, it is the euroregions that serve as a model for the development of such cooperation.

Global paradiplomacy was defined by I. Duchacek as the third category within the designated typology, which he characterized as international cooperation of geographically distant states at the level of regions [7, p. 17].

It is worth noting that D. Derian used the concept of paradiplomacy while researching the transformation of classical diplomacy. As to D. Derian, unlike I. Duchacek, the component he relies on in his research is not the region as an actor, but the direct activity on the international arena. That is why he defines paradiplomacy as the international activity of any actor other than the state: a region, a transnational corporation, mass media, a non-profit organization and others [8].

This approach, however, did not find sufficient support among the other researchers because it gives ambiguity to the definition of "paradiplomacy", since the international activity, according to D. Derian, can be called without loss of meaning the world politics, which differs from "international relations" concept in that it includes communication between other actors (regions, transnational corporations, political leaders, criminal gangs and others), not only between states. At the same time, the definition of "paradiplomacy" is most appropriate in relation to the foreign policy of a region, because the prefix "para" indicates the complementarity or parallel nature of a certain type of activity. As a harmonious complement to state diplomacy, it is the diplomacy of regions as political entities on the stage preceded by the state level.

When studying the practice of paradiplomacy in Central and Eastern Europe one can use the typology of Canadian researcher Panayotis Soldatos. According to P. Soldatos, paradiplomacy is an aspect of worldwide globalization and regionalization, through which sub-

national and non-state actors play an increasing role in world politics and the development of international relations [9]. Particular attention should be paid to the fact that the mentioned researcher also distinguishes two fundamental ways of the center's response to the participation of regions in international relations, which can be conventionally defined as constructive and deconstructive.

The deconstructive way of reaction is the center's attempt to find mechanisms to control the regions' direct foreign contacts through formal or informal bureaucratic schemes of decision-making by the regions in the field of international relations.

The central government's constructive approach to the paradiplomatic activities of subnational actors implies that the central government understands the international activity of its regions as a way of rationalizing the decision-making process in the foreign policy of the state. According to P. Soldatos, however, this is possible only when certain conditions are met. In particular, first, the paradiplomatic activities of subnational governments must coincide with the national interest. Second, both levels of government are willing to share the burden of responsibility for creating and operating a mechanism for harmonizing and coordinating mutual actions on the international arena [10, p. 126].

In addition, there is another extremely important thing to consider when examining the practice of modern paradiplomacy. The differentiation of government responses into constructive and deconstructive components is in no way a reflection of a positive or negative attitude towards the ways in which the state responds to paradiplomacy. On the contrary, the deconstructive way of response may in some cases be the only effective way for the central government to interact with regional authorities on the issue of the latter's participation in international relations.

The change of the world order in the 1980s–1990s caused a strengthening of regionalization processes which were accompanied by the expansion of the spheres of activity of existing intergovernmental organizations such as the EU, the creation of new international organizations such as the Association of European Border Regions and the Assembly of European Regions, as well as the search for new tools to implement contacts at the cross-border level. Nowadays, the activity of subnational units attracts the attention of representatives of constructivism theory, researchers of the North American and European schools of paradiplomacy, and later of neoliberals [11, p. 126]. A distinctive common feature of the representatives of these approaches is the perception of subnational actors as full-fledged, relatively independent participants in international cooperation.

In Europe, the institutionalization of paradiplomacy studies as a separate branch of political science took place later than in North America. This process occurred in the mid-1990s and was characterized by certain specific vectors of development. In contrast to the United States, the European political school first devoted its studies to the problems of separatism and nationalism in European states rather than to the analysis of the problems of democratization of domestic politics and federalism. Representatives of this school paid special attention to the study of motives that gave a powerful impetus to the activation of international activity of regions, as well as to the influence of globalization on the cardinal change of the role of regions on the international arena.

An important event that had a positive impact on the intensification of paradiplomacy study in Europe was the research project-seminar (1997) in Bilbao (Spain) which brought together the foremost academics and theorists to examine the issues of participation of subnational actors in international relations [12, p. 79]. The result of the above-mentioned forum of scientists was the preparation and publication of the collection of scientific papers “Paradiplomacy in Action” which has been republished multiple times, which testifies the importance and relevance of the problems it dealt with. In particular, such an important aspect of paradiplomacy as the participation of subnational regions in international relations through the prism of the theory and practice of nationalism has been analyzed. It should be noted that previous academic works have not been characterized by a study of this aspect of the implementation of paradiplomacy.

In the context of the development of paradiplomacy studies, a comprehensive approach was formed to examine the participation of subnational actors (regions) in international relations. The broad application of the integrated approach has made it possible to create an integrative theoretical model of paradiplomacy, through which paradiplomacy can be interpreted both as a factor of internal structural changes of the state and as a result of the development of nationalism and the influence of globalization. An example of such a theoretical model is the concept of the Canadian researcher André Lecours.

In A. Lecours paper Political Issues of Paradiplomacy: Lessons from the Developed World it was proposed to conduct studies of paradiplomacy by seeking answers to questions that determined the factors of its genesis and implementation: what affects the activity of regions (subnational governments); how international activities of regions are carried out; what are the consequences for the state due to the international activity of regions [13].

When analyzing the answers to the raised questions, the researcher singles out both internal factors, such as decentralization of states, and external factors (globalization), which greatly intensify international activity of regions. It is useful to emphasize the fact that A. Lecours has thoroughly investigated the levels

of paradiplomatic activity, the strategy of regions, in particular, such aspect as the choice of partners for cooperation and methods of implementation of this cooperation. The Canadian researcher does not pass over the possible reaction of the state to the activity of regions on the international arena (paradiplomacy), as well as possible structural changes in the relations between the center and the regions, arising as a result of the mentioned activity [14].

So, despite the existence of several points of view on the phenomenon of paradiplomacy, representatives of all scientific directions and schools share the view that paradiplomacy is a phenomenon that involves the delegation of a certain part of the power by the state to the regions at all levels, both at the subnational level and at the meso-level, that is, such that arose as a result of cross-border cooperation. As for the mechanisms and tools for implementing paradiplomatic activities, it should be noted that these components have no fundamental specificity that would separate them from the tools of official diplomacy.

Paradiplomacy of Central and Eastern European countries – EU members. An inseparable part of the current research on the peculiarities of the implementation of paradiplomacy is the analysis of the paradiplomatic activities of the regions within the European Union where the activities of subnational structures at the international level have the established mechanisms and are supported at the supranational level. The representation of subnational structures in international cooperation has been viewed from different perspectives. It is, in particular, studying the potential of paradiplomacy of the so-called Europe of regions, where the regions play the part of the leading participant as opposed to the nation states, or the regions being seen as a "third layer" of Europe where they are considered a legitimate partner in negotiating while they still remain an integral constituent of the nation states.

Comprehensive study of current paradiplomacy also includes an analysis of the participation of nongovernmental actors. It should be noted that, at present, there are no fundamental differences between regions and nongovernmental actors on the international arena. The Czech region of Znojmo, specific feature of which is the equal opportunities and conditions for implementing paradiplomatic activities for regional authorities and non-governmental actors can be given as an example. First of all it concerns non-profit organizations, various social movements, clubs or interest associations. Confirmation of this thesis is the large-scale cooperation in this region of wine-making associations operating along the border between the Czech Republic and Austria. This cooperation clearly demonstrated a basic principle of the paradiplomacy concept: subnational units do not have such a strong negotiation position since the international relations field is still rather conservative.

Historically, the Znojmo region was for a long period an imaginary border between East and West in the Cold War period. During this period, Austria bordering on Znojmo as a capitalist state, could not act as an equal partner, negatively affecting the opportunities to develop mutually beneficial cooperation, which moreover had a long history. Full-fledged regional cooperation has been restored after 1989 making this region an object of paradiplomacy research.

The regional cooperation between the Czech Republic and Austria in Znojmo area has brought considerable success in employment policy, due to which unemployment has been reduced. This particular area can be seen as an example of successful paradiplomacy. In this context, it should be noted that it was the paradiplomacy tools that managed to stabilize the situation with seasonal unemployment, annually increasing in winter, since this region is an agricultural one. The cooperation at the level of local governments of both Czech and Austrian sides allowed to improve the conditions for employment by establishing institutions providing services to everyone who wants to change their profession and be retrained, taking into account the offers in the labour market.

These re-profiling institutions operate for the most part in the winter, because starting from March the number of vacancies increases, mainly in the agricultural sector, and the problem of seasonal unemployment is not so acute. The aforementioned initiatives are implemented under project called Columbus, considered to be a successful implementation of the paradiplomacy concept.

On the whole, the Columbus cross-border project was launched by representatives of the Czech Republic and Austria focusing on problems facing Znojmo region. It is primarily aimed at the reducing of local unemployment. As part of this initiative, city management of Znojmo in the Czech Republic and Retz City Hall in Austria are making joint efforts to solve this problem, using a wide range of paradiplomacy tools, such as: negotiations, implementation of joint initiatives, active attraction of foreign investments.

It is pertinent to note the fact that, in addition to local self-government bodies, non-state actors – local companies and the Chamber of Commerce are also active participants in the Columbus project. Thus, thanks to the use of paradiplomacy it became possible to develop a wide range of job proposals and obtain additional vocational education on both sides of the Czech-Austrian border. Undoubtedly, the Columbus project convincingly proves that the theoretical aspects of paradiplomacy can be put into practice, because it has demonstrated the possibilities of integrated cross-border region consolidated geographically, historically and politically.

Another example of the successful paradiplomatic practice in current conditions is the Moravian-Silesian

border region which is one of the 14 administrative regions of the Czech Republic. It is located in the north-eastern part of the historic region of Moravia and in the eastern part of the historic region of Silesia, which is currently divided between the Czech Republic and Poland, which owns about 85% of Silesia. The region borders the Olomouc Region to the west and the Zlín Region to the south. It also borders on two other countries – Poland to the north (Silesian and Opole Voivodeships) and Slovakia (Żilina Region) to the east. The total population of the region is 1,244,200 (48.83% male, 51.20% female), most of the population is urban, 62% live in towns with over 20,000 inhabitants [15].

The development priorities of the Moravian-Silesian region are formulated in several strategic documents. The Strategy for the Development of the Moravian-Silesian Region 2009-2020 was designed for a longer period, if compare with other similar documents. This document was substantially revised and supplemented in 2012. The development strategy for this region is based on 5 goals, only the fifth of which directly supports regional external activities, as it aims at strengthening cross-border ties and cooperation of the region with neighboring regions in the framework of the TRITIA European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC).

It is important that the program declaration of the 2016–2020 right-of-centre regional government describes Moravia-Silesia as a "region, which is not at the periphery, but on the contrary, is in the centre of a strong Central European region co-operating with and linked by transport to adjacent regions in Poland and Slovakia" [16].

The document likewise presupposes a closer cooperation, especially with its Slovakian and Polish partners, first, in the field of tourism, when it demands "a better use of the tourist potential of the region – the diversity of the countryside and the region's favourable location at the border with Poland and Slovakia" [16]. Overall, the program identifies cooperation with neighboring countries, Poland and Slovakia, as a priority one, which fully fits into the context of paradiplomacy.

The President of the regional council supports the program statement's goals arguing that it envisions international cooperation as an instrument subordinated to the aim of the region's economic success. However, the excessive concentration of the region's leadership in addressing economic issues and improving the environment and air quality significantly limits opportunities for the development of other aspects of cross-border cooperation in the Moravian-Silesian region.

At the present stage the Moravian-Silesian region has partnership agreements in force with 12 regions (in essence, these are cooperation agreements with EU regions and memoranda with regions from other parts of the world). First of all, the Moravian-Silesian Region has signed cooperation agreements with neighbouring regions (the Silesian Voivodeship and the Žilina Autonomous Region) and with Lorraine.

The cooperation of the Moravian-Silesian region with its Polish (Silesian and Opole Voivodships) and Slovak (Žilina region) neighbors, which was initially bilateral, later was transformed into multiple cross-border cooperation within the TRITIA European Grouping of Territorial Cooperation.

The leading motive force for cooperation of the Moravian-Silesian region with its neighbors is their geographical location, which makes them the closest neighbors linked by a common border. Partnerships with the Silesian Voivodeship and the Žilina region were established almost immediately after the creation of the region (in 2001 with the Polish partner, and in 2003 with the Slovakian one). The regions in question are united not only by a common border: they have similar problems, as they are all peripheral regions far from the megalopolises of their nation states. Since a number of towns and villages in the region actively cooperated with settlements in Slovakia and Poland, the establishment of cooperation at the regional level was a logical step. The cooperation agreement with Žilina region was focused on economic and regional development, regional planning and tourism, environmental protection, transport infrastructure, culture, sports and European integration (cooperation agreement with Žilina region, 2003) [17].

The agreement with the Polish region extends the above list with cooperation and knowledge exchange in the field of heavy industry restructuring (cooperation agreement with the Silesian Voivodeship, 2001) [18]. Another important source of motivation for cooperation was the possibility of obtaining financial resources from the European Union to support European regional cooperation and projects related to this area.

Cooperation in the implementation of paradiplomacy projects in the Moravian-Silesian region was rather active and effective, an important factor of which was the existence of various programs used by the region even before its admission to the European Union in 2004. Membership in this organization significantly increased the possibilities of financial cooperation within the Moravian-Silesian region, in particular, the funds invested in the reconstruction of roads significantly raised, which had a positive impact on the improvement of infrastructure in the region. The region joined the Czech-Polish INTERREG program, which made it possible to support multi-vector regional projects, which automatically turned it into a dominant point of cooperation between Moravia-Silesia and its neighbors. The broad opportunities provided by the European funds gave a strong impetus for the creation and activation of the European Grouping of Territorial Cooperation, including in the region in question.

An essential element in the development of paradiplomacy practices for the Moravian-Silesian region was cooperation on laying the foundation for and implementing an effective system of crisis management at the regional level. In the context of realization of this important direction, two agreements that defined the guiding principles of cooperation under crisis conditions at the regional level were signed in 2008. The first agreement was signed between the Moravian-Silesian region and the Silesian Voivodeship, the second one was concluded with the Opole Voivodeship. It is important that these agreements serve as a guarantee for receiving assistance on mutually beneficial terms in the event of natural disasters and other force majeure situations [19, p. 60].

The aforementioned European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC) is an instrument which should provide cross-border actors with possibilities to function as legal entities. The idea of transition of cross-border cooperation to a qualitatively new level was the basis for the EGTC creation. However, the practice has convincingly shown that even those regions that did not have the practice of long-term cross-border cooperation could successfully participate in its functioning and practical implementation of the paradiplomacy principles. The establishment of the EGTC TRITIA in 2009, when four partner regions, Moravian-Silesian (Czech Republic), Opole, Silesian (both in Poland) and Žilina (Slovakia) decided to deepen their cooperation by establishing the EGTC [20, p. 58], is a clear confirmation of the above mentioned thesis.

Partner regions, according to the official declaration, created the EGTC, deciding to deepen the existing cross-border cooperation. The successful implementation of this objective should have led to common formation and adoption of cross-border region development strategy in the identified key-areas. They included such areas as transport, economy, tourism, energy and environment. These were the areas with cornerstone problems, which can be solved by combining the efforts of the border regions. It is important that the improvement of the situation in these areas should take place only under condition of "smart implementation of projects and programs with financial support from the EU funds" [20, p. 58]. The main objective of local authorities was the introduction of effective management of the long-term INTERREG cross-border cooperation program for 2014–2020 period. Implemented projects proved that TRITIA contributed to the establishment of sustainable cross-border links and facilitated the implementation of significantly greater number of cross-border cooperation projects compared to previous years, that is the evidence of the effectiveness of this format of paradiplomacy.

Examining the practice of paradiplomatic activities in recent years, four phases of regional paradiplomacy in Central and Eastern Europe can be identified: initiation, Europeanization, economization, and embryonic initiative of political emancipation. In the initial phase, following the establishment of the region, there is an active search for partnership to implement paradiplomacy programs with neighboring regions and regions with similar problems and resource base. In this context, it is worth noting that before 2004 period, i.e. before the greatest enlargement in the history of the EU, there was an unprecedented interest in reviving cooperation between the regions of Central and Eastern Europe and Western European regions. It was caused by a deep conviction that the establishment and development of foreign contacts would contribute to regional cooperation, since it allows not only to obtain financial assistance from the European Union, but also has a positive impact on the convergence of regions in cultural, humanitarian, educational areas. Furthermore, keeping-up with the times required the regions "to adapt to international trends", which was acting as a powerful factor in enhancing regional cooperation. Undoubtedly, the above circumstances had a positive impact on the development of paradiplomacy of the Central-Eastern European regions [21, p. 44].

Thus, since the potential of involving the paradiplomacy for regional development in Central and Eastern Europe is somewhat limited in scholarly research, it should be emphasized that the approach to viewing subnational actors as entities with a range of political, economic, and social competencies is crucial for understanding paradiplomacy practices in the region in question. On the basis on the analysis of the paradiplomacy practices of several regions of Central and Eastern Europe, it was established that the leading direction for regional cooperation is the economic area. The paradiplomacy tools allow the regions to create a favorable climate for the exchange of experience in the economic area, to restructure the leading industries, to establish development agencies and territorial partnerships. It is important that the intensification of economic cooperation has a positive impact on the establishment of cooperation in areas of culture, implementation of projects aimed at the formation of historical memory and restoration of folk traditions of certain regions. The development of the economic component of paradiplomacy has always been in the focus of regional governments, because it is the regional economic cooperation that can become for private and state companies, as well as other economic entities a pass for receiving investments, and participation in various programs and projects which can improve the quality of life in the region. It is the regional government that can successfully play the role of an intermediary in the process of establishing and developing cooperation with foreign regions, facilitating the search for partners from almost all corners of our planet. Thus, the paradiplomacy

practices of Central and Eastern Europe countries fully correspond to the principles and foundations of these activities in the territory of the entire European continent and act as their harmonious component.

Conclusions. The active involvement of paradiplomacy tools in the development of interstate and regional cooperation convincingly proves that in modern conditions the state has lost its external cooperation monopoly status, having transferred a significant part of its powers to the regions. This contributed to the transition of the interaction between the state and civil society to a fundamentally new level and enabled to increase their interdependence in the global world. Having regard to the above, we can predict that the role of paradiplomacy will grow, since its emergence and functioning has become a vivid illustration of how the state and the regions can achieve mutual understanding in the distribution of power.

A subject of special interest is the introduction and spread of paradiplomacy practices in the countries of Central and Eastern Europe, whose transnational regions have successfully used the tools of paradiplomacy to solve a wide range of issues both during the stage of integration into the European community and after the enlargement of the European Union in 2004. The priority areas of paradiplomacy tools in Central and Eastern Europe are the economy, ecology, infrastructure, education, tourism which are of great interest for the development of cooperation between the border regions.

REFERENCES:

1. Бутирська І. Країни Центрально-Східної Європи у процесі Європейської інтеграції. *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* 2014. Вип. 684–685. С. 213–218.
2. Jaroslav Čmejrek, Obce a regiony jako politický prostor, Alfa Nakladatelství. Praha, 2008. 176 p.
3. Renata Aristides Orozco Pereira, How can local governments foster peace through paradiplomacy, 2006. URL: http://innomics.files.wordpress.com/2007/11/ unu-term-paper2.pdf (Last accessed:10.02.2024).
4. Noé Cornago, “Diplomacy and Paradiplomacy in the Redefinition of International Security: Dimensions of Conflict and Co-operation”, Michael Keating, ed., Paradiplomacy in Action, Frank Cass. London, 1999. P. 47–50.
5. Duchacek I. The territorial dimension of politics: within, among and across nations. Oxford, 1986. 78 p.
6. Головко І. Теоретичні основи дослідження парадипломатії як форми міжнародного співробітництва. URL: http://sis-journal.com/wp-content/uploads/ 2018/10/Slovak-international-scientific-journal-№21-2018.pdf (дата звернення: 10.02.2024).
7. Duchacek I. Perforated Sovereignties: Towards a Typology of New Actors in International Relations. Federalism and International Relations. The Role of Subnational Units. Oxford, 1990. P. 1–33.
8. Der Derian J. On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement. Oxford, 1987. 258 p.
9. Soldatos P. An Explanatory Framework for the study of federated States as Foreign-policy Actors. London, 1993. 47 p.
10. Soldatos P. Cascading Subnational Paradiplomacy in an Interdependent and Transnational World. Berkeley: Institute of Governmental Studies Press. 1993. P. 45–64.
11. Головко І. Підходи до інтерпретації дефініцій «регіоналізація» і «парадипломатія» у сучасному науковому дискурсі *Політикус.* 2017. Вип. 6. С. 122–127.
12. Грачевська Т. Парадипломатія як складова процесів регіоналізації на сучасному етапі *Грані.* 2014. № 12. С. 77–82.
13. Lecours A. Political Issues of Paradiplomacy: Lessons from the Developed World. URL:https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20081217_cdsp_ diplomacy _paper_paradiplomacy.pdf. (Last accessed:10.02.2024).
14. Lecours, A. Paradiplomacy and Stateless Nations: a Reference to the Basque Country. URL: http://digital.csic.es/bitstream/10261/1472/1/dt-0106.pdf (Last accessed:10.02.2024).
15. Šprochová, L. Paradiplomacy of Moravian-Silesian Region/Paradiplomacie Moravskoslezského kraje. URL: https://is.muni.cz/th/412738/fss_b/ Paradiplomacie_ Moravskoslezskeho_kraje-Sprochova_PDF.pdf (Last accessed:10.02.2024).
16. Moravian-Silesian Region/Moravskoslezský kraj, Vision 2024 – New Energy for Moravian-Silesian Region/ Vize 2024 – Nová energie pro Moravskoslezský kraj. 2016. URL: http://www.msk.cz/cz/verejnost/vize-2024---nova-energie-pro-moravsksoslezsky-kraj-91441/ (Last accessed:10.02.2024).
17. Moravian-Silesian Region, Co-operation Agreement with the Žilina Region. 2003. URL: https://www.msk.cz/en/society/relations/egtc-tritia-7267/ (Last accessed:10.02.2024).
18. Moravian-Silesian Region, Co-operation Agreement with the Katowice Region. 2001. URL: https://www.msk.cz/cs/kraj/zastupitelstvo/zapis-ze-4--zasedani-8167/ (Last accessed:10.02.2024).
19. Böhm, H. Czech-Polish Borders: Comparison of the EU Funds for Cross-Border Co-operation of Schools in All Czech-Polish Euroregions. Civilia: Palacky University Olomouc, 2016. 65 p.
20. Dostál, V. Paradiplomacy of Czech Regions – Regions as Actors of International Relations, Dissertation Thesis, Masaryk University. 2017. 173 p.
21. Soldatos, P. An Explanatory Framework for the Study of Federated States as Foreign-policy Actors, In: H.J. Michelmann and P. Soldatos (Eds.), Federalism and International Relations. The Role of Subnational Units, 1990. 322 p.

УДК 327.5
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.15

ОБОРОННИЙ СОЮЗ ЯПОНІЇ ТА США: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

THE US-JAPAN SECURITY ALLIANCE: FEATURES OF FUNCTIONING AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION

Івасечко О.Я.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Мартиненко Б.О.,
студентка ІІ курсу магістратури факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано особливості та перспективи безпекового співробітництва між Японією та США у форматі оборонного союзу. На основі договорів, керівних принципів та спільних декларацій встановлено, що механізм реалізації безпекового виміру відносин Японії та США є багатовекторним та відбувається на основі офіційних зустрічей представників зовнішньополітичних та оборонних відомств Японії з відповідними представниками з Сполучених Штатів Америки у форматі «2+2». Також проаналізовано, механізм функціонування, який відбувається із залученням постійного Координаційного механізму союзу та його складових структур. Визначено, що безпекова співпраця між Японією та США залежить від рівня зацікавленості сторін та зовнішньополітичних чинників. Резюмовано, про те, що з початком XXI століття оборонний союз Японії та США використовує увесь потенціал для військово-оборонного вектору співробітництва, а це є необхідним для відповіді на поточні загрози. З'ясовано спільні цінності, погляди на поточні проблеми та збільшення оборонного бюджету, які стали локомотивом для посилення співпраці Японії та США у форматі союзу. Вдосконалюючи свій механізм функціонування для ефективнішої відповіді на чинники, що дестабілізують Індо-Тихоокеанський регіон, американсько-японський союз стає найвпливовішим альянсом у межах цього регіону. Будучи у рівноправних та вигідних відносинах кожна сторона отримує позитивні наслідки для себе, що у підсумку переростає у найефективніший безпековий механізм в Індо-Тихоокеанському регіоні. Досліджено, що оборонний союз США та Японії потребує модернізації за допомогою створення спільного командування й контролю. Представлено виклики й загрози, які стають на перешкоді функціонуванню американсько-японського оборонного союзу, до них відносять небезпеку зі сторони Китаю, Північної Кореї та росії. Також репрезентовано подальші траєкторії розвитку (сценарії) оборонного союзу Японії та США.

Ключові слова: оборонний союз, США, Японія, Індо-Тихоокеанський регіон, безпекова співпраця.

The article analyzes the features and prospects of security cooperation between Japan and the USA in the format of a defense alliance. On the basis of treaties, guidelines and joint declarations, it was established that the mechanism for implementing the security vector of Japan-US relations is multi-vector and takes place on the basis of official meetings of representatives of Japan's foreign policy and defense departments with relevant representatives from the United States of America in the «2+2» format. It was also analyzed that the mechanism of functioning takes place with the involvement of the permanent Coordination Mechanism of the US-Japan union and its component structures. It has been established that the specifics of security cooperation between Japan and the USA, which depends on the level of interest of the parties and foreign policy factors. It was found that common values, views on current problems and an increase in the defense budget became the locomotive for strengthening cooperation between Japan and the US in the format of an alliance. By improving its operational mechanism to respond more effectively to the factors destabilizing the Indo-Pacific region, the US-Japan alliance is becoming the most influential alliance within this region. Being in an equal and beneficial relationship, each side receives positive consequences for itself, which ultimately turns into the most effective security mechanism in the Indo-Pacific region. It has been studied that the US-Japan defense alliance needs to be modernized through the establishment of joint command and control. The challenges and threats that stand in the way of the functioning of the American-Japanese defense alliance are presented, including the danger from China, North Korea, and Russia. Further scenarios for the development of relations between the USA and Japan and in the sphere of security and defense are also represented.

Key words: defense alliance, USA, Japan, Indo-Pacific region, security cooperation.

Постановка проблеми. Сьогодні відбуваються кардинальні зміни на міжнародній арені, зокрема в Індо-Тихоокеанському регіоні, що є поштовхом задля координації зусиль суверенних держав щодо встановлення надійного безпекового простору. З огляду на це, посилено співпрацю у межах оборонного союзу між Японією та Сполученими Штатами Америки. Оборонний союз за лінією Токіо-Вашингтон пройшов не один етап становлення, еволюції, трансформації та ревізії. Сьогодні американсько-оборонний союз продовжує розвивається під впливом складної взаємодії історичних, внутрішніх і геополітичних факторів. Таким чином, наявність спільних проблем та інтересів, а також візії щодо миру й безпеки стали каталізатором для безпекового співробітництва

в форматі американсько-японського оборонного союзу. Відтак, доцільно проаналізувати історію формування відносин в безпековому вимірі між Японією та США, а також визначити чинники, які впливають на рівень цього співробітництва. Актуалізує дослідження і перманентні виклики та загрози, які лише посилюють та модернізують союз двох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки опубліковано чимало наукових досліджень, що висвітлюють розвиток американсько-японського безпекового союзу та окремі його аспекти. Тож було проаналізовано статті зарубіжних дослідників, таких як-от: Б. Джонстона [6] та І. Вонга [12], у яких автори зосередили свою увагу на питанні трансформації національної безпеки Японії та співпраці з США. Під час вивчення проблеми використано також публікації українських та закордонних електронних ЗМІ [1; 2; 3; 5; 8; 9; 11]. Презентовано інформацію про рейтинг військової сили [7] США та Японії, а також розглянуто звіт [4] щодо обороноздатності Японії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Оборонний союз США та Японії формує міцну основу задля формування архітектури регіональної безпеки, з метою ефективного управління поточними загрозами та запобігання майбутнім конфліктам. Метою представленого дослідження – з'ясувати особливості та перспективи функціонування оборонного союзу США та Японії, висвітлити загрози та виклики зазначеного союзу та презентувати можливі траєкторії його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співпраця між США та Японією відіграє важливу роль для кожної з сторін. Поштовхом до трансформації оборонного союзу Японії та США стали події 2022 року, які сколихнули усю міжнародну систему безпеки. Так, 16 грудня 2022 р. Японія оприлюднила нову Стратегію національної безпеки, Стратегію національної оборони та Програму розбудови оборони, що є прагматичною відповіддю на зростаючі виклики безпеці, що надходять з усіх можливих напрямків, включаючи Китай, Північну Корею та росію.

Важливим кроком у змінах оборонної політики Японії стала заява про збільшення витрат на оборону. Нова стратегія Японії запроваджує траєкторію бюджету, яка наближатиметься до 2 відсотків ВВП до кінця п'ятирічного плану – приблизно з 5 трильйонів єн (37 мільярдів доларів США) у цьому фінансовому році, до 11 трильйонів єн (81,5 мільярда доларів США) до 2027 фінансового року Японії [6]. Таке рішення несе вагомі зміни в рівень безпеки як самої Японії, так і Індо-Тихоокеанського регіону. Після оприлюднення плану збільшення витрат США привітали такі дії, оскільки це сприятиме покращенню і модернізації військово-оборонного потенціалу японсько-американського союзу.

Нові національні стратегії безпеки та оборони уряду Фуміо Кісіди є переломним моментом у розвитку оборонної політики Японії, оскільки передбачає її суттєву трансформацію. На щорічній зустрічі експертів оборонного альянсу в Токіо наголошено, що сучасні загрози з боку інших країн вимагають відповіді, а Сполучені Штати та Японія мають спільне бачення щодо їх стримування. За словами Елі Ретнера, помічника міністра оборони з питань Індо-Тихоокеанського регіону, подальші дії повинні включати посилення розширеного та інтегрованого стримування, покращення інформаційної та кібербезпеки, поглиблення співпраці в космосі, розробку нових технологій, а також координацію двостороннього планування на випадок непередбачених обставин [5].

Варто відзначити, що за такий короткий період після оприлюднення нових оборонних стратегій Японія та США приступили до реалізації своїх планів. Вже в січні 2023 року відбулась зустріч Джо Байдена та Фуміо Кісіди, яка лише посилила міцність оборонного союзу. На відміну від вектору «Америка перш за все» свого попередника Дональда Трампа, Джо Байден зробив акцент у своїй зовнішній політиці на зміцнені діяльності альянсів та місця Вашингтону в них, оскільки вважає альянси критично важливими задля протидії агресії з боку росії [12].

У межах функціонування оборонного союзу Японії та США на території Японії дислокується найбільша кількість американських військових. У використанні японських Сил самооборони також перебуває американська техніка, що дозволило Японії бути на восьмому місці у глобальному рейтингу військової сили [7]. Вашингтон також сприяє подальшій мілітаризації Японії через посилення ролі Китаю, Північної Кореї та росії в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Для аналізу сучасного механізму функціонування американсько-японського оборонного союзу за основу взято Керівні принципи альянсу щодо співпраці 2015 року. Керуючись положеннями, викладеними у Керівних принципах, сторони домовились створити новий постійний Координаційний механізм союзу [10]. Його мета полягає у безпроблемному та ефективному вирішенні будь-якої ситуації, яка впливає на мир і безпеку Японії. Сили самооборони та Збройні сили Сполучених Штатів обмінюватимуться персоналом для забезпечення надійного обміну інформацією, сприяння та підтримки міжнародної безпеки. Відповідно Сили самооборони та Збройні сили Сполучених Штатів у тісній співпраці та координації вживатимуть заходів у відповідних ланках командування. Тож обидва уряди здійснюють двостороннє планування за допомогою оновленого механізму двостороннього планування, який включає відповідні установи відповідних урядів. Консультативний комітет з безпеки відповідає за представлення вказівок, пере-

вірку прогресу планування в рамках механізму та видачу директив у разі необхідності.

Для розуміння яким чином приймаються та узгоджуються рішення потрібно розглянути структурні частини механізму управління союзу США та Японії. У механізмі ключовими є чотири складові: 1) Спільний комітет складається з Генерального директора Бюро у справах Північної Америки Міністерства закордонних справ Японії (представник) та Заступника командувача збройних сил США в Японії (представник). Його компетенція полягає у координація політики з усіх питань, що вимагають взаємних консультацій щодо імплементації Угоди про статус збройних сил Японії та США; 2) Координаційна група альянсу складається з японської сторони у вигляді Представника Секретаріату Кабінету міністрів (включаючи Секретаріат національної безпеки), Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони/Сил самооборони та інших відповідних міністерств та відомств. З американської сторони учасниками є Представники Ради національної безпеки, Державного департаменту, Посольства США в Японії, Офісу міністра оборони, Об'єднаного штабу Індо-Тихоокеанського командування США (USINDOPACOM), Збройних сил США в Японії (USFJ) та інших відповідних міністерств та відомств. Координаційна група спрямовує політику з усіх питань, що вимагають координації щодо діяльності Сил самооборони і Збройних сил США. Для забезпечення безперебійної відповіді Координаційна група повинна тісно співпрацюватиме з Спільним комітетом; 3) Центр координації двосторонніх операцій. Японська сторона презентується Представниками Об'єднаного штабу та Відділів персоналу кожної установи Сил самооборони. З сторони США виступають Представники Об'єднаного штабу Індо-Тихоокеанського командування США (USINDOPACOM), Збройних сил США в Японії (USFJ). Центр є основним елементом, відповідальним за здійснення оперативної координації, пов'язаної з діяльністю Сил самооборони та Збройних сил США. Центр координації двосторонніх операцій тісно комунікує з Координаційною групою альянсу для взаємної координації та обміну інформацією; 4) Центри координації компонентів складаються з Представників від кожного компоненту Сил самооборони Японії та Представників кожного компоненту Збройних сил США. Ці Центри сприяють двосторонній координації на рівні компонентів. У відповідних випадках, коли Японія чи Сполучені Штати, або ж обидві країни, створюють об'єднані оперативні групи, ці групи можуть додатково створювати такі Центри.

Механізм включає такі ознаки: це постійний механізм, який можна використовувати у мирний час; для масштабних стихійних лих у Японії, а також для співпраці в Індо-Тихоокеанському регіоні та в усьому світі; забезпечує координацію всього уряду, забезпечуючи залучення відповідних японських і американських установ та організацій [4, с. 375].

Оборонний потенціал США та Японія вказує на лідерські позиції обох країн в індексах військової сили у світі. Для прикладу, в Глобальній системі військового рейтингу США та Японія займають перше та 8 місце відповідно. Утримуючи найвищу позицію, Сполучені Штати є найпотужнішою військовою силою в світі. З індексом потужності 0,0712 Сполучені Штати демонструють великі можливості в оборонних технологіях і збройних силах. Це включає в себе найбільший розмір повітряного флоту, кількість суден тощо. Військовий арсенал країни складається з 92 військових кораблів, 11 авіаносців, 13300 літаків і 983 штурмових вертольотів. Крім того, Сполучені Штати мають найбільшу перевагу у витратах на оборону. Японія займає 8 місце з індексом 0,1711 серед 145 країн. Військова міць Японії підтверджується її чималим арсеналом наземної зброї, військових літаків та військово-морського флоту. Збільшуючи свій оборонний потенціал, Японія автоматично збільшує можливості американсько-японського оборонного союзу [7].

Щоб ефективно реалізувати розподіл ролей і місій між Японією та Сполученими Штатами у світлі фундаментального зміцнення обороноздатності Японії, Японія забезпечує тісну оперативну координацію зі Сполученими Штатами через двостороннє планування. Крім того, Японія працює над покращенням можливостей реагування союзників, включаючи готовність і оперативну сумісність альянсу, за допомогою більш практичних навчань. У оборонній стратегії Японії зазначається, що Японія та Сполучені Штати й надалі поглиблюватимуть зусилля з посилення співпраці та взаємодії для безперебійної реалізації спільних японсько-американських операцій між такими галузями як космос, кібернетика та електромагнітний спектр. Зокрема, у січні 2023 року на японсько-американській зустрічі «2+2» було підтверджено, що обидві сторони вважають, що атаки в космос, з космосу чи всередині нього становлять явну загрозу безпеці альянсу. Крім того, Японія та Сполучені Штати продовжують обмінюватися інформацією на такі теми, як використання ШІ у сфері безпеки та багатосторонні виклики [3].

За останній рік було напрацьовано чимало спільних рішень, які посилюють оборонний альянс Японії з США. 12 січня 2023 року під час зустрічі американо-японського консультативного комітету з безпеки (2+2) сторони оприлюднили плани зміцнення свого альянсу, щоб допомогти протистояти загрозам з боку Північної Кореї та Китаю, які назвали найбільшою проблемою безпеці в регіоні. У спільній заяві держсекретар Ентоні Блінкен, міністр оборони Ллойд Остін та їхні японські колеги Йосімаса Хаясі та Ясуказу Хамада заявили, що Китай представляє безпре-

цедентну загрозу міжнародному порядку та пообіцяли подвоїти свої зусилля для протидії цьому [6].

Перед зустріччю міністерство оборони Японії оголосило про готовність розпочати та проводити спільні військові навчання, починаючи з 2027 року. Крім того, Японія заявила про будівництво пари злітно-посадкових смуг на невеликому південному острові Магесіма, де приблизно у 2027 році почнуться спільні американсько-японські навчання, включно з винищувачами-невидимками F-35B, десантними операціями та перехопленням ракет [11]. Також наприкінці серпня 2023 року Японія, США, Австралія та Філіппіни провели спільні військово-морські навчання в Південно-Китайському морі. Метою цих навчань є посилення співробітництва в Індо-Тихоокеанському регіоні [2].

Ще одним позитивним кроком на шляху до зміцнення та посилення оборонного союзу США та Японії став перший в історії візит прем'єр-міністра Японії Фуміо Кісіди на саміт НАТО [1]. Це стало символом того, що міжнародна система безпеки знаходиться під загрозою через зростання військової напруги в Індо-Тихоокеанському регіоні, а, відтак потрібно будувати партнерство, яке зможе стати відповіддю на загрози.

Для американсько-японського союзу зараз постають низка проблем та загроз, що стають перешкодою у посиленні його функціонуванні. Безпекове середовище навколо Японії погіршується більше, ніж будь-коли раніше. В останні роки Китай посилив свою військову діяльність у Східно-Китайському морі, включаючи вторгнення в повітряний простір поблизу Тайваню після візиту спікера Палати представників США Ненсі Пелосі в серпні минулого року [9].

Загрозою в безпосередній близькості до Японії є Північна Корея, яка запускає балістичні ракети з рекордно високою частотою, одночасно розвиваючи свої технологічні можливості. І росія, яка своїми діями сколихнула усю міжнародну систему безпеки, що посилило стурбованість Японії та інших країн щодо потенційних наслідків війни для безпеки в Азії. Після того, як Токіо приєднався до G7 у введенні санкцій проти Москви після вторгнення в Україну, росія назвала Японію «недружньою» країною та посилила військову активність поблизу Японії [8].

Ще одна проблема – відсутність оновленого нормативно-договірного регулювання американсько-оборонного союзу. Для ефективного співробітництва потрібний добре напрацьований матеріал, який буде редагуватись відповідно до мінливого безпекового середовища. Наразі альянс функціонує на основі Керівних принципів оборони союзу США та Японії 2015 року. З моменту їхнього прийняття ситуація в світі, зокрема в Індо-Тихоокеанському середовищі, кардинально змінилась. Тому доцільно було б прийняти нову версію принципів, які б зважали на сучасні загрози й проблеми перед оборонним альянсом.

Тож з огляду на вищезазначені проблеми та перешкоди можна виділити декілька сценаріїв подальшої долі американсько-японського оборонного союзу.

1. Беручи до уваги теперішню ситуацію на міжнародній арені, сценарій з послабленням чи замороженням діяльності союзу є найменш ймовірним, проте не виключеним. Безпекова ситуація в Індо-Тихоокеанському регіоні зараз перебуває в найгіршому стані, тому будь-який крок назад цього союзу може дозволити крок вперед противника. До того ж прийняття нових оборонних стратегій Японії свідчить про непохитність ідеї зміцнення як самої держави, так і оборонного альянсу. Тому в подальшому союз двох партнерів повинен продовжувати напрацьовувати нові технології з захисту регіону. Варто додати, що Японія є другою країною після США, де розміщується найбільша кількість американських військових. Однак в цьому варіанті подій варто врахувати можливість сценарію втягнення оборонного союзу у війну, наприклад, якщо Китай таки здійснить збройний напад на Тайвань, адже США та Японія взяли на себе відповідальність допомогти Тайваню у випадку небезпеки.

2. З огляду на останні тенденції найбільш імовірним та перспективним сценарієм для американсько-японського оборонного союзу є посилення своєї діяльності на якісно новому рівні. На основі Керівних принципів 2015 року, які адаптують партнерство США та Японії до зростання могутності Китаю, КНР і росії, союзники розгортають потужні військові засоби, які дозволяють їм утримувати перевагу на морі та в повітрі, в той час як ворожі оборонні можливості швидко модернізуються. Запровадження постійного, спільного координаційного механізму дозволяє союзникам активізувати діалог і співпрацю щодо того, що робити у разі провокацій з боку противників. В оперативному плані збільшення спільного навчання та створення об'єднаного командування в Японії та Сполучених Штатах дозволяє японським та американським силам краще працювати разом.

3. У той же час союзники розширюють свою співпрацю, щоб діяти не тільки проти загрози, але й для захисту загального блага та ліберальних цінностей в Індо-Тихоокеанському регіоні. Токіо та Вашингтон посилюють координацію щодо надання військової допомоги та допомоги розвитку, спрямованої на розвиток морського потенціалу в країнах-однодумцях Південно-Східної Азії. Два союзники також спираються на свій досвід у сфері гуманітарної допомоги та операцій з ліквідації наслідків стихійних лих, щоб створити регіональну навчальну програму та сприяти співпраці в Азії. Тож за таких позитивних кроків розвитку цілком ймовірним може бути сценарій створення формату Союз+, тобто азіатські країни отримають можливість при-

єднатись до США та Японії у багатосторонньому форматі. Їх участь поєднується з державною програмою допомоги, що фінансується союзниками, щоб полегшити структурні реформи, необхідні для дотримання норм договору.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Можна зробити висновок, що історія становлення та розвитку американсько-оборонного союзу, яка триває з кінця Другої світової війни, зазнала багато як перешкод та проблем, так і вагомих успіхів. Співпраця відбувається на основі двосторонніх документів, до яких належать Договір про взаємну співпрацю та безпеку між Японією та США, Японсько-американська спільна декларація з безпеки та Керівні принципи оборони союзу тощо. Механізм співробітництва в форматі оборонного союзу відбувається на основі укладених угод та спільного механізму, що залучає різні рівні діалогів між структурами обох сторін.

Якщо ввести підходи до одночасного збільшення оборонно-ударних можливостей Японії та паралельне створення спільного командування й контролю – все це стане основою для більш ефективного використання усіх можливостей американсько-японського альянсу.

По суті, сила американо-японського альянсу в цілому спрямована проти агресивної та експансіоністської політики країн. Сполучені Штати та Японія повинні бути готові постійно забезпечувати придатність альянсу для майбутнього, особливо в умовах, коли супротивники продовжують зростати та модернізувати свої можливості.

Враховуючи індекс військової сили, цілком очевидно, що Японія та США займають лідерські позиції у мілітаризованому світі. Завдяки потужному військовому потенціалу, який є в обох країнах, в поєднанні з оновленими оборонними стратегіями відбуваються процеси, які сприяють перетворенню союзу на найвпливовіше регіональне об'єднання.

Отже, можна стверджувати, що безпекова співпраця Японії та США за більш як 70 років співпраці отримала як відчутні успіхи, так і помітні невдачі. З одного боку, ми можемо прослідковувати різносторонню співпрацю, яка дає позитивні результати для обох сторін. З іншого ж боку, бачимо низку проблем і загроз, які не дають набути бажаного масштабу кооперації між сторонами. Проте усе це не повинно стати причиною розпаду чи переходу оборонного союзу в період стагнації. Поява нових загроз, не вирішення минулих проблем та нестабільний стан міжнародного безпекового середовища – усе це вимагає реформування оборонного союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Японія не планує приєднуватися до НАТО. *Суспільне.* 24.05.2023. URL: https://suspilne.media/485764-aponia-ne-planue-priednuvatisa-do-nato-premer/ (дата звернення: 20.03.2024).

2. Японія, США, Австралія та Філіппіни провели спільні військово-морські навчання. *Укрінформ.* 26.08.2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3753263-aponia-ssa-avstralia-ta-filippini-proveli-spilni-vijskovomorski-navcanna.html (дата звернення: 20.03.2024).

3. 2023 U.S.-Japan 2+2 Security Talks Held. *Mirage News.* 12.01.2023. URL: https://www.miragenews.com/2023-us-japan-2-2-security-talks-held-927668/ (date of appeal: 20.03.2024).

4. Defense of Japan 2023. *Japan Ministry of Defense.* URL: https://www.mod.go.jp/en/publ/w_paper/index.html (date of appeal: 20.03.2024).

5. Earthquake response: Japan completes its final NATO aid flight to Türkiye. *NATO.* 24.03.2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_213222.htm (date of appeal: 20.03.2024).

6. Johnstone B. Japan's Transformational National Security Strategy. *Center for Strategic and International Studies.* URL: https://www.csis.org/analysis/japans-transformational-national-security-strategy (date of appeal: 20.03.2024).

7. Military Strength Ranking 2023. *GFP: website.* URL: https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php (date of appeal: 20.03.2024).

8. Russia informs Japan of intention to terminate deal on cooperation on nuclear arms reduction. Anadolu Ajansı. 28.11.2023. URL: https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russia-informs-japan-of-intention-to-terminate-deal-on-cooperation-on-nuclear-arms-reduction/3067270 (date of appeal: 20.03.2024).

9. Taiwan warns China's military may make 'sudden entry'. *Aljazeera.* 06.03.2023. URL: https://www.aljazeera.com/news/2023/3/6/taiwan-warns-chinas-military-may-make-sudden-entry-near-island (date of appeal: 20.03.2024).

10. The Potsdam Conference 1945. *Foreign Service Institute.* URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945Berlinv02/d1382 (date of appeal: 20.03.2024).

11. U.S. Marines Stand Up New Regiment, Chinese Warships Sail in East China Sea. *USNI News.* 16.11.2023. URL: https://news.usni.org/2023/11/16/u-s-marines-stand-up-new-regiment-chinese-warships-sail-in-east-china-sea (date of appeal: 20.03.2024).

12. Wong E. Biden and Kishida Vow to Bolster U.S.-Japan Alliance as China's Power Grows. *The New York Times.* 13.01.2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/01/13/us/politics/biden-kishida-japan.html (date of appeal: 20.03.2024).

УДК 330.3+316.4+811.1
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.16

«СВІТОВІ АНГЛІЙСЬКІ МОВИ»: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

"WORLD ENGLISHES": CONCEPTUALIZATION AND SOCIO-POLITICAL SIGNIFICANCE

Козак Т.М.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка

Англійська мова як міжнародна, світова або глобальна вимагає ретельного розгляду її варіантів і різноманітності в лінгвістично-культурному й соціокультурному аспектах, а також із погляду можливого віднайдення її суспільно-політичного значення. Поширення англійської мови у глобалізованому світі відбувається в рамках принаймні двох традиційних парадигм – стандартизованої й акультурованої англійської мови. Відтак це актуалізує проблематику варіантів англійської мови як міжнародної та параметрів їхнього структурування для розуміння її статусу й місця у сучасному світі. Враховуючи це, ціллю наукової статті є розгляд, аналіз і систематизація концепції «світових англійських мов» та різних підходів до її розуміння й окреслення можливого суспільно-політичного значення. Для досягнення мети у дослідженні поставлено завдання: розглянути зміст широкого, проміжного і вузького підходів до трактування концепції «світових англійських мов»; означити роль цієї концепції у легітимізації вивчення локальних варіантів англійської мови; окреслити перспективи подальшого вивчення концепції «світових англійських мов» і її суспільно-політичне значення.

У статті аргументовано, що концепція «світових англійських мов» охоплює різні підходи до вивчення англійської мови у глобальному вимірі. Широкий підхід розглядає її як парадигму аналізу численних варіантів англійської мови у світі із урахуванням різних чинників їх формування. Проміжний підхід використовує цю концепцію як узагальнену категорію задля позначення різновидів англійської як світової/міжнародної мови. Врешті-решт, вузький підхід застосовує цю концепцію для позначення специфічних нових або територіальних варіантів англійської мови. Спільним є те, що всі підходи визнають гетерогенність та багатоцентричність англійської мови, відмовляючись від її моноцентричності. У підсумку підтверджено, що концепція «світових англійських мов» багатоаспектна та така, що спроможна легітимізувати вивчення локальних варіантів англійської мови, тим самим сприяючи переосмисленню її статусу як мови, що не належить лише країнам «ядра», а всім користувачам у світі. Також виявлено, що англійська мова постає не монолітною системою, а мінливим комплексом взаємопов'язаних різновидів, що відображають культурне розмаїття. На цьому тлі зазначено, що перспективними є детальніший опис підходів до концептуалізації і вивчення взаємодії «кіл» поширення англійської мови та дослідження процесів її акультурації під впливом локальних культур і мов.

Ключові слова: мова, англійська мова, концепція «світові англійські мови», поширення англійської мови, різновиди англійської мови.

English as an international, global, or world language demands careful examination of its variants and diversity in linguistic, cultural, and socio-cultural aspects and in terms of its potential socio-political significance. The spread of English in a globalized world occurs within at least two traditional paradigms – standardized and acculturated English. This underscores the issues surrounding the variants of English as an international language and the parameters of their structuring for understanding its status and place in the world. Considering this, the article aims to examine, analyze, and systematize the concept of «world Englishes» and various approaches to its understanding and delineating possible socio-political significance. To achieve this goal, the following tasks are set in the research: to consider the content of broad, intermediate, and narrow approaches to interpreting the concept of «world Englishes»; to define the role of this concept in legitimizing the study of local varieties of English; to outline the prospects for further analysis of the idea of «world Englishes» and its socio-political significance.

The article argues that «world Englishes» encompasses various approaches to studying English in a global dimension. The broad approach views it as a paradigm for analyzing numerous variants of English worldwide, considering multiple factors influencing their formation. The intermediate approach uses this concept as a generalized category to denote varieties of English as a world/international language. Finally, the narrow approach applies this concept to denote specific new or territorial variants of English. A common feature of all approaches is the recognition of the heterogeneity and polycentric nature of English, rejecting its monocentricity. In conclusion, it is confirmed that the concept of «world Englishes» is multifaceted and capable of legitimizing the study of local varieties of English, thereby contributing to a reassessment of its status as a language belonging not only to «core» countries but to all users worldwide. It is also found that English is not a monolithic system but a changing complex of interconnected varieties reflecting cultural diversity. Against this background, it is noted that it is promising to provide a more detailed description of approaches to conceptualizing and studying the interaction of the «circles» of English spread and researching processes of its acculturation under the influence of local cultures and languages.

Key words: language, English, the concept of «world Englishes», the spread of English, varieties of English.

Постановка проблеми. Англійська мова як міжнародна, світова чи глобальна мова вимагає ретельного розгляду її варіативності і різноманітності у лінгвістично-культурному та соціокультурному аспектах, а також із погляду віднайдення її політичного значення. Поширення та вивчення англійської мови у глобалізованому світі відбувається в рамках принаймні двох традиційних парадигм. З одного боку, мовна політика країн, де англійська мова є рідною або першою мовою, зазвичай визначає та підтверджує потребу вивчати і поширювати певний стандартний або стандартизований варіант сучасної англійської мови. З іншого боку, ця політика характеризується відносно шанобливим ставленням до різних регіональних і місцевих діалектів, ідіом, варіантів та рідкісних форм англійської мови, які розглядаються як вираження національної ідентичності та самобутності відповідної країни. На цьому фоні мовна ситуація у світі (але особливо її науково-дослідницький аспект і сприйняття) все більше позначається поширенням так званої парадигми «світових англійських мов» (з англ. World Englishes) чи «англійських мов» (з англ. Englishes) у множині. Ця парадигма відображає основну тенденцію розвитку англійської мови в сучасному світі – її диверсифікацію, варіативність і різноманітність. Зрештою, сучасний стан розвитку й поширення англійської мови проявляється у тому, що в одному випадку вона стандартизується (принаймні номінально) і глобалізується, зосереджуючись на загальних тенденціях та трендах, властивих англійській мові як такій. Натомість в іншому випадку вона диверсифікується і урізноманітнюється, апелюючи до відмінних соціокультурних та лінгвістично-культурних особливостей різних варіантів англійської мови у різних країнах або регіонах світу, а також у різних сферах суспільного життя, причому так, що кількість цих варіантів зростає. Отже, в першому варіанті англійську мову намагаються подати як уніфіковану конструкцію в однині, а в другому ж – як багатоваріантну структуру в множині, наділену відмінними ознаками з урахуванням мов білінгвів і мультилінгвів. При цьому, багатоваріантність англійської мови зумовлена вкрай різними чинниками, зокрема комунікативними, фонетичними, соціолінгвістичними, соціокультурними, лінгвістично-культурними та навіть суспільно-політичними. Тому проблематика варіантів англійської мови як міжнародної, світової і глобальної та параметрів їх структурування має значення для розуміння її статусу й місця у сучасному світі. Особливо ця проблема актуалізується за умов пошуку політичного чи суспільно-політичного значення концептуалізації «світових англійських мов».

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці вже доволі давно займаються питаннями англійської мови у множині, зокрема концентруючись на її різних варіантах та опціях розповсюдження по світу. Прослідкувати це можна, зокрема, й з-поміж провідних вчених та практиків, які раніше займались чи досі займаються темою не просто лінгвістики, а суспільно-політичного значення парадигми чи концепції «світових англійських мов», зокрема питаннями форм та функцій різних варіантів англійської мови у контексті соціокультурного, соціолінгвістичного та суспільно-політичного розмаїття і його наповнення реальним змістом. Серед таких дослідників відомі у цій сфері імена, як К. Болтон [1–3], Х.-Г. Вольф та Ф. Польценхаген [4], Д. Граддол [5; 6], Дж. Дженкінс [7; 8], Б. Качру [9–13], Р. Квірк [14], Е. Кіркпатрік [15; 16], Т. МакАртур [17–19], Р. Местрі і Р. Бхатт [20], Дж. Прайд [21], Дж. Платт, Х. Вебер та Х. Ліан [22], Л. Сміт [23–25], Дж. Хаус [26] й інші, а також і деякі вітчизняні науковці, зокрема Я. Лавренчук [27] й О. Хоменко [28]. Паралельно із цим, у світі вже тривалий час також зростає кількість наукових праць із питань «світових англійських мов», які публікують такі три чи не найвідоміші міжнародні журнали, як «English Today», «English World-Wide» та «World Englishes». Врешті, відбувається поступове розширення методології і підходів до вивчення «світових англійських мов» і загалом різновидів англійської мови, з-поміж яких все частіше виділяють такі, як підходи англознавства, соціолінгвістичні, прикладної лінгвістики, популяризаторські, критичні, футурологічні тощо. Тим не менше, у науці доволі побіжно розкритими є питання про концептуалізацію «світових англійських мов» саме у розрізі їхнього суспільно-політичного значення, а тому цій проблемі буде приділено більш пристальну увагу саме в запропонованій статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи все це, ціллю статті є розгляд, аналіз і систематизація концепції «світових англійських мов» та різних підходів до її розуміння й окреслення її суспільно-політичного значення. Для досягнення поставленої цілі дослідження у статті запропоновано розв'язати такі завдання: розглянути зміст та відмінності широкого, проміжного та вузького підходів до трактування концепції «світових англійських мов» як однієї з парадигм вивчення різноманітних і нових видів англійської мови у глобальному вимірі; проаналізувати роль концепції «світових англійських мов» у легітимізації дослідження локальних/регіональних різновидів англійської мови; окреслити основні перспективи подальшого вивчення концепції «світових англійських мов», зокрема детальнішого опису її основних підходів і суспільно-політичного значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наявних досліджень дає підстави ствер-

джувати, що ідея «світових англійських мов» зародилась і почала утверджуватись наприкінці 1970-х – початку 1980-х років. З плином часу вона набула значного поширення, охопивши різні сфери суспільного життя та ставши предметом вивчення різних дисциплін. Так, одним з перших проявів цього стало обговорення вказаної проблематики на двох наукових конференціях, присвячених англійській як світовій мові, котрі відбулися 1978 року на Гаваях у США. Надалі питання порушувались на заходах під егідою IATEFL (з англ. International Association of Teachers of English as a Foreign Language), TESOL (з англ. Teaching English to Speakers of Other Languages) й інших організацій викладачів і практиків англійської мови. До середини 1980-х років термін «світові англійські мови», який передусім стосувався контактних варіантів англійської, здобув широке визнання і вжиток [29]. Як наслідок, дослідники часто почали апелювали до формування своєрідного «нового постімперського порядку», в якому англійська мова є «lingua franca», що існує не в однині, а в множині [30, с. 53]. Незабаром розпочався навіть процес узвичаєння концепцій і парадигми «світових англійських мов».

Ідея «світових англійських мов» почала популяризуватись із перейменування у 1985 році журналу «World Language English» на «World Englishes» [3; 31]. Видання почало висвітлювати дослідження множинності та акультурації різних варіантів англійської мови у різних куточках світу [32, с. 210], враховуючи наявність носіїв англійської як рідної, другої або іноземної мови у стандартній чи локалізованих формах [33; 34]. Увага приділялась екологічним, історичним, соціолінгвістичним, культурним й іншим чинникам, що зумовлюють розмаїття англійської мови. Згодом з'явився журнал «Asian Englishes» і численні публікації, в яких англійська постала багатоцентричною мовою, що втратила біцентричність на основі британського та американського стандартів. Також вона стала вторинним інструментом вираження культурної ідентичності, здатним до акультурації завдяки відбиткам автохтонних мов та локальних культур, але з дотриманням певних умовних стандартів. Більше того, різні варіанти англійської розпочали ставати, принаймні номінально, дедалі рівноправнішими у лінгвістичному плані [35, с. 23]. 1988 року створено Міжнародний комітет з вивчення світових варіантів англійської мови [36], а у 1992 – Міжнародну асоціацію світових англійських мов, до якої увійшли провідні дослідники [31], в тім числі згадані вище. Їхні праці розглядали та стосувались форм і функцій варіантів англійської мови крізь призму соціокультурного й соціолінгвістичного різноманіття. Водночас Британська Рада ініціювала дослідження процесів розвитку англійської мови у світі, тоді як Великобританія і США головно намагалися поширити певний стандартизований її варіант у деяких країнах. Як наслідок, сьогодні ідея/категорія «світові англійські мови» залишається доволі розмитою, із кількома значеннями і тлумаченнями в рамках різних теоретико-методологічних підходів [3; 37].

У найширшому розумінні категорія «світових англійських мов» стосується масштабного підходу до вивчення англійської мови у глобальному вимірі. Таке трактування пов'язане передусім із ідеями Б. Качру й інших вчених, які працюють у цій парадигмі. Особливість підходу полягає у філософії та логіці, що обстоює важливість інклюзивності та багатоцентричності в лінгвістиці англійської мови у світовому масштабі. Він охоплює не лиш опис національних/локальних і регіональних різновидів англійської мови, однак й низку суміжних тем: контактну, критичну та корпусну лінгвістику, креативну писемність, аналіз дискурсів, лексикографію, соціологію мови, педагогіку тощо [38, с. 241]. У такому розумінні термін «світові англійські мови» ґрунтується головним чином на описі інституційних варіантів англійської, які відображають форми її поширення у світі, способи засвоєння та сфери функціонування у різних країнах і регіонах [3, с. 192].

У проміжному сенсі термін «світові англійські мови» використовується як «парасолькове» поняття, що охоплює гетерогенний спектр найрізноманітніших підходів до опису й аналізу англійської мови чи мов у всьому світі. Деякі вчені в рамках цього підходу обговорюють конструкт «світової англійської мови» в однині, використовуючи словосполучення «світова», «глобальна» і «міжнародна англійська мова». Інші дослідники застосовують ті самі терміни у множині і синонімічно [38, с. 240]. Це зумовило введення в науковий обіг таких категорій, як англійська як міжнародна допоміжна мова, глобальна англійська мова/мови, міжнародна англійська мова/мови, локалізовані різновиди англійської мови, нові різновиди англійської мови, немісцеві чи нерідні різновиди англійської мови, різновиди англійської як другої мови, світова англійська мова/мови. Сьогодні вони застосовуються поряд із такими традиційнішими термінами та поняттями, як англійська як рідна мова (з англ. English as a Native Language), англійська як друга мова (English as a Second Language), англійська як іноземна мова (з англ. English as a Foreign Language), англійська як міжнародна мова (з англ. English as an International Language) та англійська як «lingua franca» (з англ. English as a Lingua Franca).

Нарешті, у найвужчому значенні словосполучення «світові англійські мови» застосовується головним чином задля позначення специфічних нових варіантів англійської мови, котрі найчастіше трапляються в Карибському басейні, деяких західно- та східноафриканських країнах, зокрема

в Нігерії і Кенії. Таке ж позначення стосується азійських варіантів англійської мови, зокрема включно з гонконгським, індійським, малайзійським, сінгапурським та філіппінським варіантами. Отже, у вузькому розумінні феномен «світових англійських мов» зводиться до ареальних чи територіальних характеристик національних/регіональних різновидів англійської мови з акцентом на лінгвістичному описі їхніх автономних варіантів [38, с. 241].

Такі три значення та підходи до розуміння концепції «світових англійських мов» об'єднує те, що вони «стурбовані» питанням моноцентризму на противагу багатоцентризму англійської мови. Іншими словами, йдеться саме про доцільність розгляду англійської мови в однині (з її територіально-географічними, соціальними, функціональними видами) чи англійських мов у множині (з певними автономними або напівавтономними видами). Крім того, всі три підходи спрямовані на вивчення різних аспектів інтеграції англійської мови в локальні та регіональні контексти глобального розвитку. Тому концепція «світових англійських мов», особливо на тлі ідеї «англійської як світової/глобальної мови», відображає напруженість між відцентровою та доцентровою динаміками розуміння англійської як міжнародної та світової мови [9], тобто дискусії про «світову англійську мову» на противагу «світовим англійським мовам» [3]. Тому вчені часто вказують, що у більшості контекстів, де англійська мова утверджується як новий чи локалізований різновид, діють дві основні взаємопротилежні сили [39].

З одного боку, існує своєрідний зовнішній тиск у формі поширення британської та американської англійської мови в рамках англомовного світу, який інколи вчені трактують як синонім світової англійської мови. Адже сила та вплив британської й американської англійської мови сприяють поширенню низки слів і словосполучень по всьому світу, які відтак наявні у міжнародній англійській мові [39, с. 107]. З іншого боку, відбуваються процеси, внаслідок яких формуються та збагачуються так звані «світові англійські мови» через локальне, національне та регіональне різноманіття як джерела місцевої культури та почуття самобутності [4, с. 4; 39, с. 109]. Це означає лінгвістичне та словотворче розширення як стандартизованої світової англійської мови в однині, так і локалізованих, регіоналізованих або ж функціональних видів «світових англійських мов» у множині [3].

Враховуючи гетерогенність і різноаспектність концепції «світових англійських мов» у сучасному сенсі, кожна її складова, розуміння та інтерпретація в рамках тих чи інших підходів потребує окремого розгляду та систематизації, зокрема на фоні порівняння аспектів різновидів і варіантів англійської мови як міжнародної, світової та глобальної і параметрів їхнього структурування. Відповідно до логічної послідовності інтерпретації цієї парадигми, спочатку увагу буде зосереджено на її тлумаченні як широкомасштабного підходу до вивчення англійської мови у її різних варіантах у всьому світі. Тут ми апелюємо головним чином до ідей Б. Качру, який свого часу зауважив, що концепція «світових англійських мов» є важливим і цікавим теоретично, практично, описово, контекстуально, педагогічно, ідеологічно і політично [40]. Ця концепція становить явище та підґрунтя, вкрай відмінні від попереднього досвіду, особливо на фоні мінливих контекстів із середини 1940-х років та запуску деколонізації у 1960-х роках. Адже саме в цей період постімперські (похідні від впливу Великої Британії та менше США) англійські мови поступово усталилися в мовній політиці в рамках видозмінених політичного, освітнього та ідеологічного контекстів держав, які колись були колоніями [13].

Перехід до багатоцентричної ситуації довкола англійської мови спричинив переосмислення тенденцій та вимагав встановлення новітніх норм реалізації і визнання білінгвальної чи мультилінгвальної природи фактичної та формальної гібридності англійської мови у глобальному вимірі [41]. Це відтак зумовило потребу рівноправного ставлення до всіх її варіантів та мовців [35, с. 23]. У цей період англійська мова розповсюдилася серед різних груп користувачів, утворивши своєрідну «спільноту рівних» серед тих, хто нею володіє як рідною, другою або іноземною мовою, що призвело до «демократизації» ставлення до неї у світі [18, с. 334]. Тому у межах концепту «світових англійських» не варто розмежовувати її позиціонування як рідної, другої й іноземної мови чи «lingua franca» [13], адже вона передусім виступає міжнародною попри відмінності в походженні, призначенні, мовцях тощо [12; 40]. Тим не менше, такий підхід не враховує функціональних, ідентичнісних та креативних аспектів диференціації англійської мови, особливо у динамічному соціокультурному та мовному середовищі різних країн і регіонів [13]. Тож термін «світові англійські мови» не покликаний позначати будь-яку роздільність в англомовних спільнотах, а слугує для теоретичного, функціонального, прагматичного та педагогічного визначення функцій англійської як міжнародної, глобальної чи світової мови у різноманітних плюралістичних контекстах, а не лише у вузькому сприйнятті її кваліфікації, норм, функцій і креативності [19; 42; 43].

Всебічне вивчення «світових англійських мов» передбачає зосередження уваги передусім на різноманітних класифікаціях англійської мови, проте крізь призму ролі і значущості її носіїв й користувачів, а також способів і цілей її застосування [9; 19; 43]. Яскравим прикладом такого підходу

є модель концентричних кіл поширення англійської мови у світі, що виходить за рамки евристичної метафори схематизації і ґрунтується на численних історичних, політичних, соціолінгвістичних і літературних контекстах [13]. Практично існує чимало шляхів інституціоналізації різних варіантів англійської мови, зумовлених мовними політиками держав (Індія, Нігерія, Сінгапур), традиціями контактної англомовної літератури в межах різних національних культур, лінгвістичними виявами англійської мови на різних рівнях у контактних із нею мовах та літературах, функціями англійської мови у різних соціолінгвістичних контекстах і локалізованих реєстрах, аспектами акультурації англійської мови задля формулювання місцевих соціокультурних та релігійних ідентичностей і мови як доступу до таких ідентичностей [44].

Одним з перших учених, хто спробував графічно та схематично відобразити модель варіантів англійської мови, був Р. Квірк. Він використав найконсервативнішу з історичного погляду модель «двох кіл» [14]. За його підходом, до «внутрішнього кола» чи «ядра англійської мови» віднесені лише британський та американський національні/локальні варіанти, тоді як всі інші опції англійської мови потрапили до «зовнішнього кола» чи «периферії». Згодом Т. МакАртур і М. Горлах продовжили цю діяльність, сконструювавши свої моделі поширення і класифікації англійської мови у форматі «колеса» на підставі принципу мовної ієрархії [6]. Наприклад, в центрі моделі Т. МакАртура розташована «світова стандартна англійська мова», а в інших концентричних «колах» чи «кластерах» – всі інші варіанти англійської мови та їхні діалектні й ідіоматичні утворення [27]. Цікаво, що всі ранні спроби графічної схематизації англійських мов у світі типово були моноцентричними, а не багатоцентричними, бо вони були об'єднані фактом наявності умовного «ядра» чи «центру» [25].

У науці найвідомішою і багатоцентричною моделлю є концепція концентричних «кіл» Б. Качру. Її сутність полягає в класифікації і логічно-схематичному окресленні різних видів англійської мови – своєрідних «світових англійських мов» – у формі трьох концентричних «кіл» [9; 10]: «внутрішнього» – із представниками носіїв англійської як рідної або першої мови; «зовнішнього» – із користувачами та/або носіями англійської як другої чи офіційної мови; «розширювального» – з носіями або користувачами англійської як іноземної чи додаткової мови або «lingua franca» [3; 45; 46; 47].

Однак така схематизація двонаправлена, адже «внутрішнє коло», що розширюється найповільніше, відповідає за стандартизацію англійської мови у світі [48; 49], а натомість «зовнішнє» і «розширювальне» кола, чисельність яких зростає значно швидше, зумовлюють нативізацію й акультурацію англійської мови й відповідають за її майбутнє [10; 28; 42; 50]. Це змушує констатувати, що статус англійської як міжнародної і світової мови, зокрема в рамках концепту «світових англійських мов», знаменується невизначеністю її майбутнього серед різних груп її носіїв та користувачів, адже сьогодні жодна з них, на відміну від минулого, не має справжньої монополії на англійську мову [5].

Також спостерігається тенденція до стирання або зменшення відмінностей між англійською як рідною (першою), офіційною (другою) й іноземною (додатковою) мовою. Однак, як влучно зазначають деякі науковці, «безпрецедентне поширення англійської мови у світі веде до появи все нових її видів, котрі формуються під впливом інших мов і культур та відображають елементи неангломовної ментальності, моральних цінностей, культурно-історичних реалій, традицій, норм поведінки» [51, с. 8]. Це ж вказує, що англійська мова починає функціонувати автономно від своїх користувачів, хоч вони і розосереджені в рамках безлічі варіантів «світових англійських мов» як похідної від соціокультурного врахування їхньої природи [28]. Виявом цього є феномени світової стандартизованої розмовної англійської мови та так званої «globish» – глобальної англійської мови. Усе це вписується в підхід Б. Качру та його послідовників концепції «світових англійських мов» як функціональних та формальних змін, різних контекстів, діапазонів та різновидів англійської мови і варіантів її акультурації [52, с. 3].

У рамках підходу Б. Качру визначальне значення мають «розширювальне» й «зовнішнє кола» поширення й варіативності англійської мови. Вчений зауважує, що види англійської мови в більшості країн з цих «кіл» (але особливо у колишніх британських колоніях) мають тривалу історію акультурації в соціокультурних та географічних контекстах і виконують різні функції в місцевих адміністративних, освітніх і правових системах, тому їх потрібно окреслювати як «світові англійські мови» [10, с. 19]. Однак навіть сьогодні три концентричні «кола» поширення англійської мови у світі не є рівними за функціональною спроможністю, особливо в двомовних та багатомовних суспільствах, оскільки репрезентуються різними доменами функцій у рамках кожного «кола». При цьому найфункціональнішим є саме «внутрішнє коло» англійської мови [38; 46]. Глибина присутності того чи іншого функціонального домену є змінюваною від регіону до регіону, від однієї країни до іншої, особливо на фоні широкого переліку варіантів таких доменів (табл. 1).

Х.-Г. Вольф і Ф. Польценхаген, послідовники Б. Качру, запропонували дещо інше або навіть альтернативне визначення концепції «світових англійських мов» [4]. Вони вважають, що цей термін використовується для позначення юридично

й офіційно визнаних типів англійської мови, які функціонують як друга мова (або ж так звана «нова англійська мова»), тобто тих типів, які Б. Качру називає «зовнішнім колом» поширення англійської мови [4, с. 2]. Проте, на думку вчених, до «світових англійських мов» також належать варіанти англійської мови, які існують у рамках «розширювального кола», тобто англійської як іноземної чи додаткової мови. Тому очевидно, що широке тлумачення поняття «світові англійські мови», особливо за першим підходом до його визначення, зумовлене нечіткими межами між «зовнішнім» та «розширювальним колами» поширення англійської мови у світі. Крім того, цим же пояснюється віднесення до «світових англійських мов» видів «внутрішнього кола», передусім британської й американської англійської мови, зважаючи на те, що в деяких країнах «зовнішнього» й «розширювального кіл» англійська мова для частини населення стала рідною. Ось чому науковці бачать спільним знаменником категорії «світові англійські мови» подібності та відмінності поміж локальними, регіональними або національними варіантами англійської мови у світі [4, с. 2]. Це підтверджує, що логіка Б. Качру і його послідовників відіграла важливу роль у визнанні доцільності й значущості вивчення інших різновидів англійської мови.

Однак є чимало науковців, які критикують модель і методику Б. Качру та в цілому широкий підхід до розуміння концепції «світових англійських мов». Вони вважають, що ця модель є надто абстрактною і має більше політико-історичний, ніж соціолінгвістичний характер [8; 53]. При цьому, критики зазначають, що в моделі концентричних «кіл» основна увага приділяється «внутрішньому колу», хоч насправді воно не визначає вплив та поширеність англійської мови у світі. Окрім того, в ній не схарактеризовано варіанти англійської мови саме в межах виділених опцій, не враховано рівень освіченості мовців у різних «колах» та майже відсутня характеристика лінгвістичної ситуації для мов, якими послуговуються не менше, аніж англійською [27]. Як зазначає український дослідник Я. Лавренчук, така критика моделі Б. Качру є доречною, оскільки в ній не враховано той факт, що виділені різновиди «світових англійських мов» не функціонують ізольовано, але ж переплітаються і взаємовпливають один на одного [27].

Зокрема, Дж. Дженкінс стверджує, що модель концентричних «кіл» англійської мови потребує реконструкції. Дослідниця наголошує на необхідності врахувати взаємне перетинання цих «кіл», що відповідало б реальній практиці функціонування англійської як рідної, другої та іноземної мови у різних країнах світу [8; 45]. Аналогічної думки дотримується А. Пеннікук, вказуючи на відсутність кордонів поміж виділеними «колами». Через це деякі варіанти англійської мови за одними параметрами можуть належати до «зовнішнього кола», а за іншими – натомість до «розширювального» [54, с. 74]. Сам Б. Качру зазначає, що його модель спрямована переважно на історичний аспект поширення англійської мови, а не її класифікацію [10]. Учений по-різному структурує свої «кола» залежно від їхнього потенціалу генерувати і кодифікувати норми англійської мови, адже: «внутрішнє коло» формує і кодифікує норму, «зовнішнє коло» її частково видозмінює, а «розширювальне коло» залежить від дотримання чи недотримання норми носіями інших мов [9; 5; 31; 34, с. 7–8; 36; 45]. Це означає, що англійська мова не є монолітною,

Таблиця 1

Домени функцій англійської мови та їхній зв'язок із концентричними «колами» її поширення в рамках концепції «світових англійських мов» [38][1]

Домен функцій англійської мови	«Внутрішнє коло»	«Зовнішнє коло»	«Розширювальне коло»
Ключ доступу до всіх сфер	+	+	+
Реклама	+	+/–	+/–
Корпоративна торгівля	+	+	+
Розвиток	+	+/–	+/–
Політика й урядування	+	+/–	–
Лінгвістичний вплив	+	+/–	+
Літературна творчість	+	+/–	+/–
Літературний ренесанс	+	+	+
Трансляція новин	+	+/–	+/–
Газети та преса	+	+/–	+/–
Вища освіта	+	+	+/–
Дослідження	+	+	+/–
Соціальна взаємодія	+	+/–	+/–

[1] *Умовні позначення*: «+» позначає виключне використання англійської мови у певному домені функцій; «+/–» демонструє вказівку на співіснування інших локальних чи регіональних мов поряд з англійською мовою у тому або іншому домені функцій; «–» означає повну чи майже повну відсутність англійської мови у домені функцій.

а являє собою мінливий комплекс різновидів, які коренізуються в різних спільнотах. Тому «світові англійські мови» не є «зіпсованою» чи дефектною англійською мовою, а просто відрізняються від норм носіїв англійської мови як рідної [45].

Другий або ж проміжний підхід до розуміння поняття «світових англійських мов» стосується ширшого або «парасолькового» терміна, який, одначе, охоплює різноманітні підходи до опису та аналізу англійської як світової, міжнародної чи глобальної мови. Підхід випливає з того факту, що англійська мова позиціонується як своєрідний «медіатор», який використовують майже в усіх сферах глобалізованих взаємовідносин [28], часто з вельми специфічних причин. Саме тому англійська мова може бути гетерогенною, зокрема через свою транслокальність [45]. Це зумовлює потребу виділення декількох різновидів англійської мови, що й означає застосування терміна «світові англійські мови» у множині. Адже, як зазначають дослідники, спрощене уявлення про англійську мову як міжнародний «нейтральний код» змінюється студіями з приводу її актуального вжитку у різних контекстах [55, с. 9]. Особливо це актуально на фоні припущення про те, що поява англійської як глобальної мови ніяк остаточно не вирішує проблеми міжнародної комунікації. Причому це стосується як уніфікованої англійської мови, так і її різних множинних видів [28]. Тому перспективи англійської мови в обох цих аспектах залишаються доволі суперечливими.

Відтак у теорії та практиці концепції «світових англійських мов» важливим фактом стало термінологічне розмаїття характеристик англійської як міжнародної, світової чи глобальної мови, що почало виявлятися в 1980–1990-х роках. На цій підставі англійську мову структурували і класифікували як глобальну, міжнародну, світову, світову стандартизовану розмовну мову, світові англійські мови, англійську як загальну мову чи мову міжнародного розвитку, міжнародного спілкування тощо [28; 36]. Це заперечило раніше усталені конструкти «королівської англійської мови», нормативної вимови, нормативного американського варіанта мови тощо [56, с. 59]. З одного боку, всі перелічені прикметники англійської мови можуть бути синонімічними географічно і територіально, позначаючи її як засіб світової, міжнародної, глобальної і загальної комунікації, своєрідну «lingua franca» [31]. Однак, з іншого боку, функціонально вони не є синонімічними, адже позначають різні теоретичні підґрунтя та розуміння суті англійської як міжнародної, світової чи глобальної мови [36]. Тому різні терміни по-різному підкреслюють важливі аспекти застосування англійської мови залежно від цілей комунікації, але всі вони номінують цю мову в умовах її вжитку у міжнародному, світовому чи глобальному значеннях і контекстах [57, с. 9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Загалом у дослідженні констатовано, що концепція «світових англійських мов» багатоаспектна й охоплює доволі різні підходи до вивчення англійської мови у глобальному вимірі. Широкий підхід розглядає її як масштабну парадигму задля аналізу численних варіантів англійської мови, котрі існують у світі, беручи до уваги історичні, соціолінгвістичні, культурні, політичній та інші чинники їхнього формування. Проміжний підхід використовує «світові англійські мови» як узагальнену категорію для позначення багатьох різновидів англійської мови як світової, міжнародної чи глобальної мови. Врешті, вузький підхід виходить із того, що «світові англійські мови» використовуються найперше для позначення специфічних нових варіантів англійської мови або ж ареальних чи територіальних характеристик різних видів англійської мови, які трапляються у різних країнах. Всі ці три підходи визнають гетерогенність англійської мови і відмовляються від її моноцентричності саме на користь багатоцентризму і різноманіття. Також виявлено, що попри певну критику концепція «світових англійських мов» зіграла важливу роль у легітимізації вивчення різних локальних та регіональних варіантів англійської мови. Вона спричинила переосмислення статусу англійської мови як такої, що більше не належить лише країнам «внутрішнього ядра», а належить усім її користувачам у світі. Це сприяло утвердженню англійської мови не як єдиної монолітної системи, а як мінливого комплексу взаємопов'язаних різновидів, які відображають культурне розмаїття глобалізованого світу.

Перспективними напрямами подальших досліджень у рамках саме концепції «світових англійських мов» може бути більш детальний опис та систематизація її трьох основних підходів – широкого, проміжного та вузького. Це допоможе уточнити значення терміна та запропонувати чіткіші критерії віднесення різних варіантів англійської мови до «світових англійських мов». Доцільним є також більш глибоке вивчення взаємодії та взаємовпливу різних «кіл» поширення англійської мови у світі, особливо в країнах, де вони перетинаються. Врешті-решт, важливо досліджувати процеси акультурації і креативного розвитку «світових англійських мов» під впливом локальних культур і мов, зокрема для кращого розуміння їхньої динаміки та перспектив у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bolton K. Chinese Englishes: A sociolinguistic history. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 356 p.
2. Bolton K. English in Asia, Asian Englishes, and the issue of proficiency. *English Today*. 2008. Vol. 24. No. 2. P. 3–12.

3. Bolton K., Kachru B. *World Englishes: Critical concepts in linguistics*. Vol. 1. NY: Routledge, 2006. P. 186–216.
4. Wolf H.-G., Polzenhagen F. World Englishes: A Cognitive Sociolinguistic Approach. Walter de Gruyter, 2009. 292 p.
5. Graddol D. English Next: Why Global English may Mean the End of «English as a Foreign Language». London: British Council, 2006. 132 p.
6. Graddol D. The Future of English: A Guide to Forecasting the Popularity of English in the 21st Century. London: The British Council, 1997. 66 p.
7. Jenkins J. The Phonology of English as an International Language. Oxford: Oxford University Press, 2000. 258 p.
8. Jenkins J. Who speaks English today? *World Englishes: A Resource Book for Students*. London: Routledge, 2003. P. 14–21.
9. Kachru B., Quirk R., Widdowson H Standards, codification and sociolinguistic realism. The English language in the outer circle. *English in the World: Teaching and Learning the Language and Literatures*. Cambridge, 1985. P. 11–30.
10. Kachru B. The Alchemy of English: The Spread, Functions and Models of Non-Native Englishes. Oxford: Pergamon Press, 1986. 200 p.
11. Kachru B. The other tongue: English across cultures. Urbana: University of Illinois Press, 1992. 384 p.
12. Kachru B. World Englishes: Agony and ecstasy. *Journal of Aesthetic Education*. 1996. Vol. 30. No. 2. P. 135–155.
13. Kachru B. World Englishes and English-using Communities. *Annual Review of Applied Linguistics*. 1997. Vol. 17. P. 66–87.
14. Quirk R. The English language in a global context // Quirk R., Widdowson H. *English in the World: Teaching and Learning the Language and Literatures*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. P. 1–6.
15. Kirkpatrick A. English as a lingua franca in ASEAN: A Multilingual Model. Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010. 236 p.
16. Kirkpatrick A. The Routledge handbook of world Englishes. London/New York: Routledge, 2010. 780 p.
17. McArthur T. The English languages. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 247 p.
18. McArthur T. The English language or the English languages? // Bolton W., Crystal D. The English language. London: Penguin Books, 1993. P. 323–341.
19. McArthur T. The Oxford companion to the English language. Oxford: Oxford University Press, 1992. 1184 p.
20. Mesthrie R., Bhatt R. World Englishes. Routledge, 2019. 246 p.
21. Pride J. New Englishes. Rowley: Newbury House, 1982. 286 p.
22. Platt J., Weber H., Lian H. The New Englishes. London: Routledge, 1984. 225 p.
23. Smith L. English as an International Auxiliary Language. *RELC Journal*. 1976. Vol. 72. No. 2. P. 38–42.
24. Smith L. English as an international auxiliary language. *Readings in English as an International Language*. Oxford, New York, Toronto: Pergamon Press, 1983. P. 1–8.
25. Smith L. Spread of English and Issues of Intelligibility // Kachru B. *The Other Tongue: English Across Cultures*. Urbana, 1992. P. 75–90.
26. House J. English as a lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of Sociolinguistics*. 2003. Vol. 7. P. 556–578.
27. Лавренчук Я. Варіантність і варіативність сучасної англійської мови. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 14. С. 130–141.
28. Хоменко О. Роль англійської мови в умовах глобалізації. *Вища школа. Гуманізація навчального процесу: збірник наукових праць*. 2013. Вип. LXI. С. 203–217.
29. Bolton K. Where WE stands: Approaches, issues, and debate in world Englishes // *World Englishes. Symposium on World Englishes Today (Part II)*. Wiley-Blackwell, 2005. Vol. 24. No. 1. P. 69–83.
30. Ives P. The empire writes back. *Time*. 1993. Vol. 8. No. 6. P. 48–53.
31. Brutt-Griffler J. World English: A Study of Its Development. Clevedon: Multilingual Matters, 2002. 215 p.
32. Kachru B., Smith L. Editorial. *World Englishes*. 1985. Vol. 4. P. 209–212.
33. McArthur T. The English languages?. *English Today*. 1987. Vol. 3. No. 3. P. 9–11.
34. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 150 p.
35. Marlina R. Teaching English as an International Language, Implementing, Reviewing, and Re-Envisioning World Englishes in Language Education. Routledge, 2017. 286 p.
36. Рябуха Т. В., Тарасенко Т. В., Гурова Т. Ю. Роль та місце англійської мови у світі: історія та перспективи. Literatura, socjologia i kulturo-znawstwo. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju: zbior artykułow naukowych konferencji miedzynarodowej naukowo-praktycznej, c. 58-67.
37. Yano Y. World Englishes in 2000 and Beyond. *World Englishes*. 2001. Vol. 20. No. 2. P. 119–131.
38. Bolton K. World Englishes Today // Kachru B., Kachru Y., Nelson C. *The handbook of world Englishes*. Wiley-Blackwell, 2006. 832 p.

39. Butler J. Corpus of English in Southeast Asia: implications for a regional dictionary. Bautista M. *English is an Asian language: The Philippine context*. Manila: The Macquarie Dictionary, 1997. P. 103–124.

40. Kachru B. World Englishes and ESL textbooks: Issues of cultural awareness. Paper presented at the annual meeting of American Association for Applied Linguistics (Baltimore, March 1994).

41. Clyne M. Pluricentric languages: Differing norms in different nations. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. 481 p.

42. Cheshire J. English around the world: Sociolinguistic perspectives. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 684 p.

43. Crystal D. The Cambridge encyclopedia of the English language. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 489 p.

44. Bhatia T., Ritchie W. Code-mixing: English across languages. *World Englishes*. 1989. Vol. 8. No. 3.

45. English as Translingual. Canagarajah S. *Translingual Practice: Global Englishes and Cosmopolitan Relations*. Routledge, 2013. P. 56–75.

46. Kachru B. Models for Non-Native Englishes. *The Other Tongue. English across Cultures*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 1992. P. 48–74.

47. Kachru Y., Smith L. Cultures, Contexts and World Englishes. Oxon: Taylor & Francis e-Library, 2008. 254 p.

48. Kachru B. Englishization and Contact Linguistics: Dimensions of the Linguistic Hegemony of English. Plenary presentation at the 5th International Conference on English Historical Linguistics (Cambridge: St. John's College, April 1987).

49. Kachru B. The Englishization of Hindi: Language Rivalry and Language Change. Rauch I., Carr C. *Linguistic Method: Essays in Honor of Herbert Penzl*. The Hague, 1979. P. 199–221.

50. Mufwene S. Globalization, Global English, and World English(es): Myths and Facts. Coupland M. *Handbook of Language and Globalization*. Wiley-Blackwell, 2010. P. 31–55.

51. Berns M. Didactic and Pragmatic Approaches To English Language Teaching. Assumptions. English Unites the World. Proceedings of the International Conference (2002).

52. Kachru B. World Englishes: Approaches, issues and resources. *Language Teaching*. 1992. No. 25.

53. Bruthiaux P. Squaring the circles: Issues in modeling English Worldwide. *International Journal of Applied Linguistics*. 2003. Vol. 13. No. 2. P. 159–178.

54. Pennycook A. Language as a local practice. Oxford: Routledge, 2010. 168 p.

55. Seargeant P., Erling E. English as a language for international development: Policy assumptions and practical challenges. Coleman H. *Dreams and Realities: Developing Countries and the English Language*: Vol. 12. 2011. P. 1–23.

56. Kubota R. The politics of EIL: Toward border-crossing communication in and beyond English. Matsuda A. *Principles and practices of teaching English as an international language*. Bristol: Multilingual Matters, 2012. P. 55–69.

57. Seidlhofer B. A Concept of International English and Related Issues: From «Real English» to «Realistic English»? Strasbourg: Council of Europe, 2003. 28 p.

УДК 327[351.746.1:620.9]
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.17

КОРДОНИ В ЄВРОПІ ТА ТРАНСКОРДОННА СПІВПРАЦЯ

BORDERS IN EUROPE AND CROSS-BORDER COOPERATION

Пархомчук О.С.,
доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Коппель О.А.,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ця стаття аналізує важливість взаємодії між європейськими країнами, що мають спільні кордони, та шляхи поліпшення транскордонної співпраці. Зосереджуючись на економічних, культурних, соціальних та політичних аспектах, стаття розглядає позитивні наслідки співпраці на кордонах, такі як збільшення обсягів торгівлі та інвестицій, спільний розвиток туризму та культурного обміну. В статті розглянуто значення транскордонної співпраці в контексті європейських регіонів, де кордони фактично не існують, таких як Шенгенська зона. Незважаючи на відсутність фізичних кордонів, існує ряд важливих аспектів співпраці між країнами в цих регіонах. Наприклад, різні правові системи та культурні відмінності можуть стати перешкодою для ефективної спільної діяльності. Зокрема, велике значення має спільне управління міграційними потоками, боротьба зі злочинністю та тероризмом, а також розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури. Окрім того, стаття розглядає виклики, що виникають перед регіональною співпрацею, такі як різні законодавчі та адміністративні рамки, та пропонує конкретні заходи для подолання цих перешкод. Вона також вивчає позитивні аспекти співпраці, такі як спільний розвиток економіки, культурного обміну та інноваційних проєктів. Також стаття розглядає перешкоди, які стоять перед співпрацею між країнами на кордонах, і пропонуються конкретні шляхи їх подолання. Стаття оперує до активного співробітництва, впровадження нових ініціатив та розвитку спільних стратегій для підтримки сталого розвитку регіонів та покращення взаємодії між країнами Європи. Робиться висновок щодо необхідності розширення співробітництва у цих галузях, що сприятиме формуванню спільних цінностей та ідентичності у європейському просторі, що в свою чергу сприятиме стабільності та процвітанню в регіоні.

Ключові слова: кордони, Європа, ЄС, Франція, Німеччина, транскордонна співпраця, економічний розвиток, культурний обмін, безпека, співпраця.

This article analyzes the importance of interaction between European countries that share borders and ways to enhance cross-border cooperation. Focusing on economic, cultural, social, and political aspects, the article examines the positive outcomes of cooperation at borders, such as increased trade and investment volumes, joint development of tourism, and cultural exchange. The significance of cross-border cooperation in the context of European regions where borders effectively do not exist, such as the Schengen area, is discussed. Despite the absence of physical borders, there are several important aspects of cooperation between countries in these regions. For instance, different legal systems and cultural differences can be obstacles to effective joint activities. Specifically, joint management of migration flows, combating crime and terrorism, as well as the development of transportation and energy infrastructure are of great importance. Additionally, the article examines the challenges facing regional cooperation, such as different legislative and administrative frameworks, and proposes specific measures to overcome these obstacles. It also explores the positive aspects of cooperation, such as joint economic development, cultural exchange, and innovative projects. The article discusses barriers to cooperation between bordering countries and suggests specific ways to overcome them. It advocates for active cooperation, the implementation of new initiatives, and the development of joint strategies to support the sustainable development of regions and improve interaction between European countries. Based on the conclusions of the article, it is inferred that expanding cooperation in these areas will contribute to the formation of common values and identity in the European space, which in turn will promote stability and prosperity in the region.

Key words: borders, Europe, EU, France, Germany, cross-border cooperation, economic development, cultural exchange, security, cooperation.

Постановка проблеми. У сучасному світі зростаюча глобалізація та інтеграція країн в Європі зумовили необхідність удосконалення механізмів кордонного контролю та співпраці між державами. Кордони в Європі стають не лише межею між країнами, але і зонами, де здійснюються різноманітні економічні, культурні та соціальні обміни. Проте на сьогодні існують численні проблеми, які ускладнюють транскордонну співпрацю та розвиток інфраструктури прикордонних територій.

З огляду на загрози, що постійно змінюються, такі як міжнародний тероризм, нелегальна міграція та торгівля зброєю, покращення систем безпеки та контролю за кордонами стає найважливішим завданням для держав. Створення спільних механізмів контролю та обміну інформацією між прикордонними службами допо-

може зменшити ризики та підвищити рівень безпеки в регіоні.

Покращення транспортної інфраструктури на кордоні сприятиме розвитку економічних зв'язків та торгівлі між країнами. Це включає удосконалення доріг, залізниць, а також розвиток міжнародних аеропортів та морських портів. Багато проблем, пов'язаних з забрудненням навколишнього середовища та екологічними кризами, перетинають кордони країн. Транскордонна співпраця у галузі охорони навколишнього середовища є ключовою для збереження природних ресурсів. Зміцнення співпраці в галузі культури, освіти та науки між країнами сприятиме взаєморозумінню та зближенню між народами. Це включає обмін студентами, викладачами, організацію спільних культурних заходів та проєктів.

Загалом, ефективна транскордонна співпраця в Європі є ключовою для забезпечення миру, безпеки та сталого розвитку в регіоні. Подолання проблем, пов'язаних з кордонами, та реалізація практичних завдань у цій сфері вимагає взаємодії та відповідальності всіх зацікавлених сторін.

Аналіз останніх джерел і публікацій. В міжнародно-політичній науці роль транскордонного співробітництва традиційно не отримує належної уваги і рівень дослідження залишається досить обмеженим. Однак протягом останніх двох десятиліть ця форма співпраці, що відбувається на регіональному чи місцевому рівнях між суб'єктами, що знаходяться в суміжних національних регіонах, стала надзвичайно важливою в сфері досліджень прикордонних територій [1, с. 78]. Ці дослідження розглядають динаміку та трансформації кордонів, використовуючи мультидисциплінарний підхід.

Останні дослідження та публікації зосереджені на важливості транскордонної співпраці в Європі та на пошуках шляхів поліпшення взаємодії між країнами, що мають спільні кордони. Деякі з найважливіших аспектів, які були виділені в цих дослідженнях і публікаціях, включають аналіз ефективності інфраструктурних проєктів на кордонах, дослідження економічних та соціальних наслідків транскордонної співпраці, оцінку ролі міжнародних організацій у сприянні співпраці між країнами, а також дослідження механізмів міжнародного співробітництва для вирішення спільних проблем та викликів.

Аналіз вказаних проблем здійснюється в рамках академічних досліджень Хейварда К. [12], який розглядає транскордонне співробітництво з точки зору географа і геополітика, Маккола К. [8], який займається проблемами Європейського Союзу та транскордонних відносин, Перкмана М. [1; 5], який приділяє багато уваги конструюванню регіональних транскордонних відносин.

Виділення невирішених раніше аспектів проблеми, яким присвячується стаття. Перш за все, проблемним питанням є недостатня координація та співпраця між державами. Відсутність ефективних механізмів співпраці та взаємодії між державами прикордонного регіону може призвести до проблем у вирішенні загальних викликів, таких як безпека, торгівля та екологічна стійкість. Глибокий слід залишає такий аспект проблеми, як негативні наслідки відсутності гармонізації законодавства. Розбіжності у законодавстві між країнами можуть стати перешкодою для ефективної співпраці та координації у різних сферах, таких як митниця, міграційна політика та охорона довкілля. Окрім того не слід забувати про важливий аспект недостатньої інфраструктури та технічних засобів. Застаріла чи недостатня інфраструктура на кордонах може ускладнити контроль та нагляд за переміщенням людей, товарів та послуг через кордон.

Останній, але не менш значущий аспект, про який буде вестися мова в цій статті, це виклики в галузі міжнародного співробітництва: Застосування універсальних стандартів та механізмів співробітництва може зустрічати перешкоди через різні інтереси та підходи різних країн.

Стаття присвячена дослідженню та аналізу цих невирішених аспектів проблеми, а також пропонує конкретні шляхи подолання цих викликів для покращення транскордонної співпраці в Європі. Шляхом уточнення проблем та пропозицій розв'язання, стаття сприяє розумінню та вирішенню складнощів, пов'язаних з кордонами, які стоять перед країнами та міжнародними організаціями.

Формулювання цілей статті. Стаття має на меті проаналізувати основні виклики, що стоять перед транскордонною співпрацею в Європі, виокремивши невирішені аспекти. Крім того, автори прагнули розкрити взаємозв'язок між виявленими проблемами та практичними завданнями, необхідними для подолання складнощів у розвитку та управлінні кордонами. Стаття також має висвітлити розуміння конкретних вимог і можливостей, пов'язаних з реалізацією рішень та стратегій для вирішення проблем кордонів в Європі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автори розглядають роль транскордонного співробітництва та пов'язані з ним питання в межах міжнародно-політичного дискурсу, приділяючи увагу геополітичним аспектам, таким як простори, масштаби, відстані та виклики регіону. Особлива увага зосереджена на європейському контексті, де Європейський Союз впровадив транскордонне співробітництво з метою сприяння інтеграції на місцевому та регіональному рівнях, а також зменшення значення внутрішніх кордонів ЄС [3]. ЄС розглядає ці ініціативи як лабораторії євроінтеграції [3].

Узагальнення цих аспектів на глобальному рівні представляє складнощі, оскільки ситуація

в прикордонних регіонах відрізняється в залежності від специфіки того чи іншого регіону світу. З цієї точки зору, Європа має особливий контекст, деякі аспекти якого потрібно розглянути.

Сьогоднішня впливовість держави може бути виміряна не лише її економічною та військовою потужністю, але й умінням переконати або змусити своїх торгових партнерів прийняти свої норми і стандарти. В цьому контексті, ключовим фактором є не лише здатність до формулювання правил гри на міжнародному рівні, але й до здійснення впливу та переконання інших країн у вигодності прийняття цих норм. Таким чином, успішне здійснення транскордонної політики включає в себе не лише врахування власних інтересів, але й вміння домовлятися і бути конкурентноспроможними в цьому співробітництві.

Ефективність транскордонної співпраці визначається не лише взаємними зобов'язаннями між учасниками, але й наявністю потужної правової бази. Ці документи можуть бути укладені на різних рівнях – міжнародному, двосторонньому або багатосторонньому, і вони визначають правила та засади спільної діяльності в транскордонному контексті.

На перший погляд, транскордонне співробітництво є неодмінною складовою міжнародних відносин, бо в цьому процесі беруть участь різні учасники з різних країн, які знаходяться прилегло одна до одної. Це означає, що спільні проекти та ініціативи здійснюються через взаємодію між двома або більше національними державами, часто з метою вирішення спільних проблем або досягнення спільних цілей. Таким чином, транскордонне співробітництво може бути розглянуте як форма міжнародного співробітництва, яка спрямована на покращення співпраці та взаємодії між прилеглими державами через спільні інтереси та виклики, що стикаються на їхніх кордонах.

В той же час узагальнення транскордонного співробітництва на глобальному рівні викликає значні труднощі через варіації ситуацій у прикордонних регіонах, що відрізняються залежно від географічного контексту.

У цьому контексті Європа відіграє важливу роль, яка вимагає детального аналізу. Транскордонне співробітництво є ключовою складовою міжнародних відносин, враховуючи, що в його рамках беруть участь актори з різних національних держав, що мають спільний кордон. Ця форма співпраці залежить від зобов'язань учасників та наявності відповідних міжнародних угод. Наприклад, Угода в Карлсруе, укладена між Німеччиною, Францією, Люксембургом і Швейцарією у 1996 році, сприяла формуванню органів транскордонного співробітництва.

Також слід відзначити, що в Європі в 1980 році Мадридська рамкова конвенція забезпечила правову базу для формалізації співпраці та розширила можливості регіональних і місцевих органів влади.

Головне питання, яке повстає перед транскордонним співробітництвом, це необхідність узгодження правових систем у всіх державах, які беруть участь у спільному проєкті між місцевими та регіональними органами влади, підкреслює міжнародний характер цього співробітництва.

Підкреслюється важливість транснаціонального аспекту співпраці між країнами. Кордон розглядається як зв'язок між двома суміжними політичними системами, а не лише з точки зору його контрольних та регулятивних функцій. Наявність мирних кордонів є передумовою для цієї системи співпраці: стабільність і відкритість свідчать про взаємне визнання національних держав, їхніх територій та кордонів.

Коли йдеться про фізичні межі кордонів, варіацій декілька. Хоча зазвичай кордони визначаються такими знаками, як межові камені або прикордонні стовпи, і точно встановлюються за координатами, в історії відомі екстремальні приклади. Так, це Берлінська стіна та оборонні споруди поблизу внутрішньонімецького кордону між Федеративною Республікою Німеччиною та колишньою Німецькою Демократичною Республікою, а також розділення Ізраїлю та Палестини на Близькому Сході за допомогою прикордонного паркану. Це лише кілька прикладів різноманітних форм кордонів. В обох випадках вони створювалися для розділення різних систем, що призвело до розділення людей, родин тощо.

Безпека та стабільність регіону суттєво залежать від міцних, надійних і орієнтованих на майбутнє структур. Найбільщ відома програма транскордонного співробітництва в Європі – це програма Interreg. Завдяки програмі Interreg Регіон Балтийського моря, яка фінансується з коштів ЄС з 1990 року, була запроваджена політична та технічна структура для розвитку транскордонного співробітництва в регіон [4]. Ця програма, ініційована Європейською Комісією, пропонує підхід, який поєднує різноманітність і гармонізацію, сприяючи багаторівневому управлінню та впровадженню передової практики. Хоча встановлення політичної структури на наднаціональному рівні в Європі відбувалось аж до 1990 року, ініціативи зі співпраці почали розглядатися значно раніше в деяких регіонах Західної та Північної Європи.

Створення системи транскордонного співробітництва в Європі зайняло чимало часу. Ще до 1990 року, до встановлення політичної структури на наднаціональному рівні, ініціативи щодо співпраці вже почали розвиватися значно раніше в деяких регіонах Західної та Північної Європи. Деякі з цих ініціатив були започатковані в кінці 1950-х років, такі як Euregio між голландськими

та німецькими регіональними та місцевими органами влади у 1958 році (транскордонний регіон між Нідерландами та Німеччиною, першим Єврорегіоном) [5], Regio Basiliensis між суб'єктами громадянського суспільства та регіональними та місцевими органами влади між Швейцарією, Німеччиною та Францією у 1963 році (базується в Базелі), центр компетенції першого вибору для сприяння транскордонному співробітництву на Верхньому Рейні [8], та співпраця сусідніх муніципалітетів Торніо в Фінляндії та Хапаранди в Швеції [7].

У Європі розширення співпраці між країнами зумовлене відсутністю значення кордонів, що відбулося завдяки існуючій структурі Європейського Союзу та угоді Шенгенської зони, що дозволили зменшити адміністративні та фізичні бар'єри між країнами. Це призвело до підвищення взаємодії між сусідніми країнами, зменшення часу подорожей та зростання міжнародного обміну та співробітництва.

З появою вільного пересування, спрощених вимог до в'їзду та виїзду та відсутності митних контролів, виникла можливість для зростання економічного співробітництва та обміну культурними цінностями. Стало зрозуміло, що спільна діяльність та взаємопідтримка між країнами стають ключовими факторами для досягнення спільних цілей та подолання викликів, з якими стикаються різні регіони.

Поступово, у контексті відкритих кордонів, співпраця між країнами стала не тільки засобом подолання перешкод та конфліктів, але й сприяла вирішенню різноманітних проблем, пов'язаних зі спільними кордонами. Важливою частиною цього процесу стали не лише обмін інформацією, але й розробка спільних стратегій та програм, спрямованих на зміцнення взаємодії, співпрацю та розвиток.

З часом, у контексті відкритих кордонів, співпраця між країнами стала не тільки засобом подолання перешкод та конфліктів, але й сприяла вирішенню різноманітних проблем, пов'язаних із спільними кордонами. Розробка спільних стратегій та програм стала важливим елементом цього процесу, спрямованого на зміцнення взаємодії, співпраці та загального розвитку.

Можна стверджувати, що на території кожної нації існують певні зони переходу, які відображають переміщення між сусідніми територіями. Транскордонний режим призводить до появи специфічних відносин з сусідньою територією, що виникають з взаємного впливу між територіями.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, процес європеїзації є ознакою інтеграції та переформатування простору.

Покращення транскордонної співпраці в Європі може бути досягнуто за допомогою різних ініціатив та заходів. Це може включати спільні інвестиції у будівництво та розвиток транспортної, енергетичної та інших видів інфраструктури, яка має транскордонне значення. Наприклад, розвиток спільних магістралей, міжнародних аеропортів, морських портів тощо.

Створення спільних платформ для обміну даними та інформацією між країнами може сприяти ефективнішій співпраці в таких сферах, як боротьба зі злочинністю, контроль над міграцією та управління кризовими ситуаціями.

Спільні навчальні програми, обмін студентами та викладачами, спільні культурні заходи можуть сприяти зближенню міжнародних спільнот та підвищити рівень взаєморозуміння. Спільні програми підтримки для малих та середніх підприємств можуть сприяти їхньому розвитку та забезпечити більш ефективну інтеграцію на транскордонних ринках.

Розвиток спільних механізмів для забезпечення безпеки та оборони може підвищити стійкість регіону та зменшити загрози для європейської безпеки в цілому. Спільні зусилля у сфері екології та енергетики можуть допомогти зменшити негативний вплив на навколишнє середовище та забезпечити енергетичну безпеку в регіоні. Розвиток спільних механізмів для вирішення конфліктів та сприяння дипломатичному діалогу може сприяти збереженню миру та стабільності в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Perkmann M. Globalization, regionalization and cross-border regions: scales, discourses and governance. *Basingstoke: Palgrave Macmillan*. 2002. P. 264.

2. Anderson J. Towards a theory of borders: states, political economy and democracy. *Annals, Series Hist. Sociol*. 2002. Vol.11 № 2 (26).

3. Wassenberg B. (Ed.). Vivre et penser la cooperation transfrontaliere: les regions frontalieres francaises. *Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.* 2010. Vol. 1 P. 377.

4. Wasrl-Walter D., Kofler A. European Integration and border-related institutions: a practical guide. *Journal of Borderland Studies*. 2000. Vol.15. P.85-106.

5. Perkmann M. Construction of New Territorial Scales: a framework and case study of Euregio cross-border Region. *Regional Studies*. 2007. Vol. 41 № 2. P. 253–266.

6. Wassenberg B. Vers une Euroregion? La cooperation transfrontaliere franco-germano-suisse of l'espace du Rhin superieur de 1975 a 2000. *Bern: Peter Lang.* 2007. P. 488.

7. Lunden T., Zalamans D. Local co-operation, ethnic diversity and state territoriality. The case of Haparanda and Tornio on the Sweden-Finland border. *GeoJournal.* 2001. Vol. 54 № 1. P. 33–42.

8. McCall C. European Union Cross-Border Cooperation and Conflict Amelioration. *Space and Polity.* 2013. Vol. 17(2). P. 197–216.

9. Wassenberg B., Reitel B. Territorial cooperation in Europe: A historical perspective. *Luxembourg: Publication Office of the European Union.* 2015. P. 172.

10. The story and impact of eu peace and interreg funding: past and future. Special EU Programmes Body. *PEACEPLUS.* 2024. URL: https://www.seupb.eu/sites/default/files/2024-02/Impact%20Report%202023.pdf (Last accessed: 10.03.2024).

11. Barbulescu R. Inside fortress Europe. The Europeanisation of immigrant integration and its impact on identity boundaries. *Politique Europeenne.* 2015. Vol. 47. P. 24–44.

12. Hayward K. Managing Scotland's borders after independence and european union accession. *National Institute Economic Review*. 2022. Vol. 260. P. 40–50.

УДК [339.92:327](680:510)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.18

ЕКОНОМІЧНА СПІВПРАЦЯ КИТАЮ ТА ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN CHINA AND THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC

Пехник О.В.,
студент IV курсу факультету міжнародних відносин
Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»

Рослонь Д.Т.,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття є дослідженням та детальним аналізом співпраці Китаю та Південно-Африканської Республіки в економічній сфері. Автор розглядає історію та передумови зародження відносин між згаданими вище двома країнами, етапи розвитку партнерства та спільні досягнення з урахуванням їх стратегічного партнерства та взаємодії в різних сферах. Автор систематизує і аналізує історичні події, політичні та економічні зміни, які вплинули на взаємовідносини між цими двома країнами. Починаючи з перших контактів та дипломатичних відносин до сучасного етапу стратегічного партнерства, автор висвітлює ключові події та переходи, які відбулися на шляху до поглиблення співпраці між Китаєм та ПАР. Дослідження виявляє основні аспекти цієї співпраці, включаючи торговельні обміни, інвестиційні проєкти, технологічний трансфер та інші форми співробітництва. Особлива увага приділяється торговельним, економічним та культурним взаємодіям, а також визначаються перспективи майбутнього співробітництва. Результати дослідження можуть бути корисними для розуміння динаміки взаємин між Китаєм та ПАР і вироблення стратегій співпраці в майбутньому. Окрім цього, дана стаття присвячена дослідженню можливостей та розробці стратегій співпраці між Китаєм та Південно-Африканською Республікою (ПАР). Шляхом аналізу політичного, економічного та культурного контексту обох країн, автор виявляє потенційні напрямки співпраці та визначає ключові фактори, що впливають на розвиток взаємовідносин. Стаття досліджує різні можливості щодо підвищення обсягів торгівлі, інвестиційного співробітництва, технічної підтримки та культурного обміну між Китаєм та ПАР. Особлива увага приділяється взаємним вигодам для обох сторін, які досягаються об'єднаними зусиллями, а також враховуються можливі виклики та обмеження. В статті також багато інформації приділяється висвітленню ключових тенденцій, що впливають на економічну динаміку обох країн, а також перспективи подальшого розвитку співпраці між ними. Результати дослідження можуть бути корисними для розуміння глибинних аспектів економічних відносин між Китаєм та Південно-Африканською Республікою (ПАР), а також для розробки стратегій співпраці на майбутнє.

Ключові слова: Китай, Південно-Африканська Республіка, економічні відносини, співпраця між країнами, перспективи розвитку, дипломатичні відносини.

The article is a study and detailed analysis of cooperation between China and the Republic of South Africa in the economic sphere. The author examines the history and prerequisites for the establishment of relations between the two countries mentioned above, the stages of partnership development and joint achievements, taking into account their strategic partnership and interaction in various spheres. The author systematizes and analyzes historical events, political and economic changes that affected the relations between these two countries. Starting from the first contacts and diplomatic relations to the modern stage of strategic partnership, the author highlights the key events and transitions that took place on the way to deepening cooperation between China and South Africa. The study reveals the main aspects of this cooperation, including trade exchanges, investment projects, technology transfer and other forms of cooperation. Special attention is paid to trade, economic and cultural interactions, and prospects for future cooperation are also determined. The results of the study can be useful for understanding the dynamics of relations between China and South Africa and developing cooperation strategies in the future. In addition, this article is dedicated to exploring opportunities and developing strategies for cooperation between China and the Republic of South Africa (South Africa). By analyzing the political, economic and cultural context of both countries, the author identifies potential areas of cooperation and identifies key factors affecting the development of relations. The article explores various opportunities for increased trade, investment cooperation, technical support and cultural exchange between China and South Africa. Emphasis is placed on the mutual benefits of joint efforts, as well as possible challenges and limitations. The article also devotes a lot of information to highlighting key trends affecting the economic dynamics of both countries, as well as prospects for further development of cooperation between them. The results of the research can be useful for understanding the deep aspects of economic relations between China and the Republic of South Africa (South Africa), as well as for developing cooperation strategies for the future.

Key words: China, the Republic of South Africa, economic relations, cooperation between countries, development prospects, diplomatic relations.

Постановка проблеми. Розвиток економічних відносин між Китаєм та Південно-Африканською Республікою представляє собою складну та актуальну проблему в контексті сучасного глобалізованого світу. Незважаючи на потенційні можливості для економічного зростання та роз-

витку обох країн, існують численні виклики та перешкоди, які перешкоджають ефективній співпраці між ними. Постановка цієї проблеми полягає в ідентифікації основних чинників, що впливають на розвиток економічних відносин між Китаєм та Південно-Африканською Республікою, а також в пошуку шляхів подолання цих викликів. Ключовими аспектами є залежність від ресурсів, торговельні бар'єри, інвестиційний клімат, розвиток інфраструктури, а також соціально-економічні та політичні чинники, що впливають на співпрацю між двома країнами. Розуміння цих проблем та їх вирішення може сприяти покращенню економічного співробітництва та забезпечити взаємні вигоди для обох сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації з економічної співпраці між Китаєм та Південно-Африканською Республікою відображають важливі аспекти та тенденції цієї взаємодії. Дослідники активно аналізують обмін товарів, інвестиції, технологічний трансфер, а також політичні та соціальні аспекти співпраці. Одним із ключових напрямків досліджень є аналіз впливу китайських інвестицій на економіку Південно-Африканської Республіки та її соціальний ландшафт. Вчені досліджують наслідки зростаючої присутності китайських компаній та інвестицій у сферах інфраструктури, енергетики, добування природних ресурсів тощо. Аналізується як позитивний, так і негативний вплив цих інвестицій на економічний зріст, зайнятість, соціальні стандарти та екологічну стійкість Південно-Африканської Республіки. У статті були проаналізовані роботи таких науковців, як: Петро Шевченко [1], Burke, Christopher [3], Chris Alden & Yu-Shan Wu [5], Virusha Subban [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішені питання щодо економічної співпраці між Китаєм та Південно-Африканською Республікою включають ефективність інвестицій, торгівельні відносини, соціальний вплив та управління ризиками. Потрібно дослідити, наскільки успішно використовується китайський капітал та як його вплив можна максимізувати для забезпечення сталого економічного зростання. Крім того, інвестиції та торгівля можуть мати значний соціальний вплив на Південно-Африканську Республіку, включаючи вплив на зайнятість, соціальну структуру та екологічну стійкість. Потрібно вивчити ці аспекти та розробити стратегії для забезпечення позитивних соціальних наслідків економічної співпраці.

Формулювання цілей статті. Ціль цієї статті полягає в глибокому аналізі економічної співпраці, виявленні потенціалу, взаємних вигод та викликів для Китаю та Південно-Африканської Республіки. Стаття спрямована на розгляд різноманітних аспектів економічної співпраці, таких як торгівля, інвестиції, інфраструктурні проєкти та інші форми співробітництва. Також варто дослідити вплив цієї співпраці на економічний розвиток обох країн, а також на регіональну та глобальну динаміку. Через аналіз переваг та можливих недоліків цього партнерства, стаття сприяє кращому розумінню потенціалу і перспектив співпраці між Китаєм та Південно-Африканською Республікою.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середині 20-го століття політичні відносини між Китаєм та Південно-Африканською Республікою (ПАР) були визначені переважно глобальними подіями та процесами, такими як боротьба з колоніалізмом та антиколоніальний рух, а також боротьба з апартеїдом у ПАР [3].

Встановлення офіційних дипломатичних відносин у січні 1998 року розпочало період поступової інтенсифікації двосторонньої політичної взаємодії, яка віддзеркалювалася спочатку обмеженою економічною залученістю, яка мала закласти основу нинішніх відносин [3]. Хоча перший офіційний візит Китаю до Південної-Африканської Республіки супроводжувався одним з найбільших ділових делегацій, скерованих Пекіном на той час, приватні інтереси стали рушійною силою економічного імпульсу. Мандела здійснив першу офіційну поїздку глави південноафриканської держави до Пекіна в травні 1999 року [5]. Після цього було прийнято низку двосторонніх заяв і угод, які відображали поглиблення формальних політичних відносин. У той же час існував явний розрив між формальними політичними прагненнями, вираженими в цих публічних заявах, і фактичними економічними наслідками, які характеризували відносини протягом більшої частини першого десятиліття.

Цей початковий період офіційних дипломатичних відносин між Південною Африкою та Китаєм був відзначений співпрацею та обережним оптимізмом. Президент Цзян Цземінь підписав Преторійську конвенцію під час офіційного візиту в квітні 2000 року [5]. Мирний договір був зосереджений на створенні двонаціональної комісії з більш загальним зобов'язанням покращити умови, сприятливі для взаємної економічної вигоди у формі розширення торгівлі та інвестицій, особливо в сферах природних ресурсів, видобутку корисних копалин і промисловості. Щодо Африки, обидві країни погодилися співпрацювати над покращенням безпеки та розвитку континенту, одночасно сприяючи більш справедливому міжнародному порядку, заснованому на невтручанні та взаємних інтересах [7].

Взагалі, якщо детальніше дослідити певні інтереси Китаю щодо Африканського континенту, то можна побачити, що вони є досить різноманітними і включають економічні, політичні, стратегічні та геополітичні аспекти. Найпомітнішим та

найважливішим є доступ до природних ресурсів. Африка багата природними ресурсами, такими як нафта, газ, мінерали та інші, що звичайно привертає увагу Китаю. Китай зацікавлений у забезпеченні себе цими ресурсами для свого власного економічного розвитку та енергетичної безпеки [2]. Пекін має доступ до корисних копалин, таких як золото, залізна руда, та користується ними у вільному доступі [1]. Проаналізувавши додану нижче статистику, стає зрозуміло, що Китай закриває нестачу продовольства, використовуючи Африку.

Країни	Імпорт до Китаю, млрд $	У % від всього імпорту з Африки
Південна Африка	31	27.8
Ангола	22	19.7
Демократична Республіка Конго	16	14.3
Замбія	5.5	4.9
Конго	5.3	4.8

Джерело: складено автором

Швидкі темпи економічних відносин між Китаєм і Південною Африкою є свідченням того, наскільки далеко просунулися відносини за відносно короткий проміжок часу. У 2008 році, лише через десять років після встановлення офіційних дипломатичних відносин, Китай був основним імпортним та експортним торговим партнером Південної Африки [4].

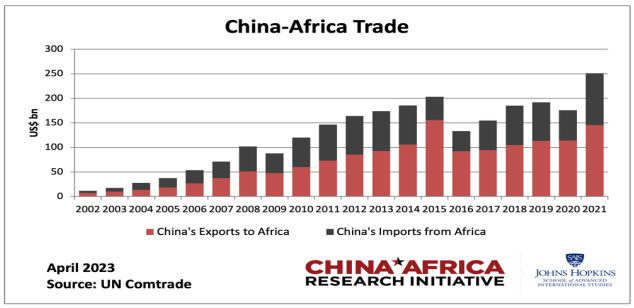

З 1998 року двостороння торгівля неухильно зростала, але неузгодженість даних, наданих обома країнами, залишається проблемою для аналітиків, для того щоб встановити точні дані (рис. 1). Дослідження Африканського консорціуму економічних досліджень пояснює, що існує низка факторів, що спричиняють статистичні невідповідності, наприклад, технічні та політичні чинники, контрабанда, коливання валют, різний час і роль посередників, таких як Гонконг. Одним із прикладів є торгівля золотом і діамантами в Південній Африці: предмети із золота та діамантів часто продаються через треті ринки і, отже, не враховуються як національний експорт до Китаю, тоді як Китай вважає ці товари південноафриканським імпортом. Тим не менш, доступні загальні дані про торгівлю, які зображають перманентний ріст:

Міністерство економіки Китаю також зазначило, що за останні двадцять років торгівля країни з Африкою зросла в двадцять разів, що відображає роль Китаю як одного з найбільших торгових партнерів континенту. У 2021 році Китай пообіцяв імпортувати африканські продукти на суму 300 мільярдів доларів США до 2025 року та збільшив кількість африканських продуктів, які мають право на безмитну торгівлю з Китаєм [8].

Іншим приваблюючим фактором є торгівля та інвестиції. Китай активно розширює свої торговельні зв'язки з африканськими країнами та вкладає значні суми в інфраструктурні проєкти, промислові підприємства та інші сфери африканської економіки.

Китай активно інвестує в ПАР, зокрема в енергетику, інфраструктуру, транспорт та інші сектори. Ці інвестиції можуть бути як державними, так і приватними. З іншого боку, компанії з ПАР також інвестують в Китай, особливо у сектор сільського господарства та сучасних технологій. Китай є одним з найбільших інвесторів у вугільну промисловість ПАР. Китайські компанії активно інвестують в будівництво та експлуатацію вугільних шахт, що дозволяє ПАР використовувати свої значні вугільні запаси для виробництва електроенергії.

Китай також інвестує в сектор відновлюваної енергетики в ПАР. Це включає будівництво сонячних та вітрових електростанцій. Наприклад, у 2015 році китайська компанія "China Longyuan Power Group Corporation" вклала значні інвестиції в будівництво вітрових електростанцій в Південно-Африканській Республіці. Окрім цього, Китай також зацікавлений у співпраці з ПАР у сфері ядерної енергетики. Наприклад, у 2015 році Китай і Південно-Африканська Республіка підписали угоду про співпрацю щодо будівництва нового ядерного реактора в ПАР. Китай також інвестує у розвиток енергетичної інфраструктури в Південно-Африканській Республіці, такої як будівництво електромереж, підвищення енергоефективності та модернізація електростанцій.

Окрім інвестицій Південно-Африканська Республіка залишається привабливим партнером для співпраці ще з причини геополітичного впливу. Зміцнення присутності Китаю в Африці дозволяє йому розширити свій геополітичний вплив в регіоні та конкурувати з іншими світовими державами, такими як США, Європейський Союз та Росія.

ПАР та Китай співпрацюють у багатьох міжнародних організаціях, таких як БРІКС, де вони спільно розвивають стратегічні ініціативи та виступають зі спільними позиціями з питань світової політики та економіки. Це дозволяє їм спільно

впливати на прийняття рішень на міжнародній арені та формувати світовий порядок відповідно до своїх інтересів.

Китай активно здійснює інвестиції в будівництво та модернізацію інфраструктури в африканських країнах, таких як будівництво доріг, залізниць, портів та інших проєктів, що сприяють економічному розвитку регіону.

Ще один важливий момент в співпраці Китаю та Південно-Африканської Республіки це політична підтримка. Китай надає політичну та економічну підтримку деяким африканським урядам, що може включати фінансування інфраструктурних проєктів, надання допомоги у сфері оборони та інші форми співпраці. Китай може надавати ПАР допомогу у розвитку публічної адміністрації, економіки та інших сфер через обмін досвідом та експертизою.

Підтримка спільних ініціатив та партнерств між Китаєм та Південно-Африканською Республікою (ПАР) сприяє розвитку їхніх відносин та спільним інтересам як на багатонаціональному, так і на регіональному рівнях.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Детально проаналізувавши тему статті та дослідивши усі аспекти, позитивні моменти та виклики, які можуть виникнути через співпрацю в економічному плані між Китаєм та Південно-Африканською Республікою, були зроблені наступні висновки:

1. Економічна співпраця між Китаєм та Південно-Африканською Республікою виявляється в значних обсягах торгівлі товарами та послугами, а також інвестиційних проєктах, що мають стратегічне значення для обох країн.

2. Обидві сторони отримують користь від економічної співпраці. Китай забезпечує собі доступ до природних ресурсів та ринків збуту, тоді як ПАР отримує інвестиції, технології та інфраструктурні проєкти, що сприяють її економічному розвитку.

3. Співпраця також стикається з рядом викликів, таких як необхідність забезпечення сталого розвитку, управління ризиками та вирішення соціальних питань. Однак ці виклики можуть бути перетворені на можливості через спільні зусилля та ефективне управління. Особливої уваги треба привернути до екологічних проблем, у зв'язку з тим, що розширення інфраструктурних проектів та експлуатація природних ресурсів може призвести до серйозного забруднення довкілля та зниження екологічної стійкості.

4. Виділяються перспективи подальшого зміцнення економічних відносин між Китаєм та Південно-Африканською Республікою, зокрема шляхом розширення співробітництва в нових секторах, розвитку інфраструктури та підтримки малих та середніх підприємств.

У цілому після детального аналізу стало зрозуміло, що економічна співпраця між Китаєм та Південно-Африканською Республікою має велике стратегічне значення для обох країн, приносить взаємну вигоду та стимулює економічне зростання. Але не зважаючи на позитивні аспекти, також важливо розуміння викликів та можливостей цієї співпраці, які є важливими для розробки ефективної стратегії та політики на майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Петро Шевченко. Китайський континент: як Пекін посилюється в Африці. (15 червня 2023). Онлайн ресурс: https://lb.ua/world/2023/06/15/560567_kitayskiy_kontinent_yak_pekin.html

2. Р. Федів. ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПОЗИЦІЇ КИТАЮ В АФРИЦІ (СУЧАСНИЙ СТАН) URL: https://vmv.kymu.edu.ua/series/vipusk8/14.pdf

3. Burke, Christopher; Naidu, Sanusha; Nepgen, Arno: Scoping study on China's relations with South Africa, AERC Scoping Studies on China-Africa Economic Relations, African Economic Research Consortium (AERC), Nairobi URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/93164/1/58755861X.pdf

4. Centre for Chinese studies. South Africa's relations with China and Taiwan: Economic realism and the 'One China' doctrine. (November 2013) URL: https://www.idos-research.de/uploads/media/CCS-policy-brief_One-China_RA-SG-YK.pdf

5. Chris Alden & Yu-Shan Wu. South Africa and China: The Making of a Partnership. URL: https://saiia.org.za/wp content/uploads/2014/08/Occasional-Paper-199.pdf

6. Embassy of the People's Republic of China in the Republic of South Africa: S. Africa marks 20 years of diplomatic relations with China. (2018-01-09). URL: http://za.chinaembassy.gov.cn/eng/zngx/zzgx/201801/t20180126_7681829.htm

7. Ministry of Foreign Affairs of China: President Xi Jinping Held Talks with President of South Africa Matamela Cyril Ramaphosa URL: https://www.mfa.gov.cn/eng/zxxx_662805/202308/t20230823_11130538.html

8. Virusha Subban. South Africa and China: Trade relations grow stronger. Trade and foreign investment (September 9, 2023). URL: https://www.globalcompliancenews.com/2023/09/09/south-africa-and-china-trade-relations-grow-stronger/

УДК 324:342.84
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.19

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА АКТОРИ ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND ACTORS AS FACTORS INFLUENCING THE ELECTORAL PROCESS AT THE NATIONAL LEVEL

Смілевський А.Л.,
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

У сучасному глобалізованому світі виборчий процес в будь-якій країні вже не можна розглядати виключно як цілковито внутрішню справу держави, адже на нього все більше впливають міжнародні організації й актори. Після Другої світової війни стало очевидно, що вибори в багатьох країнах мають виражений міжнародний вимір. Відтак зростаючий вплив міжнародних суб'єктів на національні виборчі процеси потребує ретельного вивчення, оскільки він має як позитивні наслідки у вигляді сприяння демократії і правам людини, так і негативні – втручання у внутрішні справи суверенних держав. Враховуючи це, метою статті є комплексний аналіз форм і методів впливу міжнародних організацій та акторів на національні вибори, а також оцінка потенційних результатів, ризиків і загроз від цього для країн. Для досягнення мети у статті поставлено такі завдання: виявити рамки міжнародного впливу на національні вибори; з'ясувати особливості прямих (спостереження, допомога, санкції) та непрямих (історична спадщина, міжнародне право, громадянське суспільство) форм такого впливу; схарактеризувати можливі невдачі та ризики надмірного чи деструктивного втручання на національні вибори ззовні.

Дослідження продемонструвало, що міжнародний вплив на національні вибори здійснюється прямими (місії спостереження, фінансова/технічна допомога, політичний тиск тощо) та непрямими (поширення виборчих систем відповідно до історичної спадщини, міжнародні правові норми, активізація громадянського суспільства) шляхами. Пряме залучення відбувається через міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО), громадські об'єднання тощо, які направляють спостерігачів, надають різнобічну підтримку або застосовують санкції. Непрямий вплив проявляється у поширенні певних виборчих моделей через історичні зв'язки, необхідність дотримання міжнародного права у сфері виборів, мобілізацію внутрішніх громадських рухів. Загалом аргументовано, що вплив міжнародних акторів на національні вибори є неоднозначним явищем. Він ніби сприяє утвердженню демократичних цінностей і прозорості виборів, але критикується як порушення суверенітету і нав'язування зовнішніх моделей. Деякі міжнародні гравці використовують методи втручання у власних інтересах та на шкоду демократії. Відповідно, необхідний баланс між демократизацією та повагою до державного суверенітету. Важливим є ретельне вивчення різних форм і наслідків міжнародного впливу для мінімізації потенційних загроз національній безпеці.

Ключові слова: вибори, національні вибори, міжнародний вплив, міжнародні актори, міжнародні організації.

In the modern globalized world, the electoral process in any country can no longer be viewed solely as an entirely internal affair of the state, as international organizations and actors are increasingly influencing it. After World War II, it became evident that elections in many countries have a pronounced international dimension. Thus, the growing influence of international actors on national electoral processes requires careful study, as it has both positive consequences in promoting democracy and human rights and negative ones, in particular, interference in the internal affairs of sovereign states. With this in mind, the aim of the article is a comprehensive analysis of the forms and methods of influence of international organizations and actors on national elections, as well as an assessment of the potential results, risks, and threats to countries from this. To achieve this goal, the article sets the following objectives: to identify the framework of international influence on national elections; to clarify the features of direct (observation, assistance, sanctions) and indirect (historical legacy, international law, civil society) forms of such influence; to characterize possible failures and risks of excessive or destructive external interference in national elections.

The study demonstrates that international influence on national elections occurs through direct (observation missions, financial/technical assistance, political pressure, etc.) and indirect (spread of electoral systems following historical legacy, international legal norms, activation of civil society) means. Direct involvement occurs through the international organizations (UN, OSCE, EU, NATO), civil society groups, etc., which send observers, provide comprehensive support, or apply sanctions. Indirect influence manifests in the spread of specific electoral models through historical ties, the need to comply with international law in elections, and the mobilization of domestic civil society movements. Overall, it is argued that the influence of international actors on national elections needs to be clarified. It ostensibly contributes to the affirmation of democratic values and transparency of elections but is criticized as a violation of sovereignty and the imposition of external models. Some international players use interference methods in their interests and to the detriment of democracy. Accordingly, a balance is needed between democratization and respect for state sovereignty. Careful study of various forms and consequences of international influence is essential to minimize potential threats to national security.

Key words: election, national election, international influence, international actors, international organizations.

Постановка проблеми. Здатність громадян обирати осіб та посадовців, які керуватимуть тією чи іншою державою, вважається однією із фундаментальних демократичних свобод, закріплених як на національному законодавчому рівні, так і в міжнародних правових актах. Проте в сучасному глобалізованому світі виборчий процес у будь-якій демократичній (і не лише демократичній) країні

вже не можна розглядати виключно як внутрішню справу цієї держави, на яку не впливають ті чи інші міжнародні організації, актори та чинники. Так, після завершення Другої світової війни стало очевидним, що вибори в багатьох країнах мають виражений міжнародний вимір, хоча цей факт і досі недооцінюється та не завжди належним чином висвітлюється й усесторонньо аналізується. Тим не менше, деякі дослідники все-таки наголошують, що міжнародні чинники, організації та актори впливають не лише на загальні параметри розвитку держави, але й на різні ключові аспекти організації та проведення виборів у тих або інших країнах. Відповідно, у нашому оглядовому дослідженні актуалізується потреба детального розгляду особливостей та проявів впливу різноманітних міжнародних організацій та акторів на виборчі процеси на національному рівні.

Потрібно зазначити, що міжнародний вплив на вибори може здійснюватися доволі різними шляхами й мати різні форми. Це може бути пряме спостереження за перебігом виборчої кампанії і голосуванням міжнародними моніторинговими місіями, фінансова чи технічна допомога в організації виборів, тиск на владу тієї чи іншої країни із метою забезпечення дотримання демократичних стандартів та процедур тощо. Окремі міжнародні актори можуть також намагатися лобіювати інтереси певних політичних сил або кандидатів усередині країни. Відповідно, в цілому феномен зростаючого міжнародного впливу на національні виборчі процеси є складним та неоднозначним явищем, яке потребує належної уваги та розгляду. З одного боку, такий вплив може сприяти утвердженню демократичних цінностей і забезпеченню справедливості та прозорості виборів. Але, з іншого боку, він може розглядатися як втручання у внутрішні справи суверенної держави. Тож дослідження різних аспектів цього явища є важливим й актуальним передусім для формування збалансованого бачення ролі міжнародного чинника у національних електоральних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Треба відзначити, що проблема впливу міжнародних акторів й організацій на національні вибори та виборчі процеси є досить актуальною і важливою темою для наукових досліджень у сфері політичних наук, міжнародних відносин та правознавства, причому як уже класичних, так і сучасних. Це можемо бачити, для прикладу, завдячуючи зверненню до праць таких вчених, як Г. Гайслер [7], М. Голдер [8], Й. Елкліт [4], М. Зак [28], Т. Карозерс [1; 2], Дж. Келлі [14–17], С. Мозафар [22], Т. Райт [27], Б. Сіммонс [26], С. Хайд [11], С. Холмс [9], В. Чанд [3] та чимало інших, в тому числі українських, авторів. Окрім того, є багато публікацій, підготовлених представниками самих міжнародних організацій, які долучені і тим чи іншим чином впливають на національні вибори. Розвиненість цієї проблеми засвідчується тим фактом, що різні дослідники аналізують доволі різні аспекти міжнародного впливу на вибори, зокрема: правовий (аналіз національних і міжнародних правових актів/норм, що регулюють питання виборів і можливості втручання зовнішніх сил, а також розглядають, які форми впливу є допустимими, а які ні); політичний (виявлення та дослідження мотивів й інтересів міжнародних акторів (держав, організацій, рухів) у намаганнях вплинути на виборчі процеси в тих чи інших країнах, а також вивчення способів тиску і втручання); технологічний (аналіз сучасних технологій, які можуть використовуватися для втручання у виборчі процеси, зокрема кібератак, дезінформації в інтернеті та ЗМІ тощо); безпековий (оцінка ризиків і загроз для національної безпеки держави, які можуть виникнути внаслідок неналежного зовнішнього/міжнародного впливу на національні вибори); порівняльний (дослідження конкретних прикладів втручання з боку різних акторів та в різних країнах для виявлення спільних й відмінних ознак та певних трендів тощо). У підсумку бачимо, що заявлена проблематика є доволі дослідженою, але вона чи її належний і цілісний дизайн й досі потребують структурування чи навіть міждисциплінарного підходу, а також використання різноманітних методів – від аналізу документів до емпіричних соціологічних і політологічних досліджень та фактів. Це дасть змогу комплексно оцінити масштаби і наслідки впливу міжнародних акторів й організацій на національні вибори в цілому та в окремих випадках.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи все це, ціллю наукової статті є комплексний розгляд й аналіз форм і методів впливу різних міжнародних акторів й організацій на національні виборчі процеси, а також оцінка їхніх наслідків і можливих ризиків для національного політичного розвитку та безпеки. Для досягнення цієї мети в дослідженні запропоновано розв’язати такі завдання: виявити загальні рамки ролі/впливу міжнародних акторів й організацій у національних виборах; з’ясувати параметри й особливості прямого і непрямого впливу міжнародних акторів та організацій на національний виборчий процес; схарактеризувати загальні невдачі і ризики розмаїтого впливу міжнародних акторів та організацій на національні вибори тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вже зазначено вище, феномен й заходи міжнародного впливу на національні електоральні процеси є надзвичайно актуальною та широко дискутованою темою в сучасних наукових колах. І це зовсім не дивно, адже глобалізація економіки, політики

і комунікацій в різний час створила і продовжує створювати безпрецедентні умови взаємозалежності між державами, за яких події в одній країні можуть мати серйозні наслідки для розстановки політичних сил (як електоральних, так і неелекторальних) в інших країнах та загалом у світі.

Проте вплив міжнародних чинників на національні вибори виходить далеко за рамки такої загальновизнаної взаємопов'язаності. Причина у тому, що вже впродовж останніх десятиліть спостерігається дуже активне і системне втручання міжнародного співтовариства, представленого різноманітними акторами й організаціями з розвитку, міжурядовими і неурядовими структурами, у виборчі процеси в багатьох державах світу. Причому таке втручання може відбуватися у вкрай різних формах та мати як позитивний, так і негативний характер залежно від конкретних обставин, методів і мотивів залучених акторів. Наприклад, ще у 2010 році уряд Сполученого Королівства оприлюднив власні інструкції стосовно надання допомоги у проведенні виборів на міжнародному рівні, визначивши певні стандарти і підходи в цій сфері [5]. Водночас низка інших впливових міжнародних гравців теж активно залучена до моніторингу та підтримки виборчих процесів у різних країнах і регіонах світу. При цьому, історія залучення міжнародних акторів до національних виборчих кампаній все-ж має доволі тривалі і суперечливі традиції, сягаючи корінням принаймні середини XIX століття. Так, відомо, що Паризький договір 1858 року заснував Європейську комісію для спостереження за виборами у Молдавському князівстві і Валахії [16]. На початку ж XX століття Сполучені Штати Америки активно долучалися до виборчих процесів у країнах Центральної Америки й Карибського басейну, часто керуючись власними геополітичними інтересами, а не інтересами країн-об'єктів впливу [27]. Як наслідок цього, вже після Другої світової війни та Ялтинської декларації 1954 року, на якій наголошувалося на потребі проведення вільних виборів, західні держави, передусім найвпливовіші з них, розпочали системну роботу з просування виборчих процедур у низці країн по всьому світу. Зокрема, вони всяко намагалися сприяти встановленню лояльних до себе режимів та урядів, зокрема у Федеративній Республіці Німеччина, Греції, Італії й інших державах світу. Часто такі дії були пов'язані з ідеологічним протистоянням часів «холодної війни» і прагненням не допустити розповсюдження комуністичних впливів у світі [28].

Масштабне залучення міжнародних акторів до електоральних процесів у різних країнах світу спричинило жваві наукові дискусії і дебати щодо доцільності й наслідків такого втручання. Частина дослідників попереджала про так звану «оманливість електоралізму» [13, с. 34] і високі ризики нестабільності, внутрішніх конфліктів чи навіть повномасштабних військових протистоянь внаслідок поспішної лібералізації та демократизації під зовнішнім тиском [20]. Вони застерігали, що нав'язування західних моделей виборчої демократії країнам із іншими культурними традиціями та історичним досвідом може призвести до деструктивних наслідків. Натомість інші науковці наголошували на гуманітарній місії просування демократичних цінностей та прав людини, стверджуючи, що бездіяльність міжнародної спільноти у цьому напрямку може призвести до збереження авторитарних та диктаторських режимів, значно гірших за ілліберальні демократії [2]. На їхню думку, вибори за участі міжнародних спостерігачів та за підтримки впливових міжнародних організацій мали чи мають бути важливим кроком на шляху демократичних перетворень.

Однак незважаючи на численні та подекуди діаметрально протилежні позиції, дослідження питання залучення й впливу міжнародних організацій та акторів на якість національних виборчих процесів все ще перебуває на відносно ранній стадії свого розвитку. Особливо бракує ґрунтовних емпіричних даних і цілком всеохопних порівняльних студій, які би допомогли всебічно з'ясувати наслідки та ефективність різних форм міжнародної присутності під час виборів у різних країнах світу. А це є дуже важливо як з практичної точки зору та визначення оптимальних підходів до залучення міжнародних спостерігачів, фінансової і технічної підтримки, так і для поглибленого розуміння теоретичних аспектів міжнародного виміру ходу й процесів демократизації [16]. Саме тому у нашому оглядовому дослідженні, спираючись на доробок провідних фахівців у цій галузі [3; 16], ми спробуємо систематизовано і ґрунтовно розглянути різні способи, механізми та наслідки залучення міжнародних акторів й організацій до національних виборчих кампаній і процесів. Особлива увага при цьому буде приділена аналізу впливу такого залучення на ключові параметри якості виборчих процесів, зокрема чесність, інклюзивність, прозорість, легітимність результатів тощо. Адже, як свідчать емпіричні дані, міжнародна присутність може мати як позитивний ефект забезпечення демократичних стандартів, так і негативні наслідки у вигляді втручання міжнародних акторів у внутрішні справи держави, підтримки окремих політичних сил або навіть прямої фальсифікації волевиявлення громадян.

Роль міжнародних акторів та організацій у національних виборчих процесах стала надзвичайно помітним явищем у сучасній політичній практиці та теорії за останні декілька десятиліть. Адже саме в цей час сформувалося усталене бачення міжнародних спостережень і впливу на вибори як невід'ємного елементу процесів «зовнішньої» демократизації в різних куточках світу. Це пов'язано з зростаючим визнанням вільних, змагальних, справедливих та чесних виборів

як своєрідного фундаментального права людини і ключової складової демократичного врядування теоретично в будь-якій країні [3; 6]. Відповідно, міжнародні актори й організації, залучені до моніторингу і безпосередньої підтримки виборчих кампаній, почали відігравати важливу роль у забезпеченні легітимності виборчого процесу, наданні технічної допомоги, посередництві між різними політичними силами, що беруть участь у національних виборах, а також у розбудові демократичних інститутів на національному рівні. Їхня присутність додатково сприяє дотриманню міжнародних стандартів прозорості, чесності й інклюзивності виборів [21].

Поступове ж зростання міжнародного впливу на національні вибори можна пояснити тим фактом, що в певний історичний період у світі значно посилилася підтримка ідей демократії і почалися реальні процеси переходу до демократичних моделей управління в багатьох країнах світу [10]. Саме у зв'язку із цим чимало теоретиків і практиків врешті дійшли висновку, що для успішного розвитку нових демократичних держав буде корисною допомога та певний тиск з боку усталених і консолідованих демократій, зокрема в питаннях проведення національних виборів відповідно до загальновизнаних демократичних стандартів [3].

Від цього часу міжнародний вплив на національні виборчі процеси суттєво урізноманітнився й сьогодні доцільно говорити про нього як такий, що за потреби може здійснюватися різними шляхами і мати різні форми. Найбільш поширеними з-поміж них є такі: а) міжнародне спостереження за підготовкою та проведенням виборів, яке передбачає направлення до країни місій спостерігачів від впливових міжнародних організацій, які стежать за дотриманням демократичних процедур і надають відповідні висновки щодо легітимності виборів; б) технічна і фінансова допомога у проведенні виборів, в тому числі навчання членів виборчих комісій, матеріально-технічне забезпечення голосування, підтримка громадянської освіти тощо; в) політичний тиск та санкції проти влади тієї чи іншої країни в разі грубих порушень виборчих стандартів, що може включати заклики до перегляду результатів, невизнання їх легітимності, введення економічних чи дипломатичних обмежень; г) сприяння розбудові демократичних інститутів і процесів, зокрема незалежних ЗМІ, громадянського суспільства, судової системи, що забезпечують прозорість і чесність виборчого процесу тощо. Відповідно, процес пішов таким чином, що поточно феномен міжнародного втручання у вибори в його різноманітних формах часто і схвалюється, і критикується, зокрема як порушення принципу невтручання у внутрішні справи суверенних держав. Проте прихильники такого втручання все ж наголошують на пріоритеті універсальних демократичних цінностей та прав людини. А тому дискусії щодо рамок і форм міжнародного впливу на національні вибори й досі лишаються відкритими та гострими.

На цьому тлі дослідники пропонують й інші варіанти структурування такого впливу, адже зазначають, що міжнародні актори й організації можуть впливати на національні виборчі процеси в різних країнах як в прямих, так і в непрямих формах, а також як позитивно, так і негативно [16]. Непрямий вплив міжнародного чинника на вибори в окремих державах дуже часто пов'язаний з історичною колоніальною (чи подібною) спадщиною та тенденціями наслідування успішних моделей і практик в інших країнах, зокрема в контексті головно типів виборчих систем. Зокрема, як зазначає дослідник Дж. Келлі, поширення певних типів виборчих систем у різних країнах і регіонах світу багато в чому пояснюється впливом колишніх метрополій на свої колонії [8; 19]. Так, в Африці й Азії виборчі інститути були значною мірою нав'язані колоніальними володарями і відтак відповідали їхнім стандартам та підходам. Натомість в Латинській Америці і Європі відбувалося відносно більш добровільне запозичення та відтворення успішних виборчих практик інших держав [22].

Крім того, непрямий вплив на національні вибори чинить міжнародна правова система, яка визначає виборчі права, норми і стандарти. Починаючи з 1948 року, коли Загальна декларація прав людини закріпила право громадян обирати свій уряд (владу) як одне з основоположних, розвинулася ціла мережа міжнародних документів, що деталізують це право і пов'язують його з іншими фундаментальними правами людини. Надалі ці принципи розвинулися та знайшли своє відображення у низці регіональних договорів і декларацій, які все більше визначають національні вибори як гарантоване міжнародне право та легітимізують міжнародне забезпечення цього права [14; 16; 25]. Важливо, що міжнародне виборче право може і безпосередньо впливати на національні вибори, якщо міжнародні судові інстанції виносять певне рішення на підставі інструментів, до яких приєдналася певна держава. При цьому, більшість країн світу взяли на себе широкий спектр міжнародних виборчих норм і зобов'язань через численні регіональні й глобальні правові акти та інструменти [23]. Врешті-решт, непрямий вплив міжнародного чинника на національні вибори також проявляється через мобілізацію національних політичних сил навколо питань дотримання міжнародних виборчих прав і стандартів. Внутрішні актори можуть активно використовувати ці права для тиску на владу, легітимізації своїх вимог та залучення міжнародної уваги й підтримки [16; 26].

Загалом же непрямі форми міжнародного впливу на національні вибори є доволі різнома-

нітними і можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки в тих чи інших випадках. Вони відіграють важливу роль у поширенні демократичних цінностей і практик, але водночас часто критикуються як втручання у внутрішні справи держав та нав'язування «чужих» моделей. Слід також зазначити, що непрямий вплив міжнародних акторів та організацій зовсім не завжди є чітко окресленим і усвідомлюваним на національному рівні. Він може діяти опосередковано – через складні механізми історичної спадщини, правових норм та взаємодії політичних сил всередині країни і на міжнародній арені. Тож вивчення різноманітних проявів і наслідків непрямого міжнародного впливу на національні вибори є важливим як для поглиблення розуміння цього феномена, так і для формування певної виваженої політики щодо забезпечення балансу між демократичними стандартами і принципом державного суверенітету. Адже надмірна відкритість до зовнішніх впливів може зашкодити національним інтересам, але ізоляція від міжнародних демократичних процесів здатна загальмувати розвиток суспільства та поставити його на узбіччя глобальних тенденцій.

Своєю чергою, явище безпосереднього або прямого залучення міжнародних акторів та організацій до національних виборчих процесів також набуло широкого розповсюдження і стало однією з визначальних тенденцій у світовій політиці останніх десятиліть. Причому воно також є наслідком посилення глобалізаційних процесів, зростання взаємозалежності між державами і поширення ліберально-демократичних цінностей на тлі завершення «холодної війни».

Провідну роль у безпосередньому/прямому моніторингу і сприянні належному проведенню національних виборів відіграють чимало впливових міжнародних та регіональних організацій з нагляду та просування прийнятих стандартів у сфері виборів [16]. Передусім це стосується таких структур, як Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Рада Європи, Європейський Союз та НАТО. Вони створили спеціалізовані агентства та місії для незалежного спостереження за дотриманням демократичних стандартів у різних державах, надають правову та консультаційну допомогу, активно сприяють запровадженню відповідних виборчих інститутів та процедур [9; 16]. Зокрема, ОБСЄ та Рада Європи мали (і досі мають) дуже помітний вплив на формування виборчих законодавств у країнах Центральної та Східної Європи у зв'язку з їхніми прагненнями вступити до ЄС і НАТО після відновлення/здобуття незалежності й колапсу комуністичних режимів [16; 17, с. 208]. Окрім того, в рамках системи ООН діє низка програм та фондів, покликаних надавати технічну, матеріальну і фінансову допомогу в організації й проведенні виборів на запити урядів відповідних держав.

Помітну роль у цій сфері відіграють також провідні неурядові міжнародні організації, які спеціалізуються на моніторингу виборчих процесів та просуванні демократичних стандартів. Найбільш відомими з них є Національний демократичний інститут (США), Міжнародний республіканський інститут (США) і Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (Стокгольм). Вони часто залучаються до підготовки і навчання членів виборчих комісій, спостереження за голосуванням, висвітлення порушень, надання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства тощо. Значну активність у сфері виборів виявляють також спеціалізовані агентства окремих впливових держав, для прикладу, USAID зі США. Вони безпосередньо працюють у різних країнах світу, надаючи допомогу в реформуванні виборчих систем, удосконаленні правової бази, механізмів вирішення спорів, навчанні учасників виборчого процесу й мобілізації виборців. Окремі фінансові інституції і міжнародні донори теж нерідко долучаються до національних виборів, виділяючи значні ресурси на підтримку демократичних перетворень. При цьому, форми їхнього впливу є доволі різноманітними – від фінансової і технічної допомоги до політичного тиску чи навіть санкцій у разі грубих порушень виборчих стандартів і фальсифікацій [4; 16].

Відповідно, діяльність міжнародних організацій і акторів у сфері національних виборів відзначається значним функціональним різноманіттям, адже їхні зусилля можуть бути спрямовані на досягнення доволі різних цілей. Частина цих ініціатив покликана допомогти подолати нестачу досвіду та інституційних можливостей в організації демократичних виборчих процесів, що є особливо актуальним саме для держав на стадії демократичного транзиту. Інші проєкти націлені на активізацію політичної участі громадян, підвищення їхньої обізнаності і залученості до виборчих кампаній. Окрема увага приділяється мінімізації ризиків фальсифікацій, порушень і зловживань під час підготовки й проведення голосування. Чимало міжнародних зусиль також мають на меті трансформувати сприйняття національними політичними елітами та громадськістю різних аспектів виборчого процесу, зокрема шляхом освітніх програм, конференцій, публікацій і поширення кращих світових практик у цій сфері [16].

Водночас найпомітнішою формою прямого міжнародного впливу на національні вибори є діяльність спостережних місій, які відстежують перебіг виборчої кампанії, процедури голосування і підрахунку голосів. Річ у тому, що наявність авторитетних міжнародних спостерігачів суттєво підвищує ризики для потенційних фальсифікаторів, оскільки зловживання стають більш вірогідними для розкриття на світовому рівні. Окрім того, міжнародні місії значно полегшують процес оскарження

сумнівних результатів виборів опозиційними силами, а також сприяють зміцненню довіри громадськості до легітимності волевиявлення [11; 16; 17]. Утім, діяльність таких міжнародних місій нерідко стикається з критикою і звинуваченнями у політичній упередженості та необ'єктивності. Зокрема, деякі уряди відмовляються допускати іноземних спостерігачів, розцінюючи їхню присутність як втручання у внутрішні справи країни. Між тим, саме незалежні місії міжнародних організацій зазвичай користуються найбільшою довірою й авторитетом у суспільстві, бо асоціюються з дотриманням демократичних принципів і норм [17, с. 211].

Загалом очевидно, що різні форми безпосереднього залучення міжнародних акторів мають на меті сприяти демократизації суспільств, утвердженню прав людини та верховенства права. Проте застосовувані методи та засоби інколи викликають критику як такі, що суперечать принципам державного суверенітету і невтручання у внутрішні справи. До того ж, нерідко виникають побоювання щодо прихованих мотивів й упередженості окремих гравців, використання ними подвійних стандартів залежно від власних інтересів. Відповідно, пошук балансу між демократизацією і повагою до національного суверенітету залишається актуальним викликом для міжнародної спільноти.

Це особливо очевидно на тлі розуміння, що вплив міжнародних організацій і акторів на національні виборчі процеси не завжди є позитивним та ефективним. На жаль, іноді спостерігаються негативні та ризиковані наслідки такого втручання, а самі міжнародні зусилля можуть бути спотворені або ж використані в корисливих інтересах і цілях окремих гравців. Наукові дослідження й практика вже неодноразово фіксували випадки, коли певні держави, зокрема росія чи Венесуела, цілеспрямовано намагалися зіпсувати, підірвати або вплинути на перебіг виборів в інших країнах [12; 24]. Схожі дії типово зумовлені прагненням реалізувати власні геополітичні або економічні інтереси, послабити позиції опонентів на міжнародній арені. Такі «підривні» актори, що їх часто називають «чорними лицарями» [18], керуються переважно вузькокорисливими мотивами на шкоду демократичним цінностям та стандартам. Для країн, що стають об'єктами такого деструктивного втручання, наслідками є додаткові серйозні перешкоди на шляху демократичного розвитку і зміцнення інститутів [16].

У даному випадку важливо усвідомлювати, що роль «чорних лицарів», які намагаються дестабілізувати і вплинути на національні вибори в інших державах, можуть відігравати не лише авторитарні режими, а й окремі демократичні країни. Приміром, Сполучені Штати Америки і Франція неодноразово були причетні до спроб втручання у вибори в інших країнах та регіонах світу, керуючись власними геостратегічними розрахунками [16; 18]. Менш очевидними, але теж потенційно шкідливими можуть бути негативні наслідки технічної і консультаційної допомоги міжнародних організацій окремим державам у сфері виборчого процесу. Адже надані рекомендації чи запропоновані моделі можуть виявитися некоректними або й зовсім неефективними через нехтування місцевими особливостями, традиціями та контекстом [16]. Окремим ризиком є ті випадки, коли діяльність міжнародних спостережних місій з моніторингу виборів насправді призводить до делегітимізації їхніх результатів, а іноді ж навпаки – додає легітимності процесам із серйозними порушеннями і фальсифікаціями. Причинами цього можуть бути упередженість самих спостерігачів, недостатня підготовка, обмежений доступ і навіть потрапляння під вплив зацікавлених сил й акторів [1; 7; 15].

Загалом з цього слідує, що, незважаючи на різні декларовані наміри сприяти демократизації та утвердженню прав людини, міжнародні актори та організації іноді стають інструментами реалізації вузьконаціональних інтересів окремих країн і наднаціональних акторів. Також трапляються ситуації, коли міжнародне втручання, хоча і добросовісне, проте некваліфіковане або не враховує місцевої специфіки, може становити додаткові ризики та перешкоди для справжньої демократизації суспільств. Отож, поряд із безсумнівними позитивними наслідками діяльності впливових міжнародних гравців у сфері підтримки демократичних виборів, слід ретельно вивчати і потенційні ризики й невдачі такого втручання. Лише за умови критичного осмислення можливих негативних чинників можна значно підвищити ефективність міжнародної присутності під час національних виборів, забезпечивши водночас повагу до принципів державного суверенітету і національних інтересів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. В цілому у статті встановлено, що наразі міжнародне співтовариство відіграє значну роль у формуванні демократичних процесів у різних країнах світу, особливо коли мова йде про національні вибори. Ця тенденція підтверджена численними дослідженнями, які вказують на те, що міжнародні актори й організації можуть здійснювати вплив на національні виборчі кампанії різними способами. З одного боку, міжнародні суб'єкти можуть безпосередньо втручатися у виборчі процеси, надаючи фінансову, технічну або інформаційну підтримку певним кандидатам або політичним силам. Такий прямий вплив може мати як позитивні, так і негативні наслідки для розвитку демократії в цілому. Наприклад, фінансування міжнародними партнерами виборчих спостерігачів може сприяти підвищенню прозорості і легітимності процесу, тоді як спроби

зовнішніх сил маніпулювати громадською думкою через дезінформацію можуть підривати довіру до виборів. З іншого боку, непрямий вплив міжнародних акторів й організацій також може бути суттєвим. Це може включати пропагування певних демократичних цінностей та стандартів, надання експертної допомоги у сфері виборчого законодавства й адміністрування, сприяння розвитку громадянського суспільства і незалежних медіа. Такі непрямі форми впливу часто розглядаються як позитивні для зміцнення демократичних інститутів і процесів у різних країнах. Загалом важливо зазначити, що вплив міжнародних суб'єктів на національні вибори є багатогранним явищем, яке потребує постійного аналізу. Необхідно розглядати різноманітні сценарії та форми такого впливу, а також його потенційні наслідки для політичного ландшафту країни. Лише глибоке розуміння цих процесів дозволить вибудувати ефективні механізми задля забезпечення суверенітету, прозорості та легітимності національних виборчих кампаній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Carothers T. The observers observed. *Journal of Democracy*. 1997. Vol. 8. P. 17–31.
2. Carothers T. The «sequencing» fallacy. *Journal of Democracy*. 2007. Vol. 18. P. 12–27.
3. Chand V. Democratization from the outside in: NGO and international efforts to promote open elections. *Third World Quarterly*. 1997. Vol. 18. No. 3. P. 543–561.
4. Elklit J. The role of international organizations during electoral crises: Ehe case of Kenya 2007–08. Paper presented at IPSA/ECPR Joint Conference: Whatever Happened to North-South? (São Paulo, Brazil, February 16–19, 2011).
5. Foreign and Commonwealth Office. How to note: On electoral assistance (Version 1.0). London: Department of International Development, 2010.
6. Franck T. The emerging right to democratic governance. *American Journal of International Law*. 1992. Vol. 86. No. 1. P. 46–91.
7. Geisler G. Fair? What has fairness got to do with it? Vagaries of election observations and democratic standards. *Journal of Modern African Studies*. 1993. Vol. 31. P. 613–637.
8. Golder M. Democratic electoral systems around the world, 1946–2000. *Electoral Studies*. 2005. Vol. 24. P. 103–121.
9. Holmes S. Can foreign aid promote the rule of law? *East European Constitutional Review*. 1999. Vol. 8. P. 68–74.
10. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: University of Oklahoma Press, 1991. 366 p.
11. Hyde S. The observer effect in international politics: Evidence from a natural experiment. *World Politics*. 2007. Vol. 60. P. 37–63.
12. Jackson N. The role of external factors in advancing non-liberal democratic forms of political rule: A case study of Russia's influence on Central Asian regimes. *Contemporary Politics*. 2010. Vol. 16. P. 101–118.
13. Karl T. Imposing consent? Electoralism versus democratization in El Salvador // Drake P., Silva E. *Elections and Democratization in Latin America*. San Diego: University of California Center for Iberian and Latin American Studies, 1986. P. 9–36.
14. Kelley J. Assessing the complex evolution of norms: The rise of international election monitoring. *International Organization*. 2008. Vol. 62. P. 221–255.
15. Kelley J. D minus elections: The politics and norms of international election observation. *International Organization*. 2009. Vol. 63. P. 765–787.
16. Kelley J. International Influences on Elections in New Multiparty States. *Annual Review of Political Science*. 2012. Vol. 15. No. 1. P. 203–220.
17. Kelley J. Monitoring Democracy: When International Election Observation Works and Why It Often Fails. Princeton: Princeton University Press, 2012. 338 p.
18. Levitsky S., Way L. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War. New York: Cambridge University Press, 2010. 517 p.
19. Lijphart A. Constitutional choices for new democracies. *Journal of Democracy*. 2008. Vol. 2. P. 72–84.
20. Mansfield E., Snyder J. Electing to Fight. Cambridge: MIT Press, 2005. 300 p.
21. McCoy J., Garber L., Pastor R. Pollwatching and peacemaking // Diamond L., Plattner M. *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993.
22. Mozaffar S. Patterns of electoral governance in Africa's emerging democracies. *International Political Science Review*. 2002. Vol. 23. P. 85–101.
23. O'Connell R. Realising political equality: The European Court of Human Rights and positive obligations in a democracy. *Northern Ireland Legal Quarterly*. 2010. Vol. 61. P. 263–279.
24. Petrov N., Ryabov A. Russia's role in the Orange Revolution // Åslund A., McFaul M. *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2006. P. 145–164.
25. Rich R. Bringing democracy into international law. *Journal of Democracy*. 2001. Vol. 12. P. 20–34.
26. Simmons B. Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics. New York: Cambridge University Press, 2009. 451 p.
27. Wright T. American Support for Free Elections Abroad. Washington: Public Affairs Press, 1964. 184 p.
28. Zak M. Assisting elections in the Third World. *Washington Quarterly*. 1987. Vol. 10. P. 175–193.

РОЗДІЛ 5
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.01:81’373.43
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.20

КАТЕГОРІАЛЬНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОЛІТИКИ. МИСТЕЦТВО КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОГО

CATEGORICAL UNCERTAINTY OF POLITICS. ART THROUGH THE PRISM OF THE POLITICAL

Ілько Л.М.,
аспірант кафедри політології та державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

В даній статті було проведено дослідження категоріальної невизначеності поняття політики та запропоновано концептуальну основу для подальшого дослідження взаємозв’язку та перетину мистецтва та політики.

Було досліджено етимологію та розвиток концепції політики. Описано фактори, які впливають на сутнісне наповнення терміна. Проаналізовано сучасні підходи до трактувань терміна «політика» у вітчизняній науці на прикладі профільного словника та навчально-методичної літератури низки вищих навчальних закладів. Описано особливості та спільні риси трактувань. Також вказано на певні неточності. Виявлено, що у західній науці використовуються три концепції на позначення політичного: *politics*, *policy* та *polity*. У вітчизняній науці всі три концепції часто охоплюються одним словом – політика.

Наголошується на вагомості диференціації понять для проведення крос-секторальних досліджень, особливо враховуючи вже підходящу наявну концептуальну базу: концепції «публічна політика» та «державна політика» цілком відповідають значенню «*policy*», так само концепції «політична система» та «структура політики» відповідають значенню «*polity*». На базі проведеного аналізу запропоноване авторське визначення терміна «політика».

В подальшому запропоновано підхід до багатовимірного дослідження взаємозв’язку політики та мистецтв.

Наукова новизна дослідження полягає у сутнісному очищенні на перший погляд зрозумілого терміна, його розбитті на змістові компоненти та подальшої пропозиції концептуальної основи для проведення крос-секторального дослідження, що фокусуватиметься на різних вимірах взаємозв’язку політики та мистецтва.

В статті підкреслюється актуальність крос-секторальних досліджень та зазначається необхідність глибокого вивчення та узгодження концептуально-категорійного апарату як основи для продовження дослідження.

Ключові слова: політика, політологія, концепти політичної науки, політична система, публічна політика, естетика, мистецтво, суспільство, благо.

In this article, a study of the categorical uncertainty of the concept of politics was conducted and a conceptual framework for further research on the connection and intersection between art and politics was proposed.

The etymology and development of the concept of politics were investigated. The factors affecting the essential content of the term are described. Modern approaches to the interpretation of the term "politics" in domestic science are analyzed, namely on the example of a specialized dictionary and educational and methodological literature of a number of higher educational institutions. Peculiarities and common features of interpretations are described. Also certain inaccuracies are highlighted. It has been discovered that in Western science, three concepts are used to denote the political: politics, policy, and polity. In domestic science, all three concepts are often covered by one word – politics.

Emphasis is placed on the importance of differentiation of concepts for conducting interdisciplinary research, especially considering the already suitable existing conceptual base: the concepts of "public policy" and "state policy" are suitable with the meaning of "policy", at the same time the concepts of "political system" and "political structure" are suitable with "polity". Based on the analysis, the author's definition of the term "politics" is proposed.

Consecutively, we offer an approach to a further multidimensional study of the relationship between politics and art.

The scientific novelty of the study occurs in the essential purification of a term that is arguably understandable at first glance and in its breakdown into meaningful components and the corresponding proposal of a conceptual basis for further interdisciplinary research focusing on various dimensions of the relationship between politics and art.

The article emphasizes the relevance of interdisciplinary research and notes the need for in-depth study and coherence of the conceptual-categorical apparatus as a basis for further research.

Key words: politics, political science, concepts of political science, political system, public policy, aesthetics, art, society, welfare.

Постановка проблеми. При стрімкому збільшенні наукових та публіцистичних напрацювань на тему політики, збільшується і різноманітність наповнення терміна «політика». Не дивлячись на те, що сам термін використовується повсякчас і тим самим створює умовний консенсус щодо розуміння, можна стверджувати, що ідеї, які вкладаються у цей термін не набувають загально узгодженого визначення. При використанні слова «політика» одночасно може матися на увазі цілий спектр думок дотичний до політичних процесів від «боротьби за владу», «процесів електоральних циклів» і до «законотворчою діяльності партійної коаліції», чи «визначення стратегічних орієнтирів держави».

Відсутність використання взаємоузгоджених визначень в межах спільноти спотворює процес комунікації, і створюється відповідний інформаційний вакуум, який заповнюється переважно суб'єктивним шляхом і ставить під ризик ефективне предметне обговорення питань. Це особливо актуально, коли мова йде про крос-секторальні дослідження, в яких семантичне ядро відіграє важливу роль у визначенні та розробці наукової проблеми. Досліджуючи взаємодію політики та мистецтв, необхідно розуміти про що йдеться мова, щоб наукові результати та їхній подальший розвиток були узгодженими та послідовними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перша частина статті присвячена ускладненому розумінню терміна «політика». Над цією проблематикою працювали, зокрема Тертичка В. В., Шляхтун П. П, Бабкіна О. В., Горбатенко В. П., Вегеш М. М., Хома Н. М., Воронянський О. В., Бліхар В. С., Гелей С. Д., Мельник Л. М. В другій частині статті досліджується характер взаємозв'язку мистецтва та політики. У вітчизняному науковому середовищі ця тематика не є широко дослідженою. Її торкалися, зокрема такі автори як: Ланюк Є. Ю., Полянська В. В., Бушанський В. В., Білий О. В., Яковлєв М. В. та Ванькович У. А.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Крос-секторальне дослідження потребує глибокого та комплексного підходу. Першочергово задля послідовності та узгодженості подальших досліджень цієї проблематики необхідним є диференціювати понятійно-категорійний апарат. Вагомим є визначити сутність політики, та розмежувати на перший погляд близькі поняття. В статті осмислюється ускладненість розуміння політики як терміна. На основі чіткішої демаркації пропонується концептуальний підхід до дослідження зв'язку політики та мистецтва.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* – концептуалізувати взаємозв'язок мистецтв та політики крізь політичну призму, на основі запропонованого сутнісного-змістового наповнення терміна «політика».

Дана мета зумовила постановку таких завдань:

– Дослідити походження та розвиток політики;

– Проаналізувати сучасну категоричну невизначеність терміна «політика» у вітчизняній науці та особливості його трактувань;

– Визначити потенційні виміри взаємозв'язку політики та мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «політика» є абстрактним і відповідно доволі універсальним щодо його видозмін. У багатьох працях, метою яких є запровадження уніфікованого визначення терміна «політика», науковці здебільшого адаптують визначення терміна під власні дослідницькі інтереси або ж пропонують розгорнуті визначення, у яких вияви політики стають домінантними над сутністю.

Розвиток української політичної науки набрав швидких темпів починаючи з відновлення української державності 1991 року. Попередня неможливість комплексно та вільно досліджувати політичні явища, процеси та предмети створили певний контекстуально-понятійний вакуум не тільки в межах політичної науки, якої в сучасному розумінні на той момент не існувало, а і в межах інших напрямків досліджень.

Варто зазначити, що за майже повної відсутності можливості досліджень на базі української або україномовної політичної наукової бази, дослідники мали розвивати свої наукові підходи переважно в російському контексті, послуговуючись або ж російськими джерелами, або ж перекладеними через призму російської політичної думки іноземними. Відповідне тривале дистанціювання від першоджерел також відіграло свою роль у відсутності послідовного та узгодженого використання термінів.

Можна виокремити три основні фактори, які торкаються специфіки трактування терміна «політика»:

По-перше, стрімке запозичення та відповідне введення у вжиток слів іноземного походження. Недовершеність перекладу іноземних політичних праць, разом з попередньою відсутність цілісної української концептуально-теоретичної наукової бази призвело до того, що термін політика одночасно використовується для позначення концептуально різних явищ та процесів.

По-друге, взаєморозуміння термінів є важливим для розвитку відносин в межах спільноти, а також задля уникнення конфліктів. Він наголошує, що при розгляді явищ, котрі не мають конкретного зовнішнього матеріального вираження ступінь детермінованості є меншим. Можна стверджувати, що визначення «політики» як явища абстрактного є ускладненим [1, с. 47].

По-третє, в сучасній науці майже всі перспективні наукові напрями є відомими, відповідно

дослідники орієнтуються на їх використання для нетипових сфер дослідження (напр. кроссекторальні дослідження), або для висвітлення нового підходу в контексті існуючого напрямку, або ж для розроблення таксономії задля глибшого трактування. Відповідно, природнім наслідком цього є адаптація термінів під новий контекст [2, с. 2].

Враховуючи різноманітність розуміння терміну «політика», а також неможливість обмеження її трактування з позиції різноманітних форм її виявлення, варто звернутися до етимології слова. Можна стверджувати, що концептуалізація «політики» бере свій початок від Арістотеля. В своїй однойменній праці «Політика» він описує політику, як спосіб організації та діяльності «полісу» (на той момент міста-держави). Відповідно під політикою розумілося все, що входить в забезпечення життєдіяльності міста-держави.

Доцільно стверджувати, що політика існувала і до того як отримала свою назву. Основною задачею політики є забезпечення ефективного співіснування спільноти, враховуючи різноманітність її інтересів, візій та потреб. Технічний розвиток, культурний прогрес та збільшення розміру спільноти стимулює послідовну диференціація соціальних інтересів, на противагу першочерговому інтересу, який переважно полягав у виживанні. Це ускладнення структури інтересів членів суспільства призводить до конфліктів. Щоб унеможливити розпад суспільства з'явилась потреба у пошуку певної суспільного сили, яка була результатом балансування суспільних інтересів тією чи іншою мірою. Ця суспільна сила набувала форми інститутів, які стверджували загальні правила співжиття та забезпечували цілісність суспільства. Як наслідок утворювались держави. Явище, яке супроводжувало ці процеси трансформації, а також яке є їхнім результатом доцільно, зокрема ретроспективно, називати «політикою» [3, с. 128–130; 4, с .26–27].

Загалом можна виокремити три хронологічні загальні концепції політики, а саме: теологічну – за якої політика походить від божественного, а політична влада має вищу природу і реалізується через посередника (напр. монарха чи імператора); натуралістичну – за якої політика пояснюється природними чинниками, тобто з позицій географії та екології, біологічних та психічних ознак індивідів та груп; та соціальної – політика пояснюється як результат соціальних чинників, тобто боротьба та балансування інтересів та потреб в суспільстві [5, с. 19–20].

На нашу думку, аналізуючи сучасні трактування терміна «політика» в Україні, варто починати з варіантів викладених у енциклопедичному словнику та у підручниках (табл. 1), які використовуються для вивчення політичних наук серед закладів вищої освіти. Можна припускати, що у таких підручниках представлені терміни визначаються відповідно до певного консенсусу у колективі відповідних підрозділів. Таким чином вони більше наближені до універсальності, ніж визначення науковців у своїх авторських публікаціях.

В політологічному енциклопедичному словнику рекомендованому Міністерством освіти і науки України наводиться наступне визначення політики : «*Політика (грец. πολітікή) – діяльність людей, спрямована на реалізацію особистих і групових інтересів і цінностей щодо влаштування соц. світу*» [6, с. 474].

В наступній таблиці представлено трактування терміна «політика» серед низки вищих навчальних закладів України.

Таблиця 1

Приклади визначень терміна «політика» у профільній науковій літературі вищих навчальних закладів України

Назва закладу (скорочено)	Визначення
ДВНЗ УжНУ	… політика – це організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, головним чином спрямована на досягнення, утримання і реалізацію влади індивідами та соціальними групами задля здійснення як власних потреб, так і соціально значимих цілей [5, с. 18–19].
ХНТУСГ	Політика – це конкурентна боротьба за захоплення, здійснення і утримання політичної влади [7, с. 13].
КНУ ім. Тараса Шевченка	Політика – це діяльність щодо керівництва та управління суспільством на основі публічної влади [3, с. 132].
ЛьвДУВС	Політика є сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями, іншими соціальними групами, має на меті завоювання, організацію і використання державної влади, управління соціальними процесами [8, с. 8].
ДУІКТ	В сучасному розумінні, політику треба розуміти як форму суспільної діяльності, спрямовану на здобуття, використання, збереження або повалення політичної влади, реалізацію інтересів особи, соціальних груп на різних рівнях інститутів політичної системи [9, с. 5].
БНАУ	… політика є цілераціональна діяльність, метою якої є перетворення політичних вимог різних соціальних груп в політичні рішення і політичні дії, що відповідають інтересам більшості [10, с. 182]. Політика – це владна діяльність з розподілу ресурсів, вся ця діяльність зводитися до прийняття рішення [10, с. 185].
НаУКМА	Політика – одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, взаємин різних соціальних груп та індивідів щодо утримання й реалізації влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень [4, с. 27].

Наведений у таблиці 1 перелік визначень терміна «політика» серед навчальної літератури відповідних кафедр у закладах вищої освіти не є вичерпним. Проте даного переліку достатньо для висвітлення логіки формування визначення. Також варто зазначити, що в межах навчальних програм з політичних наук типовим є зазначати декілька навчальних посібників одночасно, відповідно частина навчальних матеріалів є спільною для програм університетів.

Аналізуючи визначення політики в начальній літературі вищих навчальних закладів, прослідковуються деякі тенденції: по-перше, в кожному з наведених визначень більшою чи меншою мірою присутня згадка про владу як результат політичної діяльності, або ж як засіб для забезпечення політичного результату; по-друге, більшість визначень описує політику як сферу діяльності суспільства; по-третє, політика переважно сприймається як засіб регулювання та балансування інтересів різних суб'єктів суспільного життя (від індивідів до колективів).

Узагальнюючи можна стверджувати, що в більшість визначень закладаються широкі універсальні ознаки, задля всеохоплюючого опису різноманітних суспільних дій та відповідних результатів цих дій. Акцент ставиться на отриманні та реалізації влади як прагматичного вияву політики в сучасному розумінні. Тим не менше, на нашу думку у цих визначення є певні неточності, а саме: намагаючись за рахунок ширини опису досягти найбільшої універсальності визначення, в процесі втрачається його змістовність та сутність; при конкретному фокусі на владі має місце редукція політики до прямого прагматичного результату політичної боротьби, ймовірно використання такої концепції як «політична влада» було б тут вдаліше; зазначення «більшості» як суб'єкту політичних процесів унеможливлює існування політики поза межами вільного демократичного процесу; визначення політики через політику та похідні слова -– це тавтологія у визначенні самого поняття через використання предикату.

Тлумачення політики в політологічному енциклопедичному словнику імовірно є найбільш влучним та виразним. Однак, варто зазначити, що сам термін в поширеному розумінні є суперечливим та категоріально невизначеним, оскільки наукове розуміння політики містить в собі три сутнісні наповнення, які репрезентовані трьома західними концепціями: «*politics*», «*policy*» та «*polity*».

Під «*politics*» розуміють загалом політичний процес, взаємодію різних політичних суб'єктів (організацій, соціальних груп та індивідів), механізми політичної діяльності. «*Policy*» використовується для позначення раціональної дії чи бездіяльності для досягнення певної мети суб'єктом. Це зміст політики, втілений у її цілях та цінностях, у формі плану, курсу дій. Зазвичай використовується у контексті публічного адміністрування чи державної політики (напр. зовнішня та внутрішня). «*Polity*» описує форму політики, тобто наявну політичну систему, організаційну структуру інститутів [6, с. 474–475; 4, с. 28; 2, с. 5].

На нашу думку, у вітчизняній науці доцільно термінологічно розділяти ці три категорії. Термін «*policy*» цілком вже наявний у вітчизняній науковій мові як «публічна політика», або ж «державна політика», не дивлячись на існуючий науковий дискурс навколо відмінностей в межах цієї категорії. Термін «*polity*» представлений такими концепціями як «політична система» чи «структура політики». В той же час, ми схильні вважати, що термін «*politics*» є основоположним відповідно до двох інших. Під політикою слід розуміти феномен, який випливає з природи людини як політичної істоти відповідно до Аристотеля. Тобто певну боротьбу ідей, суспільні обговорення і активності щодо визначення суспільних потреб та інтересів, тобто благ.

Враховуючи вищезазначене, ми пропонуємо наступне визначення терміна «політика», яке не нівелюючі існуючі сучасні визначення надає більш самостійне сутнісне уявлення цьому феномену: **політика** – це індивідуальна чи колективна активність спрямована на формулювання, створення, розвиток та подальше поширення суспільних благ в межах існуючого впливу.

Переваги цього визначення полягають в тому, що воно дозволяє досить чітко розмежовувати три можливих підходи до трактування політики. Воно акцентоване на значенні політики як феномену, а не предмету чи процесу. Останні два підходи, на нашу думку, достатньо наголошені при використанні таких концепція як «політична система» чи «публічна політика». Також запропоноване визначення пояснює як сам механізм суспільної взаємодії щодо балансування інтересів, так і його наслідок, який в соціумі постає у вигляді ідеї та у формі блага.

Запропоноване визначення також дозволяє враховувати сучасні тенденції в суспільстві, зокрема і у сфері науки. Наразі існує запит на крос-дисциплінарний підхід, який виступає противагою до поглиблення вузьких підходів та інтенсивної диференціації наукових інтересів. Дане визначення створює концептуальну основу для дослідження мистецтва та політики, їх взаємопроникнення та взаємозв'язок.

Чим же все таки є мистецтво, зі свого боку? Варто звернутися до визначення Александра Ґотліба Баумґартена, який першим вжив термін «естетика» у 1735 році. У своїх працях він вживає поняття «мистецтво» у широкому значенні, тобто як досконале вміння чи майстерність послугову-

ватися естетикою (наукою про чуттєве пізнання світу), як аналогом науки про пізнання розумом (логікою). Баумґартен також використовував поняття «мистецтво» і у вужчому значенні (види та форми мистецтва), проте лише як одну зі сфер для використання естетики. Досить швидко «естетика» та «мистецтво» як поняття були спрощені і скомпрометовані до їх розуміння як науки про красиве та образотворче (красне) мистецтво (у сенсі наслідування краси у природі) [11].

В контексті цієї статті автор використовує поняття «мистецтво» як естетичне відображання світу, що втілюється у різних формах, таких як музика, література, живопис, скульптура, архітектура тощо. Глибокий аналіз суті мистецтва та його форм і видів – це тема для окремого дослідження, проте загальний опис є необхідним для розуміння цієї статті.

Мистецтво завжди більшою чи меншою мірою перепліталося з політикою. На нашу думку, на мистецтво крізь політичну призму можна дивитися з трьох позицій, а саме з позиції політики («*politics*»), з позиції публічної чи державної політики («*policy*»), та з позиції політичної системи («*polity*»). Можна стверджувати, що найбільш наочні приклади взаємозв'язку цих явищ виявляють себе у формальній площині, тобто в позиції процесів та предметів. Проте, на нашу думку, найглибший зв'язок існує на рівні дослідження явищ та їх сутності, тобто при погляді на мистецтво з позиції «політики» в запропоновану в цій статті значенні.

З точки зору публічної або ж державної політики мистецтво здебільшого сприймається як частина культурної політики країни та культурної дипломатії. Воно розглядається переважно як засіб цілеспрямованої комунікації, відповідно здебільшого отримує функціональне, символічне або ж комунікативне призначення. Глибшого вираження в цій категорії цей зв'язок отримує у таких концепціях як «естетизація політики» чи «політизація мистецтва». Ці концепції в своїх крайнощах були присутні в нацистському і фашистському, та у комуністичному режимах відповідно [12].

Розмірковуючи над зв'язком з «політичною системою», мистецтво відображається існуючими культурними та мистецькими інститутами країни, іншими формами вираження колективних інтересів та цінностей. Для прикладу це може бути міністерство культури, національні музеї, профільні спільноти, націтворчий міф, культура та традиції, тощо. Загалом цей зв'язок передбачає різні форми існування та виявлення мистецтва через наявні інституції.

Найглибшою, на нашу думку, і в той же час найменш очевидною та дослідженою темою є зв'язок мистецтв з політикою. Політика та мистецтва будучи проявами суспільства, одночасно на нього і зворотно впливають. Вони відображають суспільні настрої, в той самий час вони і взаємодіють з ними та формують їх. Так само як і політика, мистецтво є природним для людей. Воно часто буває неосмисленим, проте є відображенням суспільного життя і світу навколо, тим самим слугуючи певним медіумом відчуттів, настроїв та інтересів свого часу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, проблематика визначення політики у вітчизняній науці є актуальною. У західній науці використовуються три категорії на позначення політичного: «*politics*», «*policy*» та «*polity*». У вітчизняній науці термін «політика» одночасно охоплює всі три. Не дивлячись на їх близькість та взаємне доповнення, вони є різними за суттю. Трактування термінів у працях, хоч і є достатньо спорідненим, проте відрізняється залежно від аксіології авторів. Для крос-секторального дослідження важливим є їхня демаркація.

В той час як значення «policy» та «polity» знаходять своє чіткіше відображення в межах вже стверджених у вітчизняній літературі концепцій – «публічна політика» та «державна політика», чи «політична система» та «структура політики» відповідно, значення «*politics*» пояснюється доволі варіативними визначеннями політики.

Пропонується наступне визначення: **політика** – це індивідуальна чи колективна активність спрямована на формулювання, створення, розвиток та подальше поширення суспільних благ в межах існуючого впливу.

На основні зробленого аналізу запропонована концептуальна основа для глибшого аналізу взаємозв'язку політики та мистецтва. Це дає підстави для подальшого дослідження мистецтва крізь призму політичного на трьох відмінних рівнях: на рівні публічної політики, на рівні політичної системи та на рівні політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28, С. 46–55.
2. Тертичка В. Аналіз державної політики і політологія. *Політичний менеджмент.* 2004. № 6. С. 3–22.
3. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
4. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.
5. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2008. 556 с.

6. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. 779 с.

7. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180 с.

8. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с.

9. Гелей С.Д., Рутар С. М. Політологія [текст] : Навчальний Посібник 8-ме вид. перероб. та доп. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 348 с.

10. Мельник Л.М., Дужа І.А., Грек І.М. Політологія: Навчальний посібник (для студентів усіх форм навчання). Біла Церква: БНАУ, 2022. 494 с.

11. Пасічник І. Первісне значення естетики. Естетика Баумґартена . *Філософська думка*. 2014. № 3. С. 80–93.

12. Ванькович У. А. Естетизація політики: актуальність проблеми співвідношення естетичного й політичного. *Наукові записки НаУКМА*. *Політичні науки*. 2009. Т. 95. С. 9–13.

УДК329.73(100)«1946/1947»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.21

ФОМУВАННЯ ПЕРШОЇ ОПОЗИЦІЇ В ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИНАХ ОУН (1946–1947 РР.)

THE FORMATION OF THE FIRST OPPOSITION IN THE OVERSEAS BRANCHES OF THE OUN (1946–1947)

Сич О.М.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

В історії ЗЧ ОУН 1946–1948 рр. позначені перманентними дискусіями, які в мемуарній літературі прийнято називати «першою», або «зовнішньою опозицією». Вона складалася переважно з провідних членів ОУН, спрямованих її Проводом на завершальному етапі війни для організації діяльності за кордоном та залучення допомоги від української еміграції і підтримки міжнародної спільноти, й гуртувалася на базі ЗП УГВР. На цьому етапі розвитку внутрішнього конфлікту в ЗЧ ОУН головним предметом дискусії була вища організаційна влада та її персональний вимір. Опозиція звинувачувала С. Бандеру, що він незаслужено очолює організацію, бо протягом війни перебував в німецькому концтаборі й не брав участі в національно-визвольній боротьбі та що представляти її за кордоном має не Провід ЗЧ ОУН, а ЗП УГВР.

Опозиція висувала С. Бандері і Проводові ЗЧ, що переважно складався з чільних діячів ОУН довоєнного періоду, які вийшли з німецьких тюрем і концтаборів, також відхід від постанов Третього надзвичайного великого збору 1943 р. та вимоги ідеологічно-програмового характеру. Головними з них були: 1. здійснити внутрішню організаційну перебудову ЗЧ ОУН й ввести широку демократизацію; 2. в політичній програмі задекларувати демократичний характер майбутньої Української держави; 3. визнати, що майбутнє українське суспільство матиме «безкласовий» характер, а в сільському господарстві збережеться колективна форма господарювання; 4. визначити ціллю визвольної боротьби «російський імперіалізм, а не російський народ»; 5. відмовитися від філософсько-ідеалістичної основи ідеології українського націоналізму та визнати, що Д. Донцов мав «аморальний» вплив на ідеологію українського націоналізму.

Провід ЗЧ ОУН користувався переважною підтримкою організаційної структури та намагався стримувати поширення дискусії в її ряди, що викликало протести з боку опозиції. Перша конференція ЗЧ в 1947 р. не підтримала опозицію. В знак протесту її представники дочасно покинули конференцію і це давало підстави для подальшого розвитку опозиційних настроїв.

Ключові слова: Закордонні частини ОУН, Закордонне представництво УГВР, «перша опозиція», провідницький стиль, демократизація, безкласове суспільство, ідеологія націоналізму.

The period of 1946-1948 in the history of the Foreign Branches of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) is marked by ongoing debates, commonly referred to in memoir literature as the «first opposition». This opposition primarily consisted of senior OUN members, whom the leadership had dispatched abroad to organize activities. They grouped around the Foreign Representation of the Ukrainian Supreme Liberation Council (UHVR). The opposition criticized Stepan Bandera for unjustly leading the organization since he had spent the war years in a German concentration camp and had not participated in the national liberation struggle. They argued that the OUN's overseas representation should be managed not by the OUN leadership but by the UHVR.

The opposition, made up largely of prominent pre-war OUN figures who had survived German prisons and concentration camps, issued ideological and programmatic demands characteristic of the «provincial» OUN. Their main demands included: 1. implementing internal organizational restructuring of the OUN and adopting widespread democratization; 2. declaring the democratic nature of the future Ukrainian state in the political program; 3. acknowledging that the future Ukrainian society will be «classless», and that a collective form of agriculture would be preserved; 4. rejecting the philosophical-idealist foundation of Ukrainian nationalist ideology and recognizing the «immoral» influence of Dmytro Dontsov on this ideology.

The leadership of the OUN's Foreign Branches largely enjoyed organizational support and contained the spread of these debates within its ranks, which led to protests from the opposition. The first conference of these branches in 1947 did not support the opposition, and its representatives prematurely left, laying the groundwork for further opposition sentiments.

Key words: Overseas branches of the OUN, Foreign representation of UHVR, «first opposition», leadership style, democratization, classless society, ideology of nationalism.

Постановка проблеми. З проголошенням державної Незалежності еміграційні формації ОУН здійснили намагання впливати на життя українського суспільства та ініціювали створення політичних партій і громадських організацій. Зокрема ОУН-бандерівська (ОУН-б), перенісши свою діяльність в Україну, ініціювала створення політичної партії Конгрес українських націоналістів (КУН) та ряду громадських організацій. Натомість ОУН за кордоном (ОУН-з), відмовившись від розгортання активної діяльності в Україні, зосередилась на культурно-просвітницькій праці. Є деякі підстави вважати, що вона мала стосунок до створення Демократичної партії України (ДемПУ) [1, с. 169, 195–198, 200–201]. Кожна із них привнесла в українське громадсько-політичне життя свої організаційні принципи та ідеологічно-програмові засади. Очевидно, що повноцінний аналіз

такого впливу неможливий без розуміння історії становлення цих націоналістичних організацій.

Аналіз останніх досліджень. Діяльність Закордонних частин ОУН в різних аспектах фрагментарно відображена у підсумковій колективній праці робочої групи істориків, створеній при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА під загальною редакцією С. Кульчицького та в працях К. Акименко, Антонюка Я. і В. Трофимовича, Д. Вєдєнєєва і Г. Биструхіна, П. Гай-Нижника, А. Камінського, А. Кентія, Ю. Киричука, В. Кука, О. Панченка, І. Патриляка, Г. Рія, А. Русначенка. В. Трощинського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак до сьогодні в українській історіографії відсутнє повноцінне і системне дослідження історії ЗЧ ОУН, а зокрема й тих опозиційних процесів в ній, які в кінцевому результаті привели до розколу та створення ОУН-з.

Мета. Метою цієї статті є дослідження процесу формування опозиції в ЗЧ ОУН, її періодизації, причин появи та перебігу внутрішньо організаційної дискусії протягом 1946–1947 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після завершення Другої світової війни значна кількість членів ОУН-б опинилася за кордоном, а особливо в Німеччині. Сюди вони потрапили різними шляхами і в силу різних життєвих обставин: незважаючи на масові нацистські арешти, в Німеччині частково збереглася мережа ОУН, поповнившись українцями, що були насильно вивезені на роботи в Третій рейх; члени ОУН опинилися і в тій хвилі втікачів, які, рятуючись від совєтської окупації, ринулися в західні країни на завершальному етапі війни; з крахом Третього рейху з німецьких тюрем та концентраційних таборів вийшла значна кількість членів ОУН; на завершальному етапі Другої світової війни Провід ОУН вислав на Захід групу своїх представників для організації діяльності за кордоном [2, с. 244–246].

Провідні діячі ОУН з двох останніх категорій спільними зусиллями організували в 1945 р. Закордонний центр (ЗЦ) ОУН, що став проміжним етапом на шляху до створення в 1946 р. ЗЧ ОУН. Пристосувавшись до еміграційних умов, Провід ЗЧ ОУН почав динамічно розвивати організаційну структуру, яка за короткий час охопила основні країни Західної Європи [3].

В той же час не менш динамічно розвивалися й опозиційні настрої в ЗЧ ОУН. Реконструюючи перебіг подій протягом 1946–1947 рр., ми відштовхуємося від нашого попереднього дослідження, що охоплювало період діяльності ЗЦ ОУН. Вже з перших нарад під час його створення між їх учасниками виявилися значні відмінності у поглядах на внутрішньо-організаційний устрій та персональні претензії на керівні посади [2].

Тодішнє позиціонування конфліктних сторін дозволяють встановити спогади учасників подій. Зокрема, А. Камінський згадував: «Вирисовуються дві відмінні, ба навіть виразно протилежні тенденції: по одному боці – С. Бандера, Я. Стецько, С. Ленкавський і їхні прихильники, по другому – Д. Ребет, М. Лебедь, о. І. Гриньох, М. Прокоп, В. Охримович та інші «краєвики», до яких приєднуються деякі «кацетники», як наприклад Л. Ребет, В. Стахів й інші» [4, с. 41].

А С. Мудрик, з приводу персональних претензій на владу писав: «У кінці 1945 і на початку 1946 років декілька провідних членів ОУН почало висловлювати думки, що, мовляв, С. Бандера сидів у концтаборі, не брав особисто участі в підпільній боротьбі з гітлерівськими окупантами, що йому незаслужено робиться велику популярність» [5, с. 10].

Наявність внутрішньої дискусії в ЗЧ ОУН, формування опозиції й, в кінцевому підсумку, її вихід з Організації та заснування ще однієї політичної структури з однойменною назвою – це важливий період в історії ОУН-б, що тривав протягом 1946-1954 рр. В мемуарній літературі представників дискусійних сторін цей час умовно поділяється на т. зв. «дві опозиції».

Так, зокрема, Р. Ільницький-Кричевський, який належав до опозиції, хронологічно розділяє час дискусій в ЗЧ ОУН на два періоди: 1946–1948 рр. та 1949–1953 рр. й відповідно опозицію в ті часові проміжки іменує «зовнішньою» та «внутрішньою. «Зовнішньою» він називає першу, що виступила під прикриттям Закордонного представництва Української головної визвольної ради (ЗП УГВР), яке очолював М. Лебедь. В той же час «внутрішньою» – опозицію до проводу ЗЧ ОУН в середовищі самих Закордонних Частин, зауважуючи, що формування обох опозицій відбувалося паралельно, хоч ні контакту, ні довір'я між собою вони не мали. «Перша діяла засобом публічної критики, друга – внутрішнього переконування і впливу» [6, с. 24].

Як на нашу думку, цей поділ є доволі умовним, бо в обох названих періодах і головні дійові особи «опозиції», і їхні вимоги були майже ідентичними, або ж логічно виведеними з них. Лаконічно ці вимоги можна звести до декількох головних груп:

1. внутрішньо організаційна перебудова – заперечення принципу і практики «вождизму» в ОУН та введення широкої демократизації в процесі розбудови її структури;

2. політично-програмові зміни – заперечення монопартійного режиму влади ОУН в майбутній Українській Державі та її демократичний характер;

3. соціально-програмові зміни – «безкласове українське суспільство» та збереження колективної форми господарювання в сільському господарстві;

4. ідеологічно-світоглядові зміни – заперечення філософсько-ідеалістичної основи ідеології українського націоналізму та ствердження «аморальн-

ності» впливу Д. Донцова на формування ідеології українського націоналізму [6, с. 24–41].

Відповідні публікації з оточення С. Бандери та Проводу ЗЧ ОУН також виділяють дві «опозиції». Якщо Р. Ільницький-Кричевський їх називає умовно «зовнішньою» і «внутрішньою», то в них по відношенню до першої звучить назва «ЗП УГВР», а щодо другої – «двійкарі [5; 7].

На підтвердження наведених ознак т. зв. «першої опозиції», її учасник А. Камінський також вказував, що основним спірним пунктом між нею і ПЗЧ ОУН на цьому етапі був розподіл владних повноважень і впливів й що вона базувалася в ЗП УГВР. «С. Бандера і його Провід ЗЧ були, головним чином, проти того, щоб Закордонне Представництво і секретар зовнішніх справ УГВР діяли незалежно від ЗЧ ОУН, у правно-організаційному відношенні не були підпорядковані Проводові ЗЧ ОУН», – пише він, аналізуючи ситуацію [4, с. 59].

В свою чергу С. Ленкавський вказував, що «ЗП УГВР хотіло для себе зберегти виключний монополь репрезентувати крайову боротьбу і безконтрольно допасовувати себе до модного в даний час курсу чужинецької політики. На цьому тлі і на намаганнях підпорядкувати політику Організації контролеві ЗП УГВР виникли конфлікти, які покінчилися усуненням членів ЗП УГВР з Організації» [8, с. 519].

На те, що «перша опозиція» базувалася на основі ЗП УГВР вказує і тодішній голова Політради ЗЧ ОУН Б. Андрієвський. «По закінченні війни чимало членів Організації опинилося на еміграції зі звільненими з кацетів (Бандера, Стецько, Ленкавський і ін.) і з тими, що прибули з краю (Лебідь, о. Гриньох, Д. Ребет і ін.). Уже з перших днів почалася незгода між групою Бандери та групою, прибулою з краю. Ця незгода скоро набрала характеру відкритого конфлікту, поляризувавши противників з одного боку навколо Проводу ЗЧ ОУН, а з другого ЗП УГВР. Відкидаючи особисті моменти, що безперечно мали місце у цій боротьбі, треба признати, що основною причиною конфлікту було різне розуміння принципів побудови Організації, хоч це, до деякої мірі, завуальовувалося певними ідеологічними розходженнями», – напише він вже в 1956 р. [10, с. 325].

З часом дискусійні розмови і настрої зусиллями опозиції почали переноситися на рівень організаційної мережі й це, очевидно, здійснювало свій деструктивний вплив на неї. С. Ленкавський у якості керівника Сектору внутрішніх справ Проводу ЗЧ вжив застережливих заходів. «В серпні проводилась критика по областях і […] набрала розголосу, як села, де неперебірливо критикують все і всіх. Я видав обіжник і дав підписувати людям, що критикували Організацію – організованих і “диких”», – свідчив він пізніше для внутрішньої комісії [11, арк. 3].

Такі намагання припинити залучення організаційної мережі ЗЧ ОУН до дискусій, що загострювалися серед провідного членства, викликали в опозиції спротив. Її часник Р. Ільницький-Кричевський пізніше нарікав: «При тому всі ті диспути відбувалися в атмосфері своєрідної конспірації. Устроєві засади ЗЧ ОУН не дозволяли на обговорення таких і подібних питань публічно, або на організаційному форумі. Провід ЗЧ дав інструкції організаційній мережі не допускати до публічних дебат навіть на сходинах “п’яток”» – згадував він [6, с. 21]. Зрештою, інший її учасник А. Камінський визнає, що більшість еміграційних кадрів ОУН й так були на боці Проводу ЗЧ і С. Бандери. Натомість опозиція більшою мірою розраховувала на підтримку ОУН в Україні [6, с. 67–68].

Окрім всього іншого, представники опозиції почали звинувачувати С. Бандеру та Провід ЗЧ ОУН в переслідуванні і в погрозах фізичної розправи. Так, зокрема, А. Камінський вважає, що в якості інструменту боротьби з опозицією С. Бандера використовував Службу безпеки ЗЧ ОУН, й що вона «спричинилася значною мірою до загострення стосунків усередині Організації за кордоном і самого конфлікту та зміцнення позицій С. Бандери і його прихильників» [6, с. 51].

До початку 1947 р. атмосфера стала настільки напруженою, що ряд представників опозиції, як от В. Охримович, З. Марцюк, І. Бутковський, М. Стиранка, вийшли із ЗЧ ОУН. А. Камінський згадував: «В цьому загальному напруженні відчувалася також певна психологічна аномалія, коли відносини між близькими людьми по спільній боротьбі ставали щораз «штивніші», офіційніші, холодніші, непривітніші і просто ненормальні. В одних і других було відчуття, що вони опинилися по різні сторони бар’єра, який ставав щораз вищим і вищим» [6, с. 69].

В такій атмосфері витало відчуття розколу й аби запобігти йому обидві сторони вжили заходів до порозуміння. За ініціативою Я. Стецька та І. Гриньоха між представниками конфліктних сторін у березні 1947 р. «відбулися два «круглі столи» для вияснення внутрішньоорганізаційної ситуації». Як згадує А. Камінський, в розмовах вдалося налагодити неформальну й дружню атмосферу. «Обі сторони відразу погодилися, що говоритимуть про все відкрито, без взаємних інкримінацій, “офіційности” та декларативної фразеології і всі цього дотримувалися» [6, с. 70].

Представники опозиції для врегулювання ситуації пропонували повернутися до стану Віденської конференції 1945 р., на якій було створено ЗЦ ОУН, до Третьої ширшої наради 1946 р., коли було створено ЗЧ ОУН, або навіть до стану ранньої весни 1945 р., коли вказаних структур ще не існувало. Натомість представники Проводу ЗЧ ОУН пропонували, аби початком врегулювання

було повернення деяких членів опозиції до тієї роботи в Проводу ЗЧ, яку вони покинули. Однак кінцевих домовленостей досягти так і не вдалося [6, с. 70–71].

Врешті концентрованого виразу внутрішня організаційна дискусія набрала на Першій конференції ЗЧ ОУН, що відбувалася у вересні 1947 р. в Альпах неподалік м. Міттенвальд (Німеччина) і пізніше отримала назву «Альпійської». З конспіративних мотивів вона була організована в гірських місцевості, неподалік найбільшого табору українців у Міттенвальді. Згідно засад конспірації її учасники довідалися, куди їдуть, лишень дістався квитки на залізничному вокзалі у Мюнхені. Після висадки з потягу в Міттенвальді їх зустрічали зв'язкові і відводили до гірського табору, де всі розмістилися в шатрах. Учасникам заборонено було покидати місце зібрання аж до закінчення конференції [12, с. 364].

Як згадував приналежний тоді до активу ЗЧ ОУН В. Гришко, конференція, незважаючи на такі польові умови, була в організаційному відношенні підготовлена відмінно – кожен учасник отримав роздруковані матеріали, включаючи тексти запланованих доповідей і звітів. За його ж спогадами можна судити, що перша її частина була достатньо «рутинно-сірою», бо складалася зі звітів різних референтур, доповідей Я. Стецька про діяльність Антибільшовицького блоку народів (АБН) та І. Вовчука про громадський сектор діяльності ЗЧ ОУН. Натомість головним пунктом порядку денного, на який всі чекали, мала бути доповідь С. Бандери. А коли до цього дійшло, то над горами вже запанували сутінки й це надавало конференції надзвичайного характеру [13, с. 296].

Саме в таких умовах, при відблисках багаття і розгорнулася найгостріша дискусія. Представники опозиції М. Лебедь, І. Гриньох, М. Прокоп, В. Охримович, Дарія і Лев Ребети, О. Логуш, Є. Стахів переважно атакували той традиційний для довоєнної ОУН «провідницький» стиль управління, якого дотримувався С. Бандера. «Ці виступи, що сприймалися більшістю учасників конференції як особисті напади на Бандеру, створювали "гарячу", напружену атмосферу й спонтанну емоційну реакцію у формі вигуків незадоволення й відповідних реплік з місць. Виступи більшості представників теренових частин Організації з різних країв Німеччини та різних країн Західної Європи були також "протиопозиційні" і також переважно емоційні та часом занадто гострі», – згадував В. Гришко. Дискусія затягнулася до пізньої ночі й «після окреслення позицій двох сторін перетворилася на повторювання обома сторонами більш-менш одних і тих же самих аргументів, які зводилися переважно до формально-організаційних справ та, кінець кінцем – до питання про те, кому належить правне керівництво Організацією […]». При цьому обидві сторони покликалися на «крайові постанови», по різному їх інтерпретуючи [13, с. 297–298].

Як «експресивне і емоційно наснажене» В. Гришко характеризує завершальне слово С. Бандери. У своєму виступі той заперечив, що ігнорує «крайові постанови», подав свою інтерпретацію «крайових позицій» та чітко наголосив, що насправді в дискусії йдеться про характер і тип організаційного управління та про його особисте місце в ньому. Нагадавши про висунення його на чоло революційної частини ОУН під час розколу, «він із хвилюванням, яке було помітне в тембрі його голосу й уповільненому темпі його мови, заявив, що він ніколи не добивався того чолового становища, яке надавала йому Організація, але також ніколи не уникав і тепер також не думає зректися відповідальності за долю Організації, яку очолив», – описував В. Гришко у своїх спогадах цю частину конференції, завваживши, що промова С. Бандери справила помітне враження на її учасників і більшість з них відповіла у відповідь бурхливими оплесками [13, с. 299].

Підсумком Першої конференції ЗЧ ОУН стали достатньо об'ємні резолюції з широкого кола питань [14, арк. 740]. Оскільки опозиція звинувачувала Провід ЗЧ ОУН та С. Бандеру у відході від крайових позицій, то конференція серед іншого підтвердила, що для ЗЧ ОУН «залишаються зобов'язуючими постанови III Великого Збору ОУН» [15, с. 156], встановивши, що основою їх інтерпретацій мають бути лише офіційні роз'яснення Проводу ОУН в Україні і «зокрема Декларація Проводу ОУН по закінченні другої світової війни, що зв'язує ЗЧ ОУН в одну нерозривну цілість з основною частиною ОУН в Краю» [14, арк. 740].

На конференції був також сформований новий Провід ЗЧ. Зважаючи, що С. Бандера став головою цілої ОУН, то Провідником ЗЧ ОУН було обрано М. Лебедя [5, с. 11]. Він був лідером «першої опозиції» й здавалося, що таке рішення відкривало перспективу для порозуміння.

В той же, не дочекавшись завершення конференції, велика група опозиційних делегатів, «якихось з півтора десятка осіб» за словами В. Гришка, покинула конференцію. Й це був тривожний сигнал, який означав, що дискусія не вичерпана і матиме продовження. В. Гришко влучно відмітив, що насправді на конференції «стало фактом те роздвоєння бандерівської ОУН за кордоном, яке на наступній конференції 1948 р. було оформлене виключенням активу опозиції із ЗЧ ОУН і відокремленням опозиціонерів, об'єднаних навколо ЗП УГВР, як політичного середовища, популярно називаного "угавеерівцями"» [13, с. 302–303]. Й дійсно, невдовзі після Першої конференції ЗЧ ОУН внутрішнє протистояння вибухнуло з новою силою.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, після створення в 1946 р. Закордонних частин ОУН нового імпульсу набули ті дискусії між двома групами провідних діячів, що проявлялися ще на етапі існування Закордонного центру ОУН.

На етапі т. зв. «першої опозиції», що переважно складалася з провідних членів, спрямованих Проводом ОУН в Україні для організації діяльності за кордоном й епіцентром якої було ЗП УГВР, домінуючим було звинувачення С. Бандери в тому, що він незаслужено перебуває на чолі організації, оскільки протягом війни перебував в німецькому концтаборі й не брав участі в національно-визвольній боротьбі. А також, що провідну роль в еміграційній діяльності має відігравати не Провід ЗЧ ОУН на чолі із ним, а ЗП УГВР на чолі з М. Лебедем.

Опозиція висувала С. Бандері і Проводові ЗЧ, до якого входили чільні діячі ОУН довоєнного періоду, що вийшли з німецьких тюрем і концтаборів, також вимоги ідеологічно-програмового характеру, головними з яких були: 1. здійснити внутрішню організаційну перебудову ЗЧ ОУН й на противагу провідницькому стилю управління ввести широку демократизацію; 2. відмовитися від програмного положення щодо встановлення монопартійного політичного режиму в майбутній Українській державі та задекларувати її демократичний характер; 3. встановити, що майбутнє українське суспільство матиме «безкласовий» характер, а в сільському господарстві буде збережена колективна форми господарювання; 4. відмовитися від філософсько-ідеалістичної основи ідеології українського націоналізму та визнати «аморальний» вплив Д. Донцова на формування ідеології українського націоналізму.

Провід ЗЧ ОУН користувався переважною підтримкою організаційної структури та стримував від поширення дискусії в її ряди, що викликало протести з боку опозиції. Натомість вона розраховувала на підтримку ОУН в Україні і звинувачувала С. Бандеру та Провід ЗЧ ОУН в тому, що в своїй діяльності вони відійшли від її позицій.

Перша конференція ЗЧ не підтримала вимоги опозиції, її представники виявили своє невдоволення та дочасно її покинули. Отож конференція не вичерпала внутрішньої дискусії й дала підстави для подальшого розвитку опозиційних настроїв.

Викладений матеріал дає перспективу для подальшого дослідження опозиційних процесів в ЗЧ ОУН, що в кінцевому підсумку приведуть до їх розколу і створення ОУН-з.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сич О. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. Івано-Франківськ: Видавництво «Лілея НВ», 2019. 544 с.

2. Сич О. Закордонний Центр ОУН (лютий 1945-лютий 1946). *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Видавництво «Мс», 2006. Збірник 7. С. 243-266.

3. Сич О. Організаційна структура закордонних частин ОУН на початку її становлення в 1946 році. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 30. Український визвольний рух XX століття* / [гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Ромаюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 266–279.

4. Камінський В. Василь Охримович. Біографічний нарис. З передмовою Мирослава Прокопа. Торонто-Нью-Йорк-Лондон: Видання Політичної Ради Організації Українських Націоналістів за кордоном (ПР ОУНз) і Середовища УГВР, 1999. 152 с.

5. Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів (причинки до історії). Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 1995. 150 с.

6. Кричевський Р. Організація Українських Націоналістів в Україні – Організація Українських Націоналістів закордоном і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк-Торонто, 1962. 116 с.

7. Мірчук Петро. Революційний змаг за УССД. Т. II. Ню-Йорк-Торонто-Лондон: Союз українських політ'вязнів, 1987. 280 с.

8. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори в 4-х т. Т. 1. Історія / упор. і ред. О. Сич. Івано-Франківськ: Ліле-НВ, 2022. 560 с.

9. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. LAS VEGAS, 1997. 373 с.

10. Зізнання Залужного-Ленкавського С. в справі «опозиції». [Рукопис]. *Архівна збірка ОУН в м. Нью-Йорк (США*). Б. ф. 13 арк.

11. Антонович О. Спогади: У 2 ч. Ч. 1. Київ–Вашінгтон, 1999. 393 с.

12. Гришко В. Карби часу: історія, література, політика. Публіцистика. У двох томах. Том перший (1946–1952). К. Смолоскип, 1999. 868 с.

13. Мірчук П. Нарис історії ОУН. II том. *Архів С. Ленкавського при Інституті освітньої політики (м. Мюнхен, Німеччина)*. Арк. 601–793.

14. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (збірка документів). Б. м.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. 1955. 370 с.

РОЗДІЛ 6
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

УДК 316.776
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.22

РОЛЬ ФЕЙКОВИХ НОВИН У ПОЛІТИЧНИХ КАМПАНІЯХ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

THE ROLE OF FAKE NEWS IN POLITICAL CAMPAIGNS: PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PERCEPTION OF DISINFORMATION

Перепелиця Н.О.
доктор PhD з політології,
асистент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються основні психологічні механізми, що сприяють поширенню та впливу фейкових новин на виборців, а також досліджується, як емоційний вплив, когнітивні упередження та соціальна ідентифікація можуть підсилювати ефект дезінформації у політичних процесах. Мета роботи полягає у вивченні ролі фейкових новин у політичних кампаніях, зокрема зосередженні на психологічних аспектах сприйняття дезінформації. Робота також звертає увагу на наслідки фейкових новин для суспільного сприйняття політичних подій та демократичних процесів загалом, що підкреслює важливість дослідження цього феномену в сучасних умовах інформаційної війни. Методологія дослідження базується на міждисциплінарному підході, що включає аналіз психологічної та когнітивної літератури, вивчення реальних випадків використання фейкових новин у політичних кампаніях, а також соціально-психологічні експерименти та опитування. Використання цих методів дозволяє краще зрозуміти, як люди реагують на дезінформацію, які психологічні фактори впливають на сприйняття та запам'ятовування неправдивої інформації, а також як це впливає на їхню політичну поведінку та рішення.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі психологічних аспектів впливу фейкових новин, що включає розгляд як індивідуальних, так і соціальних чинників. Дослідження висвітлює нові підходи до розуміння механізмів поширення дезінформації, такі як роль емоційного резонансу та когнітивного навантаження. Особлива увага приділяється впливу фейкових новин на групове мислення та колективні рішення, що має важливе значення для розробки стратегій протидії дезінформації на рівні суспільства.

Висновки дослідження показують, що фейкові новини можуть мати значний вплив на політичні рішення виборців через механізми емоційного зараження та когнітивних упереджень. Особливої ваги набувають соціальні медіа, які посилюють ефект дезінформації через алгоритмічне підсилення контенту, що відповідає упередженням користувачів. Результати дослідження підкреслюють необхідність підвищення рівня медіаграмотності та розвитку інструментів для перевірки фактів, що сприятиме зменшенню впливу фейкових новин на політичні процеси.

Ключові слова: фейкові новини, політичні кампанії, дезінформація, психологічні аспекти, когнітивні упередження.

The article examines the key psychological mechanisms that contribute to the spread and impact of fake news on voters, as well as investigates how emotional influence, cognitive biases, and social identification can amplify the effect of disinformation in political processes. The purpose of the research is to explore the role of fake news in political campaigns, with a particular focus on the psychological aspects of disinformation perception. The study also highlights the consequences of fake news on public perception of political events and democratic processes in general, underscoring the importance of researching this phenomenon in the current context of information warfare. The research methodology is based on an interdisciplinary approach that includes the analysis of psychological and cognitive literature, the study of real cases of fake news usage in political campaigns, as well as social-psychological experiments and surveys. The use of these methods allows for a better understanding of how people react to disinformation, what psychological factors influence the perception and retention of false information, and how this impacts their political behavior and decisions.

Scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the psychological aspects of fake news influence, including consideration of both individual and social factors. The research highlights new approaches to understanding the mechanisms of disinformation spread, such as the role of emotional resonance and cognitive load. Special attention is given to the impact of fake news on group thinking and collective decision-making, which is crucial for developing strategies to counter disinformation at the societal level.

Conclusions of the study show that fake news can significantly influence voters' political decisions through mechanisms of emotional contagion and cognitive biases. Social media plays a particularly important role by amplifying the effect of disinformation through algorithmic reinforcement of content that aligns with users' biases. The study's results emphasize the need to increase media literacy and develop fact-checking tools to reduce the impact of fake news on political processes.

Key words: fake news, political campaigns, disinformation, psychological aspects, cognitive biases.

Постановка проблеми. Під фейковими новинами зазвичай розуміються запущені та опубліковані хибні повідомлення, які розповсюджуються переважно в Інтернеті, особливо в соціальних мережах, іноді вірусним шляхом. У політичній науці проводиться розрізнення між фейковими новинами як ярликом і жанром [1, с. 127]. Фейкові новини – це ярлик, коли вони використовуються для політичної інструменталізації [1, с. 130]. Науковці відзначають, що: «Аналіз й синтез, методи дедукції, аналогія, узагальнення, робота з документами дозволяють виявити специфіку поширення фейкових новин та охарактеризувати їх ступінь впливу на інформаційний світ» [2, с. 18].

Фейкові новини тепер розглядаються як симптом епохи постфактум. У 2017 році термін «fake news» був названий «Словом року» за Британським словником Коллінза, який назвав його: «хибною, часто сенсаційною інформацією, що поширюється під виглядом новинних репортажів» (false, often sensational information, disseminated under the guise of news reporting) [3]. «У своєму інтерв'ю Дональд Трамп навіть заявив, що вигадав його: «ЗМІ – це дійсно слово, один з найкращих з усіх термінів, які я придумав, – це «фальшивка», – сказав він Майку Хакабі в ефірі Trinity Broadcasting Network. «Я припускаю, що інші люди використовували його, можливо, протягом багатьох років, але я ніколи цього не помічав. І це сором» [4, с. 148]. Collins Dictionary визнав, що президент США популяризував «фейкові новини» за останній рік, але повідомив, що вперше вони почали використовуватися на американському телебаченні у 2000-ті роки [3]. За оцінками американського словника Merriam-Webster, етимологічні корені цього терміна сягають XIX століття, цитуючи заголовки, які використовували цей вислів ще в 1890 році [5].

Актуальність дослідження фейкових новин у політичних кампаніях зумовлене зростаючим впливом фейкових новин, які стають потужним інструментом маніпуляції під час політичних кампаній. Фейкові новини активно використовуються для формування громадської думки, впливу на електорат, дискредитації опонентів та просування певних політичних ідей. Особливо важливо розуміти психологічні аспекти сприйняття дезінформації, оскільки вони впливають на здатність громадян критично оцінювати отриману інформацію. Чорний піар, нав'язливі та приховані повідомлення, які базуються на недобросовісних або неправдивих даних, є особливо розповсюдженими у політичній сфері [6, с. 153]. Ці маніпулятивні техніки активно використовуються для створення фейкового контенту, що може дезорієнтувати виборців та підірвати довіру до політичних процесів. Такі повідомлення часто маскуються під новинні, хоча їхня головна мета – просування інтересів певних політичних сил.

Наукова новизна дослідження фейкових новин у політичних кампаніях полягає у висвітленні проблеми фейкових новин крізь призму психологічних механізмів сприйняття та впливу на свідомість виборців. Тому вивчення фейкових новин у політичних кампаніях підкреслює їх небезпеку, адже вони можуть серйозно маніпулювати думками людей, особливо в умовах політичної боротьби. Важливо зазначити, що навіть невеликий відсоток неправдивої інформації може суттєво вплинути на сприйняття подій, що робить визначення та боротьбу з фейками надзвичайно складним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фейкові новини відіграють значну роль у політичних кампаніях, оскільки вони здатні впливати на психологічне сприйняття громадян й відповідно, формувати їхню політичну поведінку. Ван дер Лінден С., Голуб'як Н., Голуб'як І., Копійка М., Лікарчук Н., Лікачрук Д., Розенбек Дж. зауважують, що люди схильні вірити у фейкову інформацію, якщо вона відповідає їхнім попереднім переконанням та поглядам, що підтверджується теорією когнітивного дисонансу.

Психологічні аспекти сприйняття дезінформації також включають ефект повторення, який полягає у збільшенні довіри до інформації через часте її повторення, незалежно від її достовірності. Вахрамєєв Б., Гоцур О., Заяць О., Куточок Дж., Лім З., Лінг Р., Тандок Е., Тихомирова Є. показують, що навіть короткочасний контакт з фейковими новинами може вплинути на формування громадської думки та політичні рішення. Алмейда В., Доскіч Л., Каетану Дж., Климончук В., Кунья Е., Маньо Г., Тейшейра Д., Щербій Ю., наголошують, що в умовах інформаційного перевантаження сучасного суспільства, де кількість джерел інформації зростає, критичне мислення та медіаграмотність громадян стають ключовими факторами у боротьбі з впливом дезінформації на політичні процеси.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишаються питання щодо механізмів впливу фейкових новин на різні групи виборців та їх здатність розпізнавати дезінформацію. Не досліджено, як індивідуальні психологічні особливості, такі як когнітивні упередження чи емоційна чутливість, впливають на сприйняття політичної дезінформації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз ролі фейкових новин у політичних кампаніях з акцентом на психологічні аспекти сприйняття дезінформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словом «фейк» (від англ. «fake» – фальшивий, несправжній) й терміном «фейкові новини» по суті позначається безліч явищ у сучасних ЗМІ та практиках комунікації [7, с. 141]. Існує розширене розуміння цього терміну, коли фейком вважається будь-яка інформація, що не відповідає дійсності [7, с. 143]. Є також точка зору, яка враховує прагма-

тичні параметри повідомлення: тільки умисна, свідома дезінформація, особливо пов'язана з корисливими мотивами, – є фейком. В інших випадках мова йде про помилку. До диференціації підштовхують суспільні практики. Так, відомо, що при надзвичайних ситуаціях, пов'язаних із загибеллю великої кількості людей, представники органів влади завжди прагнуть надавати пом'якшену інформацію – зі заниженням шкоди й особливо кількості загиблих. ЗМІ підхоплюють цю неправдиву інформацію. Оскільки в таких випадках брехня журналістів не є свідомою, це не вважається фейком, це помилка [8, с. 14].

У XXI столітті кількість різноманітної інформації, новин та інформаційних атак неухильно зростає. Ефективність фейкових новин у цифрову епоху значно зросла завдяки комунікаційним мережам й технологіям, які дозволяють миттєво та цілеспрямовано їх поширювати. Багатократно зросло вплив на масову свідомість завдяки резонансу в медіапросторі та цифрових ЗМІ. У широкому розумінні фейк означає підробку або фальшивку, а сам термін «фейкова новина» трактується дослідниками по-різному. Наприклад, розуміння «фейку» Л. Доскіч полягає в тому, що це явище виникає у політичному дискурсі і має чіткі межі, які характеризують цей вид інституційного дискурсу. Крім того, зі зміцненням впливу мас медіа відбулася підміна «істини» на «постправду» [9, с. 74].

Ми вважаємо, що фейкові новини є результатом діяльності медіа, наративом хибної комунікації, оскільки представляють собою сфальсифіковану інформацію, що базується на хибному сприйнятті візуальних образів, що, зрештою, призводить до формування спотвореного суспільного світогляду. Джерелом цього процесу є інструменти маніпулятивного впливу на суспільство, які використовуються впливовими політичними акторами для пропаганди своїх інтересів. Політичний форсайт суттєво впливає на суспільну думку, але його суть залишилася незмінною – це дезінформація громадських груп [10, с. 771]. Інформаційні потоки прямо впливають на політичну владу, а управління інформацією стає основою для політичного розвитку.

На наш погляд, набагато продуктивніше розширене розуміння терміну, оскільки прагматичний ефект фальшивого повідомлення, незалежно від обставин його появи, однаковий – спотворене уявлення про реальність, що тягне за собою багато негативних наслідків. Втім, важливо зазначити, що негатив посилюється саме при свідомому спотворенні фактів, яке набуло масового характеру й використовується як спосіб маніпулятивного впливу.

В сучасних політичних кампаніях все частіше використовуються моделі впровадження фейкових новин для маніпуляції громадською думкою й досягнення бажаних політичних цілей. Моделі варіюються від дезінформації та дискредитації опонентів до використання емоційного впливу та створення позитивного іміджу. Вони застосовуються через різні медіа-канали, включаючи соціальні мережі, традиційні медіа та особисті комунікації. Розроблена нами таблиця надає огляд основних моделей впровадження фейкових новин у політичних кампаніях (Таблиця 1).

Таблиця 1

Моделі використання фейкових новин у політичні кампанії

Модель	Характеристика	Практичне використання	Цілі	Методи
Модель дезінформації	Цілеспрямоване поширення неправдивої або маніпулятивної інформації	Кампанії з використанням ботів у соціальних мережах	Підрив довіри до опонентів	Використання фейкових акаунтів, поширення фейкових новин
Модель дискредитації	Створення компрометуючої інформації про опонентів	Фейкові скандали, підроблені документи	Знищення репутації опонентів	Публікація фейкових матеріалів, використання медіа-ресурсів
Модель підсилення розколу	Підбурювання суспільних конфліктів та загострення соціальних, етнічних або політичних протиріч	Фейкові новини про етнічні конфлікти	Збільшення розколу в суспільстві	Поширення провокаційних новин, створення конфліктних ситуацій
Модель фальшивих обіцянок	Поширення нереалістичних або неможливих до виконання обіцянок	Обіцянки економічного зростання, нових робочих місць	Отримання підтримки виборців	Створення відео, постів у соціальних мережах, рекламних кампаній
Модель емоційного впливу	Використання емоційних тригерів для маніпуляції думками виборців	Фейкові новини про загрози національній безпеці	Мобілізація електорату	Створення емоційно заряджених матеріалів, використання візуальних образів
Модель створення позитивного іміджу	Поширення перебільшених або неправдивих позитивних новин про себе або свою партію	Фейкові новини про досягнення в економіці	Підвищення власної популярності	Використання підконтрольних медіа, поширення в соціальних мережах

Джерело: систематизовано автором за [8; 9; 10; 11]

Низка дослідників наголошує на тому, що фейкові новини у політичних кампаніях – це медіамістифікація, пов'язана з гонитвою за сенсацією та попитом; це хибна інформація, фальшиві новинні повідомлення, які поширюються в ЗМІ під виглядом новин; журналістське повідомлення, опубліковане в ЗМІ, яке містить недостовірну та неперевірену інформацію, що не відповідає реальним фактам і емпіричній дійсності [11, с. 87; 12; 13, с. 1104]. Ключовою проблемою стає питання: чи є фейкові новини у політичних кампаніях недостовірними, створеними без злого умислу, будь-якою недостовірною інформацією, чи сфабрикованими новинними матеріалами, які цілеспрямовано вводять в оману.

Частина дослідників й експертів вважає фейкові новини у політичних кампаніях є навмисним поширенням дезінформації з метою введення в оману, отримання фінансової та політичної вигоди [13, с. 1105; 14, с. 53]. Більше того, частина дослідників акцентує увагу на спрямованості інформаційного вкиду з провокаційним й резонансним характером. «Фейки в політиці – це хитрощі, психологічні прийоми, соціотехніки; управління хибними посилами, двозначностями й враженнями» [14, с. 57]. Ряд дослідників вважає, що Фейки в політиці – це тільки та хибна інформація, яка свідомо має на меті ввести аудиторію в оману. Деякі автори відокремлюють фейки від дезінформації, оскільки перші можуть випадково вводити в оману, а друга конструюється навмисно [4, с. 149].

Варто зауважити, що саме фейкові новини відіграють значну роль у політичній поляризації, особливо в умовах діяльності сучасних ЗМК. Вони використовуються як інструмент для маніпуляції громадською думкою, розпалювання соціальної напруженості та підсилення політичного розділення, а саме:

– фейкові новини часто спрямовані на певні групи населення з метою підтвердження їхніх упереджень або поширення негативних стереотипів політичного опонента;

– соціальні медіа платформи, такі як Facebook, Twitter, сприяють поширенню фейкових новин через свої алгоритми, які підбирають контент на основі інтересів користувачів, відповідно до скачаних тенденцій, фейкові новини у політичних кампаніях найчастіше й найшвидше поширюються в соціальних мережах;

– фейкові новини змінюють результати виборів, впливають на суспільну думку щодо важливих політичних питань та створювати недовіру до інституцій, таких як уряд чи медіа;

– існують різні методи боротьби з поширенням фейкових новин, включаючи фактчекінг, підвищення медіаграмотності серед населення та посилення регулювання соціальних медіа платформ [1, с. 126–130; 15, с. 152–161].

На нашу думку фейкові новини в політиці є потужним інструментом маніпуляції громадською думкою, адже вони використовуються для дискредитації опонентів, посилення соціальної напруженості та впливу на результати виборів. Науковці та дослідники наголошують на тому, що стратегії поширення фейкових новин включають дезінформацію, маніпуляцію, апеляцію до емоцій, використання стереотипів, змішування правди з вигадкою та зміщення контексту [7, с. 142]. В розробленій нами таблиці запропоновані стратегії, які здатні швидко поширювати фейкові новини в межах політичних кампаній, що робить їх особливо небезпечними у сучасному інформаційному просторі (Таблиця 2).

У сучасному світі неправдива інформація все частіше використовується в політичних кампаніях, щоб схилити громадське сприйняття шляхом впливу на емоції аудиторії. Це призводить до спотвореної версії правди про «реальну політику» та породжує розкол у суспільстві [16, с. 171]. Емоційний вплив дезінформації посилюється її здатністю викликати сильні емоції, такі як страх, гнів або співчуття. Ці почуття у відповідь спонукають до швидкого поширення невірної інформації, оскільки люди більш схильні ділитися матеріалом, який викликає сильні емоційні реакції.

Обманні тактики в політичних кампаніях, дужа часто використовуються в поширенні неправдивої інформації, спрямовані на створення сенсаційності та підтвердження існуючих переконань аудиторії. Неправдиві деталі часто змішуються з точними, щоб створити помилкове відчуття достовірності, особливо на платформах соціальних мереж, які використовують алгоритми для посилення емоційно провокаційного вмісту.

У період виборів помітний політичний вплив неправдивої інформації. У такі часи обманна тактика використовується для дискредитації суперників або формування конкретного політичного середовища. Фейкові новини можуть ввести виборців в оману щодо кандидатів або національних обставин, – ця маніпуляція не тільки спотворює демократичні процеси, але й розпалює суспільний розкол, посилюючи конфлікти між різними соціальними фракціями [17, с. 56].

Тривалі наслідки поширення неправдивої інформації включають зниження довіри до ЗМІ та надійних джерел інформації. У результаті боротися з дезінформацією стає важче, оскільки люди більш схильні не перевіряти факти та вивчати отриману інформацію. Політичні діячі, які використовують неправдиву інформацію, можуть отримати негайну вигоду, але вони також ставлять під загрозу принципи демократичного співтовариства, де аналітичне мислення та наявність точних даних є життєво важливими компонентами.

Для боротьби з впливом неправдивої інформації важливо запровадити освітні стратегії, які підвищують медіаграмотність, розвивають навички критичного мислення та просувають інструменти для перевірки фактів. Ефективна боротьба з дезінформацією вимагає співпраці між державними органами, неурядовими організаціями та технологічними компаніями. Підвищуючи стандарти державної освіти та полегшуючи доступ до надійної інформації, вплив фейкових новин на політичну динаміку можна зменшити, тим самим зберігаючи стійкість демократичних суспільств.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Фейкові новини стали невід'ємною частиною сучасних політичних кампаній, і це явище набуло особливого поширення завдяки медіатизації суспільства. Проте обмежене розуміння фейкових новин як просто неправдивої інформації в соціальних мережах або маніпулятивних практик у нових медіа викликає багато питань. Фейкові новини можуть бути значно глибшим явищем, зокрема в політичному контексті. Вже у Стародавній Греції та Римі існували різні форми політичної пропаганди, що можна вважати прототипами сучасних фейкових новин. Вони могли з'являтися як навмисно, з метою маніпуляції громадською думкою, так і випадково.

У наші дні розвиток інформаційних технологій й медіа створив сприятливий ґрунт для масштабного виробництва політичних фейків, які впливають на виборців та перебіг кампаній. Фейкові новини стали ефективним інструментом для політичних гравців, які прагнуть дискредитувати опонентів або викривити інформацію для своїх інтересів. Масовість поширення таких новин переважає над їхньою якістю – це особливість сучасного інформаційного простору. Політичні фейкові новини часто створюються поспіхом, вони швидко втрачають актуальність, але встигають завдати значної шкоди в короткий проміжок часу.

Ще однією характерною рисою цього явища є кліпове мислення сучасного суспільства, коли увага виборців зосереджується на швидкоплинних інформаційних подіях. Політичні фейкові новини живуть короткий термін, але мають потенціал залишити значний відбиток на виборчому процесі, впливаючи на результати через маніпуляцію фактами та громадською думкою.

У рамках дослідження були вивчені психологічні аспекти сприйняття фейкових новин у політичних кампаніях. Зокрема, було досліджено, як дезінформація впливає на формування громадської думки та поведінкові установки виборців. На основі проведеного аналізу були розроблені

Таблиця 2

Маніпулятивні стратегії, що використовуються у фейкових новинах у політиці

Назва стратегії	Характеристика	Практичне застосування
Дезінформація	Навмисне поширення неправдивої або вводячої в оману інформації.	Розповсюдження вигаданих фактів про кандидата на виборах для зниження його підтримки.
Змішування фактів і вигадок	Представлення правдивої інформації поруч із фальшивою для створення довіри до фейку.	Включення неправдивих відомостей у статті поряд із правдивими, щоб зробити фейкову інформацію достовірнішою.
Апеляція до емоцій	Використання емоційно забарвлених слів чи образів для маніпулювання аудиторією.	Заголовки, що викликають страх або гнів, щоб вплинути на думку людей про політичного опонента.
Використання стереотипів	Поширення новин, що підкріплюють існуючі упередження або стереотипи.	Пропаганда фейкових новин про політичних опонентів, базованих на їхній національності або вірі.
Маніпуляція зображеннями/відео	Використання підроблених або вирваних з контексту зображень та відео для обману.	Фальсифікація відео, що нібито показує неналежну поведінку політика.
Зміна контексту	Використання правдивої інформації у спотвореному або хибному контексті.	Витяг фрази з виступу політика, щоб створити хибне враження про його позицію.
Брудна кампанія	Атаки на особистість чи репутацію політичних опонентів через вигадані скандали.	Вигадані скандали, що спрямовані на дискредитацію кандидата перед виборами.
Створення фальшивих джерел	Використання неіснуючих або підроблених джерел інформації для підкріплення фейку.	Поширення новин із посиланням на «експертів» або «дослідження», які насправді не існують.
Атака через ботів/тролів	Організація масованих атак на опонентів через фальшиві акаунти в соцмережах.	Масові коментарі на підтримку фейкової інформації для створення ілюзії підтримки.
Використання мемів	Використання візуальних образів або коротких фраз для швидкого поширення фейкових ідей.	Створення мемів із брехливою або маніпулятивною інформацією для швидкого поширення в соцмережах.

Джерело: власна розробка автора на основі [1; 7; 15]

та детально описані методи та стратегії використання фейкових новин у політичних кампаніях, а також розглянуто психологічні механізми, через які ці новини впливають на емоційний та когнітивний рівень сприйняття інформації. Серед рекомендацій щодо протидії дезінформації виділяються наступні: підвищення рівня медіаграмотності населення, спрямованої на розпізнавання фейкових новин та критичне сприйняття політичної інформації; створення та популяризація централізованих систем перевірки фактів у співпраці з провідними соціальними мережами та новинними ресурсами; використання алгоритмів і машинного навчання для автоматизованого виявлення та позначення фейкових новин; впровадження системи перевірки джерел новин із застосуванням технології блокчейн для забезпечення їх прозорості та надійності; розробка законодавчих заходів щодо регулювання та запровадження відповідальності за створення і поширення дезінформації. Запропоновані рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності боротьби з фейковими новинами та забезпеченню більш прозорої політичної комунікації в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лікарчук Н., Лікачрук Д. Фейкова комунікація як конфліктологічний чинник в політичній системі. *Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія.* Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. С. 125–132.
2. Вахрамєєв Б. Поняття «фейкові новини» в англомовному медіапросторі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2024. № 57. С. 15–22.
3. Collins Online Dictionary. 2024. URL: https://www.collinsdictionary.com (дата звернення: 12 серпня 2024).
4. Van der Linden S., Roozenbeek J. A psychological vaccine against fake news. The psychology of fake news: Accepting, sharing, and correcting misinformation. *London: Routledge.* 2020. P. 147–169.
5. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. 2024. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/fake news (дата звернення: 12 серпня 2024).
6. Карасаєв С.У., Лікарчук Н.В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. Київ: 2023. № 12. С. 151–163.
7. Tandoc E. C., Lim, Z. W., Ling, R. Defining “Fake News”: A typology of scholarly definitions. *Digital Journalism.* 2018. № 6(2). P. 137–153.
8. Щербій Ю., Климончук В. Роль медійної сфери в політичному житті країни. *POLITIA. Вісник наукових робіт молодих вчених. Івано-Франківськ.* 2024. № 7. С. 5–18.
9. Доскіч Л. С. Фейкові новини як новітній засіб маніпуляції та дезінформації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 4. С. 72–77.
10. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas.* 2023. № 41(76). P. 769–779.
11. Копійка М. В. Стратегічні ризики інформаційної безпеки європейських країн. *Міжнародні та політичні дослідження.* 2019. Вип. 32. С. 85–102.
12. Тихомирова Є. ЄС: проекти з протидії сфабрикованим новинам. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2019. № 1 (5). URL: https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/90 (дата звернення: 12 серпня 2024).
13. Corner J. Fake news, post-truth and media–political change. *Media, Culture & Society.* 2017. Vol. 39(7). P. 1100–1107.
14. Голуб’як Н., Голуб’як І. Гібридні загрози як виклики безпековій політиці ЄС. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2023. № 1.15. С. 53–59.
15. Cunha E., Magno G., Caetano J., Teixeira D., Almeida V. Fake news as we feel it: Perception and conceptualization of the term “fake news” in the media. *Social informatics: SocInfo.* 2018. Vol. 1118. P. 151–166.
16. Заяць О. Роль соціальних мереж у публічному управлінні та адмініструванні: канали взаємодії та їх ефективність. *Економічні горизонти.* 2024. № 2–3 (28). С. 169–178.
17. Гоцур О. Соціальні мережі і політичний pr в українських та закордонних виборчих кампаніях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика.* 2021. № 2 (2). С. 53–57.

УДК 316.7: 32
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.23

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ВИКЛАДАННІ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

METHODOLOGICAL FEATURES OF USING SOCIO-CULTURAL ANALYSIS IN TEACHING THE THEORY OF POLITICAL CULTURE

Сушко А.І.
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

В статті визначено можливості методичних особливостей використання соціокультурного аналізу при викладанні теорії політичної культури, показанні спільні та відмінні риси порівняно з іншими традиційними та модерністськими стилями. Показано, що в сучасні дослідження підкреслюють значущість соціокультурного аналізу, акцентуючи на ідентичності, розумінні соціокультурних процесів і постмодерністських інтерпретаціях. В умовах пандемії та соціальних конфліктів висвітлюються нові аспекти дистанційного навчання та соціокультурних змін, що дає перспективи для аналізу.

Визначено, що зміни в політичному житті України, розширення методологічних засад політології та потреба в нових теоретичних конструктах вимагають розуміння політичної культури через призму соціокультурного підходу. Це відкриває нові можливості для аналізу стратегій політичних процесів під час глобалізації та конфліктів. З'ясовано, що дослідження політичної культури на рубежі XX–XXI століть дало змогу створити узагальнюючі моделі її функціонування. Підкреслено важливість розгляду поняття «політична культура» в широкому сенсі, включаючи історичні традиції, політичні норми, ідеї та концепції, що взаємодіють у межах громадянського суспільства.

Показано, що соціокультурний підхід дозволяє по-новому осмислити реалії політичної системи, фокусуючи увагу на повноті реалізації можливостей суб'єкта в політичних відносинах. Обґрунтовано, що в контексті культурного повороту соціогуманітарних наук дослідження політичної культури в Україні відкриває нові перспективи для формування політичної нації, де колективні ідентичності можуть отримати позитивне забарвлення. Методологічні підходи, такі як синергетична парадигма, дозволяють зрозуміти складні взаємозв'язки між політичними і культурними процесами. Вивчення та викладання теорії політичної культури через соціокультурний підхід розширює предметне поле, надаючи уявлення про розвиток суб'єктивності та духовності українського соціуму, що є ключовими для подолання викликів, з якими стикається країна в умовах зовнішніх загроз та внутрішньої політичної нестабільності.

Ключові слова: політична культура, соціокультурний підхід, традиційні та модерністські стилі в методології викладання, політична культура українського суспільства.

The article identifies the possibilities of methodological features of using sociocultural analysis in teaching the theory of political culture, shows common and distinctive features compared to other traditional and modernist styles. It is shown that modern studies emphasize the importance of sociocultural analysis, focusing on identity, understanding of sociocultural processes, and postmodern interpretations. In the conditions of the pandemic and social conflicts, new aspects of distance learning and socio-cultural changes are highlighted, which provides perspectives for analysis.

It was determined that the changes in the political life of Ukraine, the expansion of the methodological foundations of political science and the need for new theoretical constructs require an understanding of political culture through the prism of a sociocultural approach. This opens up new opportunities for analyzing the strategies of political processes during globalization and conflicts. It was found that the study of political culture at the turn of the 20th–21st centuries made it possible to create generalized models of its functioning. The importance of considering the concept of "political culture" in a broad sense, including historical traditions, political norms, ideas and concepts interacting within civil society, is emphasized.

It is shown that the sociocultural approach allows a new understanding of the realities of the political system, focusing attention on the full realization of the subject's capabilities in political relations. It is substantiated that in the context of the cultural turn of social and humanitarian sciences, the study of political culture in Ukraine opens up new perspectives for the formation of a political nation, where collective identities can acquire a positive color. Methodological approaches, such as the synergistic paradigm, allow us to understand the complex interrelationships between political and cultural processes. Studying and teaching the theory of political culture through a socio-cultural approach expands the subject field, providing insight into the development of subjectivity and spirituality of Ukrainian society, which are key to overcoming the challenges the country faces in the face of external threats and internal political instability.

Key words: political culture, sociocultural approach, traditional and modernist styles in teaching methodology, political culture of Ukrainian society.

Науковці в сучасних соціогуманітарних науках все більше уваги звертають на потенціал соціокультурного підходу, головним чином через тенденції розглядати людську діяльність у культурному контексті. Різні аспекти можливостей подібного дослідження розкрито в роботах Л. Малеса, А. Ручки, Л. Сокурянського, М. Юрія, це, зокрема, розуміючий потенціал соціокультурного нагляду, соціокультурної ідентичності, постмодерністський аналіз інтерпретації поняття

«соціокультурний». Новим є дискурс дистанційного навчання в умовах пандемії, конфліктів в соціокультурному вимірі в працях А. Галстян, М. Тарасенко, Г. Шевчук та ін.

В той же час, постійні зміни в політичному житті нашого суспільства, розширення теоретико-методологічних засад політології загалом та політичної культури зокрема, призводить до зростання потреби у нових пояснювальних конструктах, здатних розкрити політичні процеси конкретних умовах розвитку українського суспільства. Якраз соціокультурний підхід передбачає розуміння суспільства і культури, як цілого, що, по-перше, формує підґрунтя для розширення актуальності проблематики політичної культури особливо на стадії модернізації, по-друге, дає змогу показати стратегії процесу за умов глобалізації і водночас на рівні окремих сегментів простору політичних відносин в складних умовах конфліктів.

Метою дослідження є розгляд можливостей соціокультурного підходу для аналізу процесів політичної культури нашого суспільства. Особливу увагу приділено методичному осмисленню специфіки становлення політичної культури.

Виклад основного матеріалу. Дослідження політичної культури на перетині XX і XXI століть дозволило розробити теоретичні концепції та створити узагальнюючі моделі її функціонування. З'явилися роботи вчених, які аналізують поняття «політична культура» з метою вивчення різних аспектів політичного життя. Автор підкреслює, що це поняття варто розглядати в широкому сенсі, оскільки воно включає основні елементи – історично сформовані політичні традиції, норми практики, ідеї, концепції та переконання, що стосуються взаємодії різних суспільно-політичних інститутів. У рамках громадянського суспільства політичну культуру також можна вважати характеристикою якісних рис соціальних суб'єктів у політичних відносинах. Важливо зазначити, що в Україні відсутня тривала практика функціонування демократичних інститутів та розвиток відповідної політичної культури в суспільстві.

Трансформація політичної культури відбувається за різними напрямками, чітко визначені – держава з її інституціями та громадянське суспільство, що впливає через існуючу в ньому політику правову модель на діяльність органів влади і управління, оновлення демократичного типу політичної свідомості, формування політичної поведінки. Це особливо важливо на етапі становлення демократій, коли відбувається впровадження нових інститутів та відповідної демократичної культури їхньої діяльності. Досвід більшості країн, що пройшли цей етап, свідчить, що інституції політичної демократії можуть досягти необхідної стійкості лише за умови залучення всіх соціальних груп та більшості громадян до реального політичного життя. Узгодження між ними щодо подолання кризи та пошуку шляхів виходу з неї є важливим елементом процесу демократизації.

Подолання однобічного сприйняття політичної системи та її інститутів можливе завдяки соціокультурному підходу, що відкриває нові перспективи для розуміння суспільних реалій. Автор підкреслює, що в цьому контексті важливо усвідомлювати політичну культуру як характеристику повноти реалізації сутнісних можливостей суб'єкта в політичних відносинах. Це сприяє формуванню культури громадянського суспільства з її основними принципами, що проявляється в набутті досвіду політичної діяльності та високому рівні політичної свідомості. Лише за таких умов може розвиватися демократична політична культура, а через неї процес демократизації стає незворотнім.

У попередніх дослідженнях зазначається, що політична культура невіддільна від загальної культури суспільства. Важливо виявити та проаналізувати фактори, що коріняться в свідомості, зокрема нерефлексовані оцінки, міфи та фобії, які впливають на минуле і сучасність. У рамках культурології та цивілізаційного аналізу можна по-новому досліджувати різні аспекти української цивілізації, яка, за думкою більшості українських вчених, є менш цілісною локальною цивілізацією. Вона відрізняється від синтетичних цивілізацій меншою впорядкованістю соціокультурного простору.

Русь-Україна виникла на лімітрофі між Сходом і Європою, тому багато соціокультурних характеристик суспільств, які тут сформувалися, стали частиною української культури. Це призвело до відсутності єдиного підґрунтя для цивілізації, що, на думку багатьох вчених, викликає численні проблеми для України. Хоча це закономірно, така ситуація не є вічною. Український народ працює над поєднанням різних елементів у єдине динамічне ціле. Генеза української цивілізації розвивалася на території Східної Європи в IX–XIII століттях [1, с. 54].

Сьогодні теорія цивілізацій змінює формаційний підхід, стаючи більш універсальною парадигмою, яка поєднується з соціокультурною історією. Це дозволяє глибше зрозуміти національні культури і визнати, що в багатогранному світі завжди будуть конфлікти, проте потреба в динамічному розвитку спонукає до пошуку компромісів. Політологічний підхід допомагає виявити вплив політичних систем на культурний процес та робити об'єктивні узагальнення щодо взаємодії політичних і культурних процесів у суспільстві [2, с. 204].

Новий погляд на роль культури у процесах колективної самоідентифікації похитнув пріоритет економічного базису як чинника, що забезпечує нормальне функціонування соціуму. Це змусило

оновити традиційні наукові підходи та інтерпретаційні схеми і в результаті проблема управління ресурсами культури стала розглядатись як домінуюча, а її нове розуміння, як складний і неоднозначний процес, полем множинності, відмінностей, розривів в історичному розвитку. «Культура – це вияв інтерпретативної суб'єктивності людини уставлені до себе і до свого світу. Вона просто таки ідентична з ментальним процесом надання чи творення змісту, без якого людське життя було б неможливо» [3, с. 50–51]. Закономірно, що і в предметне поле політичної культури увійшов феномен культури історичної і, як вважає Л. Нагорна «у фокусі аналізу і там, і тут, опиняється етос – простір цінностей, ідеальних об'єктів , які окреслюють коло пріоритетних уявлень людини і соціуму. Саме цінності закладають духовно-орієнтаційний фундамент суспільного життя, а тому однаковою мірою цікавлять і істориків, і політологів» [4, с. 43]. Але автор не ставить за мету дослідити рівень узагальнень, який в ідеалі здатна забезпечити історична культура, особливо при розгляді субкультур в полі політичної культури. Дослідник констатує, що рефлексивний потенціал історичної культури оцінює насамперед підвладний їй соціокультурний простір – з циркулюючим у ньому набором цінностей і смислів, а політичні сили, як правило, негативно впливають на стан соціокультурної рефлексії, створюючи розмежування на рівні стратегій і тактики історизації.

«В результаті культурного повороту в соціогуманітарних науках історія в наше століття трансформується в соціокультурну, що відкриває нові можливості для формування колективного «ми» – політичної нації України, де групові ідентичності будуть позбавлені негативістського забарвлення. Цьому сприяє переосмислення на користь пріоритету простору і відмова від пріоритету часу (періодизація історії). Нині вже сформувався науковий дискурс пограничних досліджень. Запропоновані нові варіанти розгляду історії України і зокрема досить актуальним постає показ різних аспектів Прикордоння з урахуванням даних геополітики та культурної географії» [2, с. 205]. Територію України, як «яскраво виражену контактну зону з досить різноманітним спектром соціокультурних феноменів» з внутрішніми кордонами між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами» досліджує Н. Яковенко. Соціокультурний підхід розглядає пограниччя, як контакти між різними етнокультурними групами, які є локалізовані у спільному просторі України, вважаючи, що всі його ознаки притаманні нашій історії в її різних інтерпретаціях. Зокрема, О. Кривицька підкреслює, що в українському пограниччі немає чітких стабільних ліній розділу. «Замість них, можливо побачити окремі соціокультурні анклави в широкому соціокультурному просторі, ім'я якому – невизначеність. Це, скоріше, зона культурних контактів, у випадку їх взаємного антагонізму обертаються, час від часу, гуманітарними катастрофами. Процес їх упорядкування пов'язується з поверхневою модернізацією в контексті вестернізації, що найчастіше призводить до соціокультурного розколу суспільства» [5, с. 184].

Більшість дослідників вважає, що синергетична парадигма є основою для широкого використання культурного, регіонального та індивідуального різноманіття. Однак критики зауважують, що таке використання буде успішним лише при наявності розвиненої політичної культури в державному та недержавному секторах, яка повинна координуватися єдиною загальнонаціональною політикою. Цей підхід набув популярності наприкінці минулого століття, зокрема після робіт С. Гантігтона про зіткнення цивілізацій. На думку дослідників, домінуючі форми політичної культури є суттєвими факторами розвитку суспільства. Ця інтерпретація відрізняється від класичної концепції Г. Алмонда і С. Верби, оскільки їхні послідовники розробляють моделі, які враховують плюралізм субкультур і складність взаємодії різних елементів політичної культури. Вони також критикують культурний детермінізм своїх опонентів, наголошуючи на важливості інших аспектів політичного життя, окрім культури.

«Соціокультурний підхід передбачає інтегрований розгляд суспільства культури та індивіда і дає змогу розрізняти традиційну і ціннісно-раціональну дії. Так участь у виборах, можна розглядати, і як звичку, і як глибоке внутрішнє покликання. Крім того, це уможливлює виокремлення в якості предмета соціокультурного аналізу культури будь-якої спільноти незалежно від її місця у суспільній структурі чи нормативним ієрархії» [6, с. 173, 174].

«Історичний досвід свідчить, що наш соціум неодноразово переосмислював успіхи і поразки різних поколінь. Це закладало основи сучасного буття, причому акценти могли робитись як на любові до ближнього, спільності доль минулих і нинішніх поколінь так і на перекладанні своїх невдач на рахунок зовнішніх ворогів. Політична кон'юнктура часто впливала на загальну атмосферу суспільної взаємодії, приводила віртуальні демаркаційні лінії і з'являлись субкультурні течії з протилежними соціокодами. Відповідно, в цих типах свідомості іманентно були притаманні амбівалентність, максималізм» [7, с. 196]. Цей шлях трансформації українського соціуму у суспільство соціального ризику особливо небезпечний в умовах зовнішньої агресії і гібридної війни та застосування до України відвертої демагогії. Збільшення складності та взаємозалежності факторів зростання різних компонентів вимагають поєднання

знань та методів з різних галузей для розробки ефективних стратегій, рішень в рамках складних систем [див. 8]. Слід відмітити, що соціогуманітарні науки лише розпочали науковий процес осмислення ступеню впливу таких явищ на появу негативізму та екстремізму в політичній культурі деяких соціальних груп. Дослідники намагаються протидіяти поляризації соціуму, апелюють до реакції влади, підкреслюючи , що подібна ситуація не лише створює соціальний дискомфорт, але і суттєво перешкоджає модернізаційним процесом в нашій країні. Неодноразові дослідження політичної культури громадян України європейськими та вітчизняними соціологічними показують, що вона представляє собою досить своєрідне поєднання сучасних демократичних цінностей та елементів традиційного характеру, певних стереотипів до демократичної політичної культури. На думку автора це протиріччя в політичному житті нашого соціуму буде зберігатись, більш того, протилежні норми і цінності будуть домінувати по різному серед окремих соціальних груп громадян України, але розвиток політичної культури в демократичному контексті отримає більш стійку тенденцію.

Таким чином, здійснюючи соціокультурний аналіз політичних процесів, зокрема явищ політичної культури, розширюємо предметне поле її вивчення, а із залученням досвіду історичних та інших досліджень дозволяє сформувати багатовимірний напрям та виявляти найбільш дієві моделі політичної культури, які відповідають формуванню фахівців-політологів, а в перспективі сучасним потребам індивіда та спільноти. Тим самим, соціокультурний підхід формує теоретико-методологічні основи аналізу різних стадій і проявів політичної культури, їх зв'язків у часі і просторі, що дозволяє підвищувати інтенсивність процесів модернізації, сприяє зростанню суб'єктивності та духовності нашого соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.
2. Сушко А., Соціокультурний підхід в дослідженні політичної культури. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 61. С. 202–208.
3. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Переклав з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2010. 358 с.
4. Нагорна Л. Історична культура : концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2014. 382 с.
5. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико-методологічні аспекти. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 4 (78). С. 178–197.
6. Держко І. Політична культура громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми. Грані, 2015. № 1(117). С. 11–16.
7. Сушко А., Політична культура в контексті соціокультурного розвитку суспільства. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 62. С. 191–199.
8. Снарський А. Основи теорії складних мереж: навч.посіб. ІСЗЗІ КПІ ім. І. Сікорського. Київ, 2023.

УДК 351.862.4:33.021:355.40:341.326
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.24

РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: СПЕЦИФІКА ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНИХ КОНТЕКСТІВ

INTELLIGENCE ACTIVITIES AS A TOOL FOR ENSURING THE EXTERNAL SECURITY OF THE STATE: SPECIFICITY OF GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC CONTEXTS

Усов Д.С.
кандидат юридичних наук,
здобувач Воєнної академії імені Євгенія Березняка

Мета статті полягає в концептуальному розведенні аналізу розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, в т.ч. через їх нормативно-правову та міжнародно-правову призми. Наголошено, що загальна інтенсифікація взаємозв'язків і взаємозалежностей між суб'єктами світової геополітичної та геоекономічної системи, найважливішими проявами чого є транснаціоналізація виробництва (особливо високотехнологічного) та формування глобальних фінансово-економічних мереж, а також величезні масштаби переміщення економіко-фінансової взаємодії в небанківський сектор (зокрема, в контексті появи та розвитку криптовалют). Загальне розширення фінансово-економічних та торговельно-економічних зв'язків між різними країнами, а також розвиток глобальних транспортних мереж і телекомунікаційних систем, сприяє, з одного боку, зростанню світової економіки, а з іншого – створенню передумов для виникнення масштабних фінансово-економічних, геоекономічних та геополітичних криз, наймасштабнішою із яких стала глобальна пандемія коронавірусної хвороби (2019–2020 рр.), наслідки якої донині негативно позначаються на економіці більшості країн. Зроблено висновок, що зовнішня безпека держави є ключовим аспектом національної безпеки, а її забезпечення є принципово значущим завданням розвідувальних служб, що мають постійно «грати на випередження», аби виклики не перетворилися на ризики, а ризики – на загрози. Пошук та підтримання оптимального балансу між політичною та економічною складовими розвідувальної діяльності в міжнародній сфері є важливим елементом ефективності державних розвідувальних служб. Вона впливає на економічну стабільність та політичну безпеку держав, сприяє розвитку міжнародного співробітництва і допомагає запобігати безпековим загрозам. Умови глобалізації та швидкий розвиток технологій ставлять перед розвідувальними службами нові виклики, але також відкривають нові можливості для підвищення ефективності їх діяльності. В цьому сенсі роль розвідувальних служб має двоєдиний характер. Адже розвідувальні служби відіграють важливу роль превентивного характеру у безпосередньому захисті критичної інфраструктури, таких як фінансові системи, енергетичні ресурси та транспортні мережі. Крім того, розвідувальні служби допомагають запобігти економічним загрозам, таким як кібер-атаки, промислове шпигунство або фінансові махінації.

Ключові слова: розвідувальні служби, економічна безпеки, зовнішньоекономічна безпека, моніторинг, економічна активність.

The purpose of the article is to conceptually develop the analysis of intelligence and counterintelligence activities, including through their regulatory and international legal prisms. It is emphasized that the general intensification of relationships and interdependencies between the subjects of the global geopolitical and geoeconomic system, the most important manifestations of which are the transnationalization of production (especially high-tech) and the formation of global financial and economic networks, as well as the huge scale of the transfer of economic and financial interaction to the non-banking sector (in particular, in the context of the emergence and development of cryptocurrencies). The general expansion of financial, economic and trade-economic ties between different countries, as well as the development of global transport networks and telecommunications systems, contributes, on the one hand, to the growth of the world economy, and on the other hand, to the creation of prerequisites for the emergence of large-scale financial, economic, geoeconomic and geopolitical crises, the most extensive of which was the global coronavirus pandemic (2019–2020), the consequences of which still negatively affect the economies of most countries. It is concluded that the external security of the state is a key aspect of national security, and its provision is a fundamentally important task of intelligence services, which must constantly "play ahead" so that challenges do not turn into risks, and risks into threats. Finding and maintaining the optimal balance between the political and economic components of intelligence activities in the international sphere is an important element of the effectiveness of state intelligence services. It affects the economic stability and political security of states, promotes the development of international cooperation and helps prevent security threats. The conditions of globalization and the rapid development of technologies pose new challenges to intelligence services, but also open up new opportunities to improve the effectiveness of their activities. In this sense, the role of intelligence services is dual in nature. After all, intelligence services play an important preventive role in the direct protection of critical infrastructure, such as financial systems, energy resources and transport networks. In addition, intelligence services help prevent economic threats, such as cyber attacks, industrial espionage or financial fraud.

Key words: intelligence services, economic security, foreign economic security, monitoring, economic activity.

Постановка проблеми. Наразі практично немає сумнівів, що політика виникла у світі разом із появою держави, – а разом із політикою з'явилася та поступово інституціоналізувалася також розвідувальна діяльність [8] (військова, політична, економічна і т.п.), критично необхідна як значуща складова забезпечення прийняття державно-політичних рішень геополітичного та геоекономічного характеру. На розвідувальну діяльність як таку мають визначальний вплив передусім суспільні чинники – політика та економіка, а також право та культура. Саме взаємозв'язок і взаємозалежність зазначених суспільних явищ породжує умови для виникнення та розвитку такого явища як розвідувальна діяльність.

Так, класик сучасної політичної філософії Томас Гоббс у своїй фундаментальній праці «Про громадянина» (1642) слушно зазначав, що «без забезпечення стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави неможливе існування держави як такої, оскільки лише підтримання на належному рівні безпеки надає їй можливість розвиватися» [17]. Окреслена видатним англійським філософом парадигма суспільних відносин виступає відповідною смисловою рамкою, яка задає розуміння/осмислення розвідувальної діяльності держави, в т.ч. в сучасних геополітичних та геоекономічних її контекстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвідувальна діяльність так чи інакше перебуває в фокусі особливої уваги будь-якої держави та, зокрема, її влади [4]. Крім того, на фоні становлення та розвитку систем державної розвідки зароджувалась також приватна розвідка [13]. (Так, перша відносно повноцінна недержавна розвідувальна служба була створена флорентійськими купцями-банкірами ще на початку XIV ст.) Загальна першопричина цієї ситуації полягає в тому, що в міжнародних відносинах протягом існування держав існують іманентні, сутнісні протиріччя (від конкретних територіальних претензій до загального «конфлікту інтересів» і т.ін.), а їх вирішення без постійного застосування інститутів «жорсткого» насильства (війська, армії, збройних сил і т.п.) можливе тільки за наявності ефективної системи забезпечення зовнішньої безпеки країни, ключовою складовою якої виступає інститут зовнішньої розвідки. В умовах поточних умовах «світової гібридної війни» [12] та російської збройної агресії проти України, до геополітичних та геоекономічних підтекстів якої звертають дедалі серйознішу увагу вітчизняні та західні фахівці, ця проблема набуває особливої значущості та гостроти.

Формулювання цілей статті. Принципово важливими обставинами, які необхідно враховувати при аналізі ролі та місця економічних чинників у зовнішній політиці, є артикульовані польським міжнародником Е. Халіжак тези про те, що аналіз політико-економічних зв'язків у міжнародних відносинах має ґрунтуватися на прийнятті двох вихідних положеннях. По-перше треба відмовитися від тези про абсолютне домінування політичного чинника, що набула значного поширення серед прихильників політологічного підходу і характеризує всі соціальні явища з позиції їхньої політичної складової [16, s. 29]. По-друге, слід мати на увазі, що політико-економічні відносини на рівнях внутрішньої політики держави та міжнародних відносин принципово відрізняються [16, s. 29]. Це, зокрема, вимагає концептуального розведення аналізу розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, в т.ч. через їх нормативно-правову та міжнародно-правову призми.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах забезпечення зовнішньої безпеки, в т.ч. її зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної складових, здійснюється в складних геополітичних та геоекономічних умовах, і критично значущою та принципово важливою проблемою стає розвідувальна діяльність не тільки в в економічній, але також у геоекономічній сферах. Так, провідні українські вчені (С. Біткін, А. Чесноков та ін. [2, 15]) під зовнішньоекономічною безпекою розуміють саме здатність держави через комплекс заходів у зовнішньоекономічній сфері забезпечити сталий розвиток економічної системи та її витривалість до зовнішніх негативних чинників, проявів глобалізаційних перетворень у світогосподарській системі з метою реалізації національних економічних інтересів [15, с. 5].

Зважаючи на це, слід передусім враховувати, що розвідувальні діяльність держави здійснюється у її відповідних контекстах – внутрішньому (політичному, економічному, культурному і т.п.) та зовнішньому [8] (геополітичному, геоекономічному, геокультурному і т.п.). Це, в свою чергу, артикулює низку значущих аспектів, які суттєво впливають на розвідувальну діяльність в геоекономічній сфері.

По-перше, радикальні зміни в характері геоекономічної конкуренції, оскільки глобалізація неймовірно розширила фронт конкурентної боротьби, перетворивши суб'єктів, які раніше ніяк між собою не пов'язаних, на конкурентів, які піддаються сукупному впливу раніше ізольованих один від одного конкурентних чинників. Це зумовлює виникнення багатоаспектної, динамічної й агресивної конкуренції – та, відповідно, оновлення специфіки розвідувальної діяльності, зокрема шляхом активнішого використання відповідних концептуальних та аналітичних підходів. Показовим в цьому сенсі вбачається той факт, що у Стратегії національної безпеки США 2017 р. тогочасний світ визначався вже не як партнерський, а як конкурентний (A Competitive World).

Трансформація процесів глобалізації опосередковано спонукає провідних суб'єктів світових геоекономічних (передусім ТНК та ТНБ) та геополітичних (держави та міжнародні організації) відносин до певних компромісів в ім'я усунення глобальних проблем світової безпеки. Прикладом такого компромісу може слугувати підписання «Кіотського протоколу» – міжнародної угоди про обмеження викидів в атмосферу парникових газів.

По-друге, загальне підвищення «темпів життя» та, зокрема, динамізму процесів воєнно-політичної, політико-економічної та економіко-фінансової діяльності, особливо у загальносвітовому, глобальному масштабі. Зокрема, це суттєво впливає на «специфіку мілітаристичності процесів, що відбуваються, оскільки обстановка і склад сил та засобів весь час змінюється, що призводить устарівання інформації, отриманої при плануванні та унеможливлюванні точному слідуванню встановленій послідовності робіт» [9].

При цьому подібні трансформації дедалі частіше мають незворотний характер, адже прискорена поява нових подій не тільки формує якісно нові ситуації, а й одночасно знищує можливості повернення в попередні стани, спричиняючи виникнення в системі так званої «стріли часу». В свою чергу, динаміка розвитку міжнародних політико-економічних та суміжних процесів набуває форми безперервних перехідних процесів («динамічного хаосу»). Так, «швидке устарівання раніше накопичених обсягів інформації підкреслює безпорадність ідеї «завершеної, кінцевої освіти» перед викликами часу, – констатує знаний український правознавець Іваницький. – На зміну їй приходить концепція безперервного навчання протягом усього життя, що дозволяє адаптуватися людині до мінливих умов зовнішнього середовища» [5]. Це є безпрецедентним викликом розвідувальній діяльності, адже отримувана розвідувальними службами оперативна інформація в економічній сфері має тенденцію до швидкої втрати актуальності.

По-третє, загальна інтенсифікація взаємозв'язків і взаємозалежностей між суб'єктами світової геополітичної та геоекономічної системи, найважливішими проявами чого є транснаціоналізація виробництва (особливо високотехнологічного) та формування глобальних фінансово-економічних мереж, а також величезні масштаби переміщення економіко-фінансової взаємодії в небанківський сектор (зокрема, в контексті появи та розвитку кріптовалют). Загальне розширення фінансово-економічних та торговельно-економічних зв'язків між різними країнами, а також розвиток глобальних транспортних мереж і телекомунікаційних систем, сприяє, з одного боку, зростанню світової економіки, а з іншого – створенню передумов для виникнення масштабних фінансово-економічних, геоекономічних та геополітичних криз, наймасштабнішою із яких стала глобальна пандемія коронавірусної хвороби (2019–2020 рр.), наслідки якої донині негативно позначаються на економіці більшості країн.

«Тіньова економіка» (англ. black economy, ghost economy, shadow economy), будучи складним та багато в чому суперечливим соціально-економічним та економіко-правовим явищем, відображає проблемну (зокрема, в термінах її нормативно-правової регуляції) складову загальної системи економічних (від торгівельно-економічних до фінансово-економічних) відносин [1], поєднуючи у собі численні елементи торгівельних, фінансових та суто кримінальних інститутів [14].

По-четверте, зростання потоку інновацій, що перетворилися на одну з головних рушійних сил діяльності та джерел отримання прибутку в усіх основних секторах світового господарства, починаючи з фондового, кредитного або валютного ринків та закінчуючи сферами військово-промислового комплексу. Це, в свою чергу, актуалізує запити на розвиток відповідних сегментів розвідки – на користь посилення її воєнної та воєнно-технічної складових. Так, зокрема, українська міжнародниця С. Пик достатньо слушно відзначала, що в умовах XXI століття розвідка повинна переорієнтуватися на перспективу на такі види діяльності, як промисловий, фінансовий, комп'ютерний, науковий та технічний шпіонаж, а також технологізація розвідки, що має полягати у більш інтенсивному застосуванні науки та техніки [10, с. 75]. Проявом деякої зміни пріоритетів на користь геоекономіки може слугувати міжнародний скандал довкола проекту «Ешелон» («Echelon») [18].

По-п'яте, активізація внутрішніх процесів у геофінансовій сфері, що безпосередньо впливає на сферу геоекономічну та опосередковано – сферу на геополітичну. Фокусом цього явища вбачається загальний відрив фінансової сфери від реальної економіки (показовим трендом вбачається становлення та розвиток ринку «криптовалют» на кшталт біткойну і т.п.). Як зазначав М. Кастельс, «глобалізація та лібералізація не відміняють існування національної держави, але, разом з тим, радикально змінюють її роль і впливають на її функціонування. Центральні банки (у тому числі і новий Європейський Центральний банк) дійсно не здатні контролювати напрямки глобальних потоків фінансових ринків. Ці ринки підкоряються не тільки і не стільки законам економіки, але різним за своїм походженням інформаційним турбулентностям» [6, с. 89].

Подібні «турбулентності» (в термінах М. Кастельса) мають перебувати в фокусі окремої прогностичної уваги розвідувальних служб. Показовим вбачається передусім вплив поширюваного

явища міжнародного тероризму на міжнародну торгівлю та туризм, а також суміжні сфери. Так наприклад, після терактів у країнах, основною сферою міжнародно-економічної діяльності яких є надання туристичних послуг (таких як Єгипет, Туреччина або Ізраїль), до них суттєво скорочуються туристичні потоки [3], а тому зазнає втрат загальнодержавна сфера послуг, після чого справа може дійти ледь не до економічної кризи в країні (у значній мірі залежної від туризму), а це створює цілу низку соціально-економічних викликів політичному режиму (із відповідними геостратегічними наслідками для всього регіону).

Все викладене переконує, що внаслідок високого ступеня інтегрованості в світове господарство національні економіки більшості сучасних держав, і, зокрема, України, критично залежить в т.ч. від перманентних змін кон'юнктури на світових фінансово-економічних ринках, що визначає актуальність забезпечення зовнішньоекономічної безпеки як на загальнодержавному рівні, так і на рівні підприємств всіх форм власності в різних галузях народного господарства [2].

Відповідно, основними складовими інформаційно-аналітичного (розвідувального) забезпечення вбачаються: аналіз маркетингового середовища зарубіжних ринків, оцінювання можливості вітчизняних підприємств щодо виходу на нові міжнародні ринки, розробка та реалізація комплексної програми маркетингових дій щодо просування продукту (товарів та послуг) на зовнішніх/міжнародних ринках, а також оцінювання ефективності міжнародної бізнес-діяльності підприємств на визначених ринках [7, с 60]. Також в контексті загальних тенденцій світового політико-економічного розвитку формуються нові пріоритети та фактори впливу на розвиток бізнесу, пов'язані з новими моделями конкурентної боротьби в Інтернет-просторі, передусім через інтенсифікацію галузевої конкуренції, швидкості освоєння нових технологій, під впливом глобальних змін [11].

Такі державні розвідувальні служби як американські ЦРУ та АНБ або британська MI6, відіграють важливу роль у забезпеченні економічної та, зокрема, зовнішньоекономічної, безпеки [15] своїх країн. Вони передусім здійснюють моніторинг економічної активності інших держав, збирають дані про міжнародні економічні угоди, торгові маршрути, а також слідкують за розвитком ключових галузей економіки.

Спецслужби (секретні служби) загалом, а розвідки зокрема (політична, воєнна, прикордонна, кримінальна та ін.), завжди помітно відрізнялися від інших державних структур тим, що мали перевагу невтручання у свої дії. Порівняно з іншими структурами «сектору безпеки», їх набагато складніше контролювати та вимагати від них відповідальності.

Фактично найважче завдання для розвідки – не втратити ефективність роботи, дотримуючись жорстких вимог зовнішньої закритості та внутрішньої секретності. Розвідки не розголошують інформацію про свої дії, оскільки в іншому випадку, секретні плани розвідки можуть стати відомими громадськості.

Фінансування, результати операцій і самі операції – секретні. Тому розвідки не отримують такого ж широкого обговорення в суспільстві та парламенті, як інші структури уряду. З цієї ж причини до них ослаблена увага засобів масової інформації. Збереження урядами певного ступеня секретності постійно призводило до протиріччя з принципами демократичної політики та ринкової економіки, і ця проблема досі залишається невирішеною.

Висновки. Зовнішня безпека держави є ключовим аспектом національної безпеки, а її забезпечення є принципово значущим завданням розвідувальних служб, що мають постійно «грати на випередження», аби виклики не перетворилися на ризики, а ризики – на загрози.

Пошук та підтримання оптимального балансу між політичною та економічною складовими розвідувальної діяльності в міжнародній сфері є важливим елементом ефективності державних розвідувальних служб. Вона впливає на економічну стабільність та політичну безпеку держав, сприяє розвитку міжнародного співробітництва і допомагає запобігати безпековим загрозам. Умови глобалізації та швидкий розвиток технологій ставлять перед розвідувальними службами нові виклики, але також відкривають нові можливості для підвищення ефективності їх діяльності.

В цьому сенсі роль розвідувальних служб має двоєдиний характер. Адже розвідувальні служби відіграють важливу роль превентивного характеру у безпосередньому захисті критичної інфраструктури, таких як фінансові системи, енергетичні ресурси та транспортні мережі. Крім того, розвідувальні служби допомагають запобігти економічним загрозам, таким як кібер-атаки, промислове шпигунство або фінансові махінації.

Проблема стабільного розвитку міжнародних відносин, що перебуває під впливом тенденцій глобалізації та транснаціоналізації, а також сучасні виклики, серед яких дедалі чіткіше домінують економічні та соціальні дисбаланси, а також проблеми забезпечення воєнної, інформаційної, екологічної безпеки, вимагають переосмислення як «зовнішніх» вимірів відносин національних держав, громадянських суспільств та міжнародного бізнесу на внутрішніх та зовнішніх аренах, так в відносин «внутрішніх» – зокрема, пріоритетів збору та обробки розвідувальної інформації не тільки економічного та соціального характеру, але також характеру політичного та культурного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ангелко І. В. Тіньова діяльність у господарській системі України: монографія / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів ; Дрогобич: Посвіт, 2014. 232 с.

2. Биткін С. В. Конкурентна розвідка як технологія практичного забезпечення національної зовнішньоекономічної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3. С. 206-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_3_26

3. Вовк С. Вплив тероризму на міжнародний туризм. *Журнал європейської економіки.* 2015. Т. 14. № 1. С. 37–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2015_14_1_5

4. Гвоздь В. І. Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави. Київ : Борисфен Інтел, 2018. 575 с.

5. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні : принципи та система : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 799 с.

6. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація і соціальний розвиток. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / Під заг. Ред. А. П. Гальчинського, С. В. Льовочкіна, В. П. Семиноженка. К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2004. С. 81-104.

7. Ковальчук С. В., Ковінько О. М., Лісовський І. В. Роль цифрового маркетингу в активізації міжнародної бізнес-діяльності підприємств. *Маркетинг і цифрові технології.* 2018. Том. 2. №. 1. С. 55-73.

8. Кузьменко А. Розвідувальна діяльність як явище сучасних міжнародних відносин. *Мережевий юридичний журнал "Юстиніан".* URL: http://www.justinian.com.ua/autor.php?id=763

9. Макарчук О. М., Гріневич Д.А. Модифікація методики мережевого планування для організації зв'язку тактичної ланки управління ЗСУ. «*Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення. Застосування підрозділів, комплексів, засобів зв'язку та автоматизації в операції Об'єднаних сил»*: Доповіді та тези доповідей XI науково-практичної конференції (8–9 листопада 2018 року). Київ, 2018. URL: https://www.viti.edu.ua/files/zbk/2018/c_2018.pdf

10. Пик С. М. Розвідувальна діяльність у сучасному світі та її пріоритети. *Вісник Львівського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2013. Вип. 32. С. 70–76.

11. Підгурська І. А., Легкий О. А. Конкурентний аналіз інформаційного бізнес-середовища у цифровому маркетингу. *Маркетинг і цифрові технології.* 2019. № 3. Т. 3. С. 25-34.

12. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.

13. Ткачук Т. Ю. Конкурентна розвідка : навч. посіб. Київ : НАСБ України, 2010. 219 с.

14. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації. *Вісник Львівського університету.* Серія: юридична. 2011. № 52. С. 351-357.

15. Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.05.01; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2006. 19 с.

16. Haliżak E. Współzależność polityki i ekonomii w stosunkach międzynarodowych // Stosunki Międzynarodowe w XXI wieku, Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynaro-dowych Uniwersytetu Warszawskiego, / praca zbiorowa pod redakcją Edwarda Haliżaka, Romana Kuźniara, Рафал Лисякевич, Grażyny Michałowskiej, Stanisława Parzymięsa, Janusza Symonidesa, Ryszarda Zięby. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2006.

17. Hobbes, Thomas. Philosophicall rudiments concerning government and society. / Warrender, Howard (ed.). Oxford: Clarendon Press. 1983.

18. Keefe P. R. Chatter: Dispatches from the Secret World of Global Eavesdropping. New York, NY: Random House Publishing, 2005.

УДК 14(477.75)(091)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.25

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

HERMENEUTIC POTENTIAL OF THE RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL THOUGHT OF THE CRIMEAN KHANATE

Сарабун О.Б.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка,

Вивчення кримської філософії допомагає нам краще зрозуміти мусульманський світогляд і сучасні зміни в ісламському світі. Ці інтелектуальні зв'язки півдня України в контексті викликів російсько-української війни є для нас надважливим здобутком. Інтеграція інтелектуальної культури Кримського ханства в межі українського національного проєкту зближує нас з численними ісламськими країнами, а також розширює горизонти власної ідентичності, адже сьогодні кримці є невід'ємною частиною української політичної нації. На шляху повноцінної інтеграції кримського суспільства в український інформаційний простір нас чекає потреба деконструкції численних російських імперських міфів, які завжди були способом легітимізації зазіхань на півострів та методом інформаційної війни.

Будучи європейською державою зі значною інклюзією тюркського світу, перед нами стоїть потреба дослідити інтелектуальну спадщину Криму, інтегрувати її духовні здобутки в загальноукраїнський контекст та імплементувати кримську філософію як частину загальної історії української філософії.

Метаконтекстом, в якому розвивалися кримські автори, було інтелектуальне життя Османської імперії, яке рухалося в напрямку модернізації ісламського світу за західним зразком. Універсальний горизонт їхніх зацікавлень складали раціональні науки, а також звернення до сакральних текстів.

Релігійно-філософська спадщина Кримського ханства є самостійною та цілісною традицією. Її можна вважати однією з найбільш динамічних версій постклассичної ісламської філософської думки. Ґрунтовна обізнаність із класикою поєднувалася тут з новаторськими інтелектуальними підходами. Отже, Кримське ханство було одним із потужних центрів ісламського духовного й інтелектуального життя того періоду.

Ключові слова: муфтій, шейх, фікг, калям, суфізм, сура, мектеби, медресе, ісламська герменевтика, тафсір (роз'яснення), таувіль (витлумачення), кадізаделізм, теккіє.

Studying Crimean philosophy helps us better understand the Muslim worldview and modern changes in the Islamic world. These intellectual connections of southern Ukraine in the context of the challenges of the Russian-Ukrainian war are a crucial achievement for us. The integration of the intellectual culture of the Crimean Khanate within the framework of the Ukrainian national project brings us closer to numerous Islamic countries, and also expands the horizons of our own identity, because today Crimeans are an integral part of the Ukrainian political nation. On the path to full integration of Crimean society into the Ukrainian information space, we will need to deconstruct numerous Russian imperial myths, which have always been a way of legitimizing encroachments on the peninsula and a method of information warfare.

As a European state with significant inclusion of the Turkic world, we face the need to explore the intellectual heritage of Crimea, integrate its spiritual achievements into the all-Ukrainian context, and implement Crimean philosophy as part of the general history of Ukrainian philosophy.

The metacontext in which Crimean authors developed was the intellectual life of the Ottoman Empire, which was moving towards the modernization of the Islamic world along Western lines. The universal horizon of their interests was rational sciences, as well as appeals to sacred texts.

The religious and philosophical heritage of the Crimean Khanate is an independent and integral tradition. It can be considered one of the most dynamic versions of post-classical Islamic philosophical thought. A thorough knowledge of the classics was combined here with innovative intellectual approaches. Thus, the Crimean Khanate was one of the powerful centers of Islamic spiritual and intellectual life of that period.

Key words: mufti, sheikh, fiqh, kalam, sufism, surah, mektebs, madrasahs, islamic hermeneutics, tafsir (explanation), tauwil (interpretation), kadizadelism, tekkie.

Постановка проблеми. *«Сьогодні кримські татари є частиною української політичної нації. Та для усвідомлення цього факту і українцям, і кримським татарам знадобилося пройти певний шлях. Він не був простим»* [1, с. 10]. Перед нами є потреба осмислити феномен включення кримського світоглядного наративу в загальноукраїнський. Як засвідчує історія, окупація Криму завжди була тимчасовим явищем, відтак ми маємо вже сьогодні готуватися до повноцінної інтеграції кримського суспільства в український інформаційний простір. На цьому шляху нас чекає потреба деконструкції численних російських імперських міфів, які завжди були способом легітимізації зазіхань на півострів та методом інформаційної війни. Нашим злободенним завданням є розповідати справжню історію Криму, невід'ємною частиною якої є його духовна, зокрема релігійно-філософська спадщина.

Один із ключових мусульманських духовних лідерів України, відомий муфтій Шейх Саїд Ісма-

гілов, а сьогодні також бойовий медик Збройних сил України, досліджуючи духовно-інтелектуальну традицію ісламу, відзначає, що *«Україні випала особлива доля, наша країна знаходиться не лише на перехресті всіх доріг, не лише на кордоні Європи з Азією, не лише там, де закінчується історія і починається легенда, але й на місці зустрічі християнства та ісламу»* [2, с. 6]. Він фіксує показовий прецедент, згідно з яким на території Кримського ханства як середньовічної мусульманської держави фактично не було жодного міжрелігійного конфлікту. В той час, як в Європі і на Близькому Сході постійно точилися релігійні війни. І в самому мусульманському світі між різними напрямками ісламу постійно відбувалися протистояння на тлі здійснення різних варіантів релігійної ідентичності. Натомість, ми не спостерігаємо релігійних конфліктів на теренах України, а саме в Кримському ханстві. Через давню традицію високого рівня освіченості кримців (поширеними були мектеби – початкові школи та медресе – вищі школи, аналог європейських університетів), вони навчилися сприймати думку іншого, бачити в ньому не ворога, а побратима, товариша, людину з альтернативними цінностями. Очевидно, що це вміння є назагал пов'язаним зі специфікою української ментальності, що тяжіє до відкритості та міжкультурного діалогу. Іслам України має толерантну і ліберальну форму. На противагу цьому, європейське середньовіччя та мусульманський Схід набагато більшою мірою демонстрували тенденцію дихотомічної напруги поміж своїм та чужим, де людина іншої релігії та відмінної ментальної парадигми сприймалася як латентний ворог. Будучи великою європейською державою з великою інклюзією тюркського світу, перед нами стоїть потреба дослідити інтелектуальну спадщину Криму, інтегрувати її духовні здобутки в загальноукраїнський контекст та імплементувати кримську філософію як частину загальної історії української філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників релігійно-філософської спадщини Кримського ханства особливо варто відзначити внесок Михайла Якубовича – сходознавця, перекладача, дослідника доктринальної та філософської думки ісламського світу. Він очолював Центр ісламознавчих досліджень Національного університету «Острозька академія» (2016-2019 рр.), з 2020 р. – на посаді доцента у Фрайбурзькому університеті (Німеччина). Є автором першого повного перекладу Корану українською мовою з арабської. Рукописи праць, що належать до цієї інтелектуальної традиції Кримського ханства, він відшукував у бібліотеках в Саудівській Аравії, Туреччині, Швейцарії, США (Прінстонський університет). Кримську філософію найбільш послідовно та всебічно вивчали турки, адже Кафа (Феодосія) – культурний центр Криму входив до складу Османської імперії. Серед сучасних дослідників даної теми також варто відзначити вагомий внесок Саїда Ісмагілова [3], Ігоря Козловського [4], Руслана Халікова [5], Лариси Якубової [6].

Мета статті. Репрезентувати філософську спадщину мислителів Кримського ханства як цілісну інтелектуальну традицію та включити її у ролі невід'ємного та органічного компоненту в універсальну систему української філософської думки. Така інтеграція сприятиме оновленню нашої ідентичності в контексті численних екзистенційних викликів російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ісламська культура присутня у Східній Європі з 13 ст. і до 18 ст. – спершу Кримський улус, згодом Кримське ханство і в результаті – Османська імперія. Початком становлення філософсько-релігійної думки у Північному Причорномор'ї можна вважати 1-шу пол. 14 ст., коли Кримський улус, який входив до складу Золотої Орди, почав активно ісламізуватися. Крим став важливим пунктом «інтелектуального транзиту» між, наприклад, Середньою Азією та Близьким Сходом. До Криму прибували вчені з Персії і Середньої Азії, а вихідці з Криму продовжували кар'єру в Сирії, Палестині, Єгипті, Малій Азії та навіть Індії. У 15 ст. Золота Орда почала розпадатися, на основі Кримського улусу 1441 р. виникло Кримське ханство. Воно було незалежним, а після 1475 р. стало васалом Османської імперії. «Золота доба» Кримського ханства – це 16-17 ст. 1774 року за умовами Кючюк-Кайнарджійського мирного договору між Російською та Османською імперіями, Крим фактично переходив до зони інтересів Російської імперії. 1783 р. Кримське ханство остаточно зникає з політичної мапи світу і перестає бути окремою духовною та інтелектуальною одиницею. Чимало мусульманських інтелектуалів залишають Крим разом із десятками тисяч своїх співвітчизників, адже для них Османська імперія залишається головним орієнтиром.

У 15-16 ст. в Кримському ханстві з'являється плеяда самостійних мислителів, у яких відсутня чітка межа між релігією та філософією, що притаманно ісламській духовній культурі в цілому. Загалом ісламська філософія поділяється на класичну 13-14 ст. і постклясичну 15-18 ст. Філософія Кримського ханства мала лише постклясичний вимір, який демонструє синтез раціонального (логічного) та текстуального (сакрального) підходів. Основними центрами культурного життя регіону були Аккерман (сучасний Білгород-Дністровський), Кафа (сучасна Феодосія) та Бахчисарай. *«Загалом вихідців із Кримського ханства відрізняла критичність, вони порівняно нечасто «вклинювалися» в чужоземні традиції, вирізнялися зацікавленням у міжконфесійній полеміці й були відносно незалежними від усталених авторитетів, виявившись*

пізніше готовими до модернізму західного зразка» [7, с. 24].

Відзначимо кілька ілюстративних рис філософської спадщини Кримського ханства:

– Головними її напрямками були релігійно-правова думка (традиціоналізм); дискурсивне, раціональне ісламське богослов'я (калям) та містицизм (тасаввуф);

– Особливо популярними стали герменевтика, логіка та діалектика, з допомогою яких вирішувалось питання тлумачення текстів і генерації значення взагалі: *«Постклассична мусульманська філософія високо цінувала логіку і раціональний метод, називаючи авторитетних учених понятям мухаккікун («ті, які підтверджують, перевіряють [думки попередників]»)* [7, с. 91];

– Значного рівня розвитку досягла наука про основи права – 'ільм усуль аль-фікг. Герменевтичне забарвлення здобула її базова термінологія: «артикуляція», «смисл», «сигніфікація», «означуване», «зовнішнє», «похідне», «пріоритетне» тощо. Ця наука мала зв'язок з екзегетикою Корану та Сунни, різними галузями лінгвістики, а також логікою;

– Втіленням класичного енциклопедизму став феномен «збирання знань» та прагнення синтезу наук як дослідження співвідношення між загальними смислами як «корінням» і «розкиданими» поняттями як «гілками»;

– Однією з найдискутованіших тем в ісламській філософській думці є проблема божественних імен та властивостей, згаданих в священних текстах, таких як «знання», «могутність», «милість», «мудрість» тощо. Хоча водночас в Корані сказано, що *«немає нічого, потрібного Йому» (Коран, 42:9)* [8]. Ця проблема досліджується в різних вимірах: онтологічному, семантичному, логічному.

– Щодо особливостей мови, то *«арабське філософське мислення належить до категорії процесуальних, а не субстанційних (на відміну від європейського)»* [7, с. 20]. Наприклад, в арабській мові немає дієслова «є», тобто суб'єкт і предикат не ототожнюються, а виступають в одній із можливих конфігурацій через дієслово кана («бути», букв. «був»). Тобто, певна дія, наприклад, «я пишу», виражається не через дієслово, а через стосунок суб'єкта до процесу: «я є той, хто пише»;

– Поняття «розуму» в цій традиції має не лише епістемологічний, а й моральний зміст (те саме слово водночас означає «прив'язь»);

– Відносно дослідженими кримськими мислителями є Абу Бакр Каландар, Шараф ад-Дін аль-Киримі, Мухаммад аль-Аккірмані, Селім Діване Киримли. Сфера їх інтересів широка: зокрема, онтологія, гносеологія, герменевтика, етика, антропологія.

Перший автор кримського походження, який писав релігійно-філософські твори, – **Шараф ад-Дін аль-Киримі (? – 1440).** Його твір «Коментар до маяка світочів» є тлумаченням спадщини авторитетів минулого. Ця праця з основ ісламського права (усуль аль-фікг) сприймається як «ісламська герменевтика», адже мусульманське право «фікг» перекладається як «розуміння». У даному контексті важливим є раціональне пізнання духовних істин, коли розум не суперечить релігійному закону, а навпаки робить людину більш відповідальною за індивідуальний спосіб його тлумачення. У цій книзі є проблема співвідношення чуттєвого і раціонального пізнання. Аль-Киримі зазначає, що «розум перебуває й у голові, й у серці», тобто поєднує логічні й емоційні засоби пізнання, він є т.з «мислячою душею». Важливим є досягнення гармонії та розміреного зв'язку («іттідаль») між розумом, як основою, і чуттями, як похідними, наслідком чого є розуміння своєї поведінки та здатність нести відповідальність за власні вчинки.

Ібрагім аль-Киримі або «Татарський шейх» (? – 1593). Його творчість має містико-філософський характер. Твір «Дарунки Всемилостивого в пізнанні ступенів буття» є у національній бібліотеці Туреччини. Ця праця спрямована на вузьку авдиторію хальватійських суфіїв, у ній автор використовує автобіографічні сюжети з елементами «пророчих снів». Його цікавив шлях духовного розвитку крізь призму дванадцяти ступенів (атвар). При цьому ідея вдосконалення моральних рис людини пов'язана з розумом, а не із серцем.

Аль-Киримі конструює власну історіософську модель, в центрі якої перебувала Османська держава як єдиний легітимний захисник усієї ісламської громади. Він був чи не найвидатнішим суфієм Криму. Починаючи з 17 ст., його постать вважалася «святою» (уалі) в ісламському сенсі цього слова. Ібрагім аль-Киримі практикував екзегетику Корану [8] у вимірі доволі вільного тлумачення його окремих сур (глав), розвинув у цьому напрямку детальну термінологію, в межах якої розрізняв: тафсір – роз'яснення, таувіль – витлумачення, кашф – розкриття, істінбат – пояснення внутрішніх смислів. Він пропагував ідею взаємозв'язку між читанням та інтерпретацією істин Корану і самопізнанням людини.

Ілюстративним також є той факт, що *«Ібрагім аль-Киримі стає одним з наближених видатного полководця, хана Девлета I Герая (був ханом у 1551-1577 рр.), відомого своїм успішним походом проти Москви»* [7, с. 121]. Девлета I Герая можна вважати одним з ідеологів османізму. 1571 р. він спалив Москву за несплату данини, в результаті чого Московський цар присягнув йому на вірність.

Абу ль-Бака' аль-Кафауві (поч. 17 ст., Кафа – сучасна Феодосія). З ініціативи його батька в Кафі було споруджено нову мечеть, нині відому як Муфті-Джамі («мечеть муфтія»). Кафа тоді була в підпорядкуванні Османської імперії і називалася «другим» Константинополем. У середині

17 ст. тут було п'ять вищих навчальних закладів (медресе), про що згадував у 1666–1667 роках відомий османський мандрівник Евлія Челебі.

Аль-Кафауві став популярним автором, як мінімум через те, що його твори збереглися не лише в рукописах, а виходили друком, починаючи з другої половини 19 ст. Здобувши популярність в середині 17 ст., він їде до Стамбула і при султанському дворі займається письменницькою та викладацькою діяльністю. Похований в Стамбулі.

Аль-Кафауві залишив по собі доволі велику спадщину: коментар до містико-релігійної поеми аль-Бусірі аль-Бурда; містичний трактат «Подарунок заспраглому»; велику енциклопедію Кітаб аль-Куллійят («Книгу загальних понять»). Тут розтлумачено понад три тисячі найуживаніших у тогочасній науці понять з філософії, етики, ісламського права, екзегетики, мовознавства, природничих наук тощо. У цього твору є чимало перевидань, а його рукопис обрамлений золотом, що свідчить про високу цінність та популярність.

Мухаммад аль-Кафауві (кін. 17 ст. – 1754/1755 – Кафа (сучасна Феодосія). Він досліджував спадщину Авіценни (Абу 'Алі Ібн Сіни), одного з найбільш шанованих авторів у постклассичний період мусульманської філософії. Універсальною стала запропонована ним система градації буття на «обов'язково існуюче», «існуюче в можливості» та «необхідне». Також Авіценна започаткував фундаментальну дискусію про співвідношення субстанції та акциденції, сутності та існування тощо. Вивчення його спадщини формувало велику коментаторську традицію (коментарі, глоси, примітки, глоси на глоси тощо) [9]. Зацікавлення онтологією Ібн Сіни, спроба подати її в зрозумілому та спрощеному вигляді, на противагу коментаторській традиції, була сміливим і новаторським кроком у напрямку модернізації давньої інтелектуальної традиції.

У 18 ст. в Османській імперії офіційно з'явилося книгодрукування, почали імплементуватися певні «прозахідні» реформи та розпочався процес критичного перегляду усталених філософських традицій. До цієї тенденції долучився і Мухаммад аль-Кафауві, релігійно-філософська спадщина якого налічує більш ніж два десятки творів. Його можна вважати одним з найвідоміших представників «ісламського просвітництва» 18 ст. Мухаммад аль-Кафауві, що був автором десятків праць у галузі каляму, особливу увагу приділяв категоріальному аналізу, досліджувані проблеми намагався формулювати радше у «філософському», ніж «теологічному» дусі, хоча розмежування цих понять є доволі умовним в межах ісламської традиції. Інтуїтивізму в дослідженнях він протиставляв текстуалізм та загалом плекав ідеали нової раціоналістичної парадигми, *«яка, на жаль, так і не була повноцінно розкрита ні в Кримському ханстві, на в Османській імперії»* [7, с. 371].

Мухаммад аль-Аккірмані (пом. 1761 – Білгород-Дністровський (Аккерман). Він був вченим-радником султанського двору в Константинополі, суддею в Мецці. Відійшов від традиційного каляму в бік більш самостійного мислення, в результаті чого став одним з найвідоміших османських інтелектуалів 18 ст. та мав багато видатних учнів. Також був послідовником Авіценни, хоча й критично переосмислював класичну традицію. У процесі переосмислення усталених цінностей прийшов до потреби писати національною мовою, відтак свою працю про свободу волі, де обґрунтовував своєрідний етичний індивідуалізм, написав уже османською, а не арабською мовою. Значною мірою його творчість була вершиною розвитку раціоналізму в Кримському ханстві, що стало підґрунтям для нового бачення релігійної сфери.

'Абд Аллага аль-Кафауві, Ахмад аль-Кафауві, Кутб ад-Дін аль-Киримі. Їх творчість репрезентує завершальний етап розвитку Кримського ханства. Основний предмет їх інтересу – це проблеми витлумачення, пошуку смислу, співвідношення слова і значення, слова і смислу, розуму і тексту, ґенези категорій, визначення контексту та обсягу різних понять, побудови ієрархічного тезаурусу з різних галузей раціональних наук тощо. Варто відзначити, що вивчення цих питань здійснювалося все-таки в нормативно-правовому річищі коранічного понятєвого апарату. Тому в підсумку ця традиція так і не виокремилася у самостійну галузь знання, хоча вона й містила великий герменевтичний потенціал, який значною мірою випередив дискусії навколо тексту як знакової системи, які постали перед європейською філософською думкою лише у 20 ст.

Іще одна духовно-інтелектуальна традиція Кримського ханства була представлена **суфізмом** та репрезентована в творчості кримських авторів 17–18 ст. У цей період інтелектуальне життя Османської імперії рухалося в напрямі свого політичного декадансу, тож з'явилося більше нових шляхів розвитку духовного життя, наприклад, *«у цей же період розквітає кадізаделізм, значно еволюціонує суфізм, з'являються нові інтерпретації логічних та епістемологічних теорій»* [7, с. 278].

Одним із найцікавіших авторів, які творили на поч. 17 ст., був кримський містик та поет **Абу ль-Файд аль-Кафауві (2 пол. 16 ст. – Кафа)** Основний твір – «Сади найкращих з-поміж сутностей повідомлень». Мислитель був придворним поетом кримського хана Газі Бора Герая (1588–1596 рр., 1596–1607 рр.), жив у Стамбулі, належав до хальватійського тарікату, є автором сотень поетичних творів та шести праць, присвячених здебільшого суфійській практиці, цікавився етикою у її прикладному, індивідуально-особистісному вимірі.

Селім Діване Киримли (кін. 17 ст. – пом. 1757 р.) Ключовий текст – «Путівник для знавців»

присвячений «внутрішнім» і «зовнішнім» шляхам Богопізнання. Його постать і праці є доволі ґрунтовно вивчені, адже були надруковані не лише оригінали його праць, написані староосманською, а й переклади сучасною турецькою мовою. Він був студентом одного з константинопольських медресе, працював помічником судді у Боснії, цікавився суфізмом і в результаті став одним з найвидатніших ісламських вчених постклассичного періоду.

Філософські особливості суфійської екзегетики репрезентовані також у творчості **Хаміда 'Бі-нува' Киримі (пом. 1771/1772 р.),** який має кримське походження, освіту здобув у Стамбулі, а в турецькому місті Текірдаг був шейхом у теккіє. Твір його «Милостивий піднісся над троном» є тлумаченням сур Корану. Також лінія містичного світобачення представлена в творчості **'Абд аль-Бакі аль-Хіджабі (пом. 1822 р.)**, який є мислителем пізнього постклассичного періоду.

Висновки. У процесі дослідження ісламської релігійно-філософської думки в Кримському ханстві простежується тенденція, згідно з якою *«ця духовна спадщина може бути представлена у вигляді цілісної інтелектуальної традиції, де одні автори йшли шляхами попередників і, діючи вже в нових умовах, докладали власних зусиль для розвитку нових варіацій знання»* [7, с. 367]. Метаконтекстом, в якому розвивалися кримські автори, було інтелектуальне життя Османської імперії, яке рухалося у напрямку модернізації ісламського світу за західним зразком. Універсальний горизонт їхніх зацікавлень – раціональні науки, а також звернення до сакральних текстів.

Чи не найбільш зрілим виміром розвитку інтелектуальної традиції Кримського ханства можна вважати **калям**, тобто ісламську дискурсивну теологію, яка покладалась на герменевтичну та логічну методологію. У калямі поєднана метафізична частина, що присвячена питанню божественного буття, та, з іншого боку, – енциклопедичний підхід.

Вихідці із Кримського ханства відзначалися значним рівнем мобільності, через що їхні надбання швидко включалися в інтелектуальні процеси за межами Криму. Завдяки цьому можна говорити про їхню значущість не лише в регіональному, а й в загальному контексті. Релігійно-філософську спадщину Кримського ханства можна вважати однією з найбільш динамічних традицій постклассичної ісламської філософської думки, адже ґрунтовна обізнаність із класикою поєднувалася тут з новаторськими інтелектуальними підходами. Кримське ханство було одним із потужних центрів ісламського духовного й інтелектуального життя того періоду. *«Генеруючи нові смисли, релігійно-філософська традиція Кримського ханства зробила свій внесок у подальший розвиток ідеології тюрксько-мусульманських суспільств, зокрема постосманського простору»* [7, с. 374].

Особливий потенціал має дослідження цієї спадщини в контексті російсько-української війни, коли одним з наших викликів є здатність шукати шляхи порозуміння зі східними народами, духовним ключем до сердець яких може стати наше глибинне знайомство з кримською філософією [10]. Цей досвід з одного боку зближує нас з численними ісламськими країнами, а з іншого – розширює горизонти власної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб / Упоряд. Іванець А., Когут А. К. : К.І.С., 2019. 448 с. URL: https://cdvr.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Krym-1917-1920-SBU.pdf

2. Якубович М. Іслам в Україні : історія і сучасність / Михайло Якубович ; Український центр ісламознавчих досліджень. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 264 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1072820/mod_resource/content/1/Islam_v_Ukraini_istoriia_i_suchasnit.pdf

3. Ісмагілов С., Козловський І., Халіков Р., Якубович М. Іслам : енциклопедичний словник. Видавництво : Видавець Руслан Халіков, 2021. 432 с.

4. Козловський І. Гідність – це правдивість / Ігор Козловський. Київ : Дух і Літера, 2024. 88 с.

5. Халіков Р. Форми і наслідки раціоналізації релігійних традицій : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук / Руслан Халікович Халіков ; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 18 с.

6. Крим : шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/978-966-02-7228-6.pdf

7. Якубович М. Філософська думка Кримського ханства. К. : Комора, 2016. 448 с.

8. Коран : переклад смислів українською мовою / переклад з арабської мови, передмова й коментарі Михайла Якубовича. – Рівне : Волинські обереги, 2020. 595 с.

9. Авіценна. Книга спасіння : логіка, фізика, метафізика / Абу Алі Ібн Сіна (Авіценна) ; передмова, переклад з арабської й коментарі Михайла Якубовича. Київ : Темпора, 2020. 591 с.

10. Раджі аль-Фарукі І. Сутність ісламської цивілізації. – пер. Ольги Тимчишин – Рівне : Міжнародний Інститут Ісламської Думки, 2021. 46 с. URL: https://iiit.org/wp-content/uploads/UKRAIN1-1.pdf

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 37

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Марина Михальченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Підписано до друку: 24.05.2024.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 15,11. Замов. № 0424/293. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.